LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Ramutis Karmalavičius

SOFIJA ČIURLIONIENĖ-KYMANTAITĖ

Epocha. Idealai. Kūryba

VILNIUS
1992

UDK 882.2-09(092)
Ka442

Redaktorius
ALBERTAS ZALATORIUS

Įvadas

Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės (1886—1958) asmenybė, veikla ir kūryba — ne tykus vertybių užutekis, o ginčus provokuojanti versmė. Kas rašytoją tokią suformavo? Permaininga epocha, kuri nei tautoms, nei jų kūrėjams ramybės nežadėjo? Lemtingi visatos ženklai? Gimusi po vienu jų, pranašaujančiu audringą gyvenimą, pati Čiurlionienė visagalės reikšmės tiems dalykams neteikė. Būdama kritiškos galvosenos žemaitė, ji nelinko paklusti mistiškiems likimo nuosprendžiams, o energingai veikė, tobulino ir palaikė žemiškuosius tautos idealus. Tiesa, pastariesiems jaunystėje mėgino uždėti paslapties aureolę, tačiau ne tai suformavo rašytojos gyvenimo ir kūrybos principus. Audromis pulsuojanti XX amžiaus materialinių ir dvasinių formų gausa, šimtmečių sandūra su jos viltimis pasauliui ir gimtinei, karai ir revoliucijos, politinių formacijų kaita, lydima pretenzingų estetinių koncepcijų srauto, be abejo, veikė rašytoją. Tačiau ji nepaklydo tarp painių politinių idėjų ir kintančių meninių manifestų. „Kietoką ji turėjo būdą ir nemaža savim pasitikėjimo",— atsiliepia apie rašytoją poetas M. Vaitkus[1]. Gal dėl to ir iš J. A. Herbačiausko, jaunystės estetinės platformos bendražygio, Čiurlionienė šaipėsi, kam tas „visur įžiūrįs juodųjų dvasių veikimą"[2].

Rašytoja ieškojo ne saugaus patogumo ar konjunktūrinio pripažinimo, o pozityvios naudos gimtojo krašto kulturinei pažangai: „Mūsų visuomenėje įsigalėjęs snobizmas. <...> nėra kūrybinio kriterijaus, joje idėjų sto-

[1] *Vaitkus M.* Atsiminimai: Nepriklausomybės saulėj. 1918—1940.— Londonas, 1969.— T. 7. D. 3.— P. 85. Šiuo požiūriu ir M. K. Čiurlionio planai buvo panašūs „pragmatizmu": kas kitiems „Dievo valia" ar „Apvaizdos surėdymas", jam — ne. „Mūsų laimė yra išimtinai mūsų laimė",— užtikrino jis laiške S. Kymantaitę 1908.VI.21. (Čiurlionis M. K. Laiškai Sofijai.— V., 1973.— P. 32).

[2] *Čiurlionienė-Kymantaitė S.* Raštai.— V., 1988.— T. 3.— P. 301. Toliau — SČR.

ka",— dėstė 1932 m. „tautiškos minties" laikraštyje „Lietuvos aidas" (Nr. 252), rodydama vidinį nepriklausomumą ir kuriančiam žmogui būdingą atsakomybės, drąsos ir atvirumo pavyzdį. Inteligentiška ir demokratiška, ji nepasižymėjo aptakia pasaulėžiūra nei gyvenime, nei kūryboje. Dygokas charakteris, priekabokos kritinės publikacijos, pedagoginis ir visuomeninis aktyvizmas, užsispyrimas — neliko nepastebėti. Dėl to visą XX amžių ginčai, kontroversiškos nuomonės lydėjo Čiurlionienę, jos pažiūras, kūrybą ir veiklą. Mat vis — arba rimta, arba pašaipinga, anot to paties M. Vaitkaus... Kaip kitaip elgtis M. K. Čiurlionio našlei (nuo 1911 m.), jeigu ne savyje išaugintu atsparumu savotiškai „keršyti" gyvenimui, įsiterpiant į jį įvairiašakiu talentu ir visuomeniniu pedagoginiu triūsu, nelaukiant malonių, bet dirbant, dirbant. O tuo sukelta ne tik vienadienių šnekų, bet ir akademiniuose leidiniuose įtarumo (pvz.: „susijusi su valdančiųjų buržuazinių sluoksnių ideologija"[3]). Tarytum tai savaime būtų kaltė, o ne istorinė kultūrinė misija, kurią ainiams dera pažinti. Be to, jau satyrinė rašytojos dramaturgija rodo ne vien apologetinį autorės požiūrį į tegu ir savus valdančiuosius sluoksnius. Tautiečiai, kadais gražiai palydėję būsimą „rašėją" (Vaižgantas), vėliau... tik iš laiko atstumo pajėgė įvertinti Čiurlionienę ir savo pačių santykį su jos asmeniu. Nuo „gryno vandens dekadentės" (G. Petkevičaitė-Bitė, 1911) iki „gryniausio grožio ir moteriškumo genijaus, dramatiškai palūžusiais sparnais" (V. Daujotytė, 1987) — tokia plati Čiurlionienės įvertinimų amplitudė XX amžiuje, charakterizuojanti ne tik rašytoją, bet ir visą kuriančiąją Lietuvą, kurios kultūrai ir dorovingumui tiek jėgų atidavė garbinga respublikos nusipelniusi meno veikėja (1954). Gal pastarieji apibūdinimai jau skambėjo lyg kompensacija už užsitęsusį amžininkų nepalankumą ir pačios rašytojos bevaises pastangas jaunystėje aiškinti tautiečiams, kas yra dekadentinis nuopuolis, o kur aukštas meno grynumo skrydis? Deja, dar ilgokai mažai kas keitėsi Čiurlionienės atžvilgiu ir Lietuvoje, ir svetur. Kai „kilniaširdė rašytoja" (V. Gustainis), jau pensininkė, vizitavo respublikos

[3] Tarybinė lietuviškoji enciklopedija.— V., 1985.— T. 1.— P. 357.

vyriausybės ir kompartijos vadus (ne vien dėl savo „einamajam momentui“ neaktualių kūrinių, bet ir dėl tremtyje atsidūrusių inteligentų likimų), anapus Atlanto seserys skautės 1954 m. nusprendė buvusią savo vadovę, kaip ir S. Nėrį, išbraukti iš lietuvių kultūros istorijos, „kadangi S. Čiurlionienė yra tėvynės išdavikė, tai ji turi pasilikti tautos šešėlyje“[4]. B. Ciplijauskaitė tarytum išpirko visų — šiapus ir anapus Atlanto gyvenančių — „teisėjų“ kaltes. Čiurlionienę su Herbačiausku ji apibūdino kaip amžiaus pradžios šviesiausias figūras, iškėlusias „reikalingumą duoti lietuvių literatūrai universalią dimensiją, tuo nepaneigiant tautinio sąmoningumo“[5]. Lyg tai nujausdama jau pirmajai knygai — straipsnių rinkiniui „Lietuvoje“ (1910) — S. Kymantaitė davė paantraštę „Kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją“. Toks nusiteikimas išliko visą gyvenimą. Kad ir ką rašytų, neišsižadėjo „kritikos žvilgsnio“. Šiam tikslui buvo skirta daugelis jos pedagoginių straipsnių, paskaitų, darbas mokytojų „Saulės“ kursuose, Voronežo lietuvių gimnazijoje (Pirmojo pasaulinio karo metu), o vėliau — vadovaujant skautėms ir Moterų bičiulių draugijai, lietuvių kalbos ir metodikos dėstymas Kauno universitete. Ne be noro šviesti visuomenę atsirado ir garsieji Čiurlionienės „Kalbos šeštadieniai“. Visuomenės dvasinė būklė su giliu susirūpinimu analizuojama, dažnai satyriškai paryškinama dramos kūriniuose „Pinigėliai“ (1918), „Vilos puošmena“ (1932), „Didžioji Mugė“ (1939), apysakoje „Šventmarė“ (1937), romane „Bundanti žemė“ (1934),

[4] *Kazakevičius V.* Kas bijo tautinės drausmės sargų // Pergalė.— 1988.— Nr. 1.— P. 185. Į B. D. inicialais pažymėtus „Nerašytus atsiminimus“ buvo atsiliepta kritiškai, nesutikta su juose išdėstytais teiginiais: „Sofija Čiurlionienė savo asmens tyrumu spinduliavo ne tik aplinkai, bet ir visai jos numylėtai Lietuvai“ (*Majauskienė Z.* Tiesos beieškant // Tėviškės žiburiai.— 1988.— Geg. 24.— Nr. 21.— P. 9), ir nedera buvusią Lietuvos skaučių seserijos vadę „statyti“ šalia „komunistų-ideologų“ (*Balašaitienė A.* Tėviškės žiburiai. Atviras laiškas „Nerašytų atsiminimų“ autorei.— Ten pat.— 1988.— Nr. 27.— P. 9).

[5] *Ciplijauskaitė B.* Tautinis sąmoningumas ir universali estetika pirmuosiuose XX amžiaus dešimtmečiuose // Metmenys.— 1988.— Nr. 55.— P. 55.

mokslo darbuose „Iš mūsų literatūros“ (1913), „Lietuvių literatūros istorijos konspektas“ (1918). Pasidarbuota daug, visur norėta dalyvauti, suspėti, pamatyti, įsiterpti.

Tačiau, apmąsčiusi tarpukario „aktyvizmą“, 1945 m. pavasarį Čiurlionienė laiške V. Mykolaičiui-Putinui skundėsi: „Pedagogija mane suėdė, reikia kaip nors atsigriebti“[6]. Iš tiesų beveik visi po Antrojo pasaulinio karo užbaigti kūriniai buvo pradėti arba sumanyti dar prieš Pirmąjį. Nepasitenkinimas, kad visuomeninė veikla nusveria kūrybą, labiausiai matomas rašytojos Čiurlionienės charakteristikos bruožas.

Monografijoje ryškinama Čiurlionienės kūryboje savaip išreikšta visuomenės kultūrinio švietimo „auklėjamoji idėja“, nulėmusi ne tik tematinį, bet ir žanrinį, stilistinį jos kūrinių pobūdį bei visuomeniškumo specifiką. Su ja susijęs ir jau minėtas kriticizmo patosas, ir estetinių pažiūrų programiškumas, išdėstytas pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais, aktyviausiu Čiurlionienės — kritikės ir meno vertintojos — laikotarpiu. Bet ne mažiau įdomu pažvelgti į šių intencijų likimą bei transformacijas, keičiantis politiniam kultūriniam Lietuvos gyvenimui ir rašytojai bręstant. Bandoma patyrinėti, kada, kokiomis aplinkybėmis jos estetizmą nustelbė publicistinė didaktika. Daug vietos monografijoje skiriama Čiurlionienės „pedagogijos“ principo („kaip turi elgtis išauklėtas žmogus“) ir kultūrinio aktyvizmo santykiui aptarti.

Monografijoje tikslinamos prielaidos apie realų, bet kartais suabsoliutinamą M. K. Čiurlionio estetinių pažiūrų poveikį rašytojos individualybei. V. Landsbergis mano, jog kai kurių 1909 m. kritikės straipsnelių, „minčių reiškimo“ forma pernelyg „primena Čiurlionio mąstyseną, jo minčių horizontus“[7]. Tai tiesa, bet M. K. Čiurlionio mąstysena — tipiška laiko,— XX a. pradžios etinės estetinės pasaulėjautos,— raiška, kuri, savaime suprantama, neaplenkė ir Čiurlionienės. Be to, Čiurlionienės visuo-

---

[6] S. Čiurlionienės 1945 m. laiškas V. Mykolaičiui-Putinui.— LLTI, f. 1, b. 3609.

[7] Čiurlionio mintys apie meną // Mokslas ir gyvenimas.— 1965.— Nr. 8.— P. 10—11.

menines kultūrines pozicijas, pasaulėžiūrą ne mažiau sąlygojo ir jos mokymasis Rygoje, Peterburge, ypač Krokuvoje, kai su Čiurlioniu ji dar nebuvo susipažinusi, ir vėlesni Lietuvos gyvenimo įvykiai, kai Čiurlionio jau nebuvo. Tad šiuo požiūriu bene bus arčiau tiesos filosofas K. Stoškus, kuris daro priešingą V. Landsbergiui išvadą (žinoma, jos taip pat nereikia suabsoliutinti): „Mistinei M. K. Čiurlionio kūrybos interpretacijai turėjo įtakos ir jam artimos S. Kymantaitės polinkis į neoromantinę simbolistų mokyklą“[8].

Grožinėje jos kūryboje kritiškoji bei auklėjamoji tendencijos (nesvetimos apskritai lietuvių literatūrai) išryškėjo gal net labiau negu kitų rašytojų moterų, amžininkių — G. Petkevičaitės-Bitės, O. Pleirytės-Puidienės, Šatrijos Raganos kūriniuose. Nors pati Čiurlionienė kritikė nuolat primindavo tautiečiams, kad vengtų tendencingumo, žlugdančio meninės kalbos įtaigą. „Visą amžių ieškojau formų <...> lietuviškos dvasios formų“[9],— taip jau po karo tarytum atsakė rašytoja savo oponentams, kažkada priekaištavusiems už pasitenkinimą kūryboje „mažutėliu universalumu“ (P. Vaičiūnas). Bendravimas su M. K. Čiurlioniu bei jo amžininkais, o vėliau rūpinimasis vyro dailės palikimo išsaugojimu bei propagavimu jai neleido nusiraminti dėl savo literatūrinės produkcijos, skatino prisiminti Konstantino mintį apie literatūroje taikytinus „muzikalinės architektonikos“ principus, nebijant tam tikru atžvilgiu reformuoti realistinės savo pasaulėjautos. Šiuos principus rašytoja iš dalies pademonstravo tautosakiniuose kūriniuose, o poemoje „Giria žalioji“ (1915—1945) optimaliausiai atsiskleidė Čiurlionienės estetinių deklaracijų ir kūrybinės praktikos vienovė.

Į Čiurlionienės grožinę kūrybą ir ypač kritiką monografijoje žvelgiama kaip į naujų istorinių sąlygų nu-

[8] *Stoškus K.* M. K. Čiurlionis ir filosofija // Kultūros barai.— 1977.— Nr. 9.— P. 49.

[9] S. Čiurlionienės laiškas K. Korsakui 1946.III.22.— LLTI, f. 1, b. 4739.

lėmtas pastangas tęsti Lietuvoje realizmą ir modernizuoti tautinio romantizmo tradiciją, kuri XX a. pradžioje kaimyniniuose kraštuose iškilo kaip neoromantinis vertybių perkainojimas. Jam būdingas „generalizuojančios individualizacijos" primatas ir Lietuvoje daug ką pastūmėjo į neoromantinius ieškojimus, kaip specifinę vakarietiško modernizmo transformaciją Rytų Europai. Dėl jų pėdsakų XX a. pradžios kultūroje sutaria dauguma tyrinėtojų, taip pat ir lietuvių menotyrininkai[10]. Kai kuriems literatūrologams iškyla papildomų lietuviškojo neoromantizmo istorinės semantikos ir chronologijos klausimų[11]. Neoromantizmą kartais bandoma tapatinti su modernizmu, neatsižvelgiama į romantinio ir realistinio vaizdavimo tipų sąsajas bei jų specifiką Lietuvoje. Gal tam turėjo įtakos 1934 m. trečiafrontininkų suorganizuotas romantizmo teismas, o Vaižganto viešos simpatijos romantizmui pasirodė nepakankamai kompetentingos? Šie klausimai aptariami apžvelgiant Čiurlionienės estetinę platformą, atsakymo ieškant kultūrinėje istorinėje realybėje. Lietuvoje amžiaus pradžioje ji iš tiesų pasižymėjo „individualizmo įjungimu į meno nacionalumo motyvaciją", kuri ir būtų sietina ne su modernistiniu atsainumu tautos ir individo rūpesčiams, o su laikotarpio „lietuvių estetikos bendru polinkiu į sintetiškumą ir su neoromantine tendencija"[12].

Gilindamiesi į šiuos klausimus, į profesionaliosios kultūros genezę Lietuvoje, ne tik literatūros tyrinėtojai, bet ir menotyrininkai bei teatrologai dažnai operuoja

---

[10] *Vaitkūnas G.* M. K. Čiurlionio kūryba jo epochos dailės fone // Čiurlioniui 100.— V., 1977.— P. 67—80. Perspektyviai įžvalgus čia buvo ir rusų menotyrininkas A. Sochoras, dar 1969 m. lietuvių tyrinėtojams siūlęs M. K. Čiurlionį aptarti neoromantizmo ir „Młoda Polska" kontekste (*Žukas V.* Dar viena disertacija apie M. K. Čiurlionį // Gimtasis kraštas.— 1969.— Spal. 29).

[11] *Galinis V.* Naujos kryptys lietuvių literatūroje.— V., 1974; *Kubilius V.* Salomėjos Nėries lyrika.— V., 1968; *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių lyrika.— V., 1982.

[12] *Žentelytė A.* Kultūros tradicijos ir nacionalumo samprata lietuvių ir latvių neoromantizme // Literatūra.— 1986.— [T.] 28 (1).— P. 23; *Jurgutienė A.* Neoromantizmo tipologija // Ten pat.— P. 3—16.

Čiurlionienės kūryba bei estetika. Deja, iškyla keblumų, nesant išsamesnio požiūrio į XX amžiaus pradžios meninės kultūros procesų visumą Lietuvoje, kaip „pirmąją neoromantizmo bangą“[13]. Čiurlionienės kaip kritikės vaidmens prieštaringumas dažnai būna tik konstatuojamas neišryškinant kultūrinių istorinių dominančių. Šių klausimų platesnis gvildenimas, tikimasi, monografijai turėtų suteikti probleminio aktualumo.

Monografijoje iš esmės vyrauja kultūrinis istorinis vertinimo aspektas, kaip geriausiai atitinkąs Čiurlionienės kūrybos palikimo ir veiklos specifiką. Jis ne tik leidžia įterpti literatūros klausimus į kitų kraštų estetinį teorinį kontekstą, paieškoti sąsajų su XX amžiaus visos lietuvių literatūros, dailės, teatro raidos kryžkelėmis, dėl kurių pačios Čiurlionienės daug rūpintasi. Pritariama tokiai literatūros mokslo tendencijai, kuri aktualizuoja kompleksinį literatūros nagrinėjimą. Literatūra — viena kultūros rūšių. Ypač Lietuvoje tokiai jai ir teko būti XX a. pirmoje pusėje. Kitų menų, filosofijų, religijų duomenys ne vien padeda nustatyti tiesiogines socialinių istorinių faktorių įtakas literatūros kūriniui, bet kūrybos ir istorijos sąveiką leidžia transformuoti į „bendrakultūrinius dėsningumus“. Taigi aptariamojo laikotarpio literatūrinėje kūryboje pagrįstai ieškoma ne intertekstinių jungčių, o „meninės formos sociologijos“[14].

Aptariant Čiurlionienės kūrybinį palikimą, itin svarbus meninių ir kritinių impulsų „kontekstinis determinuotumas“. Jis reikalauja ne tiek struktūrinės objekto analizės, kiek rekonstruoti kultūrinę apsuptį, interpretuoti laikotarpio istorinį atvirumą, sukoncentruotą rašytojos kritikoje ir grožinėje kūryboje. Šiuo atveju kūrybai — autoriaus likimo metaforai — iššifruoti neužtektų biografinio rišlumo, būtina jį kontekstiškai dekoduoti. Lietuvių rašytojai dėl krašto politinės raidos sun-

[13] Lietuvių literatūros istorija.— V., 1979.— T. 1.— P. 226.

[14] *Шайтанов И. О.* Литературный процесс: Актуальные проблемы изучения // Художественное произведение в литературном процессе. — М., 1985. — С. 12.

kumų, kultūrinio gyvenimo aritmiškumo negalėjo pernelyg atitrūkti nuo tautinės istorinės realybės ir pavėluotai įsijungė į modernios literatūros procesą. Šiam procesui neišvengiami sinkretizmo bruožai. Tad ir Čiurlionienę, iš tautinio reikalo tapusią rašytoja devyndarbe, siekiama įvertinti dėl jos vaidmens tame procese, kai literatūra autonomizavosi — išsiskyrė iš kitų kūrybinės sąmonės formų. Šiuo aspektu rūpi ir pačios rašytojos kūriniuose besireiškianti vidinių ir kontekstinių ryšių sąsaja. Ji leidžia aptarti ir Čiurlionienės kūrybinę bei visuomeninę veiklą ir jos vertę istoriniame lietuvių kultūrinės savivokos procese, kuriame Čiurlionienė nuo pat pirmųjų publikacijų buvo aktyvi ir kurio aktualizacija, „Aušroje" gimusi, nesibaigė iki šiol.

Tautos dvasinės kultūros terpė drauge yra ir meno kultūros profesionalizmo lopšys. Todėl proceso istorinis atvirumas, lydimas „augimo entuziazmo", reikalauja kiek galima autentiškesnio jų pažinimo. Šiuo atveju rašytojos idealai ir epocha iškyla kaip gaivalingų, bet kartu ir determinuotų kultūrinio judėjimo — meninių ir teorinių, publicistinių ir metodologinių — digresijų laukas ir nesudaro vieningos, konceptualiai subalansuotos struktūros. Tose digresijose dar nėra prigimtinės kalbos ir normatyvinės bazės. Todėl literatūros istorijos faktai apmąstomi drauge su jų teorine kultūrine aura bei pastarosios reikšme meno profesionalėjimo ir tautinio intelekto raidai. Į Čiurlionienės kiek abstrakčią kritiką žvelgiama kaip į tipišką estetinių žvalgymųsi laikotarpio produktą, sutampantį su to laiko „ideologinių" žanrų reikalavimais, iš kurių stichinio srauto Lietuvoje jau ryškėjo eseistinis ir mokslinis mąstymas. Juos rekonstruojant būtinas ne vien racionalistinis proceso morfologizavimas, bet ir įsijautimas, įsiklausymas į bendrąją istorinę raidos kryptį, bręstančias estetines, menines, taip pat valstybines tautos augimo lytis. Dėl tokios priežasties „meninės formos sociologijos" paieškas čia pasidaro būtina derinti su „kultūrine istoriografija", faktų realizmą su kultūrologinio hermeneutiškumo nauda, praturtinančia, gal net semantiškai

praplečiančia istoriografinį tyrinėjimą[15]. Tik šitaip monografija papildo bei pratęsia lietuvių literatūrologų ir kitų sričių tyrinėtojų jau esamas epizodines pastangas išryškinti Čiurlionienės vaidmenį literatūros istorijos[16] ir teorijos[17], švietimo raidos ir istoriografijos[18], estetinės sąmonės akiračių ir menotyros[19], teatrologijos[20], bibliografijos[21], Lietuvos filosofijos[22] srityse. Visa tai siejama su rašytojos prozos, poezijos ir dramaturgijos kūriniais, kurie iš dalies aptarti V. Galinio, J. Lankučio, V. Daujoty-

---

[15] Anglų autorius A. Svingvudas įsitikinęs pagrįstumu tokios metodikos, kai estetinių formų specifiškumas be baimės ir nuostolių pervedamas į pagrindines socialinio konteksto kategorijas; atitinkamai socialinės temos, problemos iš literatūros teksto pervedamos į visuomeninius procesus, herojų gyvenimai susiejami su socialinių politinių (taigi — kultūrinių — *R. K.*) procesų evoliucija (*Swingewood A.* Sociological poetic and aestetic Theory.— Macmillan, 1986.— P. 37). Taip iš tiesų realizuojama „metodologinė difuzija",— pasak estų tyrinėtojo A. Uibo, istorinė praeitis rekonstruojama pagal tarpdisciplininių jungčių ir galimos vienovės paieškų sisteminį „naujojo istorizmo" principą (Смысловые концепты историко-философского знания // Ученые записки Тартуского У-та. — Вып. 892. — Тарту. — 1990. — С. 80—82).

[16] Lietuvių literatūros istorija.— V., 1961.— T. 3. D. 1.— P. 591—604; Lietuvių literatūros istorija (ligi 1940).— V., 1979.— [T.] 1.— P. 224—226, 336—338.

[17] *Daujotytė V.* Lyrikos teorijos pradmenys.— V., 1984.— P. 8; *Sprindytė J.* Stilius ir stilistika // Literatūros teorijos apybraiža.— V., 1982.— P. 84.

[18] Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai.— V., 1984; *Bukauskienė T.* Sofija Čiurlionienė — pedagogė // Mokslas ir gyvenimas.— 1984.— Nr. 3.— P. 19; *Gineitis L.* Lietuvių literatūros istoriografija.— V., 1982.— P. 282—286.

[19] Вайткунас Г. Очерк развития эстетической мысли в Литве.— М., 1972; *Liutkus V.* Tapybos nacionalinio savitumo klausimai lietuvių dailėtyroje (1900—1940) // Dailėtyra.— V., 1987.— P. 250; *Veljetaga P.* Meno santykio su tikrove problema XX amžiaus pradžios Lietuvos estetinėje mintyje // LTSR MA darbai. Serija A.— 1981.— T. 4(77); 1982 — T. 1(76).— P. 39—48.

[20] *Bučienė D.* Lietuvių teatrologijos pradžia // LTSR MA darbai. Serija A.— 1982.— T. 1(78).— P. 94—104.

[21] *Žukas V.* Lietuvių bibliografijos istorija (iki 1940 metų).— V., 1983.— [T.] 1.— P. 102.

[22] *Sverdiolas A.* Kultūros filosofija Lietuvoje.— V., 1983.— P. 16—17.

tės darbuose[23]. Mažiau arba visai neliestas buvo iki šiol Čiurlionienės vaidmuo moterų, valstybės ir jaunimo organizacijose.

Rašytojos palikimo visuma — šakotas tautos kultūros objektas. Matyt, neatsitiktinai V. Kavolis Čiurlionienę apibūdina pirmiausia kaip amžiaus pradžios „kultūrinio sąjūdžio ideologę"[24]. Monografijos tikslas — rekonstruojant šio sąjūdžio idėjas pasekti jų komplikuotą „adaptaciją" Čiurlionienės grožinėje kūryboje, aptariant istorinės krašto raidos bei intelektualinės minties sąveiką, pateisinti rašytojos literatūrinio likimo komplikacijas.

* * *

Monografijos autorius dėkingas Sofijos ir Konstantino Čiurlionių artimiesiems — dukrai Danutei Čiurlionytei-Zubovienei, prof. Jadvygai Čiurlionytei bei kitiems (iš Lietuvos ir iš svetur), apie rašytoją pasakojusiems bei visokiais būdais teikusiems informaciją. Nepamirštami įspūdžiai iš Krokuvos — susitikimų su S. Čiurlionienės studijų miesto archyvų bei universiteto žmonėmis.

Ačiū kolegoms iš MA LLTI literatūros istorijos skyriaus, kurio aplinkoje buvo „palaiminta" monografijos idėja. Ypač autorius dėkingas šį darbą detaliau skaičiusiems akad. J. Lankučiui, filol. m. daktarams A. Samulioniui ir A. Zalatoriui.

---

[23] *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida.— V., 1979; Galinis V. Sofijos Čiurlionienės literatūrinis palikimas // Galinis V. Šaknys ir atžalos.— V., 1984.— P. 132—139; *Daujotytė V.* Neeiliuotas eilėraštis // Lietuvių eilėraštis proza.— V., 1987.— P. 18—25.

[24] *Kavolis V.* Sąmoningumo trajektorijos.— Chicago, 1986.— P. 41.

I. ŠAKNŲ IR IDĖJŲ ATRADIMAS

ŽEMAITIJA. PETERBURGAS. RYGA

Įvairūs XIX a. lietuvių visuomeninės minties poslinkiai signalizavo apie tautinį individualizmą, kurio išsikristalizavimas Lietuvą turėjo vienyti rusiškosios valdžios ir lenkiškosios bažnyčios akivaizdoje, juo labiau kad vakarietiškojo individualizmo atšvaitai triumfuodami skaldė Europos inteligentų gretas ir dvasią it koks neprašytas dekadentinis kipšas. Tad ir aušrininkai, ir pomaironinė karta baiminosi ir darė viską, kad Lietuvoje tauta (kolektyvas) jos žmogui (individui) nevirstų priešu[1].

Tačiau XIX a. gale Lietuva iki šio civilizacijos lygmens buvo dar tolokai. Reikėjo išauginti t a u t i š k a i apsisprendusių individų, kad paskui būtų kam konsoliduotis, o po to vėl kada nors individualistiškai skaidytis kaip laisviems žmonėms laisvoje tautoje, o nesvetimų engiamiems ir laiškuose pabrėžtinai mandagiai vienas kitą vadinantiems „mielas tautieti".

Reikėjo išugdyti etninį tipą — žmogų, kad su juo bręstų ir tautinis intelektas, universalesnė kultūra bei vienybės meilė, ko lietuviškoji aplinka dar nepatyrė. Tad šiuo laikotarpiu Lietuvos sąlygomis net pasaulėžiūrinis neapsisprendimas ar nusišalinimas nuo genties reikalų iš tikrųjų priminė, jog tauta dar neturi „aiškios tautinės savimonės, o tik daugiau tautinį instinktą"[2], kuriuo ne tik dabar, bet dar ilgai teks remtis.

---

[1] Tauta — žmogaus draugas ir priešas,— formuluos filosofas J. Girnius, tarsi skatindamas mąstyti ir klausti: bene galima mažos tautos atstovui turėti vienareikšmį atsakymą į klausimą, kokia tautos vertė žmogui (*Girnius J.* Tauta kaip žmogiškoji tikrovė.— Roma, 1974). Plg. Šatrijos Ragana ne be krikščioniškosios pasaulėžiūros poveikio 1907.II.16 P. Augustaičiui jau įrodinėjo dvasios tėvynės skirtingumą nuo geografinės sąvokos: „Nemislijau apie Lietuvą, bet apie kitą geresnį pasaulį, tegu jis būna pavadintas ir dangumi" (*Šatrijos Ragana.* Laiškai.— V., 1986.— P. 208).

[2] *Vėbra R.* „Aušros" idėjinės orientacijos // „Aušra" ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje.— V., 1988.— P. 45.

Šiame etape net „atsimetėliškumo“ epizodai patvirtino, jog krašte atsiranda tautinio donkichotizmo gaivalų, kuriems teks parungtyniauti su juos lydinčia žmogaus teise į individualistinį pasirinkimą — ne priešingą, o būtiną XIX a. „kultūrinės revoliucijos“[3] lopšiui. Žmogus nepasitenkins vien tautinio prometėjo amplua, tą jau įrodė ne tik A. Baranauskas, bet ir A. Strazdas. Šis klausimas taps opus ir Čiurlionienės publicistiniuose rašiniuose, lyg pakartojančiuose kitų kraštų situacijas: „Ar turi ji kokį asmeninį gyvenimą be viso savo idėjiškumo“,— teirausis Airijoje vieno D. Džoiso apsakymo herojus, ironizuodamas „prastuomenę“, tautiškumu užsikrėtusius tėvynainius, dėl jų nusistatymo prieš anglofilus[4]. Visa tai atsispindės ir lietuvių literatūroje, tegu nenoriai, be entuziazmo, palyginus su D. Džoiso tėvyne Airija. Mat tokiai sampratai čia ims priešintis tautinės vienybės ir drausmės dogmatikai, lengva ranka nurašantys didelėms nacijoms priklausančių genijų klaidas ir visai nepateisindami, pasmerkdami mažos, tokios kaip Lietuva, tautos kūrėjų išskirtinumą, nestereotipinės prigimties kompleksus ar silpnybes. Čiurlionienė aktyviai propaguos individualaus balso prioritetą kūryboje, bet net universalių apibendrinimų siekiančioje poemoje „Giria žalioji“ ji lieka ištikima pareigos gimtajam kiemui idėjai: herojus gali išsižadėti savęs, bet, gink Dieve, ne Lietuvos. Patriotizmas, mūsų literatūrinėje sąmonėje „Aušros“ išsuptas, mažiausiai šimtui metų į priekį liks svarbiausiu humanistinės ir meninės įtaigos kriterijumi.

Taigi XIX a. gale etninis „bruzdesys“ Lietuvoje dar nežinojo jokių Europos „saulėlydžio“ idėjų, o tiesiog saugojo mūsų kraštą nuo gresiančios blausios dvasinio išsekimo ir kliedesių anemijos, kėlė smalsią nuostabą ir šventą pyktį — kaip dvasinio atgimimo azartas. Nors dekadentinė pasaulėjauta jau lydėjo daugelio Vakarų Europos tautų revoliucinius iškovojimus, Lietuvoje tokie iškovojimai (dažniausiai su nežinomais, tiesiog nenujaučiamais negatyviais elementais) rodė, jog bundanti Lietuvos že-

[3] *Herbaczewski J. A.* Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej.— Kraków, 1905.— P. 10.
[4] *Džoisas D.* Dubliniečiai.— V., 1985.— P. 209.

mė, skleisdama prislopintos dvasios aimanas ir tautinės priklausomybės suvokimo protrūkius, byloja apie ryžtą, jog po keliasdešimt metų priverstinės nelegalaus gyvenimo pertraukos tauta dar galės ją užpildyti kūryba, jeigu pakartos civilizuotų kraštų evoliuciją. Jos labui ir ėmė šiuo laikotarpiu energingai darbuotis „Aušros“ ir „Varpo“ kultūrininkai, tikėję savo idealų pratęsimu bei ugdymu, užgulsiančiu jau poaušrinės-pomaironinės kartos pečius. Tokios būtų Čiurlionienės energingai diegiamos tautos auklėjimo „pedagogijos“ šaknys, kai lietuviškoji bendrija, įgijusi laisvę, dėl kultūrinės tradicijos stygiaus vis tiek pasirodys nemokanti ja naudotis: nei tuoj po I Lietuvos Seimo (1905), nei atgavusi visišką nepriklausomybę. O XIX a. gale — juo labiau: valstybingumas (Rusijos imperijos prioritetas) ir tautiškumas (suvokimas Lietuvos, neturinčios politinės substancijos, veikiant lenkų kultūrai) problemiškai įsirėžė į bundančią donkichotiškąją lietuviškumo stichiją, kuri į savarankišką kultūrinį prometėjizmą pretenduoti tuomet jokiu būdu negalėjo.

Todėl visų tautinės savimonės žadintojų kultūrininkų — „raštininkų“, „vargonininkų“, „vaidintojų“ — darbą M. K. Čiurlionio ir S. Kymantaitės karta stengėsi pakelti į deramą profesionalumo lygį ir dėl to susilaukė inertiško konservatyvesnių tautiečių pasipriešinimo, kaip dar visai neseniai idealistai aušrininkai. To ir derėjo laukti, nes Lietuvoje buvo stiprios ne kultūrinės pažangos, o kultūrinio atsilikimo „taisyklės“: vietoj tautinių tradicijų tęsimo — geriau jų stereotipų garbinimas, vietoj religinės filosofijos — tenkinimasis bažnytinėmis dogmomis ir moralizuojančiais pamokslais. Ar galėjo Čiurlionienė tai regėdama neužsiimti tautos auklėjimu ir pedagogija?

Tokia visuma iš tiesų rodė, kad tautinis aušrininkų sąjūdis negalėjo „prilygti savo radikalizmu vengrų, italų ar lenkų tautiniams sąjūdžiams“, nors ir neiškrito „iš bendro tautinių sąjūdžių kaip revoliucinių procesų konteksto“ (R. Vėbra)[5], tai Čiurlionienė publicistikoje ypač

---

[5] „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje.— P. 50.

stengėsi pabrėžti. Ji net manė, kad XIX amžiaus Lietuvos „laikinas užslopimas buvo drauge gaivinanti kibirkštis“[6]. Tad vis dėlto XIX a. šviesuolis ar jo darbų jaunasis teisėjas XX a. pradžioje galėjo atsiremti į pačią instinktyviąją lietuvybės suvokimo premisą. Su romantinės laisvės užuomazgomis, tautine filantropija, suvaržyta politinio bei kultūrinio svetimųjų jungo, negalint reikštis tautiniam instinktui ryškėjo kultūrinės kovos preambulė — *kultūrinė tautos idėja,* kuri realizuodamasi istorijoje brendo kaip savarankiška etnoso kultūra, aprėpianti tautiškąjį ir žmogiškąjį esmingumą. Su kokiu azartu į šio darbo sūkurį ners Čiurlionienės karta!

Jaunystėje ilgai stebėjusi, kaip konservuojamas XIX a. tautinio instinkto paviršutiniškas supratimas, XX a. pradžioje S. Kymantaitė ims skelbti nacionalinio stiliaus šūkį, laikys jį nuosekliausiu ir revoliucingiausiu tautos idėjos kūryboje realizavimo kelrodžiu. Mat jau ir XIX a. II pusėje istoriosofinio proceso viltys, sukeltos „Aušroje“ lietuviškojo mesijo J. Basanavičiaus, realizavosi kaip poetinė šio laikotarpio tautinė sąmonė Maironio lyrikoje. Tai reiškė, jog šis poetas etninį instinktą pakėlęs iki tautinės idėjos profesionaliausiai išreiškė poetiniu lygmeniu arba, kaip teigė jo amžininkas A. Jakštas, Maironis „pramatė lietuvių idėjos laimėjimą, jos įsigalėjimą jaunoje kartoje, ėjimą <...> kaskart siauryn lenkystės“, nors matė aršias tos lenkystės šalininkų pastangas kovoti su tautiniu atgimimu, arba lietuviškąja „jaunųjų giesmė“[7]. Šios „jaunųjų kartos“ funkcionavimo atbalsius ir aplinkybes savo „Šventmarėje“, „Bundančioje žemėje“ ryšis įamžinti ir Čiurlionienė, o poetinės kūrybos žanruose bei ypač kritikoje jau agituos už p o m a i r o n i n e s   i n o v a c i j a s — kaip J. A. Herbačiausko išskirto „kultūrinio savitumo“, tai yra lietuviškosios meno kūrybos, individualistinius modelius.

---

[6] *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Lietuvoje.— V., 1910.— P. 8.

[7] *Jakštas [Dambrauskas] A.* Mūsų naujoji poezija: (1904—1923).— K., 1923.— P. 12.

* * *

Taigi turininga kultūrinė veikla Sofijos laukia netolimoje ateityje. O kol kas kraštas, kuriame ji auga (Kuliai, Plungė), pilnas ne tik lenkiškos, rusiškos, bet ir tarmiškos šnekos, labai savito žemaitiško kolorito. Žmonės — originalūs, nepakartojamo gyvenimo būdo it gūdžios žemaičių girios, tarsi neatskleistos paslaptys. Kas ir kada jas įmins bei atskleis, jeigu dar toli iki „Vaivorykštės", kuri nušvies lietuviškos sielos grožį naujomis „varsomis" (1913), tai yra pažadins tautos mintį estetiniam vyksmui? Ar iki „Pirmojo baro" (1915), jau visai europietiškai rutuliojusio modernias audringo laikotarpio estetines naujoves, pradėtas krokuviškės „Gabijos" (1907), kurioms ypač jautri bus jaunoji Sofija Kymantaitė. Tačiau kol kas net iki jos pačios „Žemaitiškų monologų" (1911) toli, juo labiau iki „Žemaičių" antologijos (1934), kurioje sudarytojo S. Anglickio pakviesta ir ji dalyvaus. Dar toliau iki „Lietuvių poezijos antologijos" lenkų kalba 1939 m. Varšuvoje, kurios pratarmėje A. Gorskis sveikins lietuvius ir linkės eiti ne svetimu, o „savo keliu"[8]. Tuo, dėl kurio S. Kymantaitei kartais labiausiai teks grumtis.

„Visa gyvenimo disonansų aidija" (B. Sruoga) dar negriaudi gimtojo krašto žodžio padangėje, nes ir iki oficialaus spaudos atgavimo, to žodžio politinio išlaisvinimo — dar ne vieneri metai. Tad pati gaivališkiausia tautos dvasia, kuri galėtų visa tai iškelti, pati save reprezentuodama, dar spurda po politinių, luominių, moralinių idėjų sluoksniais. Tai kas, kad pasaulis (Gėtė su Herderiu) jau buvo atkreipęs akis į lietuvių liaudies dainas, o rusų mokslininkams caras 1880 m. leido išsispausdinti akademiniam reikalui lotynišku šriftu lietuviškų leidinių; vis tiek 1902 m. suomiui A. Niemiui atvykus į Lietuvą rinkti tautosakos, mokslininkui visaip trukdė caro žandarai. Buvo ir kita aplinkybė — lietuvių kalba į viešąjį gyvenimą sunkiai skynėsi kelią. Netgi 1863 metų sukilėliai, išvykę iš Lietuvos, stebino Europą, nė žodžio nemokėdami lietuviškai, taigi nemokėdami kalbos to

[8] Antologia poezji litewskiej.— Warszawa, 1939.— S. VI.

krašto, iš kurio atvyko. Ir rašytojos motina,— prisimena Sofija,— kol ištekėjo, lietuviškų dainų nedainavo, „nebuvo mados"[9], sako. Čia jau priekaištas žemaičiams, kai lygini su A. Vienuolio motina, kuri „gerai mokėjo lenkiškai ir lietuviškai skaityti ir rašyti, su savim atsivežė ne tik kelias maldaknyges, bet ir Valančiaus „Šventųjų gyvenimus", naująsias jo kantičkas, Ivinskio kalendorius ir kitos tų laikų literatūros. O atmintinai mokėjo išdainuoti visą Baranauską"[10].

Nejaugi Žemaitija tada miegojo, anot dabartinių poetų, „kultūrinio dirvožemio sluoksnyje" (J. Keleras), kad net kapitalizmas — ekonominė formacinė pasaulio progreso ašis — šiame carizmo suspaustame regione neįstengė sparčiau kūrybiškai ir tautiškai žadinti žmonių. Mažosios Sofijos pasąmonėj liko užsifiksavęs „garvežys — baisus žvėris", bet apskritai technikos progresas jai neįstrigo į širdį. Ji — lietuviško, miškais apaugusio krašto dukra. Techninis pramoninis peizažas, padaręs poveikį Vakarų Europos kultūrai ir skatinęs dvasinės revoliucijos lūžius, beveik nepalietė to meto lietuvių rašytojų. Dar toli buvo iki radijo lakštingalų, urbanistinių blogio gėlių, pražydusių lietuviškose sielose, ar mistiškai trankios žodžio muzikos, kurią bandys pagauti lietuviškieji ekspresionistai keturvėjininkai. XIX a. gale ir XX a. pradžioje pirmaeilis uždavinys kitas — tautiniai dalykai, charakterizuojantys specifinę krašto egzistenciją ir jos žmonių polėkius. Nacija — kapitalizmo produktas — Lietuvoje lėčiau negu Europos centre formavosi ir atskilo nuo techninės revoliucijos bei kultūros plėtotės.

Rusijos caras nutautinimo sistema traiškė tautas vos ne baisiau negu garvežys. Toks jo paveikslas ilgai išliks nelegalios spaudos puslapiuose ir žmonių sąmonėje. Caras — „visos Rusijos despotas ir plėšikas, Lenkijos tironas ir engėjas, Suomijos inkvizitorius ir priesaikos laužytojas",— platino atsišaukimus Biliūnas[11]. Pasaulyje politinės revoliucijos ir maištai buvo subrandinti pačios

---

[9] SČR.— T. 3.— P. 209.

[10] *Šaltenis R.* Vienuolio gyvenimo pėdsakais.— V., 1982.— P. 29.

[11] *Tyla A. J.* Biliūnas caro žandarų akimis // Pergalė.— 1965.— Nr. 10.— P. 185.

visuomenės raidos, jie vyko visų akyse, pagaliau buvo visai kitokio masto. Tai argi juos gretinsi su bundančiomis „svieto lygintojų“ pretenzijomis Žemaitijoje, su nusigyvenusių bajorų atsivertimu į neaiškios perspektyvos lietuvybę? Svetur vyko lūžiai buržuazinių techninių, ūkinių ir mokslinių revoliucijų terpėje, kurią (nors „Varpas“ ir propagavo) Lietuvoje dar teks po kelių dešimčių metų savomis rankomis kurti, kad kuo padoriau tautos visuomenė įsikomponuotų į Europos kultūros foną. Demokratija — ir žmonių, ir tautų — ten taip pat kitokia. Tad ir meniniai, ir moksliniai sąjūdžiai, turėję pramoninį politinį pobūdį, pažadindavo ne tik tautų savigarbą. Iškildavo ir jų biurgeriškasis dekadansas. Lietuvoje savas nacionalinis miesčionis „siurbėlė“ susiformuos tik XX a. pradžioje. Juo švenčiausiai piktinsis ne tik Maironis, bet ir jaunieji idealistai. Ir Šatrijos Ragana, ir Sofija Kymantaitė ateis tarytum tam, kad užbėgtų už akių dvasiniam tautos ir jos kūrybinių pajėgų menkėjimui, kuris XIX a. gale reiškėsi buitiniu mąstymu ir kasdienybės negerovėmis, užfiksuotomis, pavyzdžiui, Žemaitės apsakymuose — „valstietiško racionalizmo“ (V. Kuzmickas) kronikose, analogiškose „Varpo“ publicistų inteligentiškam racionalizmui. Tad viską teks atšviežinti: ir buitį, ir mąstymą, ir literatūrą, naujoves priimti ne aklai, kad po to netektų apgailėti. Juk vis dėlto pradžia lieka pradžia.

O kol kas traukinys — „baisus žvėris“, netikėtai perkirtęs XIX a. antroje pusėje lietuviškųjų lygumų peizažą, įsirėžė į neaukštas Žemaitijos kalvas, jungdamas carinės imperijos sritis — Ukrainą su Latvija. Tad riedėjo jis ir per Lietuvą pro Mažeikius, Radviliškį, Šiaulius, užkabindamas ir gimtąsias Čiurlionienės vietas.

Ar ši minimali XIX a. techninio progreso apraiška „atidarys akis“ tautiečiams ne tik į geografiškai platesnę pasaulio erdvę (ją nuolat pildė lietuviškoji emigracija), bet ir į dvasiškai gilesnę, kad praturtintų „liaudinę“ ir „folklorinę“ tradicijas? „Akių atidarymo“ motyvas, aktualus užguitam kraštui, Čiurlionienės kritikoje ir publicistikoje iškils kaip įsakmiausias idėjinis imperatyvas. O kūriniuose apie XIX a. II pusę rašytoja jį sieks įamžinti per gimtinės vietoves ir jų žmones („Šventmarė“, „Aušros

sūnūs", „Bundanti žemė"). Ne ji viena šitaip elgsis. Šio meto rašytojai kuria prototipus, kuriais įamžina visą Lietuvą. Ir Vaižgantas, ir Maironis, ir Šatrijos Ragana — visi savaip stengėsi „atidaryti akis" bundančiai tėvynei, savo idėjomis laistė jos šaknis dėl ateities valstybės žiedų ir jos kultūros vaisių. Šita karta nenusisuko nuo savo varganų, tarpais net nuožmumu atstumiančių tautiečių (palyginkime su D. Džoisu, negailestingai nusispjovusiu į artimuosius tėviškėnus ir į visą Airiją su jos sostine Dublinu — „visatos skyle"). Lietuvoje gimė karta, kuri įrodė, kad nėra mažų tautų, yra tik maži žmonės, tad juos būtina auklėti, šviesti, auginti. Vien Šiaulių gimnazija ko verta! Iš čia išeis būrys kultūros ir valstybės veikėjų — pusė Čiurlionienės romano „Bundanti žemė" prototipų.

Taigi ir Žemaitijos gyventojai gal kartais ne tokie jau lokiai, kokius, nusivylęs jų tautiniu indiferentiškumu, pavaizdavo prancūzas P. Merimė — bėgančius nuo civilizacijos ir kultūros, lyg tos lietuviško kaimo moterėlės nuo traukinio — Liuciferio mašinos. Ar gali būti, kad lietuviai — tik žvėrių kailiais pasidabinusios, pragariškai kaukiančios žmogystos, kaip savo apysakoje „Fiat Lux" vaizdavo lenkas A. Krechaveckis (1850—1919)?

„Žemaitijos giriose, tiesa, jau nutilo baisus ir galingas trimitų balsas, bet tą ištvermę <...> dar pažinsime jo (žemaičio) dabartinės giminės darbštume, dvasios stiprume ir smagume",— po kelių dešimtmečių kartos čeko Geilerio 1873 m. pasakytus žodžius K. Šakenis[12], vienas to laikotarpio „prototipų", išvardijęs savybes, kurios būdingos ir Čiurlionienės personažams. Juk ir pati Čiurlionienė jaunystėje stengėsi įspėti žemaičių pasaulėjautos istorinį sąlygotumą ir žemdirbių tautos charakterio savybes. „Žiūriu tolyn į praeitį ir matau žemaičių protėvius — žemaičius. Miškai ir miškai, viena begalinė giria, upės tik vingiuoja: Venta, Akmena, Minija, Babrunga, Alanta. Paupiais žmonės gyvena. Tvirti, šviesiaplaukiai, mėlynos kaip lino žiedas akys, vaiko žvilgsnis",— taip Čiurlionienė rašė viename ankstyvųjų straipsnių, prisimindama jau ne garvežį, o jūrą, tą jūrą, kurios „žemai-

---

[12] *Šakenis K.* Aušra ir jos gadynė.— K., 1933.— P. 29.

čiai nuo mažens klausės"[13]. Giria ir jūra — Žemaitijos peizažo atributas, ir S. Daukanto kūrybos teminiais motyvais visą laiką žavėsis Čiurlionienė. „Pajūrio gyventojai,— rašo ji,— buvo žvejai ir gyveno su Jūra išvien: tolimesnieji retkarčiais ją teišvysdavo ir žiūrėjo dievotai, ir garbino nežinomąją nepaprastąją galybę.

Ir ilgai taip gyveno žemaičiai, stipriai, ramiai, dievaičiams dainas dainuodami ar tylomis klausydami paslaptingųjų Jūros bangų. Jūra tai dievų pasaulis. Žemaičių vaidentuvė matė tenai gelmėse iškilmingus gintaro rūmus, visą viešpatiją, valdomą gražių — gražiausios dievaitės. Ta jūra su savo audromis ir tylomis buvo jam gyvas, užužavėtas pasaulis. Argi tiek amžių tokio gyvenimo „išvien" galėjo neatspindėti žemaičio sieloje? Neabejotinas dalykas, kad visokios aplinkybės, visokios gyvenimo sąlygos palieka savo stiprią žymę. Ypač toks nuolatinis drauge buvimas, kaip pajūrio žemaičių su Jūra"[14].

Galbūt tikrai tos vietos, kur jos augta, turėjo kažką, kas teikė vilties, pasitikėjimo, net Kulių parapija, „užžėlusi eglinėmis giriomis", kurios buvo „pilnos kaip prisėtos visokių nelabysčių, piktybių, šmėklų ir baidyklių". Jas taip pat ateityje reikės iškelti, parodyti sau ir pasauliui it archetipinę gelmę, įrodyti, jog kiekvienas lietuviškos žemės lopinėlis to vertas...

Gal čia užkoduota toji lietuviška vėlė, tas ikikrikščioniškasis patyrimas, galįs tapti įspūdingu kūrybos šaltiniu. Tik, žinoma, būtina eiti iki gelmių, o ne paviršium, tautos idėją ne buitiškai iliustruoti, o bandyti iškelti jos mitinę esmę. Teta Teklė mažajai Sofijai seka ir seka pasaką apie garbingą misiją atliekančius herojus, vėliau bajoraičius (vieną tokių pasakų ji panaudos romane „Bundanti žemė"). Tėvas, nusigyvenęs lenkuojantis bajoras, pasakas jaunėlei Sofijai seka lietuviškai, lyg iškeldamas į namų viešumą nuo savęs paties slepiamą vidinį etninį tikrumą, lietuviškąjį „žmogų sau".

Todėl po daugelio metų, antroje rašytojos gyvenimo pusėje (1945), pagoniška poema „Giria žalioji" išsirutulios iš jaunystės patyrimo, iš Konstantino Čiurlionio vi-

---

[13] Žemaičiai // Viltis.— 1908.— Nr. 35.— P. 2.
[14] Ten pat.

zijų. Viskas draugėn susipins (juk tos girios priklausė kunigaikščiams Oginskiams, kurių dvare Plungėje grojo būsimasis kompozitorius, jos draugas). Atgaivins Čiurlionienė tai, ką išsaugojo lyg relikviją, suteiks jai simbolinės prasmės ir išreikš pasakos forma.

Ir kitaip bus įamžinamos Kulių girios. Mat šie didžiuliai miškai suteikdavo gerą prieglaudą knygnešiams, gabenantiems draudžiamą spaudą, prasti keliai trukdė žandarams kontroliuoti kraštą[15]. Ši Sofijos vaikystės realija įsilies į pjesę „Aušros sūnūs" (1923). Čiurlionienė ne tik brandina norą kanonizuoti patriotinius motyvus, bet ir ginčija juos, kūrybiškai interpretuoja sakmių pasaulį. Taip atsiras poemos „Vaiva" (1940), „Mūsų jauja" (1946—1953). Pačioje sąmoningo gyvenimo pradžioje Čiurlionienė bando atsakyti į klausimą, koks „tikros kultūros" nervas jungia Lietuvą su Europa, koks paslaptingųjų žemaičių ryšys su gūdžiais miškais ir tuo dvasišku maistu, kurį savo vertimais jau teikė Lietuvai V. Kudirka. Gal tik taip buvo įmanoma savo gimtąją kultūrą priartinti prie didesnių vertybių. „Mano būdas tikrai žemaitiškas — negreit prisiartinu prie žmonių",— prisipažino Šatrijos Ragana 1909[16]. Ir Čiurlionienei teks prisiartinti prie savų ir svetimų, artinant svetimuosius Lietuvos pusėn, o savuosius — link jų. Dvarai dar klestėjo, luomai taip pat. Liaudinė tradicija, kurią išreiškia kalba, o per ją atsiskleidžia etninė tautos būtis, pulsavo šalia sulenkėjusių dvarų ir luomų. Aplink tvyrojo lenkiškas bajoriškas honoras. Tai kurgi ta lietuviška dvasia? Argi ji it kokia pagoniška žvakelė lengvai svetimųjų užpučiama, jeigu lenkai tebelaiko Lietuvą savo kraštu istoriniu požiūriu, rusai — valstybiniu. Lietuvai atstovauja sulenkėję kunigai ir bajorai, kaip ir prieš šimtus metų, kai „žemaičiuose pirmieji kunigai buvo lenkai", pasak A. Šapokos.

Tą dvasią atrasti būtina, nors viskas per daug surizgę: titulai, luomai, kilmė, socialinė, gentinė priklausomybė, aristokratinė laikysena ir nerealus tautos statusas, betei-

[15] *Vaitiekūnienė A.* Vaižgantas.— V., 1982.— P. 31; *Merkelis A.* Juozas Tumas Vaižgantas.— V., 1989.— P. 86.

[16] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 280.

sis Lietuvos būvis. Sofijos tėvui ir toliau atrodo, jeigu jau esi išsilavinęs, tai šnekėk lenkiškai. Liūdniausia, kad taip išblukusi lietuvių etninė sąmonė Žemaitijoje, iš kur Valančius, Daukantas su savomis žemaičių charakteristikomis išklydo į Lietuvą ir pasaulį. Tad kaip čia su ta kalba,— liaudinės tradicijos atributu ir tautinės sąmonės, kaip etninio kultūrinio mentaliteto, lygmeniu? Kodėl jo nėra tokio, kokio derėtų laukti?[17] Bet iš kur paimti tų kūrybinių galių, kurios išjudintų žemę?[18] Kaip suvienyti keistai tarp savęs istorijos supintus tautinius, luominius, konfesinius rėžius ir iš tos vienybės išskelti lietuvių etninės kūrybos kibirkštis, „meno žodį“, kuris skintųsi kelius tarp rašytojų, dirbančių kol kas tik „visuomenės idėjoms“[19].

Nejau valstietiškoje prigimtyje nėra kūrybos kaip individualistinio maišto, o vien nuolankumo sėkla — mizeriška krikščioniškojo susitaikymo liekana, pragaištingai užvaldžiusi Lietuvos gyventojų sąmonę? Reikia koreguoti bajoriškos opinijos ir svetimųjų priemaišų kontekste bundančią lietuviškąją „vėlę“. Tos vėlės ne išorinį kiautą, o giliąsias etninės psichologijos pajautas, kad jos neišnyktų, o tolydžio stiprėtų visuomenėje ir meno kūryboje. Juk iš tiesų „mokėjimas skaityti ir rašyti tuo metu dar

---

[17] Įsiklausykime šiuo požiūriu į M. Lukšienės samprotavimus: „Paradoksalu, o vis dėlto faktas, kad ilgus amžius mokėjimas skaityti nedaug tepakylėdavo liaudies žmogų dvasinės kultūros srityje. Liaudis *beveik niekad nepasiekdavo tokio lygio, kad galėtų kūrybiškai naudotis* Europos raštijos lobynais, o skurdi tikybinė knygelė, ligi kurios jis prikopdavo, nedaug naujo jam praverdavo minties ir meno pasaulyje, kuris nepalyginamai platesnis ir aukštesnis būdavo žodinėje pačios liaudies kūryboje...“ (Dar kartą Mikalojus Katkus // Pergalė.— 1986.— Nr. 8.— P. 169—170). Sofija, regis, šį turtą ir įsisavino per tetos Teklės ir tėvo sekamas pasakas, tai ji ir stengsis atskleisti savo kūryboje, ieškodama ikikrikščioniškosios šio baltiškojo pasaulio išminties. (Nors „Tėvynės sargas“, nuolat XIX a. gale polemizuodamas su „Varpu“, įrodinėjo katalikiškojo pasaulėvaizdžio prioritetą.)

[18] A. Kriščiukaitis-Aišbė *1888* m. išverčia vengrų rašytojo M. Jokajaus romaną simboliniu, Rytų Europos tautas keliančiu pavadinimu: „Vyrai, pajudinkim žemę“.

[19] *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Lietuvių literatūros istorijos konspektas.— Voronežas, 1918.— P. 47.

ne visada rodo dvasinės kultūros aukštesnį laipsnį“[20]. Tad teks iškelti „tautos dvasią“, žadinti, parodyti, atpainioti, įtikinti, jog aplink ne gūdi šalis, bet bundanti žemė, kur ne vien bajorai su kunigais, o žemaičiai lietuviai turi prabilti su tokiu kultūriniu patyrimu ir „laipsniu“, kokiu disponuoja anie. Reikia kalbą priartinti prie tautos dvasios, nes „patsai jau žodžių ištarimas griežtai ir aiškiai parodo, kas yra žemaitis“[21], vėliau sakė S. Kymantaitė. Iš tiesų artinasi laikas, kai lietuviai, K. Šakenio žodžiais, pradėjo suprasti, kas esą, pradėjo grįžti prie savęs[22].

Ne vien Čiurlionienė procesą bandys rekonstruoti ir aiškintis kultūros gimimą „žemaitiško laukinumo“ apsuptyje, pasak Šatrijos Raganos, kuri dar rafinuočiau ryšis įveikti šią apsuptį. Šatrijos Ragana iš vidaus turtins „liaudinę tradiciją“, nors, kaip ir Sofija, jaunystėje lenkiškai skaitė ir deklamavo. Taip, beje, buvo ir su Žemaite. Gal tik G. Petkevičaitė-Bitė kiek kitaip atėjo į lietuvių literatūrą, nors irgi iš lenkiškos aplinkumos. Tiktai demokratiškas tėvas daktaras Petkevičius dukterį bajoraitę nuo mažens į valstietiškąją pusę orientavo. O. Pleirytė-Vaidilutė — kritikė, rašytoja, būsimoji Sofijos bičiulė, lietuviškumo atžvilgiu augo absoliučiai indiferentiškoje aplinkoje, kur vyravo rusų, lenkų, vokiečių kalba.

Šioje visais atžvilgiais nevienalytėje atmosferoje ir iškilo moteriškasis lietuvių kultūrinio gyvenimo fenomenas, šaknimis įaugęs į poaušrinę epochą.

Šitas fenomenas, ne visada išsitekdamas pozityvizmo ideologijoje tarytum tęsė XIX a. I pusės žemaičių romantikų vyrų, ypač Daukanto, darbus, kuriais taip žavėjosi Sofija Kymantaitė, jauniausioji šios moterų kohortos atstovė, pasaulį išvydusi, kaip minėta, 1886 m. kovo 13 d. neturtingo žemaičių bajoro Leono Kymanto ir Elzbietos Jarulaitytės šeimoje[23].

---

[20] *Lukšienė M.* Dar kartą Mikalojus Katkus // Pergalė.— 1986.— Nr. 8.— P. 170.

[21] Žemaičiai // Viltis.— 1908.— Nr. 35.— P. 2.

[22] *Šakenis K.* Min. veik.— P. 29.

[23] Augo ir formavosi Žemaitijoje, o gimė Joniškyje. Todėl M. Vaitkaus žodžiais „Formaliai ji buvo gimimo aukštaitė“.— *Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 80.

* * *

Taigi bajorų, tačiau kokių? Kaip dažniausiai ir kitų šio meto lietuvių rašytojų, Čiurlionienės tėvai — ne didžturčiai. Materialiai nusigyvenę, etniškai gerokai nutautę. Tėvo giminė šaknimis siekia XIV a.[24], bet ne tokia kaip Šatrijos Raganos, kurios protėvių iš abiejų pusių būta kilmingų. Pastaroji jau vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje naudojosi vertybėmis, kurias teikė dvarų kultūra[25]. Sofija — ne, ji — iš kaimietiškos aplinkos, bet, kaip minėta, tolokai esanti nuo liaudinės lietuviškosios tradicijos bei gyvensenos. Savo estetika ji artima aristokratiškajai Šatrijos Raganai, kilme vis dėlto sietųs su G. Petkevičaite-Bite. Petkevičiai metrikose vadinosi bajorais, bet Bitės senelės būta iš baudžiauninkų, kaip ir Sofijos motinos[26].

Čiurlionienės tėvų namų aplinka ir panaši, ir kiek skirtinga nuo Bitės. Tačiau, galima sakyti, kad joje lietuvių kalbos ir valstiečių atžvilgiu būta demokratiškų nuostatų, kylančių ne tiek iš sąmoningo, kiek iš intuityvaus žmogiško nusistatymo — bent jau nebausdavo kaip mažosios Žemaitės už išgirstą lietuvišką žodį. Tačiau buvo kitokių paradoksų. Iš giminės rankų slystančią garbingumo relikviją — bajorystę — kiekviena tokia šeima stengėsi savaip sutūrėti, balansuodama tarp bajoromanijos ir pagarbos lietuvybės idėjai bei ją išpažįstantiems žmonėms. Čiurlionienė šiuo požiūriu savo tėvus prisimena kaip „biblinius žmones“[27], kuo palankiausiai atsiliepdama apie juos. „Ach! Mano tėvas — krikštolas gryniausias“,— sako ji ir priduria: „su be galo gera veido išraiška, kai nepyko. O supykęs — vis dėl tvarkos, nes buvo didelis pedantas“[28]. Ar ne iš jo paveldėtas ir pačios Sofijos atidus gerumas kito bėdai ir drauge įsakmaus tono globa, tvarkingumas, noras išlaikyti savo „kaip sakiau, taip ir turi būti“ ir buityje, ir tautos reikaluose. Gal šituose bruožuose ir pynėsi iš tėvo paveldėtas išdidumas, it ba-

---

[24] Lietuvos istorijos archyvas, f. 391, ap. 1, b. 1058.
[25] *Žėkaitė J.* Šatrijos Ragana.— V., 1984.— P. 10.
[26] *Jasaitis J.* Gabrielė Petkevičaitė-Bitė.— V., 1972.— P. 8.
[27] SČR.— T. 3.— P. 243.
[28] Ten pat.— P. 201.

joriško mandrumo bei žemaitiškos tvirtybės jungtis. „Tėvas be galo vertino bajorystę“[29]. Kur nevertins! Juk tai nepelnytos garbės iliuzija, noras kompensuoti blėstančią tikrą kultūrą ir kilmę išoriniais luominės priklausomybės titulais bei popieriais. Tam absoliučiai abejinga buvo dukra Sofija. Užuot didžiavusis, ji nuolat primindavo, netgi ironizuodama ir drauge priekaištaudama savo namams, kad nepatenkino bundančių dvasinių potroškių, ir net neužsimindavo apie tėvo garbinamą lenkiškumą, persekiojusį jį iki gyvenimo galo.

Sofijos tėvas jau nepriklausė prie tų šio krašto šviesuolių, kurie norėjo išlaikyti „žemaičių šlovę“[30]. „Lenkybė veikiai pradeda mumyse tarpti“, „lengvatikiai esame“,— ne kartą priekaištavo J. Basanavičius taip pat ir žemaičiams, kai, spaudą uždraudus, šie susilenkinti nepuolę ir net didžiuodavęsi tuo prieš aukštaičius, ūmai pradėjo ne tik rašyti, bet ir kalbėti lenkiškai[31]. Taip elgėsi ne tik jie, bet jau ir kunigai, ir net mokytis svetur išėjusioji jaunuomenė. Tad kaimiečiai, neatsilikdami nuo išprususių gentainių, ilgainiui negalėjo savęs laikyti „gente lituanus“. Pavieniai atvejai, kai smulkesnieji dvarininkai ar šiaip turtingesnieji ūkininkai dar uždainuodavo lietuviškai. Tuo metu Lietuvoje susiklostė kitokia situacija negu, tarkim, Rusijoje, kur geriausieji žmonės iš bajorų tarpo padėjo pažadinti liaudį. Lietuvoje nutautusiems bajorams pirmiausia reikėjo „susitvarkyti“ su lenkybe, tai ne vienas ir padarė. Bet tai bajorai šviesuoliai. Jie nekeitė esmės ir tos situacijos, kurią deimančiukų ieškodamas yra bandęs nupiešti Vaižgantas: „Žemaičių bajorai, nors ir pačios aukščiausios kilties, drąsiai dedasi žemaičiais, nors ir lenkų kultūros; nenutolsta nuo žmonių, gryniausiai kalba vietos tarmėmis, nors namie, savo reikalui vartoja lenkų kalbą“[32]. Sofijos tėvas jau net ne iš tokių, jame

[29] Ten pat.— P. 208.

[30] Tik su išlygomis galėtume Kymantus įrašyti į eilę Žemaitijos bajorų, kurie, Vaižganto žodžiais, „prisidėję prie Lietuvos krašto didumo, prie liaudiškosios Lietuvos“: Petkevičių, Pečkauskų, Putvinskių, Ivanauskų, Landsbergių, Bukantų, Kymantų, Biržiškų (*Vaižganto* Raštai.— K., 1929.— [T.] 14.— P. 11).

[31] *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai.— V., 1970.— P. 701.

[32] *Vaižganto* Raštai.— K., 1929.— [T.] 13.— P. 158.

ir „bajoro balsas“ ne tas, kokį 1891 m. 12-ame „Varpo“ numeryje skaitytojai išgirdo iš Gabrielio Landsbergio-Žemkalnio: „Aš nepasidariau lietuviu, aš esu juo gimęs. Manyje lietuvio siela buvo tik užmigdyta ir tereikėjo kibirkštėlės, kad ji prisikeltų, prasiblaivintų ir stotųs tėvynės sūnų eilėn“. Žinoma, tai tiko tik Žemkalnio tipo bajorams, kitiems — nepakako ne tik kibirkštėlės, bet ir stambesnio laužo, kuriuo jiems plieskė Žemkalnio tipo „mokyti žemaičiai“, L. Jucevičiaus žodžiais tariant.

Aišku, galėjo atrodyti, jog Vaižganto minima lietuviška daina bajorų lūpose iš tikrųjų niekur taip neskamba maloniai, kaip aplenkėjusioje Žemaitijoje, bet tai greičiau padidintas įspūdis ir vertas jis tiek, kiek ir Sofijos tėvo gebėjimas bendraujant šeimoje lenkiškai — pasakas vaikams vis dėlto sekti lietuviškai.

Vargu ar tėvas Leonas Kymantas suvokė save kaip bajorą ne tik kilme žemaitį, bet ir kaip gyvą feodalizmo epochos privilegijuoto žemaičių luomo šlėktos palikuonį, kurių teisės buvo sulygintos su Rusijos bajorų teisėmis jau XVIII a. pabaigoje. O gal jau L. Kymanto tėvui rūpėjo šios lygiavos akivaizdoje išlaikyti bajoriškai lenkišką fanaberiją, nors kaip karališkojo (laisvo) valstiečio statusą? Juk čia ją stiprino ta aplinkybė, kad senosios luominės institucijos Lietuvoje veikė gan ilgai, nors ir be realios politinės valdžios. Materialiai nusmukę bajorai kūrė savo savivaldą. Luominės organizacijos, pareigybės buvo gyvos dar ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, titulai, privilegijos dar vis turėjo moralinę, nors ir ne politinę galią. Panaikintos jos buvo tik Lietuvos Respublikoje, sukeldamos nepasitenkinimus ir komplikacijas[33]. Mat iš tiesų „mūsų bajoriškoji kilmė uždėdavo

[33] Žr. įdomiausią šiuo požiūriu argumentaciją: 1931 m. Povilas Beržanskis, teisės f-tą baigdamas, prašė, kad į diplomą būtų įrašyta ne „Povilas Beržanskis“, o „šviesiausias Kunigaikštis Povilas-Gediminas-Beržanskis-Klausutis“ Įrodinėjo, jog yra labai skaudžiai užgautos jo „prigimties teisės“: „Bajorystė yra senovės Aukštų valstybės Vyrų nuopelnų pasekmės“, todėl „teisė amžinai iš kartos į kartą — naudotis garbingu kunigaikščio titulu priklauso šiandienykštiems senovės Rusų ir Lietuvių kunigaikščių giminių ainiams“. Reikalauja atstatyti „be jokio reikalo“ sutrumpintą pavardę ir nori būti „šviesiausias Kunigaikštis Gediminas-Beržanskis-Klausutis Garbės Pomian“ (CVA, ap. 391—4, b. 869, l. 314—317).

žymę ant mūsų idėjų ir tautinių bei visuomeninių manymų",— taip apie amžių sandūros laikotarpį rašė M. Remeris[34], būsimasis Kauno universiteto rektorius, prisimindamas Paryžiuje veikusią lietuvių studentų prolenkiškąją draugiją „Želmuo". V. Pietaris, 1870 m. stodamas Maskvos universitetan, taip pat užsirašo bajoru. Tad ką jau kalbėti apie L. Kymanto giminę ir laiką, kai inventorinėse knygose buvo užrašomi bajorais ir tie, kas nėjo lažo. Kymantas būtų arti tokių: „be dvarų ir palivarkų", ilgainiui net nuolatinės vietos netekusių. Tačiau savo bajoriška kilme didžiavosi, stengėsi pabrėžti ją, ypač papročius, auklėjimą, o jau labiausiai išsiskirti lenkų kalba. Lenkų kalbos prestižas jam neatskiriamas nuo bajorystės, todėl nebuvo papildomas dualizmo šaltinis bundančios lietuvybės aplinkoje. L. Kymantas nebuvo pritapęs prie „liaudinės tradicijos", lietuvių kalbos, kaip, sakysim, Maironio tėvas, tad nejautė ir valstietiškos pasaulėžiūros genų, kaip G. Petkevičaitės-Bitės artimieji. Jam bajorystė ir lenkiškumas — psichologiškai tarp savęs suaugę bruožai, kuriuos blėstančius jis dar stengėsi išlaikyti ir traktuoti kaip idėjinės atmosferos šaltinius buityje. Ar reikia stebėtis Sofijos tėvu, jeigu, tarkim, Žemaitė iš inercijos nepasidavė „suliaudėjimo" procesui ir pagal tėvų tradiciją savo vaikus mokė lenkiškai.

Tačiau Sofijai tėvo — „gryno krikštolo" įspūdį stiprino tai, jog L. Kymanto bajorystė buvo jam adekvati „garbingumo imperatyvui"[35]. Šio garbingumo jis laikėsi išdidžiai — kaip dorovinės vidinės nuostatos. Bajoras, jo manymu, negalėjo pasielgti blogai, negražiai. Gal šioje terpėje išaugo ir dukters liberalizmas bei humaniškumas, ko iš jos lyg tyčia pareikalavo tolesnis gyvenimas ir Lietuvos istorijos eiga, palietusi ją pačią. Gal etinė bajoriškumo nuostata šeimoje lėmė, kad Sofija romane „Bundanti žemė" stengėsi parodyti bajoriškos kilmės jaunuolio „atsivertimą" į lietuvybę XIX a. II pusėje. Lietuvybę tokio luomo atstovas papildys garbingumu, išsilavinimu, inteligencija, įgimtu „minties darbo" troškimu, ko taip trūko pačių atgimstančių ir kylančių lietuvių veiks-

[34] Aušrinė.— 1912.— Nr. 15.
[35] SČR.— T. 3.— P. 209.

mų ir kultūros darbo pradžiai ir visai lietuviškajai „liaudinei“, ne bajoriškajai, tradicijai. Juoba kad ir „Aušra“ pabrėždavusi, jog neintriguos su sulenkėjusiais bajorais, linkusiais į lietuvybę, palaikys juos. Dvarininkiją potencialia lietuvybės sąjungininke laikė ir Maironis.

Leonas Kymantas, žinoma, pats apie tai nesvarstė, nekontempliavo. Vidinis bajorystės suvokimas ir išorinis etiketas netrukdė jam darbuotis kaip tikram kaimiečiui žemaičiui, koks iš tikrųjų ir buvo. „Jis su didele meile dirbo žemės darbą,— prisimena dukra,— pats sėjo, ėjo su pirmuoju plūgu, su pirmuoju dalgiu <...>. Bernai stebėjos: Ponas, galėtum pariežėj gulėti ir žiūrėti, kaip mes dirbam. Tėvas juokėsi, ką jiems aiškinti“[36]. Meilė darbui, žemei — lietuvio kaimiečio savybė — pynėsi su dirbtine luomine priklausomybe, vertė jį atsigręžti į lietuviškąją valstietišką kasdienybę ir natūrą.

Šią namų aplinkos realijų visumą romane „Bundanti žemė“ rašytoja pasuks inteligentiškųjų tautos problemų ugdymo linkme, kur ne tik žemę, bet ir kalbą, meną reikia puoselėti, prisiminti, suaktualinti viską, kas slypi po šia luomine kauke. Romano priesakas „reikia dirbti“ nuspalvins viso to laikotarpio jaunųjų inteligentų savimonę.

Bitės tėvas tarsi intuityviai jautė šį istorinį dėsningumą, nelyginant lietuvių idėjos prisikėlimą, ir pats jį skatino, pasitiko. Tačiau buvo ir kitaip. Bajoraitė Žemaitė ištekėjusi už valstiečio Žymanto — skurdo, jautėsi „tarsi gėlė, persodinta iš oranžerijos į šaltą, vėjų gaivinamą dirvą“[37]. Šiuo laikotarpiu bajorystė spindėjo kaip esamos, kiek blėstančios, bet vis dėlto kultūros arena, o valstietiškoji dirva imponavo ir traukė savo tautiškaisiais šūkiais, tačiau be kultūros, kuri tik numanoma, jeigu bus išugdyta. S. Kymantaitė ir jos karta remdamasi vyresniųjų patyrimu ryšis tokiam lemtingam žingsniui. Nors L. Kymantas veikė priešingai lietuviškos aplinkos tendencijai, ne tik konservavo, bet ir „pasavo“ savo bajoryste, nerodydamas pastangų pritapti prie lietuviškojo kultūros (bajorystės) modelio ir kamieno. Tai gal dėl to,

---

[36] Ten pat.— P. 220.

[37] *Umbrasas K.* Apie Žemaitės asmenybę // Pergalė.— 1965.— Nr. 6.— P. 43.

kad apskritai jam būdingas išorinis santykis netgi su savo luomo kultūra. L. Kymantas nemokėjo rašyti, bet kalbėjo keliomis kalbomis — rusiškai, lenkiškai, vokiškai, žydiškai. Išmokęs šių kalbų besibastydamas po dvarus — Lietuvos žemes, dvasinio aristokratizmo oazes. Neatsitiktinai grafo V. Zubovo, pas kurį tarnavo L. Kymantas, dukra Marija, ištekėjusi už L. Tolstojaus sūnaus, didžiąjam rusų rašytojui kaip egzotiką pasakodavo apie Lietuvą, kur tuomet buvo kalbama žemaičių, lietuvių, lenkų, vokiečių, žydų kalbomis[38]. Vėl įdomu lyginti — Lazdynų Pelėdos tėvas Nikodemas Ivanauskis kalbėjo žemaitiškai, bet nei rašyti, nei skaityti nemokėjo, užtat mergaites auklėjo lenkiškai[39]. Tad namų aplinkoje XIX a. antrosios pusės Lietuvoje mūsų šviesuolių moterų tautiniam intelektui tarpti klostėsi keisčiausios aplinkybės, kur vienoms per buitį, kitoms per svetimtautišką aplinką teko artėti prie „tėvyniškumo" ir Lietuvos.

Vis dėlto kodėl Sofija, nesitenkindama išorine kultūros atributika namuose, tėvo paveikslą piešia kaip biblinės dvasios žmogaus?

Ar užteko čia vien garbingumo imperatyvo? Pasirodo, tėvas neturėjęs ir pasipūtimo, būdingo bajorystės luomui. Bajorystės jausmas, tegu išoriškai ir demonstruojamas, viduje buvo it koks įgimtas egzistencinis refleksas. Panašiai kaip ir Šatrijos Raganos, Sofijos „abudu tėvai buvo tikri demokratai", be jokio pasipūtimo, jokio „niekinimo chlopų". Tad ir šiuo nacionalinės psichologijos požiūriu aiški mūsų etninio tipo žmonių įgimta demokratizmo persvara. Kitaip tariant, luominės valdinės priklausomybės suvokimas XIX a. pabaigoje dažnai jau nesiderino su visa žmogiškąja smulkiojo bajorijos luomo charakterio ir gyvenimo būdo prigimtimi, tradicija. O „ydelių" kompleksas savotiškai netgi kompromitavo pastangas sutturėti luominį bajoriškos gyvensenos mitą. Ypač, kad bajorystę kliudė įgyvendinti ir dar vienas „krikštolinis" niuan-

[38] *Masionienė B.* Dar apie L. Tolstojaus ryšius su Lietuva // Literatūra ir menas.— 1988.— Rugpj. 9.— P. 14.

[39] Graudus tokio auklėjimo vaisius — senatvėje Lazdynų Pelėda-Marija Lastauskienė „šnekėjo kažkokia kalbų mišraine. <...> nejaučiant tų kalbų skirtumo" (*Žirgulys A.* Tarp sena ir nauja // Nemunas.— 1975.— Nr. 11.— P. 33).

sas — tai „begalinis pasitikėjimas visais“ ir todėl nuolatinis „finansinis nepasisekimas“. Vėl visai analogiškai Šatrijos Raganos tėvui bajorui Pečkauskui, kuris taip pat „rodęs bajorišką savo dosnumą <...> Labunovą visai nugyveno ir gavo paleisti iš savo rankų nuomininkui“[40]. Leonui Kymantui lygiai taip nutiko su „Vilniaus“ viešbutuku, įsigytu Šiauliuose, kur eilinį kartą subankrutavo. Mat viešbutis „su bufetu ir išgėrimais buvo mielai visokios ponybės lankomas ir vis bargan“[41]. Taip lenkuojantis bajoras Leonas Kymantas galiausiai tapo prižiūrėtoju pas žmonos brolį kleboną Vincentą Jarulaitį ir mirė 1919 metais.

Rašytojos motinos socialinės šaknys kiek kitokios. Ji iš liaudies, bet taip pat ne iš tos jos dalies, kur būtų stiprus lietuviškumo gruntas giminėje. Iš gausios Jarulaičių šeimos, gyvenusios Raizgių kaime netoli Šiaulių, septyni vaikai anksti liko našlaičiai. Augo pas gimines. Motina Elzbieta Jarulaitytė nuo 11 metų iki pat penkiolikos daug prisikentėjo nuo pamotės, kuri „buvo pikta — nedora“. Ją Čiurlionienė „įamžins“ romane „Bundanti žemė“ Jurgio Lizdinio pamotės paveikslu.

Elzbieta Jarulaitytė buvo vyriausia šeimoje, po jos — Vincentas, būsimasis Sofijos globėjas „dėdytė“, su kuriuo motina drauge ir ištrūko iš pamotės, apskritai iš tėvų namų. Pasirinkdami sunkų, bet savarankišką gyvenimo kelią, brolis ir sesuo nuėjo kiek skirtingomis kryptimis. Vincentas tapo bažnytiniu veikėju, kuris dabar ir priglaudė nevykėlį svainį — sesers Elzbietos vyrą Leoną Kymantą su šeima. Jaunoji Sofija XIX a. baigiantis čia taip pat įsiterpia į šiam laikui charakteringą bažnytinę aplinką, iš pradžių Kuliuose, o vėliau ir Plungėje.

Kas dar be šio bažnytinio ir tautiškumui ne visada simpatizuojančio sparno iš motinos pusės galėjo turėti įtakos rašytojos ateičiai?

„Mamytė su maža gyvenimo hipokrizijos doze, bet neišpasakyto gerumo ir tolerancijos“[42]. Gal todėl ir neatstūmė senbernio Leono Kymanto, panašiai kaip ir Šatri-

[40] *Žėkaitė J.* Šatrijos Ragana.— P. 9.
[41] SČR.— T. 3.— P. 209.
[42] Ten pat.— P. 243.

jos Raganos motina, kuri pasirinko 18 metų vyresnį bajorą Pečkauską. Sofijos tėvas Leonas Kymantas 26 metų Elzbietą Jarulaitytę vedė 1884 m. turėdamas keturiasdešimt. Jokios dramos motina šiame „reikale“ nematė, su humoru prisimindama savo vedybinius nuotykius. Ar ne iš čia Sofijos humoro jausmas, it koks saiko matas kūryboje, ne tik charakterizuojant veikėjus (mano veikėjai bus su *ydomis*, bet *ne* išsigimėliai, rašė vėliau, patvirtindama šią tezę, charakterizuodama ne tik personažus, bet ir savo artimuosius, giminaičius). Iš tiesų jos kūryboje, rodos, ir nėra išsigimėlių, kaip jų nebuvo ir aplinkoje,— vien žmonės su ydomis. Gal tai svarbiau moralinei tautiškumo diagnozei negu universaliai ydų ar išsigimimo hipertrofijai. Įsiminė būsimai komedijų autorei ir motinos neįprasti akcentai apie baudžiavos laikus, kur tautiečių visuomenės ydos kėlė šypseną, o ne pasmerkimą. „*Mano motina atsiminė baudžiavos panaikinimą.* „O tai buvo baliavojimo, o buvo linksmybė,— kai žmonės nuo ponų atliko, alaus pasidarė — gyvulių paskerdė, dieną naktį ūžė, pablaku ant žemės gulėjo — nebeišmanė, ką iš džiaugsmo bedaryti“[43]. Taigi rašytojos atsiminimai bylotų, jog jau motina gebėjo „užgriebt“ visapusišką teisybę apie žmones ir laikotarpį, pastebėti ne herojinį, ne buitinį, o psichologinį bruožą, nei smerkiantį, nei teisinantį. Gal todėl ir rašytoja, kad ir kiek idealizuotų šventus tautos praeities idealus, akcentavo ne vien patetiškas kovų už laisvę gaidas, bet stengėsi žiūrėti plačiau — nenusikalsti istoriškumui ir žmoniškumui. „Aušros sūnuose“ lietuviai ne tik kenčia dėl lietuvybės draudimo, bet rašytojai skaudu dar ir dėl to, jog šiuo laikotarpiu žandarų savivalės ir valdžios represijų fone patys lietuviai materialėja, geria, išduoda vieni kitus, savo ir tautos ateitį. Taip idėjinį kūrinio patosą, „tendenciją“, patikslina realybės ir žmogaus tikslumas, pilnybė, kurios rašytoja pagal savo talento išgales ir pobūdį visada siekė. „Šventmarėje“, rimčiausiam XIX a. pabaigos Žemaitijos miestelio panoraminiame paveiksle, ironiškoji gaida lydi tautinį kultūrinį apysakos veikėjų bei jų idea-

[43] Ten pat.— P. 210.

lų patosą, nelyginant meninė gyvenimo harmonijos ir kūrybos saiko premisa.

Motinos tėvai Petras ir Magdalena Jarulaičiai gyveno tvarkingai ir pasiturinčiai. „Namas, kad ir baudžiavos laikais, nebuvo susmukęs“[44]. Sofijos senelė Magdalena Petrauskaitė iš Tyrelkų kaimo buvus gera šeimininkė, ištekėjusi vyrą beraštį išmokė skaityti (šiek tiek jos teigiamybių atrasime romane „Bundanti žemė“ bajoraičio Stepono Vaidylos šiltai piešiamame jo motinos paveiksle). Rašytojos motina Elzbieta išaugo naginga, apsukri, matyt, daug šių savybių paveldėjusi iš Magdalenos, kuri, turėdama apie 20 kelmų bičių, nelaikė jų pasiglemžus,— ūkio medų dalijo visiems.

Šį bruožą turėjo ir Sofijos tėvas Leonas Kymantas, kurio dosnumą paveldėjo duktė rašytoja Čiurlionienė. Negalima sakyti, kad ji taip jau būtų švaisčiusi „viską bargan“, kaip tėvas,— tiesiog atsirasdavo daug situacijų, kur teko ne iš betikslio dosnumo pagelbėti žmonėms; daug asmenų ji šelpė ir guodė pokario metais, kai pačiai rašytojai trūko būtiniausių pragyvenimo šaltinių. Gelbėjo ne vien ryžtas ir priedermė, bet ir humoras, kurį visur ir visada pasitelkdavo. „Juozapeliou!..“ — kreipėsi ji laiške žemaitiškai į tremties ir kalėjimo iškankintą Lietuvos užsienio reikalų ministerį J. Urbšį, tarsi nubraukdama istorijos padarytas skriaudas, kad liktų tai, kas šventa, amžina ir šiek tiek juokinga. Ir motina tokia buvus. Apie savo vedybas, jų „dramatišką“ ekspoziciją su Leonu Kymantu vis prisimindavo kaip linksmą pokštą: buvo pareiškusi, jog netekės, tai būsimąjį vyrą pamatė be gyvybės žymių — „tik brinkt, ir guli“.

Gal todėl, kai jau Sofija vežėsi sužadėtinį Konstantiną namo į Žemaitiją, dėl mamos buvo rami,— supras mama, kuri „su entuziazmo gyslele širdyje“. Iš tiesų suprato, kaip ir pati rašytoja vėliau savo dukrą. „Ką aš bepasakysiu“, „viskas niekis prieš tą giliausią pasitikėjimą, kurį aš turiu Tau ir Vlo. <...> Mylimas pakelia, mylimas gramzdina“[45]. Su Leonu Kymantu buvo kiek keblіau. „Tėvelis, išgirdęs naujieną, tuoj paklausė? A czy

---

[44] Ten pat.
[45] Laiškas D. Čiurlionytei 1937.XII.22.— DČZ archyvas.

szlachetny? — Szlachetny, szlachetny! — sakau juokdamasi <...>. Visai nemaniau tėvelio klaidinti ir prikergti Konstantinui bajorystę,— nors supratau, kad tėvelio žodyne „szlachetny“ atitiko „szlachcic“, mano gi lenkų kalbos žodyne „szlachetny“ buvo „garbingas“. Kas galėjo būti garbingesnis už Mikalojų Konstantiną Čiurlionį“[46],— užbaigia rašytoja, tarsi praturtindama savo namų aplinką bei tėvo Leono Kymanto bajorystės supratimą kitokiu čiurlionišku garbingumo komponentu.

* * *

1894 m. Kymantai persikelia į Kulius, ir čia į Sofijos gyvenimą įsiveržia veiklusis Vaižgantas ir jos likimui neabejingas dėdė klebonas Vincentas Jarulaitis. Bendravimas su Vaižgantu ir Jarulaičiu — tai konkreti bažnytinio ir liberaliojo lietuvybės sparno kova dėl jaunos gabios sielos. Klebonijos kasdienybėje savitai koncentravosi lietuvių kultūrinio akiračio siekiai, vėliau sąžiningai rašytojos atskleisti „Šventmarėje“. Čia nelabai kam rūpi Dievo mokslas ar religinio dvasingumo likimas. Teisi V. Daujotytė, pabrėždama, kad „transcendavimas, kilęs iš dvasinių pastangų, ilgainiui buvo suvaržytas utilitarinių apeiginių reikalavimų“[47], tad net literatūrinę kūrybą dalis lietuviškųjų katalikybės apologetų kreipė tik į Didžiojo kūrėjo transcendavimą, be „papildomo, spontaniško transcendavimo būdų“, tarsi lietuvis neturėtų metafizinių sielos ir pasaulio pajautų. Jomis „Šventmarėje“ tikrai niekas nedisponuoja. Kaip pati rašytoja skelbė, lietuvis patenka į dogmatinę aplinką, gyvo Dievo pajusti jo niekas nemokina[48].

Vadinamasis katalikiškas kraštas Lietuva nepasižymėjo aukšta tautine krikščionybės idealų refleksija ar dvasingumo formų sklaida masėse, lyginant net su Lenkija ar Rusija, kur religinės tiesos sąmonėje figūravo ne dogmatizmo, o tautinio kultūrinio būties suvokimo formų pa-

---

[46] SČR.— T. 3.— P. 326.

[47] *Daujotytė V.* Žmogus su liekana // Kultūros barai.— 1988.— Nr. 3.— P. 41.

[48] Lietuvoje.— P. 18.

vidalu. F. Dostojevskio „Brolių Karamazovų" tomuose jau atsirado Dievo neigimo idėja. Ši idėja inteligentą pastūmėjo į egzistencinę ir istorinę dilemą — kaip gyventi? Jeigu Dievo nėra, vadinasi, viskas leista. Vietoj dostojevskiškų personažų kančios Lietuvoje regime bažnytinį klerikalinį religinės filosofijos ir sąmonės „dualizmo" aspektą, apribotą buitinės ir tautinės sąmonės apsisprendimo lygmeniu, iš kurio gal tik „Tėvynės sargas" iš dalies mėgino išsiveržti. Ar tik vėlyvas krikštas lėmė, kad Lietuvoje viskas buvo kitaip? Lietuvoje net dvarai negalėtų pasigirti religiniu tautišku darbu, koks vykdomas svetur. Žinoma, iškilmingas religinių švenčių ritualas, iš prieblandos sklindanti slėpininga muzika ir piliorių šešėliai veikė ir Lietuvoje bręstančias jaunas subtilesnes sielas, kurių savijautą XX a. pabandė restauruoti savo apysakose B. Buivydaitė, bet „dogmatinis katalikybės idiotizmas"[49] (S. Geda) išliko visą XX amžių. Vaižgantas ir Maironis ne be reikalo tikino, jog lietuviui tik raidę duok ir jis tylės, suprask, nemaištaus, jam reikia savo alfabeto tik tam, kad iš rusiškų melstis nemoka. O apie maldos pobūdį nutylima. Mat lietuvis melsis, visai nesiruošdamas keisti pasaulio ar Dievo sampratos, kaip tai darė „pikto genijaus" F. Dostojevskio veikėjai. Tačiau nesant pasaulietinės tautiškos kultūros, bažnyčia vis dėlto buvo vienintelė dvasinė atgaiva, tegu ir kupina automatizmo. Tokia dvasios reikmes tenkinanti bažnyčia tebelaikė XIX a. lietuvių kultūros monopolį. Paguodą teikė tai, jog dalis tautiškai susipratusių kunigų ėmė darbuotis ne tik bažnyčiai, bet ir tėvynei Lietuvai, užmegzdami tautinio katalikybės modelio pradmenis.

Nors XIX a. II pusėje kunigų poetų Lietuvoje buvo daugiau negu kur kitur Europoje, kūrybos ir religijos peripetijos išsiteko tautinės orientacijos, veiklos ir bažnyčios formalizuotų santykių lygmenyje. Individualistinis A. Strazdo maištas, it pašvaistė blykstelėjęs kadaise kaip lietuviškas *Sturm und Drang*, jau kuris laikas kėlė nepasitenkinimą dogmatiškiems bažnyčios tarnams. Strazdo, Baranausko likimai ir tautinio apsisprendimo dramos vė-

---

[49] *Geda S.* Laiškas lietuviams // Tikėjimo žodis.— 1988.— Gruod. 16.— Pl. 6.

liau pagilina konfesinės minties ir dvasios laisvės koliziją, meninės sąmonės ir būties dualizmo traktuotę (J. Lindės-Dobilo, A. Vienuolio, V. Mykolaičio-Putino prozoje, M. Gustaičio eilėraščiuose).

Sofijos dėdė Vincentas Jarulaitis panašaus konflikto nepatyrė. Ar ne kaimiško pragmatizmo paskatintas, pats pasirinkęs kunigystę, Jarulaitis drauge su Vaižgantu vis dėlto patenka į nacionalinio gyvenimo ir bažnyčios santykių permainingą sūkurį. Tačiau jis daug kategoriškiau negu Vaižgantas kritikuoja galimą liberalinės jaunuomenės „sugedimą", cicilikavimą. Šiais epitetais bažnyčia „apdovanojo" ne vieną tautiškiau ar kiek revoliucingiau nusiteikusį jaunuolį. V. Jarulaitis visa tai siejo su ištvirkimu ir socializmu.

V. Jarulaičiui kėlė baimę tokie tautiečiai, todėl jaudinosi dėl dukterėčios Sofijos, kurią globojo Kuliuose, ir, likvidavus krautuvę, dėdė pasiūlė jos „tėvui pas jį ūkininkauti, nes prie klebonijos buvo nemažas ūkis"[50].

Klebonijos ir bažnyčios aplinka — Sofijos kūdikystės palydovė — galėjo pakreipti ją į „Motynėlės" ar Šv. Zitos tipo draugijas, jeigu viskas būtų vykę pagal dėdės scenarijų ir jeigu Sofija būtų buvusi mažiau cicilikiškai aktyvios, o daugiau rezignuojančios prigimties.

„Kuliai — mano lopšys. Čia augau tarp 8—12 metų",— prisimena rašytoja Žemaitijos laikotarpį nuo 1894 m. iki 1898 metų. Kai Putinas 1930 m. sumano savo „Altorių šešėly", Čiurlionienė ragina rašyti ir siūlo paremti medžiaga „iš savo patyrimo".

Koks tas patyrimas? Ką jis davė ir galėjo duoti jos išsiilgtų kultūrinių akiračių plėtotei? Koks būsimos rašytojos santykis su visu tuo patyrimu? Šiuo aspektu — lobis apysaka „Šventmarė". Bet kūrinys gimė 1937 m., po keturių dešimtmečių, per kuriuos rašytoja išaugo vos ne indiferentė bažnyčios mokslui ir ideologijai. Tiesa, visą gyvenimą bendravo su Vaižgantu, V. Jarulaičiu, kunigu ir poetu M. Vaitkumi, religiniu filosofu V. Šilkarskiu. Tačiau siejo su šiais žmonėmis kultūriniai pasaulietiniai, o

[50] SČR.— T. 3.— P. 218.

ne bažnytiniai interesai bei reikalai[51]. Kai 1933 m. Čiurlionienė Vokietijoje kaimynystėje poilsiauja su V. Šilkarskiu, stebisi, jog šis mažai „tesinaudoja tąja gražia gamta“ — visas paskendęs Teichmiulerio — religinio filosofo raštuose[52] (V. Šilkarskis tyrinėjo ne tik šią filosofiją, bet ir V. Solovjovą, vokiečių kalba parašė veikalą apie jo kūrybą).

Žodžiu, Čiurlionienė išaugo visuomenininke, kultūrininke, tautininke. Kaip Bitė ar Vaižgantas,— aktyvistė iš prigimties. Raudonas tas jos aktyvumas, pasakytų A. Jakštas, nors kaltinimas vertas tiek, kiek ir pats „raudonumas“. Tas „raudonumas“ tik toks, kad Čiurlionienė nebus katalikų veikėja, religiškai nemedituos, nelaikys cicilikais nė vieno, kas domisi tautos pasaulietiškais interesais. „Galiu su skirtingiausių partijų atstovais bendrauti“,— sakydavo ji vėliau dukrai. Ir bendravo. Simbolizmo teoriją ir kūrybą pažino, populiarino, bet šios srovės nesiejo su krikščioniška visuotinumo ideologija kaip M. Gustaitis ar A. Jakštas mokydamiesi iš V. Solovjovo bei jį populiarindami Lietuvoje. Aišku, lėmė čia ir pasaulėžiūra, ir talento pobūdis. Ji ne teoretikė, ne filosofė, ji auklėtoja, pedagogė, publicistė, idėjų propagandistė[53]. Bet nors A. Jakštui Čiurlionienė raudonai liberali, ji neįsijungs į revoliucinį bolševikuojančių literatų procesą. Drauge ji ir nesmerks, neburnos prieš juos kaip bažnyčios tėvai. Revoliucijomis nesižavės, kreips akis į evoliucinį epochos foną („Šventmarė“), traktuos jį kaip XIX a. būdingą revoliucinį dinamitą („Bundanti žemė“).

Nepyks ant revoliucijų ir jas vykdančių politinių parti-

[51] „Ar tiesa, kad S. Čiurlionienei asistavo V. Šilkarskis?“— klausiu dukros D. Čiurlionytės-Zubovienės. „Gal ir asistavo, gal ir simpatizavo,— atsako,— bet kad labai jau skirtingų pasaulėžiūrų buvo. Taigi“.

[52] Laiškas V. Krėvei 1933.I.12.— DČZ archyvas.

[53] Ar neteko Čiurlionienei, aktyviai XX a. III—IV dešimtmečio moterų veikėjai, kontaktuoti su katalikiškomis moterų organizacijomis? — ieškau atsakymo „Naujosios vaidilutės“ redaktorės O. Beleckienės atsiminimuose: „Mergaičių globos srityje mūsų reikalai susidurdavo, susibėgdavo į bendrą reikalą. S. Čiurlionienė vadovavo mergaičių bičiulių organizacijai, aš ilgokai pirmininkavau Katalikių mergaičių globos sekcijai. <...> kolektyviai rašydavome prašymus ar pareiškimus mums rūpimais mergaičių globos reikalais“ (Maironio lit. muziejaus rankraštynas.— Inv. Nr. 20238, l. 5). Tik tiek.

jų, nors komedijose iš jų pasišaipys, pati nė vienai nepriklausydama, tačiau, be abejonės, kai kuriom prijausdama. Nelaimino 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, įteisinusio tautinės vienvaldystės diktatūrą, kuria vis dėlto viešai džiaugsis subtiliai pamaldi Šatrijos Ragana, lyg jaunai respublikai tai būtų buvusi išeitis iš liberaliojo, taip pat jauno ir nepatyrusio parlamentarizmo krizės.

1887 m. Kražių skerdynių epizodą ji įtrauks į „Aušros sūnus", bet bažnyčios problemą juose fiksuos kaip kultūrinį tautinį faktą, be klerikalinio dogmatinio patoso. Žinoma, tai lėmė ne vien pozicija, bet ir talento auklėjamasis polinkis. Religijos ir kultūros praktika jos sąmonėje nepakilo iki kultūrosofinio revoliucijų ir tikėjimo sąveikų apmąstymo, kaip J. Lindės-Dobilo kūriniuose ar III—IV dešimtmečio filosofų S. Šalkauskio, A. Maceinos darbuose — teoriškai tautinės minties požiūriu lyg ir tęsusiuose Čiurlionienės „Lietuvoje" (1910) pradėtus konkrečius kultūros svarstymus, kurie jų darbuose įgijo visuotinumo aspektą. Tačiau įdomu, jog ir kūryboje etinio idealo šaltinių ji nebandė ieškoti ar propaguoti dievoieškos zonoje, kaip ne vienas XX a. I pusės moralistas. Rašytoja nenukrypo į davatkiškumą, pigų politikavimą, kovą ar smerkimą. „Šventmarėje" taip pat nieko panašaus nėra, tik to laikotarpio „tam tikros ideologijos išsigimimo reiškiniai"[54].

Taigi ir kūryboje Čiurlionienė liko kultūros ideologė bei visuomenės veikėja, liberaliojo tautiškumo puoselėtoja, publicistė, pedagogė. Teisus ir įžvalgus buvo dėdė Vincentas, tai numatydamas dar Kuliuose, nuogąstaudamas dėl galimo dukterėčios pasaulėžiūrinio „ištvirkimo". Kaip Sofijos tėvui bajorystė neatsiejama nuo lenkiškumo, taip ir dėdei bedievystė ir socializmas nuo epochos baubų. Sergėdamas dukterėčią, V. Jarulaitis baiminsis leisti ją mokytis į atsitiktinius, šių judėjimų apimtus centrus tiek Rusijoje, tiek Europoje.

Žodis „prieštaringumas" nusako tą vaidmenį, kurį motinos brolis klebonas suvaidino būsimos rašytojos ir visuomenės veikėjos brendimo metais.

---

[54] Iš S. Čiurlionienės laiško E. Mieželaičiui 1954 m.— DČZ archyvas.

Gimęs 1861 m., mokėsi Šiaulių gimnazijoje, baigęs Kauno kunigų seminariją (1880), XIX a. pab.—XX a. pr. V. Jarulaitis aktyviai įsijungė į katalikiškąją veiklą. („1905 m. kuriantis šv. Kazimiero draugijai, Jarulaitis buvo eilėje tų, kurie faktą sutiko su didžiausiu entuziazmu. Jei šv. Kazimiero draugija išaugo į rimtą knygų leidimo organizaciją, tai ir jo nuopelnas“[55].)

Sofijos vaikystės metais su į Kulius atkeltu jaunu vikaru J. Tumu jis varė lietuviškos spaudos platinimo darbą. „Rizikavo dėdė, nebūtų išvengęs Sibiro“,— prisiminė ta proga dukterėčia[56]. Vėliau V. Jarulaitis steigia ne tik įvairias draugijas („Artojo“ ir kt.), bet ir renkamas į carinės Rusijos valstybės Dūmą.

Sofiją jis materialiai remia, šiai mokantis Sidoriškyje, Rygoje, Peterburge — privačiuose pensionuose, į kuriuos bajoraitės paprastai būdavo dažniau leidžiamos negu į valdiškas gimnazijas. V. Jarulaitis — tikras S. Kymantaitės globėjas, kitų mėgstamas už komunikabilumą, dosnumą. Apysakoje „Šventmarė“ rašytoja pagarbiai įamžina „dėdytę“, nors kūrinio pabaigoje atveria ne tik jo toleranciją („jis buvo draugiškas ir tolerantingas“[57]), bet ir tam tikrą pasaulėžiūrinį konservatyvumą. Žinoma, tokio griežto apibūdinimo, kokį davė V. Kapsukas šio luomo atstovams, Čiurlionienės dėdė nenusipelnė („Tik patys sukempėjusieji zubrai, didžiausi atžagareiviai, baudžiavos šalininkai ir viduramžių garbintojai, katalikų vyskupai atkakliai stojo prieš tautinį lietuvių atgijimą“[58]). V. Jarulaitis — jau vėlesnės formacijos kunigas, evoliucionavęs bažnyčios lietuviškėjimo pusėn (žinoma, ne be Vaižganto įtakos), o ne „zubras“ ar „viduramžių garbintojas“. Jis jau gabeno „Aušrą“, nors antiklerikalinių gaidų joje turėjo kaip ir Maironis nemėgti.

Čiurlionienė dėdytę gerbė, mylėjo, užjautė senatvėje,

---

[55] Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 16.— P. 378.

[56] SČR.— T. 3.— P. 233. Nors A. Merkelis aiškino kitaip: V. Jarulaitis buvęs „šviesus ir susipratęs lietuvis“, bet Vaižgantas knygų kontrabanda užsiėmė slapta ir net savo klebonui „nesiskelbė“, „bijodamas <...> jį įklampinti“ (*Merkelis A.* Juozas Tumas Vaižgantas.— P. 86).

[57] *Vaižganto* Raštai.— K., 1933.— [T.] 19.— P. 209.

[58] *Kapsukas V.* Raštai.— V., 1978.— T. 12.— P. 344.

kai jaunesni katalikų veikėjai negailestingai jį stūmė šalin. Ir M. Konstantinui Čiurlioniui jis patiko. „Kaip dėdytė?“,— teiraudavosi jis laiškuose Sofijos. „Dėdytė“ 1911 m. ir kalbą pasakė mirus dukterėčios vyrui. Supratinga, nuoširdu, atvira? Ne visai. M. Vaitkus tikina, jog Sofijos vedybų su dailininku ir kompozitorium M. K. Čiurlioniu, neturinčiu tvirtos materialinės padėties, V. Jarulaitis nelaimino[59]. Matyt, dėl savo komunikabilumo ir gerumo bus daręs kilnių žingsnių, dangstydamasis tolerancija, jeigu S. Nėris, jam mirus, paskyrė eilėraštį „Kelionė“, užjausdama Čiurlionienę. Bet ką konkretaus į garbės kanauninkus pakeltas (1927) ir kalėjimų kapelionu (nuo 1928 m.) dirbęs V. Jarulaitis nuveikė, Čiurlionienės dukra neatsimena[60]. Rašytoja atsiminimuose liko savo globėjui ne tik dėkinga, bet jo atžvilgiu ir objektyvi. Stengėsi charakterizuoti taikliai, bet be vienpusio „ružavumo“. Kitaip ji, satyrinių komedijų autorė, ir nemokėjo.

Dėdė buvo ir globėjiškas filantropas, ir apskaičiuojantis „ideologas“. Sofija nežinojo tada smulkiau, kad labdaringasis „dėdytė“ šelpė ją ne vien savo iniciatyva, o dažniausiai vis dėlto Vaižganto raginamas. Nes kai Sofija paaugo, dėdei nelabai patiko ne tik tai, kad „dukterėčios mokslai labai brangiai apsieina“[61], nes jau buvo finansavęs privatų Sofijos mokymąsi Sidoriškyje, Rygoje, Peterburge. Labiausiai dėdei kliuvo tai, kad Sofija „už rubežiaus kelis metus pasimokius tai ir visai gali ištvirkti“. Konfesinis dogmatiškas požiūris V. Jarulaičiui užstojo Sofijos trokštamo pasaulietinio liberalinio išsilavinimo ilgesį. Svarbiausia, kad visa tai V. Jarulaičio bu-

[59] „Pritarė be ypatingo entuziazmo. Taip spėju iš kai kurių jo užuominų, man padarytų <...>, pristatydamas <...> Čiurlionį, jis, šiam į šalį nusisukus, prasmingai pabaksnojo sau į kaktą, akimis modamas dailininko link, buvo aišku, jog jis ima Čiurlionį labiau iš komiškos pusės, ir nemano jo talento esant vertingu“ (*Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7, D. 3.— P. 89). Plg. Julijos Janulaitytės broliai kunigai irgi priešinosi sesers vedyboms su J. Biliūnu, tad šis, kaip ir M. K. Čiurlionis, ieškojo kontaktų, bet tokių, kad pasaulėžiūrinis skirtumas „nevaržytų žmogaus jausmų ir sąžinės“.

[60] *Čiurlionytė-Zubovienė D.* Mano motinos bičiuliai // Pergalė.— 1985.— Nr. 6.— P. 162—163.

[61] V. Jarulaičio laiškas J. Tumui 1905.VII.31.— VVU MB, D. 954.

vo suprantama ne be politinio atspalvio, taigi globėjiškos pretenzijos galėjo visai pražudyti būsimos aktyvistės gabumus. Todėl natūralu, Sofija Kymantaitė aiškiai pasirinko — išėjo iš tos aplinkos, matyt, galvodama panašiai kaip ir Šatrijos Ragana Marijampolėje. „Esu giliai tikinti, bet baisi man ta forma, užmušanti dvasią, baisi ta davatkystė visa“,— rašė 1908 m. (VI.3) Šatrijos Ragana apie M. Gustaičio meilę „dogmatams“[62]. Pagal „dėdytės“ planus Sofija, matyt, irgi būtų turėjusi įsijungti į „dvasią užmušančią“, tegu ir tariamai kultūrinę veiklą. Gerai, kad neįsijungė, nes būtų neištvėrusi davatkystės, klerikalinių kriterijų, kuriems privalėtų palenkti tikinčios, bet liberalios sielos polėkius. Žinoma, „dėdytė“, „tipiškas“ lietuvių katalikas, Sofiją palydėdamas į savaip suprantamą kultūros kelią, būtų užtikrinęs dukterėčiai materialinę egzistenciją, kuri ne visada buvo stabili, pasirinkus liberalius „dvasios takus“ ir vedybas su M. K. Čiurlioniu.

Bet Sofija nelabai dėl to ir išgyveno. Prisimindama šį laikotarpį, ji rašė: „Ne sykį analizuodama save pastebėdavau, kad dar vaikystėje ir jaunystėje materialiniai dalykai, kurie man nepasiekiami, manęs ir neviliojo,— ir kažkaip imdavau suprasti, kad jie man visiškai nesvarbūs. Perteklius, prabanga, visados man atrodė kažkokia anomalija — ir neverta žmogaus energijos išlaidų. Tačiau išteklius būtinas kultūriniam vystymuisi“[63].

Taigi bažnytinių, liberalinių pasaulietinių ir materialinių intencijų kryžiavimasis buvo tipiškas anų laikų inteligentijai, kur kultūra, tegu tautiškai orientuojama, buityje vis dėlto buvo suvokiama arba primityviai — materialinio ištekliaus, buities gerovės, arba bažnyčios aprobuotos moralės požiūriu. Kultūra — būties refleksija, kaip dieviškosios ir žmogiškosios ontologijos šerdis — lietuviškoje to meto aplinkoje dar nebuvo prigijus. Liberalinis proto blaivumas — tautiškosios savimonės apraiška — dogmatizuotam klerikaliniam sparnui rodėsi bedievyste, socializmo bacila. Lietuviškosios sąmonės mistiškumas, paspalvintas ganytojiškuoju dogmatizmu,

---

62 *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 256.
63 SČR.— T. 3.— P. 222.

kirtosi su laisvėjančios sielos — aukštesnės kultūros ir pačios giliosios religinės refleksijos sampratomis. „Sunku reikalauti nuo inteligento, kad jis neatsineštų kritiškai prie gyvenimo apsireiškimų, ir kad autoritetu laikytų tik vieną kunigą, už kurį jis dažnai jaučia save labiau išlavintu",— samprotavo 1903 m. J. Biliūnas[64]. Sofijos dėdė nebuvo nei tiek inteligentas, nei liberalas, kad suvoktų šią vidinę prieštarą.

Vaižgantas tai suprato, ragino V. Jarulaitį, kad leistų dukterėčią mokytis, lavintis pasaulietiškai, vėliau pridurdamas, kad sulauksim rašėjos, neužsimindamas apie primygtines priedermes ar atlygą bažnyčiai.

Nors pačios Sofijos katalikiškasis aktyvizmas irgi netraukė, dėdei tolydžio rūpėjo bažnytinės draugijos, jų spaudos organizavimas, krikščioniškų partijų ir jų leidybos kūrimas. „Tam pinigo netruks",— užtikrino laiške A. Jakštą[65], kuris vėliau taps nuolatiniu Čiurlionienės estetikos bei tautiškumo sampratos oponentu.

Ar nebus šioje idėjinėje dvikovoje iš anksto savo vaidmenį atlikęs ir „dėdytė", tarsi užprogramavęs A. Jakšto ir dukterėčios „dialogą". Sofiją traukė „patriotų darbas", kurį ji, lyg „Šventmarės" Barbutė, stebėjo ir krovė atmintin: ir kaip Vaižgantas rašė, ir kaip Kuliai lietuviškos spaudos pergabenimo iš Prūsijos į Lietuvą centru tapo, ir kad ne vien ramybe dvelkė aplinka. Dramatišką, kupiną pavojų knygnešių darbą ji regėjo ne tik „davatkyno darželių fone". Ne vieną Čiurlionienę, ir kitas rašytojas moteris formavo knygnešystė. G. Petkevičaitei-Bitei Puziniškis irgi buvo tarpinis nelegalių spausdinių gabenimo punktas. Sofijai Kuliai šiuo požiūriu ypač įsidėmėtini. „Prijuostėlėje įsidėjus" Vaižganto duotus raštus, nešdavo, kad „motina įvyniotų juos į audeklo ritinį ir kur į skrynios gelmę įkištų". Ta pati motina, kuri iki vestuvių lietuviškai nedainavo. Taigi Kymantų namų atmosferoje demokratizmo ir palinkimo į lietuvybę Vaižganto pėdsakai aiškūs: „šitame mažame bažnytkiemyje, dideliame raudoname klebonijos mūre ėjo nuostabi kons-

---

64 *Biliūnas J.* Raštai.— V., 1980.— T. 2.— P. 73.
65 V. Jarulaičio laiškas A. Jakštui 1905.VIII.31.— VVU MB, D. 292.

piracija“,— prisiminė rašytoja straipsnyje „Vaižgantas — plasdanti širdis“. (Raštai.— T. 3.— P. 197).

Šiuo keliu Vaižgantas kreipė ir Sofiją. Jis buvo ne mažiau įžvalgus už „dėdytę“ ir teisingesnis, atsižvelgė į Sofijos interesus, asmenybės tipą, prigimtį. Todėl „Šventmarės“ Barbutei (Sofijai) rūpi „mokslas ir patriotai“, o *ne bažnyčia ir patriotai*. Vaižgantas Čiurlionienės gyvenime turi ypatingų nuopelnų. Jis tikrasis jos dvasinių galių žadintojas: skatinęs, papildęs, inspiravęs. „Tai buvo seniai, tai buvo aname šimtmetyje, kai aš pamačiau jį pirmąkart, aš dar nedidukė mergaitė 1898 metais, sugrįžus Kalėdų iš Palangos į Kulius, kur buvo vikaru kunigas Juozas Tumas, linksmas, juodaplaukis, mėlynakis, kaip žiburys koks namuose“[66]. Ne tokia jau, tiesą sakant, nedidukė, juk — trylikametė Sofija, kuriai Vaižgantas vis primena: „Pasilik, aš tau duosiu raštų“[67]. Tik ar lengva buvo rasti kalbą su klebono dukterėčia, jeigu į visus vienodai žvelgė kiek su nepasitikėjimu. Kai pamatė Kuliuose pas Tumą apsilankiusį patriotų būrelį (Višinskį, Bitę ir kitus), nepuolė artyn, meilumo nedemonstravo, „O kaži kaip tik skersakiavo“, pasak Bitės[68]. Čia jau visas būsimosios Čiurlionienės charakteris, savo vertės pajautimas, *moteriškas, žemaitiškas išdidumas su būtina kritiško* proto ir pagarbaus atstumo doze... Ir Bitė, ir Šatrijos Ragana, ir Pleirytė-Puidienė Vaižgantui bus dėkingos už tautinę kultūrinę bičiulystę. Vaižgantas jas arba įtraukdavo į nelegalią nacionalinio judėjimo veiklą (pvz., Šatrijos Raganą), arba apskritai žadino tautines aspiracijas bei padėjo išsispausdinti lietuviškoje periodikoje, o jauniklėms vėliau (Kymantaitei, Puidienei) ir darbo surado lietuviškose redakcijose.

Metams praėjus po atsikėlimo į Kulius, 1899 m. rugpjūtį Vaižgantas veža Sofiją į Palangos spektaklį — pirmą lietuvišką „Amerikos pirtyje“ pastatymą, lyg į tautos šventę, vis pabrėždamas: „Tik tu atsimink“. Vaižgantas šitaip atliko labai svarbų tautinės orientacijos diegėjo vaidmenį ne vieno to meto jauno žmogaus gyvenime,

---

66 SČR.— T. 3.— P. 196.

67 Ten pat.— P. 127.

68 *Petkevičaitė-Bitė G.* Krislai.— V., 1966.— P. 670.

ypač kad kiekvienas jų,— kaip tada būdavo įprasta,— jau mokėjo kaip ir Sofija „viena kita svetima kalba pasiskaityti ir parašyti". Ne tik Čiurlionienė, bet ji ypač galėjo pabrėžti: „jis buvo mano pirmas mokytojas"[69]. Mokė tautiško atsparumo, vis įpiršdamas Maironio „Tarp skausmų į garbę", poemą, kuri tuomet buvo lietuviškumo evangelija, tautos idėją skelbianti, tautinį instinktą brandinanti, nors „Varpas" ir šaipėsi iš autoriaus „klerikalinių stiklų"[70].

Taigi vaižgantiškasis tautiškumo ugdymas šiuo laikotarpiu tampa jau ne vien biografiniu faktu. Tai istoriškai svarbus etapas, kai susiklosto pasiaukojamo kultūros ir tautos darbo samprata, sąmoningo ir sistemingo deimančiukų ieškojimo maksimalistinė programa.

Sofija pabrėžia ne tik tautinį pažinties su Vaižgantu svorį. Vaižganto dėka ji tariasi pajutusi „kažkokią žmogaus didesnę reikšmę gyvenime"[71] (tai atsispindės kūriniuose). „Visas lenkiškumas lyg pūste buvo nupūstas", prisipažino ji, tarsi atsakydama, kodėl mažai rodė tautiškumo anksčiau, o dabar ūmai ėmė jo pasigesti.

Kaip tik tuo momentu ir ima stiprėti nepasitenkinimas namais, mylima gimtine, artimaisiais, jų aplinka. Plečiasi dvasinė erdvė, stiprėja intelektualinis imlumas, gilėja patyrimas, bet smalsumas ir branda eina drauge su nacionalumo suvokimu, tautinės savimonės impulsyviu atsiradimu. Jauna dvasia nesitenkina primityvumu ir dogmatišku auklėjimu. „Kaltas" Vaižgantas,— jis „atidarė akis į kažkokį naują pasaulį"[72]. Laikotarpio tautinės aplinkos buitiškasis voratinklis, apraizgęs ne vieną to meto jauną lietuvišką sielą, Sofijai žadino ir žmogiškąjį, ir tautinį orumą, ir drauge moralinį idealizmą, kuriuo vadovaudamasi galėtų sėkmingai realizuoti tautiškąsias priedermes, įprasminti savo gyvenimą darbu „nepriklausomai nuo visų mažų reikaliukų". Paauglė Sofija it simbolis tokių nuotaikų. Šio laikotarpio rašytojos dvasioje matome pradžią visų tų jos herojų, kurie kapstysis iš sle-

---

[69] SČR.— T. 3.— P. 196.
[70] Varpas.— 1895.— Nr. 8.— P. 134.
[71] SČR.— T. 3.— P. 233.
[72] Ten pat.

giančios aplinkos, norėdami nusipurtyti mažus „reikaliukus“, eis link idealų, tolygių poetizuojamoms žmogiškoms bei tautinės aspiracijoms. Sofija 1898 m. grįžta į Palangą iš Kulių jau „su pakelta galva“. Tautiškumo samprata tegu dar ne iki galo apčiuopta, bet išdidumas, priešiškumas namams ir klebonijos rutinai, kitakalbei bažnytinei tradicijai jau užfiksuotas. Vaižgantas ir privatūs pedagogai padarė savo. Mokslas žadino Sofijos intelektą, kuriam nebuvo vietos namuose, nes čia nebuvo sąlygų toliau lavintis kaip Šatrijos Raganai, dvarų kultūros augintinei, ar Bitei, kurios tėvų dvarelyje buvo biblioteka lenkų, prancūzų, vokiečių, rusų kalbomis. Visa, ko Sofijai stigo namuose, ji atrado tik Sidoriškyje. Tiesa, prieš tai dar kurį laiką praleido Palangoje, po to — dar vieną vasarą pas privačiai samdomą mokytoją Gargžduose[73]. *„Kalbama buvo lenkiškai (kaip gis!). Skaityti aš mokėjau labai gerai. Čia pradėjau rusų kalbą, aritmetiką, pažinau vokiškas raides ir pradėjau skaityti ir rašyti grifelinėje lentelėje gotiškas raides“*[74].

Ar ne čia prasideda plataus pažinimo, idėjų generavimo ištakos, reikalingos bundantiems tėviškėnams, kad šie nesustabarėtų, neapsiribotų vien liaudinės tradicijos abėcėle, nesustingtų „žiūrėdami į savo bambą“, kaip vėliau išsitars A. Škėma.

Lietuvių kalbos „pamokos“, tautiškos kultūros žadinimo pradžia (Palangos spektaklis) ėjo greta vokiškos, lenkiškos, rusiškos lektūros, kuri užsibaigs studijomis Krokuvoje, susidomėjimu Europoj siautusia „simbolizmo epidemija“.

Mokymąsi privačiai Šiauliuose dešimtmetė paauglė vadins „labai primityviu“, nors būtent čia buvo mokomasi iš Jeske Chojinskio, lenkų prozininko ir kritiko, vadovėlių, skaitomi romanai („Gęstanti saulė“, 1895, „Tijara

---

[73] Gargžduose Sofija mokėsi pas Juliją Urbonavičiūtę, pasak M. Vaitkaus, vieną tais laikais retesnių „Žemaitijos panelių“, baigusią gimnaziją Vilniuje, vėliau tapusią 1905 m. Gargžduose įsteigtos pirmosios lietuviškos mokyklos mokytoja. M. Vaitkus įsitikinęs, jog čia Sofija „turbūt palengvėle kvėpė ir religinės dvasios“ (P. 83), nors pati rašytoja atsiminimuose to neakcentuoja. Ji mena kitka.

[74] SČR.— T. 3.— P. 220.

ir karūna“, 1895), populiarūs visame lenkiškai kalbančiame regione, ne tik pačioje Lenkijoje.

Kaip ir šio laikotarpio lenkų mokiniai, Sofija mėgsta apysakėles ir „Przyjąciel dzieci“, beje, skaitomo ir Lietuvoje (Bitė taip pat iš jo mokėsi lenkų kalbos). Daug gero rasdavo „Wieczory rodzinne“, taip pat Varšuvoj leistame jaunimo dienraštyje. Šatrijos Ragana prisimena, jog 5 metų būdama jau prenumeravo „Pielgzrym w Dobromilu“, iš kurio mokėsi lenkų istorijos. Tai Sofijai taip pat pažįstamas leidinys, davęs pirmuosius impulsus pasižvalgyti per svetimų tautų realijas į savą istoriją, kurią studijuoti ji ragins Vilniuje ypač jau legalizavus kultūros darbą.

Mokantis Šiauliuose „dideliame name“, kur gyveno apie 15 gimnazistų, vyresniuoju buvo Jeronimas Ralys — būsimasis „Iliados“ vertėjas į lietuvių kalbą. Šį vertimą drauge su kitais kalbininkais Čiurlionienė tobulins, o J. Raliui mirus, Jonavoje pasakys prie kapo kalbą. Tai vėliau, po 30 metų, o dabar lietuviškieji leidiniai dar nefigūruoja Sofijos akiratyje, nors mato, kaip Tumas mašinėle rašo. Bet kas iš to? Ją, grįžusią į Kulius, dėdė po vakarienės pasodina drauge su kunigėliu Paškevičiumi („Šventmarės“ Karštelės prototipu, dar prieš Vaižgantą atkeltu) ir dvi tris valandas liepia skaityti apysakas iš „Kraj“, „Besiada literacka“ — visuomeninių politinių dienraščių, taip pat populiarių to meto Lenkijoje ir Lietuvoje.

Tačiau Sofija prisipažįsta, jog tuo metu „geriausiai mėgdavusi suaugusių knygas“. Kai tėvai atiduoda ją į Palangos pradžios mokyklą, ypač susidomi prancūzų romanų vertimais rinkiniuose „Kłosy“, „Więdrowiec“, kuriuos randa mokinių pensioną išlaikančių „Bugailų knygų spintelėj“. Jaudinasi, ašaroja, skaitydama Bugailiškienės padovanotą Senkevičiaus trilogiją. Mat ir pati mano esant „taip jau nebevaikiška“. Todėl kai atsiduria Sidoriškio dvare netoli Švenčionėlių, Sofija jau, galima sakyti, gilina ir šlifuoja savo literatūrinius interesus bei estetinį skonį. Skaito Kraševskio, Ožeško, Rodzevičiuvnos romanus, lenkiškas knygas, tačiau su lietuviš-

komis realijomis. Jos įsitikinimu, tai buvo jau vertingesnė lektūra už prancūziškų romanų vertimus.

Sidoriškyje Sofija dar aiškiau pajunta, kaip jos bundantys interesai neatitiko namų atmosferos. „Jeigu aš būčiau augusi tikrai inteligentingoj aplinkoj“,— skundėsi ji[75]. Mat į tokią „aplinką“ ji ir patenka Sidoriškyje, kur bręsta Sofijos intelektualinės pajėgos. Sidoriškis kompensuoja tai, ko stigo, ir drauge nuveda į būsimų auklėjamųjų ir kūrybinių intencijų kelią, kuriuo ji ryšis eiti visą gyvenimą, piktindamasi platesnės aplinkos negerovėmis. Sidoriškyje Sofijai krenta į akis dvaro atmosferos „kažkoks garbingumas“[76]. Tačiau kitoks negu jos tėvo ir ne toks kaip Vaižganto. Sidoriškio dvaro šeimininko aplinkoje dvelkė moralės dvasia, kurią Sofijai pažadino moralės ir tautiškumo jungties kolizijos, nes būtent čia, lenkų kalbos ir kultūros židinyje, būsimoji rašytoja jau ima sąmoningai ginti savąjį „lietuvišką tautinį susipratimą“. Tačiau visa ši procedūra klostėsi garbingumo plotmėje, neturėjo pragmatiško užsispyrimo, kietakaktiškos lietuviškumo—lenkiškumo priešpriešos. Iš šeimininkų pusės tautinės diskriminacijos nebuvo jaučiama. Tolerantiškumas čia — bendroji moralumo ir garbingumo dalis. Sofija Sidoriškyje susidūrė su kitokia, jai nepažįstama, inteligentiškumo kokybe: intelektualinius interesus čia lydėjo aukšta dora. Rodės, „savaime kultūra sutampa su aukšta morale“[77], kurių kartu ir atskirai paimtų stinga lietuviškajai darbuotei. Čiurlionienė nekelia Vaižganto aktyvizmo, kovingo veiksmo šūkio kaip priešpriešos kiek aristokratiškam Sidoriškio dvarui, kur veiksmo nebuvo matyti, bet „naudojimasis kultūra“ — it kokia metodinė pamoka būsimai lietuvių visuomenininkei ir rašytojai. Sidoriškio epizodas Čiurlionienę rengė lietuviškajai veiklai, kurios pagrindinis bruožas — tautinio aktyvizmo ir naudojimosi kultūra, arba aristokratizmo, dermės ugdymas.

Specifiškų sąlygų neturėjusios sielos veržimasis į kitokį pasaulį, o jį atradus blaivus ir korektiškas naudoji-

---

75 Ten pat.— P. 236.
76 Ten pat.— P. 243.
77 Ten pat.

masis gautais turtais — ryškiausia to laikotarpio gairė. Ji nežymiai dabar kreipė jaunosios S. Kymantaitės dvasią. Čia skaitomi lenkų rašytojai — savaime vertinga lektūra — gerąja prasme užgavo S. Kymantaitės lietuviškąsias ambicijas, formavo gimtosios literatūros modelio sampratą. Patiko ne tik Kraševskis ar Rodzevičiuvna. „Pozityvius idealus" ji atrado populiaraus rašytojo B. Pruso romanuose. Šiuos autorius Sofija laikė giliausiais lenkų literatūroje, aišku, ne vien todėl, kad B. Prusas kartais spaudoje pasirašinėdavo „Litwos" slapyvardžiu, o Rodzevičiuvna — „Žmogas". B. Prusas vaizdavo subtilius išgyvenimus, kokių būsimoji kritikė vėliau ieškos lietuvių pozityvistiškai švietėjiškoje prozoje ir nusivils neradusi.

Taigi šalia visuomeninių tautinių palengva formavosi literatūriniai meniniai Sofijos interesai, pomėgiai, o netiesiogiai ir estetinė būsimos kritikės platforma. Čia ji skaitė ir M. Lermontovo prozą, savo romantizmu gilinusią tautinių idealų simbolinį rezervą, kuris XX a. susilies su simbolizmo akcijomis. (Panašiai Rusijoje D. Merežkovskis gilinosi į Lermontovo palikimą, kad pateiktų pirmuosius rusų neoromantizmo teorijos apmatus.)

Vėliau šį Sidoriškio periodą įvertina laiške Vaižgantas, pranašauja ateitį, be abejo, susijusią su literatūra. Trylikametė paauglė — susipratusi lietuvaitė, dvasia brandesnė už bendraamžius, gabi, „inteligentinga". Tą regi visi namiškiai. Moka kalbų, tad reikia atiduoti į tokią mokyklą, kur gilintų šiuos sugebėjimus.

„Dėdytė", žinoma, nori apsaugoti nuo „blogų rusų gimnazijų įtakų"[78]. Todėl Sofijai skiriama šv. Kotrynos mokykla (pensionas arba „pensija", kaip visi vadina), kuri yra „bažnyčios globoje" ir todėl, V. Jarulaičio manymu, Sofijai — „tikriausia vieta".

* * *

Taip po privačių mokslų Gargžduose, Palangoje, Šiauliuose, Sidoriškyje, 1899 m. Sofija atsiduria šv. Kotrynos pensione Peterburge (pirmas stambus V. Jarulaičio bandymas dukterėčią įstatyti reikiamon vagon). Si-

[78] Ten pat.— P. 234.

doriškio dvarą nuomojusių Buterlevičių dukra, Krokuvos universiteto studentė, atlydi Sofiją į Peterburgą, miestą, kuris šiai pasirodė „didžiulis, surūkęs, drėgnas“. Namų daug, ilgi, sukibę, pilki,— „galo nėra,— važiuoji ir važiuoji“.

Paauglei Rusijos šiaurės sostinė nesukėlė jaukumo. Retam to laikotarpio lietuviui didmiestis galėjo pasirodyti savas. Matyt, visi to laiko Rusijos imperijos miestai buvę kiek panašūs, nes Šatrijos Ragana 1896 m. Varšuvoje atsidūrus nustemba, jog šis lenkų didmiestis niūresnis ir už Petrapilį[79].

Šv. Kotrynos mokykla buvo įsikūrusi Nevos prospekte: „Iš vienos ir kitos pusės namai, priklausantieji bažnyčiai. Iš vienos pusės gilumoje buvo mergaičių septynių klasių mokykla, pradžios mokykla, kažkokios įstaigos, gyvenamieji namai. Iš antros pusės — berniukų keturklasė ir taip pat gyvenamieji namai.

Visa tai valdė sindikatas, kuriam pirmininkavo šv. Kotrynos klebonas[80]. Mat mokykla buvo įsteigta 1801 m. jėzuitų, kaip magnatų vaikų mokymo ir auklėjimo įstaiga. Tuo ir imponavo dėdei. Be to, šv. Kotrynos mokykla buvo plačiai žinoma Žemaitijos dvaruose, lenkuojantys bajorai ir dvarponiai siųsdavo čia savo vaikus, kur itin daug dėmesio skirta vokiečių ir prancūzų kalbų mokymui. Poeto P. Vaičaičio sužadėtinė Julė Pranaitytė, šios mokyklos auklėtinė, teigė, kad gimnaziją išlaikė lietuvių ir žemaičių „Labdarių“ draugija, jau nuo 1892 m. veikusi Peterburge (įsteigta S. Baltramaičio, Maironio, P. Vileišio) ir iki 1902 m. materialiai šelpusi moksleivius. Paskutiniuoju XIX a. dešimtmečiu čia mokėsi ir būsimasis prozininkas Juozas Gurauskis, kuriam Petrapilio gyvenimas ir pats miestas taip pat nepatikęs. Niekas — nei aukšti be stogų namai, nei gatvės, nei vežėjai, nei gausybė žmonių — lietuviškai prigimčiai nekėlę simpatijų[81].

1892 m. vienerius metus čia mokėsi ir Šatrijos Ragana, kuriai — išrankesnei negu kiti estetai — platus, šva-

---

[79] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 70.
[80] SČR.— T. 3.— P. 24.
[81] *Kuzmickas V.* Juozas Gurauskis.— V., 1979.— P. 63.

rus, blizgąs, žiburiuotas ir žmonių pilnas Nevos prospektas atrodė „lyg kokia milžiniška pokylio salė“[82]. Taigi vis dėlto dažnas, tegu ir bajoriškų manierų, žmogus iš Lietuvos didmiestyje gūžėsi nuo neįprasto namų masyvumo, išorinės kultūros blizgesio.

Šv. Kotrynos gimnazijoje vyravo svetimkalbė kultūra: per pamokų rengimą klasėje budėdavo vokietė arba prancūzė, prižiūrėdamos, kad būtų kalbama svetimomis kalbomis,— prisimena S. Čiurlionienė. Kelią į gimtąją kalbą, kaip minties kultūros saugyklą, Sofija turėjo skintis kitakalbėje kultūrinėje aplinkoje. Tačiau rašytoja teisi teigdama, jog mokslas čia vis dėlto buvo „neblogai pastatytas“, ji galėjo jaustis pilnaverte, įžengusia į tas kultūros prieigas, kurių pasigesdavo giminių ir artimųjų rate. Tačiau būsimą visuomenės auklėtoją pensione erzino kitkas: drausmė, muštras, formalūs auklėtojų reikalavimai — visa tipiška to laiko mokymo įstaigų metodikos ir ugdymo sistema. Tokie auklėjimo metodai, Sofijos manymu, mokė „tik kaukę dėvėti“ („Pasiutusios veidmainystės“ pradžia). Nei moralės, nei garbingumo, supusio ją Sidoriškyje, čia nebuvo. Todėl Sofija šiame, mūsiškai kalbant, „internate“ (pilnas išlaikymas, mokslas, apranga), už kurį „dėdytė“ mokėjo 30 rublių metams, mokėsi gerai, buvo „savos rūšies autoritetas“, tačiau per visus pusantrų metų nejautė pasitenkinimo.

Turėjo tam įtakos ir dar vienas momentas. Pensione Sofija pasijuto esanti „lietuvė patriotė“. Vokiečių, prancūzų, lenkų kalbų mokymasis ir lietuvystės instinktas ėmė pintis tarp savęs nelyginant jos, „stambios ir energingos“ paauglės, drąsumas, susirašinėjimas lietuviškai ir kampuoti judesiai. Viskas kliūdavo auklėtojoms, o ypač jos demonstratyvi panieka kalbėti lenkiškai šešta-

---

[82] Mūsų tautiečiui Juozui Gurauskiui miesto „bildesys be paliovos“ kėlė visai priešingus jausmus negu, tarkim, to laiko rusų poetams.

Дитя столицы с юных дней,
Он полюбил ее движенье,
И ленты газовых огней,
И шумных улиц оживленье, —

1884 m. rašė S. Nadsonas, nesibaimindamas urbanistinio Petrapilio peizažo, arba „Peterburgo strofų“ (1913, O. Mandelštamo žodžiais).

dieniais. Tai buvo kvalifikuojama ne tik kaip nepaklusnumas, bet ir kaip „žemos kilmės“ įrodymas. Mat, anot J. Pranaitytės, lenkų užvaldytoje gimnazijoje „lietuvystė visiems nelygu druska ėdė akis“[83]. Bet estetinį pažinimą čia gilino atsitiktinė aplinkybė, kad viena auklėtoja skaitė J. Slovackio „Anheli“ — mistinę Sibiro tremtinių „poemą“ proza, dėl kurios Sofija „ašaras rijo“.

Taip paniekintą lietuviškumą stiprino lenkiškosios literatūros giliosios srovės, svetimoje aplinkoje dėjusios pagrindus literatūrinėms simpatijoms, taip reikalingoms būsimam lietuvių estetinės minties atnaujinimui. Slovackis žadino patriotinę savivoką ir paslaptingą nuotaiką, kurią bus lengviau tobulinti po penkerių metų atsidūrus Krokuvoje. Slovackio idealus Sofija diegs vėliau kaip simbolistinio tikrovės suvokimo šaltinį, gilesnį negu kova dėl tautos idėjos. Kita, jau lietuviška, šio momento realija ta, jog pensiono berniukų ir mergaičių chorams nuo 1895 m. vasario 3 d. vadovavo Česlovas Sasnauskas, vargoninkavęs šv. Kotrynos bažnyčioje. Bažnyčia priklausė Peterburgo dekanatui ir tarptautinei katalikų parapijai, aptarnaujančiai lenkus, lietuvius, latvius ir vokiečius. Kaip su „Iliados“ vertėju J. Raliu Šiauliuose ar Kuliuose su Vaižgantu, taip ir su Č. Sasnausku Sofija Kymantaitė tarytum privalėjo susipažinti. Juk Č. Sasnauskas kaip kompozitorius savo buvimu puošė šv. Kotrynos bažnyčią, tą „internacionalinę šiaurės sostinės katalikų citadelę“.

Tuo laiku S. Kymantaitė dar neturėjo progos pažinti ir kitų Petrapilio lietuvių. O jų čia gyventa ir mokytasi

[83] Tokia buvo ne tik šios Petrapilio mokymo įstaigos taisyklė. Kiekviename Rusijos imperijos regione tautinių mažumų atžvilgiu dėjosi panašūs dalykai. Kaip pažymi V. Kuzmickas, Kijevo universitete ukrainų tautiniu darbu labai buvo nepatenkinti lenkai. Lietuvių — juo labiau, nes tam pasitarnavo sulenkėję moksleiviai, kurie labai šovinistiškai vertino lietuviškai kalbančius. Tad Sofijos lietuviškumas ir patriotizmas tebebrendo vis nepalankiomis sąlygomis, jį teko „iškentėti“, kaip ir kitoms šios „katalikų šventynės“ moksleivėms, girdint „zaklęta żmudzinka“ ir panašius epitetus.

nemažai (A. Vilkutaitis, P. Višinskis, K. Jurgelionis, P. Vaičaitis, K. Jaunius, K. Būga).

Šv. Kotrynos bažnyčioje lietuviška dvasia buvo palaikoma tuo, kad skambėdavo ir lietuviški pamokslai, be to, bažnyčia domėjosi tautiniu ir visuomeniniu gyvenimu Lietuvoje[84].

Po pusantrų metų jaunoji gimnazistė — jau Rygoje, panelės Volodko pensione, į kurį buvo priimta be egzaminų.

* * *

„Rygą pamačiau pirmą kartą 1901 metais, kai miestas šventė 700 metų sukaktį nuo savo įkūrimo. Tada mano dėdė važiavo į Kemerį gydytis ir mane vežėsi. Buvo puiki paroda. O 1902 atvažiavau čia mokytis",— pasakojo anūkui Kastyčiui[85]. Rygoje S. Kymantaitė pirmiausia susiduria su lenkų dvasios terpėje bundančia gausios lietuvių kolonijos veikla. Amžių sandūroje ji lyg tyčia suintensyvėjo, nors lietuvių gyventa Latvijoje ir Rygoje seniai. Bet tik paskutiniais XIX a. dešimtmečais organizavosi Rygos lietuvių draugijos (dainų, muzikos, švietimo ir kt.). Net Politechnikos institute, kur dominavo lenkai, susikūrė „Viltis" — lietuvių būrelis.

Rygoje, „pirmosios Jaunystės mieste" jos lietuvystės instinktą puoselėjo jau ne šiaip tautiečiai, o lietuvių inteligentai.

„Buvau 15 metų, kai atvažiavau pati viena su bagažu — su geležine lova — stoti į mokyklą. Pirma aš mokiausi Petrapily, bet ten man buvo netikęs klimatas (kaip

---

[84] „Aušra" jau pirmaisiais savo pasirodymo metais rūpinosi šv. Kotrynos bažnyčia, kad joje šalia vokiškų, lenkiškų, prancūziškų pamokslų būtų „sakomi pamokslai ir lietuviškai" (Aušra.—1883.— Nr. 2.— P. 53). Nors poeto P. Vaičaičio sužadėtinė J. Pranaitytė patikslina: „Šalia lenkų kalbos, kuri visgi užimdavo pirmą vietą, šventėms būdavo sakomi pamokslai prancūzų ir vokiečių kalbomis. Išpažinties gi klausyta, be šių trijų, taipgi ispanų, italų, lietuvių ir latvių kalbomis" (Iš kelionės po Europą ir Aziją / Parašė *Pranaičių Julė*.— Philadelphija, 1914.— P. 336).

[85] Laiškas Kastyčiui Zubovui 1955.VII.16.— DČZ archyvas.

ir Šatrijos Raganai — *R. K.*) ir nuo Kalėdų nusprendžiau persikelti į Rygą. Iš namų manęs niekas negalėjo lydėti, taigi važiavau viena. Žinoma, buvo parašytas direktorei laiškas ir gautas atsakymas, kad manęs laukia ir priims be egzamino į tą pačią klasę. Stotyje sutiko tėvų seni pažįstami <...> palydėjo iki tos mokyklos durų su visa lova, bet manęs ten neįvedė. Sutikta buvau labai širdingai" (Iš laiško K. Zubovui). Maloniai nuteikė kitokia mokymo įstaigos auklėjimo ir mokslo sistema, apie kurią ji buvo jau prisiklausiusi anksčiau. Rygos pensionas — tarytum dovana būsimai pedagoginės veiklos darbininkei, pirmosios jaunimo ir visuomenės auklėjimo principų pamokos. Tai iš tiesų „demokratiškos įstaigos opiniją" turėjęs pensionas Dorpato ir Gertrūdos gatvių kampe. Atsidūrė Sofija 8 mokinių klasėje, kur buvo dėstoma ne tik vokiečių, prancūzų, bet ir lenkų kalba bei istorija. Pirmiausia žavėjo pati pensiono vedėja — panelė Volodko. Lenkė, bet, priešingai negu jos tautiečiai šovinistai, buvo palanki abiem tautoms. Jos pamokos priminė šeimyninį bendravimą. „Koks skirtumas sulyginus su šv. Kotrynos režimu",— atsiduso rašytoja[86]. Sofija Rygoje, atrodo, juto tą pat, ką Šatrijos Ragana Varšuvoje: „Po pensijos Petrapilio labai stebuklingai viskas išrodo"[87].

Be intensyvių lingvistinių studijų, Sofiją tiesiog pavergė pensiono vedėjos moralinė drąsa. Ši „politinė rizikantė", anot rašytojos, palaikė ryšius su Rygos lietuviais inteligentais: rašytojais ir pedagogais P. Mašiotu bei M. Šikšniu.

Būtent su Volodko pagalba Sofija Kymantaitė atsiduria tarp šių lietuvių inteligentų, labai, jos manymu, keistomis aplikybėmis įsijungia į „pirmuosius visuomeninėje dirvoj žingsnius"[88].

Volodko Sofiją ir jos draugę Apolinariją Petkaitę (būsimąją Maironio bičiulę) nuveda pas P. Mašiotą. P. Ma-

---

[86] SČR.— T. 3.— P. 253.
[87] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 70.
[88] SČR.— T. 3.— P. 257.

šioto šeimoje abi paneles lietuvių kalbos moko būsimasis dramaturgas ir matematikas M. Šikšnys[89].

Pensione Sofija įgyja ir pirmuosius pedagoginio darbo įgūdžius. Suorganizuoja 9 mergaičių grupelę, kurias moko lietuviškai skaityti ir rašyti, pati dar gerai nemokėdama. Tačiau „tai buvo tiesiog popietinė slaptoji mokykla", kuriai vadovėlių gaudavo iš P. Mašioto ir M. Šikšnio.

Galima teigti, jog antrą kartą po Palangos spektaklio 1899 m. Sofija Rygoje patenka į tokio pat pobūdžio tautos sambūrį, kameriškesnį, bet drauge jai reikšmingesnį, nes ir pati jau kitokia, negu tada: nusivežta Vaižganto į Palangą. Dabar tokia šventė įvyksta Mašiotų bute: „širdis krūtinėje tiesiog kūlį apvertė"[90]. Šitaip Rygoje Čiurlionienė atsiduria tarp tų lietuviškos aplinkos inteligentų, kurių „nepaleis" iš savo akiračio, su kuriais bus lemta bendrauti, padėti vieni kitiems. Dabar į tuos inteligentus lietuvius ji jau nešnairavo kaip Kuliuose į Bitės kompaniją, o širdim ir protu priėmė juos kaip lietuvių idėjos vykdytojus.

„Giminystė" su P. Mašiotu — taip pat reikšminga: Mašiotų aplinka Sofiją nustebino tuo, kad čia yra ne tik inteligentų lietuvių, bet ir „pirmieji lietuvių inteligentų vaikai, kalbantieji lietuviškai"[91].

Tačiau kaip ir būdinga šiam laikotarpiui tautystės jausmus lydėjo visuomeninio politinio judėjimo apraiškos. Sofiją taip pat paliečia socialdemokratinės veiklos ir minties atgarsiai, kurių nemažai susitvenkė Rygoje. Į „tautiškos savišvietos keliu" K. Bielinio (knygnešio J. Bieli-

---

[89] M. Šikšnys prisimena: „Kymantaitė ir Petkaitė, nors ir žemaičiuodamos, buvo šiek tiek susipažinusios su mūsų kalba. Volodkaitė visai nemokėjo kalbėti lietuviškai, tačiau labai gyvai dalyvavo pamokose, apie daug ką klausinėjo, daug ką užsirašydavo. Abidvi mokinės buvo nedrąsios ir, matyti, varžėsi prie savo direktorės kalbėtis su manimi. <...> Deja, tos mūsų pamokos tęsėsi neilgai, atėjo atostogos, ir mergaitės išvažiavo į Lietuvą pas tėvus. Po atostogų mokinė Kymantaitė pasitraukė iš Volodkaitės pensiono ir įstojo į Valstybinę Lomonosovo gimnaziją (*Šikšnys M.* Mano lietuvių kalbos pamokos ir atsiminimai apie J. Jablonskį // LTSR Aukštųjų Mokyklų mokslo darbai: Kalbotyra.— V., 1962.— P. 81).

[90] SČR.— T. 3.— P. 258.

[91] Ten pat.

nio sūnaus) vadovaujamą būrelį Sofija ir pakliūna. Čia ji gauna progos pasigilinti į „Varpą", „Ūkininką" — jos tautiškumą, toleranciją bei demokratiškumą sutvirtinančius leidinius. Tačiau būrelyje ir „propagandinė kairiųjų literatūra nebuvo svetima", todėl idėjos iš šio sambūrio nukeliaus į romaną „Bundanti žemė", į narodninkišką Jurgio Lizdinio „ideologiją". Kita vertus, tautinės savišvietos perspektyva, kaip pagrindinė būrelio linija, įsikūnys kito romano veikėjo Stepono Vaidylos paveiksle. Šiame būrelyje Sofija ir išgirsta, ir susimąsto dėl socializmo idėjų — dažno diskusijų objekto. Taigi Sofiją pasiekia tokios įtakos, kurių „dėdytė" labiausiai bijojo, bet tai būtų buvę neišvengiama. Istorinis procesas komplikavo ne vieno jaunuolio — būsimo aktyvisto — planus. Painus laikotarpio ideologinis žemėlapis painiojo ir besiformuojančių žmonių maksimalistinius siekius. Į jaunutės, tegu ir ne vaikiškos, Sofijos Kymantaitės pasaulį, šalia tautinių, luominių, religinių, kultūrinių motyvų, konglomeratiškoji laikotarpio aplinka įnešė ir revoliucinio judėjimo atšvaitų. Jiems reikėjo arba pritarti ir juos derinti su kitais motyvais, arba atsidėti tik jiems, kaip padarė ne vienas Rusijos socialdemokratinių jėgų dalyvis. Sofijai Kymantaitei neteko patirti šiuo požiūriu nusivylimo ar asmenybę smukdančio laviravimo. Ji jautė didesnį palankumą tautiniams dalykams negu darbininkijos bėdoms, ilgėjosi pirmiausia tokių sąlygų, kurios leistų „patenkinti intelekto reikalavimus".

Tad ankstyvoje jaunystėje išryškėjęs Sofijos Kymantaitės visuomeniškumas Rygoje buvo prusinamas estetiškai. Nauja lektūra tarsi rengė S. Kymantaitę kritinei teorinei lietuvių literatūros ir meno revizijai, kuria ji paskui šiurpins dogmatiško mąstymo šalininkus, nesuvokiančius, jog kanonizuoti „Aušros" ir „Varpo" visuomeninius bei kūrybinius idealus — tai ne tautines tradicijas ugdyti, o gniuždyti besiskleidžiančias tautos kūrybines galias. Mąstydama literatūrinėmis ir visuomeninėmis temomis, Sofija nieko negalėjo padaryti su savo nuotaikomis, jautėsi dar labiau — „dvasiškai <...> atitolusi nuo savo namiškių". Juk jiems rūpėjo visai kiti dalykai. Prisiminė klebonija, namų atmosferą. Artima širdžiai, bet drauge kaž-

kas tolima, net nemiela. „Protas trokšta, leidžiasi pats į beribes erdves, ieško paramos, gal atramų, ieško aiškaus taip ar ne savo klaidžiojančioms mintims“[92]. Ar ne tas pats ir su Lietuva, kurios problemų — kelių ir kryžkelių — Sofija dar nejautė, bet kurios realiai jau egzistavo?

Vėl iš atminties išnyra Vaižgantas, jo visuomeniškumas, entuziazmas, dėmesys tautai, kalbai. Ji jautė, jog žmogui tenka rinktis vieną iš dviejų kelių: amžių sandūra primygtinai reikalavo nedviprasmiško atsakymo pirmiausia sau pačiai — „aktingoji“ kova, revoliucinis dinamitas ar „minties darbas“? Kaip eiti į tautą: per buitį, veiksmą, kovą ar per būtį, žodį, dvasią? Ar galėjo Sofiją patenkinti šie skirtingi „įvairūs pasauliai“, atskirai paimti? Namuose carų portretai,— tegu. Plungėje klebonija — taip pat. Maironio „Tarp skausmų į garbę“ — atspirtis lietuvybei, bet „Jaunosios Lietuvos“ pragmatizme kažko trūko. Tai, kas ten yra, nepakako augančiam J. Slovackio poetinėmis prasmėmis besimaitinančiam intelektui. Tai lyg dviejų gyvenimo krypčių alternatyvos, kurios abi privalėjo tilpti viename žmoguje. Kaip tai padaryti: ar ieškoti išoriniame pasaulyje, ar savyje pačioje? Ar J. Slovackio „Karaliaus-Dvasios“ simbolistinei mistikai nepasirodys lietuvių kultūrinė aplinka ir sąmonė dar nepribrendus? O gal „reikia kovoti“,— kaip skelbė K. Bielinio būrelis. Tačiau kaip kovoti, su kuo? Sofijos protas ne tiek blaškėsi, kiek ieškojo šių alternatyvų vienybės, nes to reikalavo epocha; Sofijos dvasia ilgėjosi šių polių — veiksmo, energijos ir minties, meditacijos — santarvės. Ką pasirinks, prie ko pritaps jos publicistinė karinga prigimtis, protu suvokianti, jog visuomeniškumas be gilios estetinės refleksijos — ir žmogui, ir tautai nieko pažangaus neduos.

Kuo būti, kur toliau mokytis? Dėl tolesnio Sofijos kelio dabar ryžtingai įsikišo dėdė. Petrapilis? Ženeva? Ne. V. Jarulaitis žinojo — tai socialdemokratijos židiniai.

Sofija ryžtasi „stoti į mediciną“ Krokuvos Jogailos universitete. Miestas tykus, daug bažnyčių — „neprieis jokia socializmo įtaka“,— garantavo pats sau „dėdytė“.

[92] Ten pat.— P. 276.

Bet ar medicinos mokslas bus tikrasis kelias į savęs pažinimą, tobulumo ir „išminties darbo“ aukštumas?..

XIX a. antroje pusėje moterų emancipacija jau palietė ir Rusiją. Mergaičių bendrojo lavinimo mokyklos buvo reformuotos ir prilygintos vyrų gimnazijoms. Merginos galėjo stoti į aukštąsias mokyklas, bet tik ne į medicinos fakultetus. Tad daugelis jų, taip pat ir lietuvaičių, patraukdavo į Vakarų Europos universitetus, pavyzdžiui, į Šveicariją. Sofija irgi turėjo tokią svajonę, nes keletas lietuvaičių Alpių šalyje kaip tik ruošėsi tapti pirmosiomis lietuvaitėmis gydytojomis. Gal Sofija ir su O. Pleiryte buvo aptarusi planus, nes pastaroji ketinusi tapti medike (Šatrijos Ragana 1897 m. yra mąsčiusi apie gailestingosios sesers darbą, Bitė vienu gyvenimo momentu prisipažins — geriau jau būtų daktare tapusi)... Mūsų moterys kultūrininkės savaip „tęsė“ gydytojišką lietuvių literatų tradiciją: J. Šliūpo, V. Pietario, V. Kudirkos, J. Basanavičiaus.

Taip nuo 1904 m. rudens Sofija Kymantaitė atsiduria Krokuvoje.

KROKUVOJE

Ar pamatė Sofija tas bažnyčias, kurių daugybė, „dėdytės“ manymu, turėjo apstulbinti dukterėčią. Be abejonės. Bažnyčios — ne tik architektūrinė Krokuvos puošmena, jos formavo ir dvasinę miesto atmosferą. Tačiau negali žinoti, kur nuklysdavo amžiaus pradžios jauno žmogaus mintys bei siekiai. Aišku viena, jie neapsiribodavo įprastiniais XIX a. idealais. Jaunuomenę viliojo savi sprendimai ir išeitys. Jau prieš kelerius metus V. Krėvė išstoja iš Vilniaus kunigų seminarijos ir 1904 m. išvyko Kijevan siekti pasaulietinių mokslų, užsirašęs dostojevskiškai vitmenišką formulę: „Aš nežinau kito dievo, tik patį save“.

Krokuvos universitete tuo metu mokėsi nemaža lietuvių. Tad Sofija Krokuvoje sutiko tautiečių, panašių į Krėvę, dvasines seminarijas iškeitusių į pasaulietines studijas: I. Šlapelį, A. Varną. Atvykėliai lietuviai (A. Var-

nas, I. Šlapelis) simpatizavo liberalioms idėjoms. Bundanti lietuvybė nenorėjo aklai paklusti bažnyčios dogmoms, kurios buvo nepajėgios tapti kultūrinių interesų orientyru. Šio tipo jaunuoliai nenuoramos nepasitenkino ir proletarinėmis doktrinomis, suvokdami jas kaip kultūros deformacijas. Krokuvoje šiuodu opoziciniai idėjų poliai, kaip ir visoje Europoje, kirtosi, kryžiavosi, kad vėliau išsikristalizuotų į labai ryškią krikščioniškosios ir materialistinės „civilizacijos" konfrontaciją. Krokuva buvo ypatingas miestas ir lenkams, ir Europai. Reikšminga ji tapo ir atbundančio lietuvių kultūrinio judėjimo dalyviams, būsimiems Lietuvos valstybingumo ir kultūros kūrėjams. Ne išimtis šiuo požiūriu ir S. Kymantaitė, prisiskaičiusi lenkiškų knygų apie istorinės Lietuvos praeitį. „Ypatinga romantika supo tą gražų senobinį miestą",— prisiminė rašytoja po pusės šimtmečio[1].

Krokuvos romantiškumą sudarė tai, kad lietuviams studentams miestas buvo jų dvasinių horizontų ir patriotinių aspiracijų žadintojas. Senas istorinis ir kultūrinis lenkų tautinio judėjimo centras amžių sandūros lietuviams buvo pamokantis pavyzdys, jungiantis nūdieną su praeitimi. Jis provokavo analogijas su Lietuva, jos kultūros ir visuomenės raida. „Krokuva graži savo senove",— pasak anuomet jauno dailininko P. Rimšos[2]. Graži kaip ir Vilnius, kurį dar reikės puošti Krokuvos pavyzdžiu, atkurti tautinio grožio lietuviškąjį variantą.

Kaip čia atsitiko, kad lietuviai nesugebėjo tvarkytis istorijoje taip, jog išsilaikytų stiprūs ir atsparūs, kad nereikėtų dabar su pavydu spoksoti į veržlią krokuviškių buitį? Pavydėti buvo ko: lenkų istoriografas Oskaras Kolbergas (1814—1890) ilgus dešimtmečius leido Krokuvoje etnografinį leidinį, kur daug vietos skyrė Lietuvai[3]. Kodėl to negalėjo atlikti patys lietuviai XIX amžiuje? Lenkų rašytojas Asnykas (1838—1897) čia, Krokuvoje, pozityvistų laikraštyje 1878 m. paskelbė romaną „Kijestut". Lietuvių jaunuosius, svajojančius apie tautinę archi-

---

[1] SČR.— T. 3.— P. 288.

[2] *Rimantas J.* Petras Rimša pasakoja.— V., 1964.— P. 85.

[3] V. Kudirka 1890 m. paminėjo mirusį „rinkėją tautiškų dalykų" „Varpe" (Nr. 7.— P. 105).

tektūrą, lietuviško stiliaus statinius, trobesių savitumą (Sofija Kymantaitė Vilniuje po kelerių metų būtent taip kels šį klausimą), Krokuva žavėjo jau nuo XIII a. klestėjusia gotika, kurios gausu ir Vilniuje. Imponavo vienas seniausių Europoje (1364 m. įkurtas) universitetas, kokį turi ir Vilnius, tačiau Vilniaus universitetą dar reikia ne tik atkurti, bet ir sulietuvinti (Sofija Kymantaitė 1919 m. prie šito darbo taip pat prisidės). Imponavo ir tai, jog Krokuva — turtingiausia kadaise didžiulės lenkų valstybės meno Meka bei sostine tapo kaip tik valdant Jogailaičiams. Tegu Jogaila ne itin gerbiamas lietuvių kunigaikštis, bet vis dėlto savas. Todėl ji glostė akimis 1886 m. iškilusį jam (drauge su Jadvyga) paminklą. Ir šį universitetą po tam tikro smukimo atkūrė Lietuvos „karalius užkurys", todėl nuo 1400 m. jis ir vadinosi Jogailos vardu, o vienerius metus (1401) jame net rektoriavo Kęstučio anūkas — Butauto sūnus. Skulptorius A. Vivulskis, Krokuvos dailės akademijos studentas, dalyvaus konkurse Žalgirio paminklui, į kurio atidengimo iškilmes Krokuvoje vyks Vaižgantas — 1910 m. Tai kas, kad miestas po Liublino unijos (1569) atsidūrė lyg ir dviejų valstybių — Lietuvos ir Lenkijos — pakraštyje, neteko ankstesnio politinio, ekonominio reikšmingumo, kurį dar labiau išklibino XVII—XVIII amžiai, švedų antplūdžiai. Tačiau net užpuldinėjama, net keičiantis šeimininkams (švedams, rusams), Krokuva išlaikė nacionalinio judėjimo prioritetą. Likus nuošaly nuo oficialiai pripažinto centro, ji savaip sukoncentravo lenkų meno ir tautiškumo pradus, tuo įgydama itin savito etninio kolorito, kurį prarado Vilnius, tapęs lenkiškąja Rusijos imperijos provincija. O juk Žygimanto Augusto Vilnius buvo išpuoštas, kaip dera sostinei, todėl Krokuvai mažai kuo nusileido. „Tiesa, Krokuva turėjo didingesnių ir puošnesnių pirklių namų, gražesni buvo jos priemiesčiai, tačiau Vilnius ją stelbė puošniaisiais senatorių didikų rūmais, visus prašalaičius žavėjo gražiomis apylinkėmis"[4]. Žinoma, čia lėmė istorinė politinė specifika. Po trijų valstybės padalijimų XVIII amžiuje Prūsijai, Rusijai, Austrijai atsiplėšus po Lenki-

---

[4] *Šapoka A.* Vilnius — politinis Lietuvos centras // Naujoji romuva.— 1939.— Nr. 42—43.— P. 746.

jos dalį, Krokuvoje netrukdomai rutuliojosi ir pasaulietinė, ir religinė kultūra, klestėjo liberaliosios tautiškumo srovės. Tiesa, bažnytinės ir pasaulietinės kultūros klodai ne visada išlaikė tolygias proporcijas. Bet bažnytinė baroko architektūra, neoklasicizmas („dėdytės“ atgaiva) neužgožė ir pasaulietinio miesto žavesio. Vienuolynų ir bažnyčių gausa, iškilusi ypač XVIII amžiuje, neužslopino tautinio orumo, religinis tikėjimas ar moralė nesuniveliavo nacionalinių bruožų, o priešingai — išryškino juos. Lenkijoje, kaip ir Rusijoje ar Bulgarijoje, vienuolynai buvo tautos kultūros skleidėjai, sutapus tautiniams ir religiniams krašto piliečių interesams, kurie Lietuvoje negalėjo būti vieningi, jau nuo pat XIV amžiaus — nuo „lenkiškosios“ krikščionybės varianto įvedimo. Krokuviškių atmintyje dar buvo gyvi T. Kosciuškos priesaikos žodžiai, paskelbti Turgaus aikštėje, kur sukilimo vadai prisiekė sugrąžinti tėvynei buvusią nepriklausomybę ir laisvę, ko ir Lietuva neturėjo.

Tautinė kultūra ypač „progresavo“ Krokuvoje, kai miestas atiteko Austrijai (1815). Senoji lenkų sostinė virto pavergtos Lenkijos tautinės dvasios židiniu. Lietuviams dabar buvo apie ką pagalvoti: kaip reikia gyventi esant prispaustiems, kaip išlaikyti tautinį orumą, ugdyti menus, literatūrą ir jais kompensuoti tautos politinės nepriklausomybės stygių. (J. A. Herbačiauskas tokį moralą kiek vėliau stengėsi įpiršti lietuviams.) Krokuvoje jau 1669 m. pradėjo eiti pirmas lenkų laikraštis „Merkurijusz polski“, o XX a. pradžioje spauda klestėte klestėjo. Iki pat I pasaulinio karo miestas imponavo įvairiataučiams jo gyventojams lenkiškojo judėjimo intensyvumu; tautų pavasaris, einąs „Karpatų kalnais“, rodėsi, čia susitelkė rimties ketinimams. Juos tam tikru požiūriu palaikė Krokuvos, kaip provincialaus Austrijos—Vengrijos imperijos miestuko, padėtis — garbingos praeities ir ateities vizijos sandūra. Politinis nuosmukis daugiausia inspiravo priešingą reakciją: kultūros, tautos dvasios pasipriešinimą, kuriuos, rodos, buvo tikslinga perkelti Lietuvon. Tačiau, matyt, reikėjo labiau išpuoselėtos tradicijos, kad nesavarankiškumo gadynėje tautos garbė ir dvasia turėtų už ko laikytis ir neišblėstų. Lietuvoje esamų „liaudi-

nių tradicijų" šaknys kažin ar būtų galėjusios atlaikyti kosmopolitinių laikotarpio idėjų slėgį. Tautinio orumo ir kultūrinės savigarbos jungtis — štai ko reikėjo lietuviui. Visa tai ir pasidarys S. Kymantaitės būsimų kritikos straipsnių pagrindinis motyvas, kuriam subręsti buvo lemta čia, Krokuvoje. Čia jau atsirado lenkų teatras,— lietuviai jį dar negreit išsiugdys iš klojimų vakarų. Čia koncentravosi lenkų dailės, muzikos, literatūros gyvenimas, kuris oficialiai dar tebebuvo palaidotas Vilniuje. Todėl Krokuva lietuviams XX a. pradžioje iškilo kaip ir kiti Vakarų Europos ir Rusijos didmiesčiai — Peterburgas, Miunchenas, Fribūras, juose būrėsi lietuviai į draugijas, neturėdami galimybių plėtoti kultūrinių sambūrių savame krašte. Pasimokyti yra iš ko, nes Krokuva — jau įgijusi artistų, menininkų ir mokslo vyrų kalvės reputaciją. Įdomu, kad XX a. pradžioje Krokuvoje buriasi ne tik tautinio, bet — Vakarų Europos pavyzdžiu — ir moderniojo meno sambūriai, stojantys prieš primityvų arba akademinį kūrybos supratimą, prieš mieste plintantį miesčioniškumą, provincialumo apraiškas, iškerojusią dievobaimingą „šventeiviškumo" atmosferą,— vos ne būdingiausius ir lietuviškiausios visuomenės bruožus. Krokuvoje visa tai inspiravo maištą prieš filisterius; šitai bus artima ir lietuvių jauniesiems, švarinantiems legalizuotą nacionalinį gyvenimą po 1904 metų (nors dogmatiškiems bažnytininkams Lietuvoje atrodys, kad liberalai ne švarina, o, priešingai, teršia tautinį atgimimą).

Tautų pavasario įkvėpti, mene ir kūryboje krokuviškiai grįžta prie romantizmo idealų, gaivinusių tautą, žmogiškąjį „aš" ir jo ryšius su kosmosu,— neoromantinės pasaulėžiūros bruožais, verkiant ugdytinais ir Lietuvoje, tegu ši ir neturėjo tokio masto romantikų kaip J. Slovackis ar C. Norvidas. (Vietoj jų Lietuvoje lyriškai giedojo A. Baranauskas ir A. Vienažindys, tą Sofiją savo kritikoje ne sykį prisimins, gal atgaivindama Krokuvoje išklausytus kursus apie A. Mickevičių bei senąjį ir naująjį romantizmą[5].) Dabar Krokuvoje darbuojasi S. Vyspianskis,— teatro, dailės ir literatūros tradicijų reformuo-

[5] Paskaitų tvarkaraščiai: 1905—07 — Archiwum U-tu Jagelonskiego, WF 11—342, 343 ir kt.

tojas, it koks lietuviškasis M. K. Čiurlionio tipo neoromantikas. 1897 m. įsisteigia žurnalas „Życie", kur A. Gorskis paskelbia tautinio meno atnaujinimo manifestą, „Młoda Polska" judėjimo atramą, pagrindžia juo nacionalumo ir tarptautiškumo pusiausvyrą kūryboje. Joje privalo iškilti tautos dvasia ir augti iki europietiško lygmens, tada ji taps ir lietuvių kultūrinės veiklos idealu. 1893 m. vienam iš teatrų suteikiamas J. Slovackio vardas. Nors 1897 m. minimos I. Kraševskio metinės, bet tautinio deklamacinio romantizmo laikai jau praeityje, anot I. Matuševskio, lenkų „modernizmo" teoretiko. Dabar jau ne Kraševskio, o „Karaliaus—Dvasios" — Slovackio laikas, įrodinėjo jis savo knygoje „Słovacki i nowa sztuka" 1904 m., nelyginant ir S. Kymantaitė savo pranešime apie Maironį, iškėlusi poeto tradicines vertybes, bet siedama jas jau su nauju meniniu suvokimu.

1900 m. Krokuvoje įsisteigia Meno akademija, o dar nuo 1871 m. veikia Dailės mokykla. Jos rektorius — J. Mateika (1838—1898), „lietuviškųjų" drobių „Žalgirio mūšis", „Lietuvos krikštas" autorius, S. Vyspianskio mokytojas, kurį vis dėlto pralenkė jo modernusis auklėtinis. Miestas dėl geografinio ir valstybinio artumo Vienai iš tiesų „tapo „secesijos" židiniu Lenkijoje, šią kryptį suvokiant kaip bendriausių neoromantiškumo tendencijų visoje Europoje išraišką[6]. Mieste pulsuoja tautiška meninė mintis, kuri Vilniuje atsiras tik po spaudos atgavimo. It kokia atsvara bažnytinei dogmai ir davatkystėms, Krokuvoje gajos ir bohemines nuotaikos — lyg žmogaus gelbėjimasis iš kapinių dvasios. Bohemine meno mistika artima tai europietiškojo simbolizmo platformai, kuriai čia atstovauja S. Pšybyševskis — ekstravagantiškasis lenkų meno keliauninkas, neoromantinei kūrybai suteikęs avangardinio, modernistinio ir dekadentiškojo Europos aromato. Jis redaguoja „Życie" (1897—1900), kur „auga" ir tautiškasis S. Vyspianskis, tačiau pastarojo solidžią, tvarkingą ir pernelyg harmoningą estetinę programą permu-

---

[6] *Landsbergis V.* Čiurlionio dailė.— V. 1976.— P. 29.

ša pšybyševskiškasis dvasios ekstremizmas (analogiškai J. A. Herbačiauskas vėliau pasielgia Lietuvoje, tiesa, susidūręs ne su lygiaverčiu romantiniu partneriu, o visuotine monotonija tautinėje „numylėtoje“ lietuvių literatūroje). Kūrybiškiausios nuotaikos, impozantiškiausios idėjos, estetiniai manifestai ima koncentruotis ne akademinėje aplinkoje, ne prie kulto įstaigų, o kavinėse (Lietuva šį etapą pasieks tik III—IV dešimtmečio Kaune). Krokuvoje tų kavinių gyvas galas. Miestas žaižaruoja kūrybos, mokslo, kultūros naujienomis, pretenzingomis deklaracijomis. Tautinis kultūrinio pulso veržlumas lietuvius ir žavi, ir kelia pavydą, nes Krokuvos idėjos plinta po visą Lenkiją, o Lietuva neturi tokio centro, iš kur visa tai plistų, neturi net pačios Lietuvos, kuriai reikėtų modernios dvasios ir kūrybos novacijų. Po kraštą keroja lietuvybės idėją palaikantys sąjūdžiai bei nevienalytė ideologija. Lenkai jau skaidosi gerąja prasme — S. Vyspianskis ir S. Pšybyševskis su jų „Życie“, Z. Pšesmyckis su savo „Chimera“ (1901—1907), o lietuviai dar gajūs tik estetiškai neapibrėžtais norais, iš kurių išsikristalizuos konkretesnės programos gan greitai, bet jų ugdymas komplikuosis dėl inertiško ir neišlavinto kultūrinio mentaliteto bei skonio. Krokuvoje sutelkti didžiausi krašto istorijos ir meno turtai: Vavelis, žymios meno mokyklos. Čia įsikūrusi ir pirmoji lenkų meno bičiulių draugija, „turėjusi labai didelės reikšmės nacionalinio meno vystymuisi“,— prisiminė su tų dienų nostalgija P. Rimša[7]. Turėtų ir Lietuva bei Vilnius taip atbusti. Istorija negailestinga, užtat dėsninga. Miestas, negalėjęs būti tvirtas politiškai, ilgainiui tapo nepralenkiamas menais, susikūrė savo autonomiją, tai sudarė galimybes be didelių komplikacijų kryžiuotis tautinio judėjimo ir modernios kultūros tendencijoms, savoms tradicijoms ir Europos naujovėms. Čia atsidūrusius lietuvius užbūrė bibliotekos, miesto istorijos muziejus, į kurį panašų Vilniuje ims kurti iš Bulgarijos parvykęs ir ten šioje srityje įgijęs praktikos J. Basanavi-

[7] Gal turi galvoje Mateikos draugiją, įsikūrusią jo gyventame name Florianska 41.— *Rimantas J.* Petras Rimša pasakoja.— P. 89.

čius, o Kaune — žinomas archeologas, „išeivis“ iš lenkų bajorų T. Daugirdas.

Taip, „Krokuva — tautiškos magijos sostapilis“,— 1908 m. pripažins J. A. Herbačiauskas, vienas uoliausių Krokuvos kavinių, ypač „Žaliojo balionėlio“ lankytojų*.

Tai kas, kad Krokuva dabar Austrijos—Vengrijos imperijos dalis. Imperija imperijai nelygi. Tai ne Vilnius, kur lietuviams nėra vietos. Krokuvoje lenkai lenkiškai kalbasi — svarstys ir S. Čiurlionienės apysakos „Šventmarė“ personažai — kunigai, užsidegę dirbti panašiu mastu kaip ir lenkai, ir jų galvoje pinsis priespaudos ir nepriklausomybės viltys, kurias stiprins ne metafizinis J. Slovackio „Karalius—Dvasia“, o prikėlimas Karalių — palaidotų Vavelyje — dvasios, kuri pasiektų kiekvieno lietuvių širdį, sušildytų ją kaip M. K. Čiurlionio „Karalių pasakoje“[9].

„Akyse man šiandien stovi Vavelis — plantai (XIX amžiuje — išgriovus senamiesčio — bulvarai — R. K.) vidurmiestis, apsiaustas plačia kaštonų alėja,— ten seniau buvo miestą ginantieji mūrai, kuriuos nugriauta 1820 m., ko be galo gailisi urbanistai, palikti tie dveji ar treji vartai (kaip Vilniuje Aušros vartai)“,— prisiminė rašytoja[10]. Vavelio katedra iš tiesų lenkų tautos širdis ir šventovė, tūkstantmetis lenkų istorijos papirusas. Pilis, bokštai Sofiją žavi kaip kultūros dalykai, dėl kurių lietuvių menininkus Krokuva traukė kartais labiau negu Paryžius.

„Krokuva galėjo pasigirti viešpataujančia ramybe ir kiek laisvesne negu carinėje Rusijoje dvasia, reikalinga

---

[8] Vilniaus žinios.— 1908.— Nr. 42.— P. 2. Šią kavinę — Florianska g. 45 — įsteigė Janas Michalikas, konditeris iš Lvovo, apstatęs ją senoviškais baldais. Ji buvo įsiterpusi tarp bokštų ir tvirtovės rūsių ir virto literatūriniu kabaretu, S. Pšybyševskio, T. Boj-Želenskio ir kt. lankoma užeiga.

[9] Ne vien Lenkija ir Krokuva, bet ir kiti Europos miestai bei kraštai vertė pasitempti: „Antai čekų žemės širdis — Zlata Praha! Kaip čia tautos gyvenimo smelksnys plaka, kaip gyvenimas verda. <...> Kiek čia įvairių įvairiausių kultūros įstaigų, priemonių, mokyklų, o tarp visko karališkai žėri Tautos teatras ir Tautos muziejus“.— *V. K.* (Viltis.— 1910.— Nr. 38.— P. 1).

[10] SČR.— T. 3.— P. 288.

mokslo ir meno darbui"[11]. Bet iš kur ta ramybė? Kraštas, kuriam priklausė Krokuva, vadinasi Galicija. Jos sostinė Lvovas. Tad vietiniai lenkai „buvo labai lojalūs Austrijos sostui, dėkingi už universitetus ir tautinės kultūros netramdymą. Sulyginus Rusijos ir Prūsų užimtose Lenkijos dalyse, čia buvo daug laisviau. Taigi jie buvo tylūs ir paklusnūs, bijojo išsišokėlių, bijojo revoliucijos atplaukiančio aido iš už netolimos sienos"[12].

Ne veltui dėdė baiminosi dėl Sofijos (tiksliau dėl socializmo ir bohemos įtakos). Kaip pati dukterėčia sakosi, „gyvenau tada didelį abejojimą ir jau buvo prasidėjęs religinių formų paneigimas"[13]. Paneigimas, žinoma, ne pačios religijos,— tai būtų paviršutiniška ir absurdiška (Šveicarijoje tuo metu kūrėsi pirmosios katalikiškosios lietuvių draugijos), ir eilėraščiuose, rašytuose čia, Krokuvoje, Dievo įvaizdis, matysim, neignoruojamas. „Formų paneigimas" reiškė nepriėmimą tų „oficialių bažnytinių kanalų", prieš kuriuos visais laikais maištaus savarankiškesni protai. Juo labiau kad tauta, religija ir kultūra čia, Krokuvoje, daugiau galėjo rodyti sąlyčio taškų negu Sidoriškio dvaro aplinkoje moralė ir kultūra...

Apsigyveno Sofija su draugėmis iš Rygos gimnazijos; jų dalis atvyko į Krokuvą kaip į savo tėvynę. Didžiosios Lenkijos lenkai į krokuviškius žvelgė kiek iš aukšto. Todėl Sofija savotiškai privengė „savo tautinių jausmų užgavimo", kad nepasikartotų Peterburgo laikotarpio situacijos. Atrodė, jog čia tokio lygio susikirtimams ir dirvos nebūtų. Kaip ir Rygoje, taip ir čia burdavosi pas drauges „pažangusis elementas". Žinojo miestas ir apie proletariato partiją, į kurios veiklą Varšuvoje kadais buvo įsipainiojęs V. Kudirka. Nereikėjo slapstytis ir nuo stu-

---

[11] *Rimantas J.* Petras Rimša pasakoja.— P. 80. 1931 m. Justinas Vienožinskis ginčysis su V. Bičiūnu dėl Krokuvos Dailės akademijos tariamo konservatyvumo. „Krokuvos akademija mano studijų laikais (1908—1914) buvo viena pažangiausių meno akademijų Europoje — tiek dėstymo metodais, tiek mokytojų meniška pasaulėjauta. <...> Ar konservatyvus menas pasaulinės vertės poeto, dramaturgo, vitražisto ir tapytojo S. Vyspianskio" (Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 25.— 359).

[12] SČR.— T. 3.— P. 283.

[13] Ten pat.— P. 288.

dentų mitingų, nuo PPS (Polska Partia Socjalistyczna) — juo labiau kad šiai priklausė ir vienas jaunas dvarininkas iš Lietuvos Z. Ruščisas, įsimylėjęs Sofiją... (Beje, nesėkmingai.) Sofiją itin viliojo tautiniai dalykai, kurių buvo apstu Krokuvoj... Pavyzdžiui, Kon Leikonyk—Žvėryno arkliuko demonstracija, vykstanti kasmet, nelyginant dabartį ir senovę jungianti gija ir niekad nenutrūkstanti manifestacija, kuria miestas pažymėdavo pergalės prieš totorius metines. Iškilminga eisena tą dieną traukdavo per Krokuvą jau visus 900 metų... 1904 m. iškilmėms „scenografiją" pateikė S. Vyspianskis, „Młoda Polska" sąjūdžio lyderis.

Į tokį sūkurį S. Kymantaitė pateko 1904 m. rudenį: Krokuva ir tokia, kokia rodėsi „dėdytei", ir kitokia — dar labiau stiprinanti dukterėčios liberalinį apsisprendimą, dėl kurio dėdė paskui ir suvaidino šeimyninį spektakliuką: dukterėčios mokslai nepigiai atseiną, o čia reikia pinigų ūkiui. Bet treji metai, praleisti Jogailos universitete, Sofijai nenuėjo veltui.

* * *

Jau Rygoje Sofija susipažino su Mickevičiaus ir Slovackio kūryba. „Čia, Krokuvoje, tais poetais visi alsavo". Kur nealsuos, jeigu romantiniams tautos idealams šie poetai surado išraišką, sminngančią į kiekvieno lenko širdį. Atsirado netgi savotiška konkurencija tarp šių dviejų tautos pranašų. A. Mickevičiaus era, rodėsi, jau atliko savo vaidmenį. Ją pakeitė J. Slovackis — pagilinto tautinio ir meninio idealo simbolis. Abu romantizmo epochos korifėjai dabar tapo reprezentantai dviejų — tautinio ir universaliojo — romantizmo tendencijų[14], o šias savotiškai tęsė bendroji neoromantinė „Jaunosios Lenkijos" sąjūdžio platforma ir du taip pat ryškūs jos atstovai — S. Vyspianskis ir S. Pšybyševskis. Pastarųjų veiklos visuma neapsiribojo literatūra, aprėpė ir teatrą, dailę, visą dvasinį kultūrinį procesą. Ar ne čia pradžia S. Kymantaitės lietuviškojo universalizmo (universitete Sofija iš-

---

[14] Tikėtina, jog, apie senąją ir jaunąją romantikų kohortą skaitydamas paskaitas, prof. S. Vindakevičius šio lenkų dueto pavyzdžiu taip pat rėmėsi, kaip ir S. Tarnovskis,— jie abu S. Kymantaitės literatūros disciplinų profesoriai. (Paskaitų tvarkaraščiai: 1905—1907 — AUJ).

klausė ir filosofinių, ir meninių disciplinų kursus)[15]? „Mes norime suliepsnoti ant aukų laužo, sukurto tėvynei",— S. Vyspianskio romantinis užsiangažavimas magnetino pilną patriotinio ryžto Sofijos Kymantaitės sielą. Poetas, dailininkas, dramaturgas, senovės žinovas, eruditas, teatro reformatorius, režisierius, scenografas, knygų iliustratorius S. Vyspianskis (1869—1907) gimė ir mirė Krokuvoje, kaip ir jo mokytojas J. Mateika — žymiausias istorinio tapybos žanro atstovas. Mateikiškąsias drobes reikėjo papildyti subtilesne tautiškumo dvasia, universalesne žmogaus ir tautos patyrimo simbolika. S. Vyspianskis atliko šią misiją, bet nesibodėjo ir visuomeninės veiklos. Tačiau ne tautinį lenkų instinktą siekė rekonstruoti, net ne tautos idėją afišuoti. S. Vyspianskis — kūrėjas tragikas, „savoj sieloj suvaidinęs tautos dramą", anot B. Chlebovskio.

Lietuviai tuo tarpu dar vis tebemanė, jog su savo siela neverta gaišti, tėvynės likimas svarbiau, jis privalo absorbuoti asmenines bėdas. V. Krėvės „Šarūną", pirmą ryškų kūrinį, vaizduojantį žmogaus sielos gelmes ir individo prigimtus prieštaravimus, kai kas iš tautinių pozicijų kritikavo už per didelį individualizmą. S. Kymantaitė viena pirmųjų, Vilniun grįžus, prabils apie būtinybę lietuviams ugdyti savąsias sielas, kad vidaus „klyksmas" reprodukuotų meną, antraip — gims publicistika ir buitinis maudulys, dėl kurio gėda prieš Europą.

Tas pats ir su lietuvių teatru, kuris dar tik džiaugiasi viešai lietuviškai prabilti gavęs, užtat apsiriboja buitiniais juokeliais ir primityviom scenelėm, o ne individualistinio, tautinio ir mitologinio elemento sinteze, kuri sklinda iš Krokuvos scenų, degindama žiūrovų sielas Ibseno, Meterlinko, Slovackio meninėmis vizijomis. Jas įkūnija to meto lenkų scenos dievaičiai — H. Modžejevska, A. Solskis ir kt. Lietuvoje tik V. Kudirka neišprususią tautinę visuomenę bandė auklėti vertimais iš Bairono, Šelio, bet jų nebuvo kam ir kur statyti. Užtat Krokuvoje „teatrą lankiau uoliai",— tikino gyvenimo pabaigoje rašytoja[16]. Tačiau sunku pasakyti, ar Sofijai jau galėjo

[15] SČR.— T. 3.— P. 284.
[16] Ten pat.— P. 339.

būti absoliučiai artimos ir suvokiamos S. Vyspianskio dramos — tautos ir žmogaus kančios arena su prasmingai paslaptinga koncepcija: kančią mes paveldime iš protėvių, it kokią jų nuodėmės bei kaltės išpirką už žmogaus silpnybes bei nuopuolius. Ar reikia tokiais neišvengiamybės dėsniais priblokšti lietuvių smegenis, kai dar nepažadintas visuotinis pasididžiavimas garbinga tautos senove ir herojiškais protėvių žygdarbiais? Tačiau senovės traktuotė Vyspianskio kūriniuose imponavo tuo, jog toji būties neišvengiamybė dramaturgo buvo pateikiama ne kaip natūralistinė išvada, o apgaubta simbolistine tragedija. (Todėl Sofijai toks artimas pasirodys Vydūnas, Sikšnys su savo simbolistinėmis lietuviškojo likimo koncepcijomis.) Teks lietuvių visuomenei ir rašytojams padėti ieškoti savos A. Mickevičiaus „Konrado Valenrodo" herojinio ryžto ir Slovackio „Karaliaus—Dvasios" individualistinės jungties simbolikos, kuri spinduliuotų žmogaus ir tautos misteriškąjį tragizmą, o ne retoriką ir patosą, nes šie savo realistiniu aiškumu jau neugdo nei dvasinių nei estetinių pradų. Krokuva dar mena garsiųjų S. Vyspianskio „Vestuvių" premjerą (1901), kuria autorius įamžino liaudiškąją tautos tradiciją, neniekindamas chlopų, o iškeldamas kolektyvinę tautiškąją jų sąmonės gelmę. S. Vyspianskio „Vestuvių" pagrindinis motyvas — genijus veda prasčiokę — gali būti palygintas su Lietuvoje įsisiūbavusiu jaunųjų bajoraičių ėjimu į tautą. Bet tai visai kitoks luomų ir kultūrų susiliejimo atvejis — tik pradinis — luomų suartėjimas, kuris greičiau žymėjo dvaro ir kaimo susiniveliavimą, o ne jų sąjungą kokybiškai kitokiam aukštesniam dvasios ir kultūros progresui, kurio trokš ir Šatrijos Ragana, ir S. Kymantaitė, intelektualiniu dosnumu trykštančios estetės. „Neraudok tik žiūrėdama į savo širdį, savo dūšios akim liepk į kitų Dūšią įsmeigti ir jieškok jieškok tenai stygų, vienodų su tavosiomis",— rašė S. Kymantaitė poetinių miniatiūrų cikle Krokuvoje „Pragiedrulio" slapyvardžiu[17].

---

[17] LLTI, f. 1, b. 4384.

* * *

Kas labiau veikė Sofiją Kymantaitę — mokslas universitete (iš pradžių — medicinos studijos) ar kultūrinė aplinka?

Krokuvos universiteto medicinos f-tą, nors garsėjusį savo srities pasiekimais, Sofija greit palieka ir pereina pas filosofus, kurių fakultetas jau XIV amžiuje buvo įkurtas. Po Prahos universiteto, krokuviškis — seniausias Rytų ir Centrinėje Europoje. Jame yra darbavęsis ir vienas kitas Vilniaus universiteto auklėtinis arba mokslininkas (pvz., J. Sniadeckis), Lietuvai neabejingas buvo universiteto absolventas istorikas J. Dlugošas. Kaip ir Vilniaus, taip ir Krokuvos universitetas turėjo savo pakilimo ir merdėjimo laikotarpius (po 1805 m. dėstomoji kalba čia buvo tapusi vokiečių, tačiau visais periodais universitetas neprarado lenkų tautinės savimonės ir kultūros žadintojo vaidmens kaip ir Krokuva).

Rašytoja prisipažino, kad „studijos nebuvo intensyvios“[18]. Pirmaisiais metais — laisva klausytoja, po pusmečio — literatūros skyrius filosofijos fakultete, antrus trečius metus — jau teisėta, „nepaprasta“ studentė. Bet būtent tretiems metams einant į galą, kai Sofija turėjo laikyti baigiamuosius egzaminus, dėdė parašė, jog nutraukia finansavimą: „reikia statyti naujus tvartus“.

Žinoma, Sofija galėjo maldauti ir būtų paveikus „dėdytę“, iš esmės geraširdį žmogų. Tačiau čia ir pasireiškė jos charakteris: uždarbiauti ir mokytis nebuvo įmanoma, o maldauti — ne jos būdui. Nors vis dėlto galėjo, kaip kad Šatrijos Ragana, kuri kreipėsi į „Motinėlės“ draugiją (ši to ir telaukė, o skulptorių K. Ulianskį ir dailininką A. Varną šelpė „Žiburėlis“). Net iš P. Višinskio Šatrijos Ragana nesidrovėdavo paprašyti finansinės paramos M. K. Čiurlionį tuo laiku šelpė jo mecenatas M. Oginskis. Sofija — ne. Nei iš dėdės, nei iš labdaringųjų draugijų malonės nelaukė, priešingai — Krokuvoje pinigais paremdavo išlaidųjį J. A. Herbačiauską.

Tačiau negalima teigti, jog studijos būtų visai nenaudingos. Išlaikė kolokviumus iš logikos, psichologijos,

[18] SČR.— T. 3.— P. 282.

filosofijos įvado. Kitaip negu Šatrijos Ragana, kuri referavo lietuvių skaitytojams apie išklausytas paskaitas (F. V. Fersterio, R. Zaičiko idėjas), Sofija tai vėliau ištirpdė savo rašiniuose apie dailę, literatūrą, teatrą. Gyvenimo pabaigoje prisiminė iš mokslo metų M. Zdziechovskį, skaičiusį paskaitas apie Nyčę, XIX a. filosofiją bei pesimizmą literatūroje, „didelį eruditą, kalbantį nepaprastai lengvai“ Pavlickį ir studentų pajuokiamą dėl „siauro proto ir didelio įsivaizdinimo“ senį Straševskį, skaičiusį „Metafizikos pradmenis“[19].

Dar būdama laisva klausytoja, Sofija lankė humanitarinį skyrių. Tai buvo lenkų gydytojo Baraneckio (1828—1891) įsteigti Krokuvoje dvejų metų Aukštieji moterų kursai, kur skaitydavo istoriją, literatūrą, pedagogiką[20]. Šiuose kursuose dėstė ir iš universiteto pažįstamas universalių interesų profesorius Stefanas Pavlickis. Socialiniai mokslai — Markso filosofija, sociologijos, civilizacijos istorija, pozityvizmas (Konto, Spenserio), kalbos filosofija, psichologija, religijos ir estetikos istorijos — S. Pavlickio skaitomų mokslinių disciplinų sąrašas. Ar ne šio „didelio erudito“ interesų platumo, universalios problematikos grūdas bus pasėtas S. Kymantaitės jauname prote ir sudygęs knygoje „Lietuvoje“, kur S. Pavlickio metodu autorė mėgino aprėpti savo tautos egzistencijos kraštines — politiką ir meną. Taigi studijos pynėsi su pedagoginiais užmojais. „Per tuos trejus metus būčiau galėjusi daug daugiau pasinaudoti — trūko nusimanančio

---

[19] Kodėl ji nemini literatūrines disciplinas dėsčiusių profesorių S. Vindakevičiaus, S. Tarnovskio? Pasirodo, jie lenkų literatūrinėje hierarchijoje savo estetinėmis pažiūromis buvo laikomi reakcionieriais (*Feldman W.* Współczesna literatura polska: (1907—1918) — Warszawa—Kraków, 1919.— [T.] 3.— S. 30—31). Neatsitiktinai tradicionalistas J. Mateika, tapydavęs „senų karalių“ portretus, 1890 m. įamžino impresionizmą niekinusį S. Tarnovskį, tuo parodęs ištikimybę akademizmui, o ne „šešėlių kontrastams“ ir neoromantiniam plenerizmui tapyboje.

[20] Tai tie patys kursai, apie kurių negatyvų poveikį lietuvybei V. Kudirka piktokai atsiliepė savo „Tėvynės varpuose“: Šiuos kursus baigusios „mądre panny“ lieka ištikimos lenkų „patriotiškajai idėjai“ ir „apsigyvenusios Lietuvoje tai idėjai tarnauja“ (Varpas.— 1896.— Nr. 4.— P. 57). Tačiau XX a. pradžioje kitoks, regis, buvo kursų klausytojų kontingentas.

žmogaus, kurs būtų galėjęs nurodyti, pakreipti, paspausti",— teisinosi rašytoja[21]. Todėl suprantama, kodėl vėliau ji taip aktyviai savo jėgomis skverbsis į kultūrą, „tikros kultūros" idėją brandins tautiškoje aplinkoje. Suprantamas ir jos pačios pateiktas Krokuvos laikotarpio teigiamas įvertinimas: „ne tiek dėl mokslo <...>, kiek dėl kultūringų žmonių, su kuriais susidūriau"[22]. Tarp jų buvo ir lenkų kultūrininkų, ir lietuvių, kurie lenkų pavyzdžiu būrėsi į draugijas, aktualizavo lietuviškąjį gyvenimą čia, Lenkijos širdyje.

* * *

Apie 1904 m. Krokuvoje studijavo palyginti nemažas būrelis lietuvių. Dauguma Dailės akademijoje — A. Varnas, I. Šlapelis, A. Staneika, K. Ulianskis, Konservatorijoje — Z. Skirgaila, Universitete — J. A. Herbačiauskas. P. Rimša prisimena, jog ypač „Paryžiuje meną bestudijuojančių lenkų tarpe buvo skleidžiama mintis, jog geriausia mokytis Krokuvos Dailės akademijoj"[23]. Petras Rimša (1881—1961) į Krokuvą atvyko irgi 1904 m. iš Paryžiaus. Tai dar vienas aktyvus kultūrininkas, kurį sveikindama gyvenimo pabaigoje S. Čiurlionienė prisimins ir krokuviškę jaunystę: „Išėjęs pasaulin stebuklus regėjai!/Mokeis ir darbus didžiųjų kūrėjų tau Akademijos rodė. / Gal ir žavėjais stovylomis riterių jojančių žygin, / Ar jaunikaičiu įtempusiu lanką, medžiojančiu žvėrį... / Gimtojo krašto pasąmonėj vaizdas glūdėjo <...> / grožio šaltinį kitą parodė"[24].

Amžiaus pradžioje lietuvių nuotaikos, anot P. Rimšos, „buvo kiek pragiedrėjusios". Gegužės 7 d. panaikintas lietuvių spaudos draudimas, „ką su džiugesiu priėmė svetur gyvenę lietuviai"[25]. Patriotinės nuotaikos ir darbas, merdėję sumanymai gavo teisę oficialiai egzistuoti. „Lietuvių veidai buvo šviesesni". Todėl K. Puidos siūlymą, išreikštą P. Rimšai dar 1900 m. Berlyne, kad lie-

---

[21] SČR.— T. 3.— P. 279.
[22] Ten pat.— P. 282.
[23] *Rimantas J.* Petras Rimša pasakoja.— P. 8.
[24] Iš eiliuoto sveikinimo R. Rimšai 1956.XI.23 d.— DŽZ archyvas.
[25] *Rimantas J.* Petras Rimša pasakoja.— P. 8.

tuviams „užsienyje reikia organizuotis", dabar čia, Krokuvoje, jie tarytum prisiminė kaip progą legaliai išbandyti ir savo jėgas. Juolab kad „su visuomeninių dailės draugijų veikla pirmiausia teko susipažinti Lenkijoje"[26]. Tad dirva lietuviškajam sąjūdžiui čia buvo. Nors P. Rimšai Krokuva išsyk pasirodė „nedidelis miestas", bet archyvai, bibliotekos, Mokslų akademija, Universitetas — neįkainojami turtai kelti Lietuvą. Todėl M. Remeris 1907 m. rašydamas apžvalginį istorinį darbą apie lietuvių kultūrą — „Litwa" (Sofija Kymantaitė jį pavadins pirmąja lietuvių kultūros istorija) apsigyveno Krokuvoje. Lietuvius į organizaciją burtis vertė dar ir tai, kad 1904 m. atsidūrę Krokuvoje, papuolė į Krokuvos dailės bičiulių 50-mečio jubiliejų, kitus meno ugdymo ir populiarinimo renginius, kurie, kaip „neįprasti reiškiniai", jaunus mokslo ir kūrybos siekiančius lietuvaičius stebino, vertė pasitempti. Mat prieš tai Paryžiuje veikusi draugija „Želmuo", įkurta 1863 m. sukilimo emigrantų pastangomis, iširo, nors kiek ir padėjo rengti 1900 m. Pasaulinėje parodoje lietuvių skyrių. Ilgainiui regioninis šios draugijos narių patriotizmas nusirito į prolenkiškas pozicijas. 1904 m. vasario—kovo mėnesiais vyko pasitarimai dėl naujos organizacijos „Lituanija". Panašiai būrėsi ir Peterburgo, Maskvos studentai (A. Bulota, P. Avižonis, P. Višinskis ir kiti), o Šveicarijoje, Berne, organizavosi „Sandara", turėjusi tiksią apsirūpinti lietuviška spauda, knygomis, jeigu jose nors kiek užsimenama apie Lietuvą (Šatrijos Ragana, J. Biliūnas, J. Janulaitytė, V. Kapsukas). Tad Krokuva čia lyg ir nebuvo išimtis. Juo labiau kad organizuotis buvo iš ko: studijavo ne vien atsitiktinai lenkuojantys dvarininkų sūneliai iš Lietuvos, bet ir būsimi kultūros ir meno veikėjai, su kuriais S. Kymantaitei greitai teks bendrauti ir Vilniuje, o vėliau ir Kaune.

Tai — Ignas Šlapelis (1881—1955) būsimasis dailininkas, meno istorikas ir kritikas, kiek anksčiau už Sofiją atvykęs Krokuvon, Adomas Varnas (1878 —1974), būsimasis tapytojas, grafikas, dailės organizatorius ir vertin-

---

[26] Ten pat.— P. 51.

tojas, į lietuviškąją veiklą įsijungęs dar Peterburge. Juos S. Kymantaitė jau rado Krokuvoje įsikūrusius. Tačiau iš visų krokuviečių būrelio savo ypatingu charakteriu bene labiausiai išsiskyrė Juozapas Albinas Herbačiauskas. Bet kažkodėl Sofija su juo nenorėjo matytis ir lyg pašaipiai atsiliepė apie šį aktyvųjį savo kolegą, Krokuvoje „vegetuojantį daugiau kaip dešimt metų“[27]. Gal užkliuvo tai, kad J. A. Herbačiauskas sukiojosi Pšybyševskio klube, o gal savo „demoniškai filosofiškais svaičiojimais“, pasak Čiurlionienės. Kiti jį vertino palankiai:

„Buvo tai neįprastos dvasinės sandaros žmogus, kartais keistas, nesuprantamas, šiaip kultūringas ir malonus, draugų mėgstamas <...>. Jis iš visų bene geriausiai buvo susipažinęs su lenkų kultūra, gilinosi į literatūrą ir pats ėmė rašyti lenkiškai“ (P. Rimša). Taigi Herbačiauskas šiuo metu Krokuvoje buvo lyg lenkų ir lietuvių kultūrų tarpininkas, turėjo tikslą pakelti tautinę ir kūrybinę lietuvių dvasią. Ėmė organizuoti draugiją, tapo jos siela, nepaisant „misticizmo ir spiritizmo“ ligų, kurių nepakentė nei P. Rimša, nei S. Kymantaitė. Jo „audringoji jaunatvė“, pasak J. Keliuočio, iš esmės buvo tradicinės lietuviškosios pasaulėžiūros ir principų susidūrimas su stereotipus laužančiu gyvenimo būdu, elgesiu, mąstysena ir kalba, ne visiems priimtina ir suprantama[28]. Lietuvių tautinė emancipacija dar tebesitenkino patriotinės veiklos standartais, kurie buvo mielesni už juos trikdantį individualybės kitoniškumą. J. A. Herbačiausko kolegos ir bendražygiai, nors siekę burtis tautiškon draugėn, kratėsi „ekstravaganto entuziasto“ (M. Vaitkus) ir jo „judrios inteligencijos“ (J. Keliuotis), nors ši kaip tik būtų pa-

---

[27] SČR.— T. 3.— P. 301. „Vegetavo“ Herbačiauskas gal tiek, kad universitete studijavo visus šešerius metus laisvu klausytoju, tačiau nuo 1912 m. daugiau kaip dešimtmetį išbuvo lietuvių kalbos lektoriumi. Antras jo „vegetavimo“ rodiklis tas, kad jau buvo ne tik debiutavęs lenkų spaudoje, bet ir įsijungęs į Krokuvos literatūrinį meninį gyvenimą, būdamas gyva analogija J. Baltrušaičiui — lietuviui, besimaitinančiam rusų menine kultūra.

[28] Tik Šatrijos Ragana jį adekvačiai vertino: 1905.IV.26 laiške P. Višinskiui rašė: „Krokuvoje viešėjau 5 dienas, pažinau Herbačiauskį. Labai įstabus ir interesingas žmogus“ (*Šatrijos Ragana*. Laiškai.— P. 187).

pildžiusi, praplėtusi ir pagilinusi tautiškąjį mentalitetą bei entuziazmą, provokuodama naujas pasaulėžiūros, kūrybinės minties ir supratimo „situacijas", sklidusias iš J. A. Herbačiausko „hofmaniškos figūros"[29].

Žinoma, toks tautiečių požiūris J. A. Herbačiauskui buvo skaudus, nes Krokuvoje studijavo ir daug Lietuvos dvarininkų atžalų, abejingų lietuviškoms jo aspiracijoms, kaip ir jau minėtas S. Kymantaitei simpatizavęs Z. Ruščicas. Tad tikėdamasis palankumo iš inteligentiškojo lietuviškai orientuoto jaunimo, J. A. Herbačiauskas čia taip pat atsimušė į juose kerojantį tautinės rutinos slenkstį.

Apskritai Krokuvos gyvenimas, laviruojąs tarp „liguisto misticizmo, tikėjimo stebuklais ir dvasiomis", net P. Rimšai rodėsi tik atitrūkimas nuo tikrovės. Tai, kad kiekvienas daiktas turi savo „paslaptingai išvirkščią prasmę" ir gali būti kvalifikuojamas kaip susimbolinta tikrovė, pirmiesiems lietuvių estetinių ieškojimų entuziastams buvo sunkiai priimtina, nors jie kažko panašaus ir siekė. Šiuo požiūriu jiems visiems trūko, kaip ir S. Kymantaitei, nusimanančio patarėjo, dėl to, kaip regime, paskaitos apie Kantą, metafiziką ir naująją filosofiją dar nebuvo priimtos. Tad ir J. A. Herbačiausko tariamų svaičiojimų apie pomirtinį pasaulį ir dvasias, nors tai buvo europietiškojo proto emancipacijos raiška, kurios kaip „idėjų pasaulio" (J. A. Herbačiauskas) bendraminčiai ir bendraamžiai iki galo nesuvokė: nei P. Rimša — būsimasis „giedančios bronzos" meistras, nei S. Kymantaitė, būsimoji lietuvių literatūros ir meno naujovių ideologė. Nors lietuviškos dvasios ribotumą patyręs, J. A. Herbačiauskas vis dėlto ėmėsi organizuoti lietuvių studentų draugiją, pirmiausia jautęs dėkingumą lenkų rašytojams, su kuriais bendravo („Iš jų aš išmokau kultūros"[30]), jau 1903 m. gruodžio mėnesį aptarinėjo dar aušrininkų kel-

---

[29] *Tadeusz-Zeleński Boy.* Znaszli ten kraj? — Wrocław, 1964.— P. 313.

[30] *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su J. A. Herbačiausku // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 12.— P. 266. Jiems stengėsi „atsilyginti". 1905 m. Krokuvoje išleido veikalą lenkų kalba „Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej".

tą problemą „lietuvių ir lenkų santykiavimo klausimu". Buvo daug diskusijų, ar leisti lenkams dalyvauti draugijoje, ar ne — mat baimintasi dėl paryžiečių „Želmens" likimo. Buvo nutarta, jog draugijos pagrindą sudarys lietuviai, o trečdalis bus lenkai. Taip 1904 m. kovo mėn. pradėjo veikti „Rūtos" draugija, kurios branduolį sudarė jauni, „visi trokštą dirbti savo liaudies atgimimui ir laisvei" (P. Rimša). „Rūtos" tikslai ne tokie jau miglotì, kaip įprasta teigti, nors iš tiesų ji „labiau panašėjo į savišvietos ratelį negu į draugiją"[31]. „Bendri kultūros uždaviniai", abipusė lietuvių ir lenkų informacija, narių tarpusavio draugystė — kitokie tikslai ir negalėjo būti laukimo situacijoje prieš legalizuojant spaudą. Konkretesnis gilinimasis, moksliškesnė problematika nebuvo pribrendusi, o kultūriniu pagrindu tarp savęs kariaujančių lenkų ir lietuvių abipusio supratimo stadija vis dėlto tapo didžiuliu laimėjimu, apvainikavusiu XIX a. II pusės — XX a. pradžios dviejų tautų bendradarbiavimą, ir inteligentiškumo plotmėje „likvidavusiu" nesutarimus bei trintį. Lenkai, dalyvaujantys draugijos veikloje, ne tik nesipriešino, bet pritarė pagrindiniams „Rūtos" uždaviniams: visų lietuvių ir etnografiškos Lietuvos mylėtojų susivienijimas kalbos, rašliavos ir tėvyniškos kultūros auklėjimui[32]. Tai buvo ir svarbus „lietuvių emancipacijos" įrodymas, ir priešiškos lenkams dvasios sureguliavimas. O. S. Kymantaitei tai tapo jos gyvenimo, pasaulėžiūros ir kultūrinio augimo mokykla. J. A. Herbačiauskas pasikviečia S. Kymantaitę paskaityti pranešimą apie Maironį. Pranešimas 1905 m. balandžio 8 d aštuntuose „Rūtos" skaitymuose buvo jai lemtingas.

„Tie Rūtos dalyviai žinojo, kad aš bandau rašinėti, nors atrodo tik vienam Herbačiauskui buvau prasitarusi. Tas išprovokavo mane padaryti viešą pranešimą apie Maironį lenkų kalba, kad galėtų pasiklausyti ir tie draugai, kurie simpatizuoja Lietuvai, bet kalbos nemoka. Į

---

[31] *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai.— V., 1971.— P. 75. *Umbrasas K., Kunčiuvienė E.* Lietuvių dailininkų organizacijos 1900—1940.— V. 1980.— P. 7

[32] Vilniaus žinios.— 1905.— Bal. 30

paskaitėlę apsilankė nemažas būrelis simpatizuojančių, dargi du profesoriai“[33].

Po šios paskaitos „vienas kitas draugų vis man įrodinėjo, kad aš turinti tapti literate, kad medicina mane suėsianti“[34]. Draugai neklydo. 1905 m. balandžio 30 d. „Vilniaus žinios“ pateikė tokią informaciją apie S. Kymantaitės paskaitą: „Labai prieinamoj ir gražioj formoj tapo pažymėti įžymesni ir ypatingesni mūsų dainiaus tvėrybos ruožai, be jokios tų ruožų klasifikacijos, bet aiškiai ir pilnai. Prelegentė pabrėžė nuoširdų Maironio lyrizmą, matė jame didį gamtos atjautimą ir nujautimą“. Taigi jau čia matyti dvi ryškios Čiurlionienės kritikos bruožų užuomazgos: tiek bendraestetinis kalbėjimas „be ruožų“, tiek Maironio lyrikos tautiškojo savitumo — „vėlės kibirkštėlės“ — nusakymas. Estetizuotoje Krokuvos aplinkoje Čiurlionienė bando išspręsti iki šiol lietuviškoje kritikoje neatsakytą klausimą: kiek maironiškojo lyrizmo tautos idėja atitinka „žmogaus prigimties apsireiškimus“ — tai, ką Lenkijoje skelbė S. Pšybyševskis ir dėl ko Lietuvoje vėliau kovojo J. A. Herbačiauskas. Todėl jau savo kritinės veiklos pradžioje S. Kymantaitė dėl Maironio pasisako tvirtai ir tiksliai: su „žmogaus prigimties apsireiškimais“ Maironio tipai, ne visai sutinka“, nes „per daug <...> nuidealizuoti“. Iš šio apibrėžimo ryškėja pomaironinės estetikos ir meno sampratos daigai. 1905 metai, o S. Kymantaitė jau kelia aukštą estetinį reikalavimą, pagal kurį menas privalo būti, J. A. Herbačiausko žodžiais, „išvaduotos dvasios“ balsas žmogiškosios gelmės akivaizdoje, o ne tautinių bruožų nuidealinta dek-

---

[33] SČR.— T. 3.— P. 339. Atvyko profesoriai M. Zdziechovskis ir J. Rozvadovskis — geri J. A. Herbačiausko bičiuliai, kurie juo rūpinosi nuo to laiko, kai susipažino Krokuvoje veikusiame Slavų klube. Ten J. A. Herbačiauskas vienos paskaitos metu apgynė lietuvius nuo nepagarbaus atsiliepimo, tuo pelnydamas šių profesorių simpatijas. Palankūs jie tapo po šio „Rūtos“ susirinkimo ir S. Kymantaitei. Tam tikru atžvilgiu, rodos, teisus lenkų istorikas Z. Soliakas, teigdamas, jog lietuvių „Rūta“ susiorganizavo veikiant Slavų klubui (*Solak Z.* Marian Zdziechowski i klub słowianski // Studia historyczne.— 1987.— R. XXX.— S. 2).

[34] SČR.— T. 3.— P. 339.

lamacija[35]. Vėlesni tyrinėtojai ir Lietuvoje šias kritikės intencijas taikliai užčiuopė ir interpretavo: „S. Kymantaitė dar su pietizmu atiduoda pagarbą Maironiui, bet jau labiausiai žavisi tais jo kūrinais, kurie naujam laikotarpui yra artesni — jo gamtinė poezija <...>. Toliau ji rodo estetizme gaires naujai Lietuvai“[36].

„Žmogaus prigimties apsireiškimai“, gamta ir estetizmas — taigi ir S. Kymantaitės debiute atsispindėjo naujojo laikotarpio užuomazgos, gamtinės poezijos ir jos meninio apiforminimo simbolinė išraiška, kuriai įgyvendinti J. A. Herbačiauskas siūlė: „pirmoj eilėj mums reikalingas elitas — dvasios aristokratija“[37]. Vėliau kūryboje ir kritikos straipsniuose Čiurlionienė stengiasi ne tik įsiklausyti į savo XX a. gentainių kaimiečių buitį, užjausti juos kaip Žemaitė ar „Varpo“ prozininkai, bet ir bando šiam valstietiškam žemiškumui, kad ir kiek jis remtųsi „liaudine tradicija“, įpūsti kultūros dvasią bei aukštesnių idealų ilgesį, sueuropinti tradiciją, išjudinti jos buitinį inertiškąjį klodą. Tegu susimąsto, tegu žino, už ką rizikuoja gyvybe gabendami draudžiamą lietuvišką spaudą knygnešiai, tegu tampa „Aušros“ sūnumis, o ne komersantais, tegu realizuodami tautinį instinktą pakyla iki idėjos, politinės sąmonės. Gal čia ir bus tikrosios politinės atmosferos pradmenys, susiję su nauja tėvynės meile ir būsima tautiškumo ideologija, kuri brandins gilesnį savęs suvokimą, individualizavimąsi, žmogaus ir tautos egzistencijos prasmingumo ir „amžinatvės vartų“ jungtį, pradėtą A. Vištelio „Regėjimu“. Todėl liberalieji kultūriniai „Aušros“ akcijų pradmenys bus plėtojami XX a. pr. neoromantikų, geriausiu atveju paremiant švietėjiškąjį nors ir labiau negu „Aušroje“ pozityviškai revoliucingą V. Kudirkos aktyvizmą kovojant su patvaldyste bei monarchija. Jis žavės Čiurlionienę kaip pirmas kultūrinis veiksmas, adekvatus politiniam maištui, tautos egzistencijos porei-

---

[35] Štai dėl ko lenkų apžvalgininkas informacijoje apie IV. 8 „Rūtos“ susirinkimą ir S. Kymantaitės paskaitoje išskiria jos akcentuotą „lietuviškos dvasios metafiziškumą“ (Czas.— 1905.— Nr. 84).

[36] *Ambrazevičius J.* Maironio metai // Literatūros metraštis su kalendorium 1942 metams.— K., 1941.— P. 76.

[37] *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su J. A. Herbačiausku // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 12.— P 267.

kiams. Juos pratęsdama, iš pradžių su Maironio ir Kudirkos lyrikos motyvų bei Dievo vardu lūpose, skelbia ir S. Kymantaitė:

Kelk, Tėvyne, Lietuva,/Sena, garsi,/Jauna, narsi:/Miego pančių tau gana! <...> Vardan Dievo ir Vyties/Ten, kur šviesa, Ten, kur tiesa,/Ten, kur laisvė mums žibės,— bet jau ieškos savo kelių eiti į tautos vėlę, į tautos, jos žmogaus gilesnį atskleidimą, aplenkdama bažnytinę dogmą (dėl kurios „Varpas" kaltino „Tėvynės sargą") ar revoliucinio teroristinio veiksmo smurtą (kurio propagavimą „Varpe" prikaišiojo „Tėvynės sargas"). Tad S. Kymantaitė V. Kudirkos ir Vaižganto „apsišaudymą" sprendė savaip:

Sakė man vienas. Liūdnas esu — numaldyk mane
Neturiu bažnyčios, nei prietelio. Ant griuvėsių
stoviu. <...>
O aš turiu ir bažnyčią ir prietelį ir svajonių rūmą.
O iš tikro nieko neturiu, nes numaldyti tavęs nemoku
Iš gilumos liūdnas esu.

(LLTI, f. 1—4384)

Tad būsimoji rašytoja draugų (pirmiausia J. A. Herbačiausko) patarimo paklausė labai laiku: šio pranešimo pagrindu parengtas jos straipsnis (išverstas iš lenkų kalbos) ir išplėstas bei Vaižganto siūlymu paskelbtas 1906 m. gruodžio mėn. „Vilniaus žiniose" buvo tikrasis S. Kymantaitės debiutas lietuvių literatūroje, „nulėmęs tolesnį jos gyvenimą"[38]. Drauge tai buvo tąsa ir jos beletristinio debiuto, vaizdelio „Palangos jūra",— pastarąjį paskelbė 1905 m. (Nr. 10) „Lietuvių laikraštyje" Vaižganto sugalvotu „Pragiedrulio" slapyvardžiu, kuriuo pasirašinėdavo ir savo poetinius bandymus, sukurtus Krokuvoje. Pati prisimena, jog be jos žinios, grynai Vaižganto iniciatyva, atsidūrė tas vaizdelis spaudoje, mat Vaižgantas tikėjo, jog iš tos mergaitės galima susilaukti „geros rašėjos". „Rašėja" jau miklino ir publicistės plunksną, ban-

[38] *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai.— P. 30.

dė įsijungti į ...politinį Lietuvos gyvenimą. 1905 m. rugsėjo 29 d. „Vilniaus žiniose" S. Kymantaitė paskelbė savąjį „sumanymą" „Ciesorystės seimas ir mes". Čia išdėstė idėją apie būtinumą latviams, estams ir lietuviams susijungti į bendrą „politiškąją grupę", kuri atstovautų ir gintų „savo programą ciesorystės seime". Pirmoji Sofijos publikacija nustebino namiškius: „jauna mergaitė, o rašo kaip vyras"[39].

Ar galėjo ji tuo pačiu metu domėtis visuomeniniais ir intymiais dvasios reikalais? Galėjo. Vaizdelyje „Palangos jūra" Sofija iš esmės patriotinių jausmų saugotoja[40]. Drauge autorei knieti apmąstyti ir tautos kelionę. Todėl toliau jūros įvaizdis — jau atsakas į žmogaus išgyvenimą: „tai kas gi tave supras, o Jūra?" Pasirodo, tas suprantąs subjektas „mylėtojas" — su jūra bendrauja „turėdamas krūtinėje Lietuvos dvasios kibirkštį". Tad tik toks jis turi teisę perprasti monus, galingas bangas, vilnių tėkmę. Nuo realistinės istorinės tautos ir individo paralelės einama į paslaptingą vidinę jų sąveiką ir dar toliau — jūros paslaptingumo ir stebuklingumo: jūra „paslapties neatidengs nė vienam". Tarp patriotinio etnografiško vaizdo („tavo vilnys melsvos kaip jų akys ir žalsvos kaip jų darželio rūtos") ir pasyvaus klausymosi atsiveria slaptingas, neapibrėžtas, bet aktyvus santykis: „klausaus ir klausaus ir jaučiu tave". Dienoraštinis įspūdis, kiek abstraktus, bespalvis, nuindividualizuotas, užtat akcentuojamas neapibrėžtumo svoris: „o kaip tu jautriai šlami, kaip tu baisiai suūžti moki!" Dar stiprus „klasikinis" maironiškasis pasaulėvaizdis, bet jau nuo jo einama į jautrų šlamėjimą ir į tai, ką poetė buvo deklaravusi kaip idealių motyvų derinimą su „žmogaus prigimties apsireiškimais". Vaizdelis iliustruoja kitokius patriotizmo poetinės traktuotės daigus, kuriuos J. A. Herbačiauskas

---

39 J. Petrauskaitės-Nainienės atsiminimai (LLTI, f. 4, b. 912). Iš tiesų tai „vyriška" idėja, kuri tolesnėje Lietuvos valstybės politinėje raidoje bus nuolat gyva, nors ir su pertrūkiais nepasimes iki pat 1940 metų — Baltijos antantės 1934 m. ir kitokiais sumanymais.

40 SČR.— T. 1.— P. 30—31.

puoselės „Gabijoje“ — pirmajame lietuvių literatūros almanache, į kurį pakvies ir S. Kymantaitę[41].

Almanacho istorinė prasmė ir tikslas — pažadinti meninę tautos vaizduotę, tarytum natūralią A. Baranausko lyrinės raiškos tąsą. Sudarytojas J. A. Herbačiauskas itin tiksliai apčiuopė amžiaus pradžios kultūrinės savimonės ir estetinės lietuvių situacijos kryptį. Po A. Baranausko Lietuva — „tamsybių vergija“, dėl kurios dabar būtina žadinti perspėjimu, pasitelkiant patį A. Baranauską. Su jo vardu ir jo literatūrinio statuso akcentavimu galima išeiti iš „dvasiško apmirimo“, tegu kiek pajudėjusio legalizavus spaudą, bet čia pat susidūrusio su tautiškųjų „miegalių konservatizmu“. J. A. Herbačiausko „Gabija“ — tai bene pirmoji lietuvių literatūroje meninės revoliucijos apraiška XX amžiaus pradžioje, vertybių perkainojimo epochoje. Almanachas ryžosi atsistoti virš tautinio ir klerikalinio dogmatizmo, it liberaliojo meninio demokratizmo kultūrinis pirmavaizdis.

„Gabija“ buvo pradžia ne tik dviejų pasaulėžiūrų koegzistencijos („Šalin svetimą dievą“,— rašė J. A. Herbačiauskas), bet ir tautos kultūrinio savitumo, estetinio liberalizmo, kad būtų kultivuojama lietuviška „dvasios kibirkštėlė“. Per individualybę — piemenėlio (lietuviškos kūrybos ištakų simbolio) ir genijaus (europietiškųjų pasaulietinių meno tradicijų) simbiozę, turėtų atsiskleisti etninis savitumas, kolektyvinis „tautos genijaus paveikslas“. Taip tautinio (patriotinio) prado („Aušros“) idėja

[41] Nepažinojo vienas kito, o M. K. Čiurlionio poetinė „Jūra“ V. Landsbergio apytikriai datuojama šiuo laikotarpiu — 1904—1907 m., rodos, tęsia S. Kymantaitės ir almanacho „Gabija“ neoromantinę liniją: „Galinga jūra. Didi, beribė, neišmatuota. Visas dangus apgaubia savo mėlyne tavo bangas, o tu, didybės pilna, alsuoji tyliai ir ramiai, nes žinai, kad nėra ribų tavo galiai, tavo didybei, tavo būtis begalinė. Didi, galinga, puiki jūra <...>. Tu raukaisi, mėlyname tavo veide tartum nepasitenkinimas. Tu raukaisi? Argi tai rūstybė būtų? Kas drįstų, o nepasiekiama begalinėj didybėje jūra, kas drįstų prieš tave stoti?“ (*Landsbergis V.* M. K. Čiurlionio literatūrinis palikimas // Pergalė.— 1975.— Nr. 9.— P. 14).

čia tampa meniniu simboliu — Gabija. Per „savo dvasios gilybę“ turėtų suklestėti tikras Lietuvos menas, it „apreiškimas“, „stebuklingas praregėjimas“. „Gabijoje“ formavosi sintetiškas pagoniškojo ir krikščioniškojo mentaliteto modelis. Tam buvo angažuota ir S. Kymantaitė. Dvasinė Lietuvos kelionė „Gabijoje“ įgijo „tautos kelionės“ išraišką. Tai sutapo su ankstyvaisiais S. Kymantaitės lyrinių vaizdelių motyvais. Jos kūrinėlis „Vėlė kibirkštėlė“ it klaidžiojanti dvasia reiškė stipraus tautos dvasios mene išraiškos ilgesį ir idealą, kuris sutapo su J. A. Herbačiausko platforma, o vėliau su M. K. Čiurlio tautiškumo ir simboliškumo neoromantinėmis vizijomis. Tai paaiškina, kodėl iki pažinties su M. K. Čiurlioniu (1907 m. Vilniuje) Sofija jau buvo pilna naujovių, kurias ji Vilniuje gynė ginčydamasi su A. Jakštu ir kurios buvo adekvačios M. K. Čiurlionio vizijoms, su kuriomis ne jis pirmas supažindino sužadėtinę, o tik sustiprino kritikės požiūrį eiti it keleiviui „mažai išmintais takais“. Tai patvirtina ir „Gabijoje“ paskelbtas antras S. Kymantaitės kūrinėlis — 1906 m. Krokuvoje sukurtas simbolinis vaizdelis „Klaidžiojau po didžią žalią girią“[42]. Jame autorei ramybės neduoda „mažvaikių barnės“, slopinančios aukštus idealus, gilesnę simbolinę veiklos prasmę.

Vaizdelyje ryškios užuomazgos dviejų Čiurlionienės kūrybos tendencijų: satyrinio „išrodinėjimo“ barnių, kivirčų, tolydžio jau apčiuopiamų tarp lietuvių ir simbolinės tautinės substancijos bei sielos esmės ieškojimo. S. Kymantaitės eilėraščiai proza „Gabijoje“ — tai savotiška, kultūrinio atgimimo pažadinta jaunos sielos išpažintis ir drauge pastangos tolti nuo tų „žmogiukų“, kurie nepajėgia auklėti savos dvasios, „pražuvę darbe“. Tai lyg perspėjimas dėl susmulkėjimo tų lietuvių inteligentų, kurie nesigėdija dvasios menkumo, Nyčės pavadinto „turgaus musėmis“, ir kurį jaunoji autorė vėliau išjuokė savo satyrinėje apysakoje „Kelionė po Lietuvą su Pinčiuku“. Tauta — didybė, jos akivaizdoje reikia įveikti savo

---

42 SČR.— T. 1.— P. 31—38.

smulkumą, nes tai vienintelis būdas aptikti simbolinės pasaulio paslapties branduolį. Po pasaulį jaunoji autorė klajoja it po žalią girią,— tas įvaizdis — Žemaitijos girių aidas — vėliau išaugs į tautosakinę poemą „Giria žalioji“, dedikuotą M. K. Čiurlioniui, kuris dabar vadovauja lietuvių chorui Varšuvoje. Sofija apie tai nieko nežino, bet kviečia: „Krivi, kelkis“,— retoriškai kreipiasi į lietuvių skaitytoją, it per erdvę atliepdama muzikiniam, organizaciniam Konstantino talentui, kvietimui susiburti muzikai, nauja neoromantine kokybe realizuoti V. Kudirkos — poeto ir muziko — pastangas kelti tautą. Abu kvietimai susilies į vieną jau Vilniuje, lietuviškame sąjūdyje,— iškeldami knygą „Lietuvoje“ (1910): „Vasaros nakties Lietuvos tyla/Tai gryna poezija/Šit mėnuo aukštai iškilo/Žvaigždelė tik mirkčioja ir spindi/Mėlynas dugnas padangiško indo“,— rašo eilėraštyje Krokuvoje lyg pati sau[43].

Po publikacijų „Gabijoje“ Čiurlionienė prisipažino: „ėmiau tikėti, kad gal ir aš būsiu rašytoja“[44]. „Aš žinau, ko noriu... laiko yra prieš mane daug. Juk tik 20 metų dabar pabaigiau, kokia tai galybė jaunystė“,— lyg save drąsindama ir palaikydama, rašo laiškuose O. Pleirytei[45], jau Vilniuje dirbančiai. Šatrijos Ragana 1907 m. vasaros semestrui jau taip pat nebevažiuoja į Šveicariją, ryžtasi Lietuvoj darbuotis. Spauda leista, kuriasi laikraščiai. Daugelis „Rūtos“ narių taip pat persikelia į Vilnių. Poetas K. Jurgelionis ir dailininkas J. Vienožinskis, atvykę 1908 m. Krokuvon, randa draugiją beyrančią. „Dėdytė“ pagalbą nutraukęs ir pakenkia, ir drauge ... nėr to blogo, kurs neišeitų į gera. Tiesa, J. A. Herbačiauskas dar pasiliko Krokuvoje, bet P. Rimša, A. Žmuidzinavičius — jau Vilniuje darbuojasi. Jų kiti uždaviniai, „Rūtos“ veiklą pranokstantys — tai kultūrinių tautos organizacijų legalus kūrimas. Į jį įsitraukia ir S. Kymantaitė...

---

43 VVU BR, f. 1, b. 80.
44 SČR.— T. 3.— P. 288.
45 Laiškas 1906.IV.5.— VVU BR, f. 1, b. 55.

Varžytinės su talentu sunkios. Jis ir baramas taiso kelius į pačių barančiųjų sielą.

Vaižgantas, 1916

LEGALIZAVUS SPAUDĄ

Vilniuje susitelkusios nacionalinio judėjimo pajėgos buvo spėjusios nemaža nuveikti organizuodamos knygų, spaudos bei apskritai kultūros darbą. Tad ir Sofija, pirmąkart Vilnių išvydusi dar 1899 metais, dabar, 1907-ųjų rudenį, į senąją Lietuvos sostinę atvykusi po trejų metų studijų svetur, ryžtasi čia „padirbėti lietuvių visuomenei"[1].

Tai kas, kad Vilniuje 1904 m. gale iškilęs paminklas Jekaterinai II ar carizmo apologetų kiek anksčiau suorganizuotas toks pat Muravjovo Koriko įamžinimas, tai kas, kad akis bado Lukiškių kalėjimas... Lietuvių kultūra jau galėjo būti „gaminama" ir „tautos dvasioje plėtotis", nors lietuviškieji leidiniai ar, sakysim, vakarų, susibūrimų programos pasiekdavo tautiečius tik gavę lemtingą antspaudėlį — „дозволено полицейской цензурой".

Lygiuodamasi į kitas Vaižganto globojamas „veikėjas" — Šatrijos Raganą, O. Pleirytę-Puidienę, G. Petkevičaitę-Bitę, Čiurlionienė įsijungia į lietuviškos spaudos darbą. Prieš akis ir moterų judėjmo, ir visuomeninių organizacijų, ir įvairių draugijų reikalai, o kiek vėliau — intensyviausia pedagoginė veikla. Bet dabar — laikraščiai. Jie — „visuomenės žodis",— ji įsitikinusi, todėl pirmenybė — nuo 1907 m. rudens J. Tumo ir A. Smetonos redaguojami „Vilčiai". O. Pleirytė jau nuo 1905 m. dirba „Vilniaus žiniose", pirmajame lietuviškosios spaudos organe, įkurtame lietuvių pramonininko ir kultūros mecenato Petro Vileišio. Su abiem broliais Vileišiais greitai Sofijai teks iš arčiau susipažinti.

„Gyvenimas ten ūžė",— prisimena rašytoja „Vilniaus žinių" redakciją Antakalnyje, tuose pat P. Vileišio rūmuose, kur gruodžio mėn. (1907.I.7) atsidarė pirmoji lie-

---

[1] *Mano curriculum vitae.*— CVA, f. 391, ap. 4, b. 851.

tuvių dailės paroda, Sofijos aplankyta specialiai tam iš Krokuvos atvykus. Ūžė Vilnius lietuviškomis draugijomis, vakarais, susibūrimais, komitetais.

Todėl dabar pradėjus dirbti „Viltyje" Kymantaitei jau atrodė, kad ir jos gyvenimas visai „į vagą įėjęs": „Devintą valandą bėgau į redakciją. Redakcijos būstinė buvo nekokia — tuoj už pašto kieme (Didžioji g-vė, Nr. 23— *R. K.*), antrame aukšte trys menki kambariukai"[2],— mena.— „Pirmame sėdėjo administratorius. <...> Antras kambarys <...>buvo redaktoriaus kabinetas; tarp langų stovėjo didelis rašomasis stalas, kambario vidury — apvalus stalas, kėdės aplink.— Čia aš rašiau ir rinkausi medžiagą. Čia redaktorius priiminėjo. Trečias siauras kambariukas buvo kun. Tumo miegamasis, toliau virtuvė — šeimininkė. Tas apvalus stalas buvo valgomasis stalas, prie kurio kartais posėdžiavome prie vakarinės arbatos. Rašyti čia man nebuvo patogu, tai, gavus nurodymų, bėgdavau namo ir dirbdavau savo kambariuke. Ką rašiau? Knygelių recenzijas, feljetonus, kokį straipsnelį švietimo srityje. Smetona dažniausiai rašė vedamuosius ir Dūmos apžvalgą. Jis tarnavo banke, vakarais dirbo namie"[3]. Nors, Čiurlionienės manymu, Vilniu'e tuomet santykiai tarp lietuviškųjų partijų dar nebuvo paaštrėję, bet paaštrėjimo užuomazgos jau buvo matomos: „Vilniaus žinios" suspietė kairiuosius, o „Viltis" tapo kunigų išlaikomu laikraščiu inteligentams[4]. Tribūnos inteligentijai reikėjo. Lenkijoje įvairios meninės grupuotės jau seniai turėjo savo konceptualius leidinius. Lietuvoje dar „Varpas" 1893 m. konstatavo, jog po „Aušros" spaudoje „negali patėmyti jokių kultūriškų siekių, jokios aiškios pakraipos"[5]. Padėtis XX a. pradžioje menkai pakito. Po neapibrėžtų idėjiniu atžvilgiu „Vilniaus žinių", iš kurių „vis laukta ir nesulaukta krypties"[6], nors „Viltis" privalėjo gyvuoti. „Viltyje" konkretizavosi inteligentijos tautiniai kultūriniai lūkesčiai.

---

[2] SČR.— T. 1.— P. 302.
[3] SČR.— T. 3.— P. 303.
[4] Ten pat.— P. 229.
[5] Varpas.— 1893.— Nr. 3.— P. 39.
[6] *Vaižganto* Raštai.— [T.] 19.— P. 54.

Mat privalėjo kažką dvasiškai svaraus veikti ir Lietuva, kur „tautiškoje dirvoje“ dar nebuvo gilesnių inteligentiškojo kultūrinio darbo įgūdžių[7]. „Aušra“, pasak Čiurlionienės, kadaise atliko „liaudies sužadinimo darbą“, prikeldama tą luomą, kuriame lietuvybė tebegyveno „suvarginta baudžiavų“[8]. V. Kudirka „Varpe“ taip pat siekė „tautiškai tvirtybei ir kultūriškam gyvenimui“ tarnauti. Tad inteligentija dabar, jau kilusi iš tos liaudies apšviestųjų, savo morale ir kūryba, Čiurlionienės manymu, turi orientuotis į „ką nors gilesnio“[9].

* * *

Jaunoji S. Kymantaitė „Viltyje“ ėmė skelbti straipsnius ir recenzijas literatūros, dailės, teatro klausimais, griežtokai ir gan kritiškai amžiaus pradžios sąlygomis vertindama tautiečių kultūrines pastangas, regėdama jose ne vien entuziazmą,— tai ji, savaime aišku, palaikė,— bet ir interesų siaurumą, dvasinį smulkumą, trikdančius faktorius meno kultūros profesionalėjimui ir augimui. Tai nebuvo vien moteriškas priekabumas. Rūpėjo pakilti virš smulkių „nesutikimų, tulžies išliejimų“, tuo metu labai pagausėjusių. Dėl jų krimtosi ir Šatrijos Ragana, aimanavusi, kad lietuviai jau „pešasi ne dėl naudos Lietuvai, o dėl ypatiškų priežasčių, dėl užgauto egoizmo“[10]. Individualistinės tendencijos ir politinis idėjinis skaidymasis, vykęs kultūriškai neišpurentoje Lietuvos dirvoje, grėsė pavirsti susmulkėjimu, savotiškais Vakarų Europos buržuazinio susvetimėjimo simptomais, „tautiškais gaisreliais“. „Išrodė, kad lietuvių rašėjai sparnus apleido ir nepajėgia aukštyn pakilti“,—skundėsi „Lietuvos ūkininkas“, čia pat pasididžiavęs, kad 1908 m. jau 10 laikraščių Lietuvoje leidžiama[11]. Taigi „spaudą leidus, bet inteligentų kultūrinio darbo etikai sušlubavus, mora-

---

[7] Dar 1904 m. Šatrijos Ragana sielvartavo, kad pirmieji lietuvių laikraščiai laukiami, bet „et sau mizerija, gal toliau bus geriau“ (*Šatrijos Ragana*. Laiškai.— P. 102).

[8] *Čiurlionienė S.* Iš mūsų literatūros.— K., 1913.— P. 96.

[9] *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Lietuvoje. — P. 55.

[10] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 213.

[11] Lietuvos ūkininkas.— 1909.— Nr. 1.

linės rietenos žadino S. Kymantaitės publicistinį temperamentą, jos kritikos aštrumą, nepakantumą draugijų ar partijų nesutarimams[12]. Ji palankiai vertino ir palaikė Vydūną, M. Šikšnio kūrybą, kur buities konfliktams, pilkai kasdienybei kaip priešprieša iškeliamas dvasinis skaidrumas, sparnų simbolika.

1907 metų lapkričio mėnesį, ruošiantis V. Kudirkos minėjimui, S. Kymantaitė buvo supažindinta su M. K. Čiurlioniu, dailininku ir kompozitoriumi, neseniai grįžusiu į Vilnių iš Varšuvos ir jau apsisprendusiu „visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai"[13]. Tuomet M. K. Čiurlioniui ypač rūpėjo lietuvių profesonaliojo meno, pirmiausia muzikos ir dailės pagrindų ugdymas. Jaudino šie klausimai ir Sofiją. S. Kymantaitės kaip kritikės veikla iki pat I pasaulinio karo tapo kryptinga, aktyvi ir pastebima. 1913 m. Vaižgantas, atsakydamas į pastabą, kad literatūros kritika negili, „Viltyje" rašė: kritikos srityje „mes galime užsidengti bent vienu žymiu vardu — Sofija Čiurlionienė Kymantaitė"[14]. Vaižgantas toliau iškelia jos straipsnį „apie naujai leidžiamus Žemaitės raštus", kuriame kritikės nuomonė „pakaktinai gili". Iš tiesų straipsnis apie Žemaitės realistinį talentą yra vienas pirmųjų bandymų (šalia J. Biliūno straipsnių) amžiaus pradžioje pateikti tipologinę realizmo charakteristiką Lietuvoje.

Tad ne tik Sofijai, bet ir jos kolegoms A. Smetonai bei J.Tumui svarbiausia vis dėlto buvo ne išreikšti laikraščio afišuojamą dvasiškių opiniją, o įnašą į „bendrą" — kultūriškai civilizacijinį iždą"[15]. Antraip argi „Viltis" būtų puolama tuomet ne tik iš kairės, bet ir iš dešinės, susilaukdama priekaištų, kam „mažai katalikiška", pasak

---

[12] Žinoma, turėjo įtakos ir lenkų požiūris į savos inteligentijos vaidmenį kuriant valstybę ir kultūrą. Knygoje „Lenkų inteligentijos krizė" Z. Dembickis panašiai kaip ir Čiurlionienė charakterizavo tuos tautiečius, per kuriuos „tėvynė švaistė savo potencialą" (Cit. iš: *Feldman W.* Współczesna literatūra polska: 1907—1918.— Warszawa—Kraków, 1919.— [T.] 3.— S. 63).

[13] *Čiurlionis M. K.* Apie muziką ir dailę.— V.,1960.— P. 203.

[14] Viltis.— 1913.—Nr. 120— P. 4.

[15] J. Tumo laiškas A. Vanagui 1906.XI.6 // Literatūra.— 1988.— [T.] 30(1).— P. 75.

A. Smetonos[16]. Juo labiau ir J. Tumui tada atrodė, kad net „pirmeiviai ima artintis" prie „Vilties", nes ši stengėsi persiimti „blaivia politika" ir todėl pamažu darėsi „vienatine gazieta, verta visiems skaityti". Žinoma, G. Petkevičaitė-Bitė, O. Pleirytė, įsijungusios į „Vilniaus" žinias", „Lietuvos ūkininką", „Lietuvos žinias", tarsi savaime pritapo prie būsimųjų liaudininkų partijos, o Sofija, atsidūrusi „Viltyje" šalia J. Tumo ir A. Smetonos, tarytum sudarė branduolį krikščionių demokratų ir tautininkų partijoms. Iš „Vilties" „kilo, šių dienų Tautos Pažanga",—rašė 1918 m. Vaižgantas[17]. Tačiau, Vaižganto žodžiais, „liberališkas progresyvumas", dėl kurio niršo klerikalai, „Viltyje" nebuvo užgesęs. Tad „Viltis" dėjo ne tik „tautiškai krikščioniškus" pagrindus, bet siekė herbačiauskiškai suprantamo „kultūros ir tautybės stiprinimo", rodė didžiules pastangas aprėpti „bendrus lietuvių tautos reikalus"[18].

* * *

„Gyvendami laikuose brėkštančios dvasios mūsų tėvynės"[19], inteligentai liberalai regėjo, kaip Lietuvos link slenka laikotarpiui būdingos literatūros ir meno srovės: simbolizmas, impresionizmas, avangardizmas. Tai masino kaip „aukščiausi žmonijos dvasios takai". Kartu kėlė nerimą — net labiau negu besitvenkiantys revoliuciniai bruzdėjimai, kurių be valstybingumo vilties, dažnai stengtasi nematyti. Inteligentai pirmiausia suprato, kad reikia gaivinti tautos kultūrą, atsigriebti už istoriškai „prarastą laiką", kurti modernų nacionalinį stilių, kurio originalumo nespėtų užgožti niveliuojančios modernistinės novacijos. Todėl kuo greičiau teko per spaudą ir knygas formuoti kryptingą visuomeninį etinį tautos idealą.

„Visuomenei reikia sutvarkyti gyvenimą, tai yra jį paremti doros principu",— teigė Čiurlionienė. Ji ir kiti jaunieji Lietuvos veikėjai nukreipė savo akis į doros prin-

[16] Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 42.— P. 890.
[17] *Vaižganto* Raštai.— [T.] 14.— P. 273.
[18] *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai.— P. 40.
[19] *Kymantaitė S.* Vienužis, Maironis, Vaičaitis // Vilniaus žinios.— 1906.— Nr. 284—286.

cipą, moralę kaip instituciją, esančią pačiame žmoguje, nes Lietuvos žmogui ir tai dar reikėjo parodyti prikišamai[20]. Dabar momentas buvo palankus: individualizmo kultas Lietuvą pasiekė kaip tik šiuo metu. Dora privalėjo būti pamatu tautinei visuomenei, patvarumui, it profesionaliosios kultūros ateities savitumo prielaida. Čiurlionienė šiame tautos raidos etape ieškojo ne visuomenę (tautą) saistančių socialinių ekonominių, o socialinių kultūrinių veiksnių, budinančių savimonę, tautą vienijančių ir kaip visuomenę, ir kaip etninę bendriją. Ypač kad pastarajai iškilo pavojus dėl tarpusavio nesutarimo. Jau 1907 m. gale S. Kymantaitė atsiliepia į tai straipsneliu „Kas kenčia", kur konstatuoja doros „tarp žmonių" stygių, vaizduodamasi jį kaip „gryną širdies norą"[21]. Šatrijos Ragana tai vadino „pirmutine šviesa", kurią temdo skirstymaisi į partijas, nesutarimai, partikuliarizmas[22]. S. Kymantaitę jau žeidė „vienų su kitais kova", kur ji įžvelgė ne tiek dėsningą idėjinę-estetinę tautiečių diferenciaciją, kiek pagarbos ir tolerancijos stoką. Ne dvasinis išsibarstymas ir politinis prasivardžiavimas, o romantinis „tikrosios teisybės" motyvas turi vienyti atgimusios tautos piliečius.

Žmonių dvasinė potencija tolygi jų etinės valios galybei. Kritikė įsitikinusi, kad būtent tokios valios trūko lietuviams istorijos raidoje. „Miegas, gilus miegas" — dvasioje ir etninėje savimonėje. Tautinė bendrija ilgai stokojo savitumo, individualumo, ir tik XX amžiaus pradžioje tai pasidarė visos būties leitmotyvu. Čiurlionienei ėmė imponuoti sinkretinis požiūris į visuomenę (tautą). Pagal ją, ir praeities valdovai privalėjo būti dvasiniai tautos vedliai, jaustis visumos dalimi, atspindinčia savy Lietuvos dvasią, jos paslaptį — „tikrąją teisybę". XX a. pradžioje lietuvių rietenos tokį požiūrį ir skatino. Todėl jau Vydūnas kaltino praeities valdovus, nesuvokusius simbolinės savo misijos, neugdžiusius naciona-

---

[20] 1900 m. inteligentų „Žinyčia" teisinasi, kad „Tėvynės sarge" negalėjo skelbti rimtesnių darbų, nes „pilkajai visuomenei geriau yra paduoti gatavus rezultatus", kadangi „rimtumo pakeltų klausimų" ji „nepajėgia apimti" (Žinyčia.— 1900.— Nr. 1.— P. 2).

[21] Viltis.— 1907.— Nr. 17.— P. 2.

[22] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 116—117.

linės pareigos tradicijų, atsakomybės. Čiurlionienei taip pat atrodė, kad tauta pernelyg iškrikusi, etniškai pabira, kadangi inteligentija — jos vedliai — etiškai nesusitarusi. Čiurlionienė norėjo pasiekti idealųjį variantą — užtikrinti, kad lietuvis ateityje nesueitų į antagonistinius santykius su savo valstybe. Todėl publikacijose Čiurlionienė inteligento teises aiškino tautine priklausomybe visiems laikams duota. Visuomenė Čiurlionienei, tiek socialinė, tiek etninė,— „iš savęs" organizuota struktūra, kurią būtina orientuoti į „gelmę", į „dvasią", antraip ji išsigims.

Drauge kritikė įsitikinusi, kad ko neturi atskiri Lietuvos žmonės, to negalima rasti ir visuomenėje. Šia dialektika vadovaudamasi, ji sutelkia dėmesį tik į žmogų kaip individualių galimybių mazgą, vienintelę priežastį ir potencialą, visko pradžią matydama psichologinėse etinėse nuostatose bei tautinėje sąmonėje, metafizinėje dorovinio imperatyvo išvestinėje. „Visuomenės pažangumas privalo būti tautos pažangumas",— 1911 m. samprotavo „Vilties" puslapiuose Liudas Gira, atsižvelgdamas į situaciją, kai demokratija „politikos konjunktūrų" buvo ne tik tautinama, bet ir „stipriai socialinama"[23]. Užtat S. Kymantaitė dar 1908 m. straipsnyje „Liūdni įspūdžiai" (Viltis.— Nr. 42) kėlė bendruosius dvasinio judėjimo reikalus, nesitenkino visuomeninio darbo susmulkėjimu, kai suryjamas vidinis „aš". Tai problemos, kurias ji labiausiai akcentuoja „Lietuvoje" ir kurios iš esmės lieka aktualios visame XX amžiaus lietuvių inteligentijos kelyje. O laiške socialdemokratų partijos aktyvistui V. Poželai 1910 m. gruodžio 21 d. laikotarpio situaciją Lietuvoje ir savo poziciją S. Čiurlionienė išdėsto tvirtai, nesvyruodama: „Iš vienos pusės pirmutinis protestas prieš endekus, iš antros — inteligentijos susipratimas, kad visas pirmeiviškumas („Lietuvos žinios") be tautiškumo — tai mūsų sąlygose tik svetimas lopas, o ne visuomenės judėjimo pakraipa"[24]. Toks kategoriškumas, liaudininkų spaudą beveik kaltinant tautiškumo stygium, atrodo, ne vien dėl „Lietuvos žinių" koketavimo lenkų atžvilgiu bus atsiradęs.

---

[23] *Vaižganto* Raštai.— [T.] 19.— P. 55.
[24] LLTI, f. 4, b. 1328.

* * *

Praėjus keleriems legalaus darbo metams, lietuvių atsilikimas nuo kaimyninių kraštų kultūros srityje vis tiek buvo jaučiamas. „Młoda Polska" sąjūdis Lenkijoje, rusų „Mir iskusstva" grupės veikla, S. Diagilevo organizuojami „Rusų vakarai" Paryžiuje viliojo ir kėlė pavydą. „Įstaigos — tai juk visuomenės žodis"[25],— dėstė Čiurlionienė trokšdama jų ir mokydama, kaip tvarkytis lietuvių inteligentijai, kai savų įstaigų dar nebuvo, nes nebuvo ir valstybės. Čiurlionienė neatmetė tos visuomenės dalies, į kurią kultūra gali būti tik nukreipta, nekeliant jai kultūrinės misijos užduočių („kurie tik duonos neturi, iš jų nėra ko kultūros reikalauti"), bet apskritai ji Lietuvai siūlė tokį kultūringo žmogaus tipą, kokį amžiaus pradžioje galima aptikti F. Nyčės, V. Diltėjaus, M. Šėlerio darbuose, kur žmonių skirstymas į individus ir minią kaip tam tikra vertybinė tipologizacija buvo būdingas to laikotarpio metafizinio intersubjektyvumo teorijoms. Tik Čiurlionienė tą perteikė publicistine, o ne filosofine forma priderinusi prie istorinės Lietuvos situacijos. Čiurlionienė nepropagavo asmenybės kraštutinės emancipacijos, aptinkamos Rusijoje, Lenkijoje, nes tai galėjo išvirsti į kosmopolitinį anarchizmą arba į individualistinį dekadentizmą, jos nuomone, pavojingus visam nacionaliniam judėjimui. Todėl kritikei svetima buvo kraštutinė aristokratinė žmogaus ir kultūros samprata.

Čiurlionienei, kaip ir kitiems neoromantinės pakraipos lietuvių autoriams, kultūra visų pirma buvo svarbi kaip visos tautos, „vieningo moralinio organizmo" ugdymas. Keldama mintį, kad visuomenė plėtojasi tautiškumo pagrindu (tauta — tai tas išsivystymo laipsnis, „kurį pagamino civilizacija"), Čiurlionienė neakcentuoja kultūros ir civilizacijos nesuderinamumo: civilizacija jai nėra kultūros pabaiga, nes pati Lietuva dar buvo tautinės kultūros ir pasaulinės civilizacijos aušroje. Čiurlionienė aptaria krašto kultūros kūrimo bėdas, klodama pamatus šiai kultūrai, nors Vakarų Europoje jau brendo pesimis-

[25] Lietuvoje.— P. 9.

tinio kultūros vertinimo gaidos. Čiurlionienė brėžė nacionalinės kultūros plėtojimo gaires ateičiai ir kaltino lietuvių inteligentus, kam šie nepakyla iki Vakarų Europos lygio, nors būtent šio lygio „dvasios takams" greit bus išpranašautas saulėlydis, tai yra kultūros ciklo pabaiga (N. Berdiajevo, O. Špenglerio darbai). Lietuvoje, priešingai, net filosofas Vydūnas neskelbė pesimistinės tautos kultūros koncepcijos, o propagandiškai nusiteikusi Čiurlionienė juo labiau. Ji ėmė aktyviai svarstyti visuomenės inteligentiškumo ir meno profesionalumo reikalus, pateikdama originalių minčių apie žmogaus ir tautos kultūringumo laipsnį. Ji kritikuodama auklėjo, atliko, jos manymu, pedagoginę misiją. Net konkrečią literatūros kritiką suvokė kaip tam tikrą „pedagogijos", o ne filosofijos ar socialinio „užsakymo" rūšį. Todėl Čiurlionienės straipsniuose gausu švietėjiškumo ir kriticizmo gaidų. Vakarų Europoje moderniosiose teorijose jau dominavo kultūros filosofija kaip visuomenės būties disciplina, prie kurios iš dalies artėjo Vydūnas Rytų Prūsijoje. Didžiojoje Lietuvoje, atgavus spaudą, dar tiktai klojosi organizaciniai, teoriniai bei instituciniai pačios kultūros darbo pamatai. Jiems jaunoji aktyvistė S. Kymantaitė ir negailėjo energijos, stengėsi radikaliai papildyti iš XIX a. perimtą „tėvyniškumo" visuomeninę ir estetinę sampratą.

Visas platus kūrybos pasaulis ten, kur žmogus prasimina naujus takus savo dvasiai.

S. Čiurlionienė

„ANT LIETUVIŲ KULTŪROS REIKALŲ PAGRINDO"

Knygą „Lietuvoje" S. Kymantaitė išleido drauge su M. K. Čiurlioniu 1910 metais Vilniuje J. Zavadskio spaustuvėje. Knygos viršelį puošė M. K. Čiurlionio grafika, autorė pasirašė *S. Čiurlionienė (Kymantaitė)*. Tai buvo pirmųjų penkių legalaus kultūros darbo metų susumavimas, visuomenės ir profesinio meno kokybės bei rai-

dos įvertinimas, ieškant konkretybėje simbolinio tautos sielos atspindžio. Knygoje randame septynis autorės straipsnius iš visuomeninės pedagoginės publicistikos, literatūros, meno kritikos. Į juos galima žiūrėti kaip į XX a. pirmojo dešimtmečio visuomeninio kultūrinio gyvenimo atskirų sričių apžvalgas, inteligentų ir meno kūrėjų veiklos įvertinimą ir kaip į pačios S. Kymantaitės kultūrologinių interesų susumavimą bei ateities kelių apmatus. Čia ji prabilo apie visas kūrybos rūšis: literatūrą, dailę, teatrą. Nekalba tik apie muziką, nes antrąją knygos dalį sudarė jos išverstas iš lenkų kalbos M. K. Čiurlionio straipsnis „Apie muziką" (pati įprašiusi vyrą, kad jis straipsniu papildytų jos knygą[26]), kuriame pirmą kartą buvo stengiamasi „teoriškai apibendrinti lietuvių liaudies dainų kūrybą, nustatyti nacionalinio stiliaus bruožus[27]. To meto spauda irgi pabrėžė, kad straipsnis „Apie muziką" yra „tikrai įdomus ir naujas dalykas mūsų literatūroje, turtingai iliustruotas mūsų melodijų gaidų pavyzdžiais"[28].

Liberalioji XX a. pr. lietuvių inteligentija, nepritapdama nei prie klerikalų, nei prie socialdemokratų, naujuosius pokyčius stengėsi traktuoti nacionalinės pasaulietinės kultūros ir jos stiliaus ugdymo aspektu. Iš laikotarpio teorinės minties siūlė imti tai, kas tarnauja lietuvių meno savarankiško balso stiprumui, galybei. Tuo tikslu buvo mėginimų svarstyti individo pasaulėjautos ir nacionalumo sąveikos aspektą: „Lietuvis jaučia giliai, tik patylomis. Ramybė ir saikas... Nieko labai, nieko per daug",— samprotavo Šatrijos Ragana[29]. Čiurlionienė šioje plotmėje liko daugiau publicistinių nuorodų lygmenyje: straipsniuose ir knygoje „Lietuvoje" dėstė krašto kultūros ir inteligentijos charakteristiką, pageidaudama „ko nors gilesnio", bet mažiau teoriškai interpretuodama tą gilumą. Ji ypač kritikavo lietuvius, kad šie neskaito F. Nyčės, Š. Bodlero, nesiorientuoja į R. Vagnerį bei

[26] S. Čiurlionienės laiškas A. Žirguliui 1958.II.13.— DČZ archyvas.

[27] *Gaudrimas J.* M. K. Čiurlionis // Čiurlionis M. K. Apie muziką ir dailę.— P. 3.

[28] Viltis.— 1910.— Nr. 80.— P. 4.

[29] *Šatrijos Ragana.* Mintys apie dailę // Viltis.— 1910.— Nr. 65.— P. 3.

M. Meterlinką, jai itin „pažįstamus“ iš Krokuvos. Čiurlionienė atliko sužadintojo vaidmenį, giliau tų dalykų neanalizuodama.

Čiurlionienė žiūrėjo į lietuvių inteligentiją pirmiausia kaip į menkai išsilavinusią (Rusijoje jau buvo išleisti ir F. Nyčės, ir R. Vagnerio raštai, Lenkijoje žinomi ir jų, ir M. Meterlinko, Š. Bodlero kūriniai, šopenhaueriškąą iracionalizmo dvasią skleidė „Młoda Polska“ veikėjai)[30]. Tad pirmiausia reikia plėsti savo intelektualinius-dvasinius akiračius. Be jų lietuvių inteligentai — tik „galintys veikti“, bet „veikiantys per silpnai“. Todėl kritikė siūlė pakelti „uždangas ne nuo atsitikimų istorijos ar atskirų žmonių, bet nuo širdžių“, vadinasi, nuo simbolinės metafizinės žmogaus esmės. Čiurlionienei buvo artima Vydūno mintis, kad žmogus „turi kreiptis į savo esybės versmę“, nes iš jos „jam pareina augimo galia ir stiprybė“. Vydūnas, „žmogaus sau“ koncepciją siūlydamas Lietuvai, buvo gerokai paveiktas Rytų filosofijos, o Čiurlionienė publicistiškai kritikavo lietuvių inteligentus Vakarų Europos individualizmo ir „gyvenimo filosofijos“ idėjų paveikta. Vydūnas toliau jau kitaip negu Čiurlionienė dėstė, kad toji versmė yra ne kas kita, „kaip viso to priežastis kas esti“. „Ta priežastis vadinama — Dievu“[31]. Čiurlionienę viliojo nė dievoieškos perspektyva, galinti sugniuždyti atbudusį Lietuvos žmogų. Ją domino saviieška kaip demokratiškos asmenybės individualios refleksijos prasmingumas. „Mumyse paslėptos užuomazgos geresnio tobulesnio gyvenimo“,— kaip idealas jaunajai kritikei švietė šios M. Meterlinko mintys. O propaguodama F. Nyčę, iš šio filosofo paėmė tik jai imponavusį bendriausią individo teisių akcentą, tikrojo „aš“ išlaisvinimą, reikalingą tautos būčiai ir individo meninei kūrybai, bet net neužsiminė apie F. Nyčės antžmogį. Čiurlionienę viliojo ne išlaisvinto žvėries žmoguje, „baltagaurės bestijos“ šėlsmas, o savikontrolė, disciplina doros požiūriu, tą ji nuolat dėstė ir savo peda-

---

[30] Русская и польская литература конца XIX — начала XX века.— M., 1981; *Stykowa B. M.* Teatralna recepcja Maeterlincka w okresie Młodej Polski.— Warszawa, 1980.— S. 113—115.

[31] *Vydūnas.* Žmogaus išaugimas ir tikyba šiandien ir senovėje // Lietuvos žinios.— 1911.— Nr. 84.— P. 3.

goginės tematikos straipsniuose. Asmenybės sąmoningumas, pasiryžimas konkretiems tautos kultūros uždaviniams be dekadentinio kosmopolitizmo ar demoniškojo neocinizmo pozos ją ir skyrė nuo lenko S. Pšybyševskio, anot jos, siautėjusio Krokuvoje, ir mūsų J. A. Herbačiausko skelbiamų kai kada kraštutinių moralinės revoliucijos idėjų.

Specifinės Lietuvos sąlygos, valstybingumo perspektyva lėmė tai, kad Čiurlionienė nesiryžo griežtai atskirti švietėjiškos praktikos nuo metafizinių neoromantinės dvasios užmojų. Tuo ji tarytum siekė pozityvizmo ir neoromantizmo jungties. Analogiškai Vydūnas sintetino filosofiją, religiją ir mokslą, siekdamas teosofinės sintezės[32]. Tą patį skelbė ir Šatrijos Ragana, teigusi, kad mokslas turi savo sritį. Jis „guldo anatomiškai pasaulį ir atidengia gyvenimo medžiagą <...> dailė duoda gyvenimo sintezę“[33]. Čiurlionienė, kaip praktinio proto tvarkdarė, iki vydūniškosios ar Šatrijos Raganos refleksijos nepriėjo, o gal ir sąmoningai neakcentavo mokslo ir meno priešpriešos, nes tai būtų ardę jos tikėjimą tautos, kaip visuomenės „vieningo morališko organizmo“, utopija, kurioje mokslui ir meno sferai suteikiamas mobilizuojantis, o ne diferencijuojantis statusas.

Vakarų Europoje ir Rusijoje tuo metu plintąs šūkis „būti savimi“ tiko ne vien romantinei individo gyvenimo filosofijai, bet ir kultūriniams neoromantiniams sąjūdžiams — „Jaunajai Lenkijai“, „Jaunajai Belgijai“, rusų „Mir iskusstva“ grupei. Jų atstovai ieškojo ne tik žmogaus individo, bet ir tautų meno nacionalinio savitumo šaltinių. Tad menas, kaip tautos „dvasinės problemos“ integrali sfera, Čiurlionienei rūpėjo būtent šiuo atžvilgiu. Taigi individualizmas — ryškiausias kultūros sampratos bruožas, XX amžiaus pradžioje atliko dvejopą paskirtį: vienu atveju vedė į nihilistines antžmogio pozicijas (F. Nyčė), kitu — buvo dvasios ir savimonės kultūrinė reanimacija, ypač Rytų Europos kraštams, gyvenantiems tautų

---

[32] *Bagdonavičius V.* Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai.— V., 1987.— P. 70.

[33] *Šatrijos Ragana.* Mintys apie dailę // Viltis.— 1910.— Nr. 65.— P. 3.

pavasario nuotaikomis ir siekiantiems savarankiškai egzistuoti, „būti savimi", „esmiškai gyventi" (Vydūnas). Ši tendencija padėjo ugdyti profesionaliojo meno šakas, stiliaus originalumą ir nacionalinį savitumą. Tuo tikslu J. A. Herbačiauskas lietuvių skaitytojus plačiau supažindino su žymiu lenkų rašytoju ir dailininku S. Vyspianskiu, vadindamas jį lenkų tautos „dvasišku sintetišku veidrodžiu"[34]. Šiuo požiūriu Čiurlionienės knyga „Lietuvoje" varijavo M. Meterlinko simbolistines teorijas, maitintas savo krašto flamandiškojo misticizmo, atitinkančio lietuvių ramybę ir saikingumą. Čiurlionienė žavėjosi M. Meterlinko kūryboje bei estetikoje išreikštu „būti savimi" tautiškuoju etiniu estetiniu principu. Simpatijos realiai etikai, kaip „būti savimi" veiklos bei tautinio stiliaus garantijai, sudarė lietuviškojo neoromantizmo specifiką. Dėl šios specifikos Čiurlionienės knyga „Lietuvoje" atsidūrė literatūrinės visuomenės dėmesio centre.

* * *

Amžininkai atkreipė akį jau į pačią knygos išvaizdą (viršelį piešė M. K. Čiurlionis). „Iš spaustuvininkų technikos atžvilgiu minėtoji knyga išleista be galo puikiai, viršelis originaliais ornamentais iš tautos dailės motyvų"[35]. Dailininkas Antanas Jaruševičius ta proga samprotavo apskritai apie lietuviškąją knygą ir poligrafinę spaudos kokybę, leidinių apipavidalinimo nacionalumą: „Knygoms papuošti galima būtų daug tautodailės motyvų suvartoti, daug naujo juos suvartojant pasakyti, bet pas mus tai mažai kam rūpi. Knygų autoriai ir leidėjai padailinimus ima tik iš svetimtaučių, tarytum tyčia vengdami to, kas lietuviška. Paimkim mūsų iliustruotus laikraščius: „Šaltinį", „Garnį", mirusį „Lietuvių laikraštį" ir kitus, ar rasi tenai nors vieną lietuvių stiliaus vinjetėlę? Nė vienos. Tas pats ir su knygų papuošimais, su jų apdarais. Visam knygų rinke nieko pažymėtino, išskyrus vienos Čiurlio-

---

[34] *Jaunutis Vienuolis.* Stanislovas Wyspianskis // Vilniaus žinios.— 1907.— Nr. 203.— P. 3.
[35] Viltis.— 1910.— Nr. 80.— P. 4.

nienės knygos apdarą“[36]. Kodėl mes savo tautodaile nesirūpinam? — buvo klausiama. Nors jau dailininko A. Brako iliustruotas V. Kudirkos raštų šešiatomis (1909) išsiskyrė apipavidalinimu, bet Čiurlionienės „Lietuvoje“ ypač paskatino domėtis lietuviškųjų leidinių poligrafijos estetine verte. Pasidžiaugę knygos „apdarais“ ir M. K. Čiurlionio straipsniu, amžininkai aptarė ir S. Čiurlionienės samprotavimus dėl visuomeninio kultūrinio gyvenimo. Nors M. Petrauskas 1912 m. pabrėžė, kad ir Čiurlionienės „nė kiek neapsirikta“[37], knyga buvo sutikta kaip netradicinė, problemiška. Ji net išprovokavo priešiškas nuomones, ir tai plačiai atsispindėjo periodikoje. Mat kritikė, kalbėdama apie kultūrą ir inteligentiją, nebėrė komplimentų, o savitai svarstė kūrybos ir kūrėjo santykį, visuomenės, ypač inteligentijos gyvenimo ydas, polemiškai viską sustiprindama. Vėliau pati autorė šią poziciją aiškino duokle „visuomeniškam savo palinkimui“, nes „širdį <...> knietė tos lietuvių inteligentijos snobizmas, atitolimas nuo savo kuriamųjų pradų, menkysta“[38]. Knyga sukėlė diskusijas ne tik dėl kritiško patoso, bet ir dėl to, kad joje bandyta nubrėžti konkrečias lietuvių literatūros, dailės, teatro perspektyvas. Nacionalinio savitumo paieškas kritikė derino su moderniomis to meto lenkų, rusų, kitų tautų estetinėmis teorijomis, lietuviškojo meno ir kultūros raidą įvesdama į Vakarų Europos kontekstą, išskirdama R. Vagnerio, L. Andrejevo, H. Ibseno, M. Meterlinko novatorišką vaidmenį. Į tai buvo reaguota nevienodai, kartais irzliai ir priešiškai. „Viena kita gan teisinga pastabėlė apie mūsų visuomenės nekultūringumą, dvi trys įdomesnės mintys apie literatūrą, o šiaip — dažnai naiviška melodeklamacija apie tikrą dorą ir tikrą kultūrą, gerokai pamokslais à la „Vilties“ suįvairinta, net su tam tikrais prieš „pirmei-

---

[36] Viltis.— 1911.— Nr. 67.— P. 1.

[37] *Petrauskas M.* Straipsniai, laiškai, amžininkų atsiminimai.— V., 1976.— P. 51.

[38] SČR.— T. 3.— P. 343. Ukrainiečių literatūros klasikas V. Stefanikas, ibsenizmo, mistikos ir kitų neoromantizmo komponentų šalininkas, 1899 m. laiške iš Krokuvos rašė panašiai kaip ir Čiurlionienė apie savo tautiečių menkystę: Reikia taip sukrėsti savus miesčionis ir ponus, kad jie „negalėtų ramiai šlemšti savo kotletų“ (*Стефаник В.* Новеллы. — М., 1983. — С. 221)

vius" išsišokimais",— reagavo M. Biržiška[39], stengdamasis įgelti už tai, kad autorė pažangiečių „pirmeivių" abejingumui, skaidymuisi į partijas priešpriešina „atžagareivių" kunigų vienybę. Kiti vertintojai, nors ir kritiškai žiūrėdami, matė knygos stimuliuojantį vaidmenį. „Tarp žymesniųjų 1910 m. išėjusių knygų reikia paskaityti Lazdynų Pelėdos „Klaida" ir S. Čiurlionienės „Lietuvoje". Pažymiu tas knygas ne dėl to, kad jos būtų labai geros, ne: pirmojoj mėtoma purvais į revoliucijos judėjimą ir to judėjimo vadus, o antrojoj be jokio pamato ir prirodinėjimų išpeikiama ir išniekinama visa tai, kas dabar Lietuvoje ir pas lietuvius yra — ir inteligentija, ir draugijos, ir literatūra, ir dailė, muzika ir t. t. Bet šios dvi knygos visgi šiek tiek sujudino dabartinį „romųjį" gyvenimą, sukėlė ginčus",— samprotavo „Lietuvos ūkininko" korespondentas[40].

Realistinės krypties vyresnės kartos atstovai moderniose Čiurlionienės aspiracijose įžvelgė pavojų tradicinėms temoms ir demokratinei raiškai, tariamą elitiškumą, liaudiškumo stoką. Čiurlionienę, užsimojusią kalbėti visų lietuvių vardu, G. Petkevičaitė-Bitė apkaltino „bijojimu tikro gyvenimo", vengimu „susidurti su gyvenimo menkniekiais, su gyvenimo dygliais". Todėl ji manė, kad knyga „nieko gero negali mūsų visuomenei suteikti"[41].

G. Petkevičaitė-Bitė Čiurlionienę dėl kritiškumo inteligentijos atžvilgiu net pavadino „gryno vandens dekadente". Dekadentizmu Čiurlionienę jau anksčiau buvo apkaltinęs A. Jakštas-Dambrauskas, recenzuodamas „Draugijoje" „Gabijos" almanachą. S. Kymantaitė tada greitai reagavo į recenziją. Taip užsimezgė diskusija dėl naujų srovių literatūroje.

Estetinės raidos procesas Lietuvoje iš tiesų darėsi prieštaringas jau nuo spaudos legalizavimo. Susidūrė materialumas ir dvasingumas, pozityvistinės — realistinės ir neoromantinės — simbolistinės mąstysenos variacijos, racionalistinė ir intuityvistinė kūrybos samprata. S. Kyman-

---

39 Visuomenė.— 1910.— Nr. 3.— P. 220—223.
40 Lietuvos ūkininkas.— 1911.— Nr. 2.
41 *Petkevičaitė-Bitė G.* Sofijos Čiurlionienės „Lietuvoje" kritika // Lietuvos žinios.— 1911.— Nr. 2.

taitę žeidė tai, kad polemika dažnai virsdavo kaltinimais. Jai rūpėjo susigaudyti „tame, kas yra“. Todėl ji įrodinėjo sąvokos „dekadentizmas“ nepagrįstumą. Dekadentizmas — Vakarų kultūros reiškinys, visai neįmanomas lietuviškoje aplinkoje, kur „kuriamieji pradai“, M. K. Čiurlionio žodžiais, „dar vystykluose“[42]. Dekadentizmas — intelektualinio kultūrinio gyvenimo nuopuolis, kurio, pasak autorės, „Lietuvoje mes dar neregėjome, nors Vakarų Europoj jis gerokai išsiplėtojęs“. Ji nepriskyrė dekadentizmui F. Nyčės, H. Ibseno, M. Meterlinko, M. Vrubelio, kaip tai darė kai kurie komentatoriai. Čiurlionienė juos vertino iš savo meto pozicijų — kaip aukščiausius laikotarpio „žmonijos dvasios takus“, Lietuvai pritaikydama tai, kas stiprintų, gilintų nacionalinį meną. Kritikė pirmąkart lietuvių spaudoje apibūdino dekadentizmą kaip „visokius liguistus“ reiškinius, kurie jos nežavi, nes „silpnas tai balsas puolusios dvasios ir nusususio proto apsireiškimo“. Juos pripažinę savo krašte, turėtume paneigti ryžtą „dirbti Lietuvos labui“. Tad Čiurlionienė nepateisino net tariamai objektyvių dekadentinės pasaulėjautos ištakų, kuriomis kadaise operavo Š. Bodleras, nebijodamas savęs priskirti šiai tendencijai. Kūrybos impulsų ieškojimą „visokiuose svaigimuose“ kritikė laikė „nesveika fantazija“, kurios apraiškų Lietuvoje dar nesą. Nors čia pilna „silpnų, nevykusių veikalų, bet tas silpnumas yra tai vaiko silpnumas, yra tai nemokėjimas rašyti, bet anaiptol ne dekadentizmas“. „Dailioji raštija, lig šiol neturėdama pas mus patogių sau aplinkybių, vis dar tebėra nesubrendusi, silpnutė, ir mūsų rašytojai tebevedžiojo plunksnomis nedrąsiai kaip mokiniai“,— pritarė ir K. Jurgelionis 1910 m.[43] Taigi Čiurlionienė ne tik atrėmė neargumentuotą sąvokos vartojimą, bet pati prisidėjo prie kritikos, literatūros mokslo ir estetinės minties profesionalumo, srovinio meno apibrėžimo, jo raidos vertinimo plėtotės. Ji pirmoji Lietuvoje prabilo apie dekadentizmo kaip srovės rūšinę kilmę, nors publicistikoje akcentavo daugiau psichologines-etines dekadentinės pasaulėžiūros ištakas, neformulavo

---

[42] *Čiurlionis M. K.* Apie muziką ir dailę.— P. 203.

[43] Cit. iš: *Kuzmickas V.* Juozas Gurauskis.— P. 315.

apibrėžtos estetinės reiškinio definicijos, patį dekadentizmą susiedama tik su Lietuvos žmogaus situacija[44].

Dekadentizmui Čiurlionienė nepriskyrė simbolizmo, kaip transcendentinio meno, nors tai buvo linkęs tvirtinti P. Žitkevičius 1900 m. (VIII.1) „Vienybėje lietuvninkų" paskelbtame straipsnyje „Dekadentizmas". Dalis lenkų literatų taip pat tapatino šias tendencijas[45]. Čiurlionienė — ne. Simbolizmą ji suvokė kaip priešybę dekadentizmui. Čiurlionienė, kaip ir M. K. Čiurlionis, sielojasi dėl meno pažangos Lietuvoje ir estetinės vertės ugdymo, kad lietuviai netaptų, J. A. Herbačiausko žodžiais, „Europos pastumdėliais". Modernaus literatūros atnaujinimo perspektyvą, išdėstytą Čiurlionienės knygoje „Lietuvoje", dabar vėl priešiškai sutiko katalikiškosios „Draugijos" redaktorius kritikas A. Jakštas Čiurlionienę pavadinęs „įsikarščiavusia doktriniere", kaltino, kad „mūsų inteligentijai perša Nitšę (Nietzsche) ir Bodlerą (Baudelaire), o Kristaus vardo nė sykį nemini"[46]. A. Jakštas stiprino tą lietuvių literatūrinės kritinės minties liniją, pagal kurią vėliau „Židinio" autoriai kategoriškai siūlė šalinti iš inteligentų pasaulėžiūros dekadentizmo žymes[47]. Nors ir priešiškai, tačiau kiek objektyviau Čiurlionienės knygą vertino P. Gerulis-Kragas, sakydamas, jog autorė nieko nerado mūsų poezijoje gero todėl, kad „ji ieškojo to, ko mūs poezijoj nėr". Bet kritikui neužteko įžvalgumo pritarti Čiurlionienės pastangoms ugdyti naujoves, kurių dar nėra. Jos knyga atitiko amžiaus pradžios estetinių ieškojimų situaciją, kurioje turėjo būti padėtas „stiprus kultūrinis pagrindas" įvairioms nepriklausomo tautos gyvenimo kryptims[48]. Čiur-

---

[44] Čiurlionienė labiau pritarė J. Tumo-Vaižganto „Žinyčioje" dar 1900 m. išreikštam požiūriui į dekadentizmą — jį siejant su eiliakalyste, meniniu prastumu tų posmų, kurie aptinkami spaudos draudimo laikų periodikoje: tos eilės „nedovanotinai menkos, dekadentiškai — tamsiai beprasmės, kad nedarė nė jokio įspūdžio" (*Vaižgantas.* Mūsų dirvonai // Žinyčia.— 1900.— Nr. 1.— P. 130).

[45] *Markiewicz H.* Młoda Polska i „izmy" // Wyka K. Młoda Polska.— Kraków, 1977.— T. 1.— P. 313.

[46] Draugija.— 1910.— Nr. 47.— P. 249.

[47] Židinys.— 1924.— Nr. 1.— P.—51.

[48] *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija.— Chicago, 1977.— T. 1.— P. 521.

lionienė, kaip ir M. K. Čiurlionis, nepiršo tautiečiams meno bohemos, laikė jas neperspektyviu hipertrofuotu gilinimusi „tiktai į save“, tamsias „prarajų gelmes“[49]. Tad Bitė klydo Čiurlionienę kaltindama, kam jai „rūpi vien savo aš“. Čiurlionienei nebent galima prikišti tai, kad ji, pritardama M. K. Čiurlioniui, tolo nuo psichologizmo tendencijos literatūroje, nuo „vidurinės dvasios kovos“, kurią J. Lindės-Dobilo „Blūde“ buvo aptikusi jau ir Žemaitė. Jaunoji kritikė orientavosi į simbolistinę, ontologinę meno esmę, kaip priešybę psichologizmui, „prarajų gelmėms“, kurias ji tapatino su laikotarpio šurmuliu, ir kuriose, jai atrodė, „gyvosios žmogaus sielos nebelieka“. Atseit ją užmuša pragaro akių „žvilgsnis“, „tai yra blogis“, subtiliai išgyventas Šatrijos Raganos[50]. Tokią poziciją rašytoja dėstė ir straipsnyje „Liūdni įspūdžiai“.

Ieškodama visuomenėje veikiančio žmogaus „minties brendulo“, Čiurlionienė troško XX a. pr. lietuvių inteligentą ir jo individualistines pajautas apsaugoti nuo Vakarų Europoje ryškių susvetimėjimo tendencijų, kurias skatino partijų ir jų „vadovaujamos“ liaudies antagonizmas. Kritikę baugino kraštutinybės, atsirandančios kūryboje ieškant psichologinių sielos skaidymosi kelių, vedančių į mokslo ir meno supriešinimą.

Čiurlionienės pozicija skyrėsi nuo J. A. Herbačiausko kūryboje ryškėjančios individo ir visuomenės antagonistinių santykių koncepcijos. „Erškėčių vainiko“ autorius 1908 m. kiek irzliai ir su pagiežinga nuoskauda liejo pyktį ant Lietuvos, nesuprantančios „ciemne individuum“[51]. Jo kūryboje formavosi pirmas ryškus individualizmo ir visuomeniškumo konfliktas lietuvių literatūroje, kaip neoromantiškai abstrahuota ir gan paniekingai išreikšta dvasinė kolizija. Tai buvo dėl F. Nyčės ir S. Pšybyševskio įtakos atsiradusi panieka realybei, gan radikali pšybyševskiška nuostata, o ne vidinė išmintis bei ramumas, į kurį orientavosi S. Kymantaitė. Dvasinis liguistumas, kaip

[49] *Čiurlionis M. K.* Apie muziką ir dailę.— P. 83.

[50] *Šatrijos Raganos (Marijos Pečkauskaitės)* Raštai.— K., 1928.— P. 11—12.

[51] *Jaunutis Vienuolis (Juozapas Gerbačiauskis)* Erškėčių vainikas.— Krokuva, 1908.— P.7.

psichologinė vertybinė kategorija, tegu ir populiarėjanti Vakaruose, Čiurlionienei atrodė svetima ir kenksminga XX a. pradžios Lietuvai, jos inteligentijai. Semtis įkvėpimo reikia verčiau iš Donelaičio, kuris esąs „ramaus savęs žinojimo pavyzdys“[52].

Praėjus penkeriems metams po spaudos draudimo panaikinimo ir lietuvių kultūriniam gyvenimui pakilus, Čiurlionienė aiškiausiai įžvelgė visuomenėje romantinio idealizmo stoką, sielojosi dėl inteligentų polinkio į „buržujišką gyvenimo būdą“. Tai nebuvo priekaištas šiam luomui, nes kritikei rūpėjo jo „doros principas“[53]. Buržuazija rašytojai buvo natūraliai kylanti lietuvių visuomenės dalis, o ne politinis reiškinys, kuriam reikėtų taikyti pažangos ar reakcijos kriterijus. Pirmame amžiaus dešimtmetyje liberaliosios inteligentijos, taigi ir Čiurlionienės, poziciją taikliai apibūdino „Aušrinės“ *credo:* „Partijinė diferenciacija galima tik ten, kur yra apskritai išsilavinimo pamatai, kur mintis jau sužadinta ir savitai plėtojasi“[54]. Nei ši jaunimo spauda, nei Čiurlionienė tuo laiku Lietuvoje nematė tos sužadintos minties, tad entuziastingai darbavosi kultūros su „savo veidu“ labui, ilgėdamiesi ne visuomenę skaldančių charakteristikų, o tautos dvasią vienijančių neoromantinių idėjų. Šiuo požiūriu vėliau net A. Jakštas tapo atlaidesnis ir pritarė Čiurlionienei, kad „dekadentizmas tai silpnas balsas puolusios dvasios ir nusususio proto apsireiškimo. Definicija puiki ir visai teisinga“,— sutiko, nors toliau laikėsi savo požiūrio.— „Proto nususimas apsireiškia pas dekadentus minčių chaose, o „silpnas balsas puolusios dvasios“— neišdailinime poezijos formų ir nesilaikyme amžinų poezijos dėsnių. Abudu tuodu dekadentizmo elementu, deja, pradeda skverbtis ir mūsų jaunon poezijon. „Gabija“ padarė čia pradžią, ką mes savo recenzijoj ir nurodėme. Tiesa, padarėme tai pajuokdami „Griuvėsių himną“. Bet jei K-tė būtų giliau pa-

---

[52] *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Iš mūsų literatūros.— P. 40.

[53] *Čiurlionienė (Kymantaitė) S.* Lietuvoje.— P. 11.

[54] „Aušrinės“ uždaviniai ir keliai // Aušrinė.— 1910.— Nr. 1.— P. 1. (*Samulionis A.* Balys Sruoga.— V., 1986.— P. 32.) Plg. ir Šatrijos Raganos 1907 m. poziciją: „Kaip čia ta kultūra gali kilti, kad partijų kova taip viešpatauja visur“ (*Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 213).

žvelgusi į recenziją, be abejo, būtų ten pamačius tikrą širdies skausmą, o ne tuščią juoką"[55].

Čiurlionienės knygą įžvalgiausiai ir palankiausiai aptarė jos idėjinis draugas, vienas aktyviausių XX a. pr. publicistų A. Smetona. Jis rašė:

„Neseniai išėjusią iš spaudos knygą galima pavadinti nauja ne dėl to, kad ji naujai išėjo ir savimi padidino skaičių mūsų išleidimų, bet dėl to, kad ji yra nauja savo turiniu, nepanašiu į ligšiol išleistųjų mūsų knygų. <...> Tame veikalėlyje <...> autorė mėgino atsakyti, arba, tikriau sakant, parodyti į pribrendusius mūsų visuomenės ir inteligentijos klausimus. Ar turi lietuviai savo visuomenę, tikra to žodžio reikšme tariant? Ar lietuvių inteligentija yra lietuviška, vadinasi, ar ji auklėja savyje lietuvių dvasią? Ar lietuvių jaunuomenei aiškūs tie idealai, kurių ji sakosi siekianti? P. S. Čiurlionienė, svarstydama tuos klausimus, stoja ant lietuvių kultūros reikalų pagrindo, o ne kokių ten atitrauktų idėjų, ir iš ten laukia atsakymo. Toks kriterijus yra visai teisingas ir tikras, štai kodėl kiekvienam iš mūsų, kuriam rūpi pakeltieji klausimai, turėtų susipažinti su p. S. Čiurlionienės knyga. Ji skiriama inteligentijai ir tiems lietuvių reikalams aptarti, kurie ją paliečia. Tat yra pirmoji mūsų inteligentų ir jų darbų kritika"[56].

Žodžiu, Čiurlionienės knyga įžiebė pirmą ryškesnę XX a. pradžioje lietuvių estetinės visuomeninės minties konfrontaciją, gilino meno kūrybos esmės sampratą.

Akcentuodama neoromantinių idealų visuomeninį etinį kryptingumą, jo reikšmę žmogui ir kultūrai, Čiurlionienė ir profesionalųjį meną orientavo į naujus tautinio stiliaus akiračius, prisidėjo prie estetikos kaip ateities etikos įtvirtinimo Lietuvoje.

---

[55] *Jakštas A.* Mūsų naujoji poezija.— P. 389.
[56] *Sm[etona].* Naujoji knyga // Viltis.— 1910.— Nr. 81.— P. 1.

Nauja srovė reikalinga <...>, ko nedavė „Varpas“, tai turi duoti šie laikai.

Čiurlionienė S. Iš mūsų literatūros. 1913.— P. 158.

II. LITERATŪROS IR MENO KRITIKA

Kadangi liberalams svarbi buvo kultūrinė tautos gyvenimo perspektyva, tad naująsias idėjines ir menines kryptis jiems rūpėjo modifikuoti pagal nacionalinę pasaulėjautą ir stilistiką, kūrybiškai įsijungti į pasaulinės kultūros procesą. Dėl to Čiurlionienė šį judėjimą Lietuvoje jau ne „maironiškai“ žadino, bet ir vertino, kritikavo, siūlė savo perspektyvas, išreikšdama susirūpinimą tautos inteligentijos dvasios sveikata ir ypač dėl estetinės savivokos plėtojimo. Aktualios rodėsi visos vertybes perkainojančios teorijos, turėjusios didžiulį poveikį kultūros ir meno raidai XIX amžiaus pabaigoje—XX pradžioje. Vakarų Europoje naujus meninės kūrybos poslinkius inspiravo Z. Froido pasąmonės teorija, A. Bergsono filosofinis intuityvizmas, suintensyvinęs dėmesį individo egzistencijai ir psichologijai, subjektyvaus prado kūrybinėje saviraiškoje absoliutinimas, A. Šopenhauerio, S. Kierkegoro bei romantikų palikimo aktualizavimas. neokantinių tendencijų ir gyvenimo filosofijos stiprėjimas, F. Nyčės kultas. Šie ir kiti faktoriai, būdingi amžių sandūros permainoms, sudarė galimybes vėlyvojo Europos romantizmo branduolyje užsimegzti „naujajam“ romantizmui bei jo stilistinėms atšakoms — simbolizmui, impresionizmui. Visa tai tikslinga apibūdinti neoromantizmo vardu terminą taikant ne vien siaurai literatūriniu požiūriu[1].

Neoromantizmas kaip visuomeninės meninės minties judėjimas XX a. pradžioje tarytum sugėrė viską, kas pulsavo socialinių kultūrinių vertybių perkainojimo atmosferoje, aprėpdamas įvairius dvasinės kultūros aspektus:

[1] Šio laikotarpio meno procesams Lietuvoje įvardyti tinka „nediferencijuoto neoromantizmo“ sąvoka (*Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai.— P. 68), žinoma, neplėtojant jos iki pat 1940 m., kai diferenciacija labiau išryškėjo (tai jau būtų atskiras klausimas).

ir meną, ir politiką. Tokioje „liberalizmo epochoje“[2] neoromantizmas virto savotiška „kultūrine formacija“, kurioje tarp savęs grūmėsi prieštaringos filosofinės meninės, visuomeninės idėjinės tendencijos. Teatre — M. Meterlinko simbolistinis tylos ir paslapties dvelkimas (Belgijoje), A. Strindbergo ekspresyvusis „lyčių karas“ (Švedijoje), dailėje — E. Munko drastiškas šauksmas, pranašaująs grotestiškai avangardinę XX a. meninio mąstymo stilistiką (Norvegijoje), literatūroje — R. Marijos Rilkės meditacija, taiki filosofinė savistaba (Austrijoje). Iš paviršiaus tai buvo skirtingi laikotarpio reiškiniai, meninės priešingybės, tačiau jos išaugo tame pačiame idėjinių kultūrinių vertybių perkainojimo sraute. Ne be reikalo 1912 m. G. Kreigas, anglų teatro reformatorius, drauge su K. Stanislavskiu statydamas „Hamletą“ (nors K. Stanislavskis buvo ir priešingos meninės mąstysenos režisierius), prisipažino: „tarp jo ir mano darbų yra artima giminystė“[3]. Tą pat pažymėjo ir K. Stanislavskis, manydamas, jog A. Dunkan, A. Benua, G. Kreigas ir jis vienodai jaučia, „kas tvyro ore“[4]. Lietuvos jauniesiems menininkams visa tai imponavo kaip „aukščiausi žmonijos dvasios takai“ (Čiurlionienė). Subjektyvizacijos ir individualizmo banga daug ką masino įvairumu, nes kritikavo įsigalėjusį racionalizmą bei pozityvistinę logiką. Naujovių propaguotojai priešinosi kanonizuotam galvojimui, lėkštai realizmo sampratai. Fakto ir empirikos kultą turėjo sugriauti asmenybės renesansas, kaip „romantinio palikimo“ naujas įprasminimas, vis labiau ryškėjantis literatūroje, mene, filosofijoje[5]. Teisūs tie mokslinių darbų

[2] *Кертман А. Е., Ракшмир П. Ю.* Буржуазия Западной Европы и Северной Америки на рубеже XIX—XX веков.— М., 1984.— С. 4.

[3] Cit. iš: *Gedgaudas E.* Tokie nevienodi vienminčiai // Kultūros barai.— 1989.— Nr. 1.— P. 9.

[4] *Станиславский К. С.* Мысли о театре // Театр. — 1983. — № I. — С. 77.

[5] *Schug Ch.* The romantic genezis of the modern novel.— Pittsburgh, 1979.— P. 13; taip pat *Korbut G.* Literatura polska: Od początków do wojny światowej od roku 1864 do r. 1914.— (Warszawa, 1931.— T. 14), kur teigiama: „Naujasis romantizmas nebuvo tik romantizmo pakartojimas“ (P. 14). Su tuo verta sutikti bei įsidėmėti dėl analogijos su XX a. pabaiga, kada postmodernizmas yra ne modernizmo neigimas, o jo tąsa.

autoriai, kurie neoromantikais laiko įvairių tautų atstovus, iškilusius amžių sandūroje, į kultūrinę orbitą įsijungusius tuo metu, kai joje kryžiavosi simbolizmas ir impresionizmas, psichologizmas ir polinkis į filosofinį abstraktumą, meniniu neapibrėžtumu trykštančias vizijas. Neoromantinis sprogimas suformavo A. Bloko ir V. Briusovo (Rusijoje), M. Unamuno ir Ch. R. Chimeneso (Ispanijoje), V. B. Jeitso (Airijoje) meną[6]. Gan objektyviai ir taikliai to meto kultūrinius dvasinius procesus apibūdino amžininkai. Pavyzdžiui, estų literatūros klasiko J. Semperio nuomone, neoromantizmui priklausytų ir O. Vaildas (Anglija), ir E. A. Po (JAV), ir vokiečiai F. Nyčė, H. Hofmanstalis, A. Šnicleris, prancūzų, belgų, rusų simbolistai, taip pat E. Verharnas (belgų) ir A. Židas (prancūzų) — jau ekspresyviojo stiliaus atstovai, artimi avangardui[7].

Panašiai samprotavo ir B. Sruoga, neoromantizmo terminą iš pradžių laikęs simbolizmo sinonimu, vėliau teigęs, kad neoromantizmas tai ir simbolizmas ir dekadentizmas, ir futurizmas[8]. Taigi B. Sruoga neoromantizmą suprato kaip kompleksinį kultūrinį Europos sąjūdį, toks šis ir buvo. Neoromantizmas, iškėlęs psichologinių bei filosofinių refleksijų svarbą, formavo ekspresionizmo bei avangardizmo stilistiką. Šių tendencijų skatintojai ne formaliai mėgdžiojo romantinę tradiciją, o rėmėsi jos esminiais etiniais ir estetiniais pradais. Vienu atveju jiems tai reiškė galimybę pagilinti mene individualizmą, sekant intuityviais jutimais eiti gilyn net iki žmogaus destruktyviųjų psichologinių „dioniziškųjų" klodų, kitu — sustiprinant subjektyvumą, išplėsti abstraktų mąstymą, brėžti visuotinumo orientyrus apoloniškojo prado linkme.

Intuityvizmas, kaip gyvenimo filosofija, kaip iracionalizmo ir metafizinės subjektyvizacijos bei individualizmo vienybės įrodymas (A. Bergsono, S. Kierkegoro, V. Diltėjaus, G. Zimelio teorijos), iš esmės tęsė universalios romantinės pasaulėjautos tradiciją ir tapo neoromantizmo

---

6 *Царик Д. Я.* Типология неоромантизма. — Кишинев, 1984. — С. 18.

7 *Семпер И.* Странствие мысли. — Таллинн, 1984. — С. 16.

8 *Kubilius V.* XX amžiaus lietuvių lyrika.— P. 301; *Samulionis A.* Balys Sruoga.— P. 91.

kultūrinės formacijos teoriniais pagrindais. Jais ne vienu atveju rėmėsi modernioji psichologija, kultūrologija, literatūra. Nesudaro čia išimties ir sąmonės srauto, vidinio monologo proza — D. Džoiso, M. Prusto romanai, kuriuose siekiama meno (suvokto kaip iracionalistinės ontologijos) ir mokslo bei filosofijos (objektyviosios gnoseologijos) sintezės. Aišku, lietuvių literatūrinė mintis dėl šių perspektyvų dar nediskutavo, bet girdėjo apie jas ir jų ilgėjosi.

Tik J. Keliuotis 1931 m. „profesionaliai" šaipysis iš leidinio „Kultūra", kam galutinai „susibankrutijusias pozityvizmo ir scientizmo hipotezes skelbia kaip paskutinį mokslo ir kultūros pažangos žodį"[9]. O XX a. pradžioje lietuviams artimiausia tapo neoromantinė tautiškumo idėja, iš romantizmo paveldėtas mažų tautų bei jų likimo poetizavimas, ypač akcentuojant folklorą — gilų nacionalinės pasaulėjautos podirvį ir kolektyvinę mitologinę tautos pasąmonę[10].

„Per tautosaką į dvasios gelmes" — taip dažnai būdavo formuluojama profesionaliajam lietuvių menui neoromantinių gairių kryptis, tiesa, ne visada atsižvelgiant, ar tautosakos spektro užteks žmogaus „dvasios gelmių" amplitudei. Šis klausimas vėliau konkrečiau bus iškeliamas ne kartą (pvz., J. Keliuotis 1931 m. str. „Patriotizmas ir pažanga", kritikuodamas internacionalizmą, pabrėžė, kad ir tautinis genijus ne ką geresnis: jis „negali išsemti begalinių žmogaus prigimties turtų"[11].

Amžių sandūroje daug kas ir Vakarų Europoje (R. M. Rilkė) atspirties „dvasios gelmėms" ieškojo kultūriškai atgimstančių tautų — rusų, čekų — realijose[12]. Romantinės pajautos visada ima dominuoti visuomenėje, kai įsi-

---

[9] Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 31.— P. 741.

[10] Čekų literatūrologas R. Parolekas neatsitiktinai šiuo aspektu „tipišku neoromantiku" vadina O. Milašių, kuriam lietuviškumas „suteikia savitą prancūziškai lietuvišką koloritą, išvaduoja autorių nuo gyvenimo svetimoje šalyje tuštumo ir bekilmio kosmopolitizmo" (*Parolek R.* Rodu litewskeho, Jazyka francouzkēgo // Praha—Vilnius. Sbornik Praci K 400. Vyroči založeni univerzity ve Vilniusu.— Praha, 1981, — P. 124).

[11] Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 10.— P. 226.

[12] *Царик Д. Я.* Указ. соч. — С. 18.

vyrauja permainų ilgesys. Romantikui svarbu arba tai, kas jau buvo (praeitis), arba tai, ko dar nėra (ateitis), nes dabartis — tai besparnė empirika, statika. Tokią permainų ilgesio esamybę, kaip niekad akivaizdžią Lietuvoje, pasak Vydūno, Čiurlionienė, Šatrijos Ragana, netgi G. Petkevičaitė-Bitė po spaudos atgavimo vadino „ilgėjimos" vardu, geriausiai išreikšdamos „brėkštančios" tėvynės dvasios profesionalumo ir kultūros kryptingumo idealus, artimus lenkų meno pasaulyje vykusiems procesams.

Lenkų literatūroje neoromantizmo sąvoka dažniausiai taikoma 1890—1918 metų laikotarpiui[13]. „Fleita ir būgnas",— taip metaforiškai charakterizuotas amžių sandūros periodas Anglijoje, kuriam būdingos „neoromantizmo srovės". Drauge vartojamas ir kitas „moderno literatūros" pavadinimas[14].

Moderno sąvoka dažniausiai taikoma amžiaus pradžios architektūrai[15]. Tačiau ne tik jai, kadangi architektūros reiškiniai iš esmės panašūs į procesus, vykusius šio laikotarpio literatūroje, dailėje, teatre. Tai, kas vadinama tautiniu romantizmu architektūroje, gali būti atskirų tautų meno praktikoje priskirta modernui, „moderno epochai" (J. Mukaržovskis), bet ne modernizmui kaip individualizmo perversijai, savo subjektyvumu jau naikinančiai save pačią ir priartėjančiai prie racionalistinio scientizmo meno kūryboje[16]. Tad bendroji raida modernizme turi taip pat dvejopą pobūdį. Todėl ir B. Sruoga, ir V. Mykolaitis-Putinas lietuvių literatūroje „moderninio romantizmo" — neoromantizmo netapatino su moderniz-

---

[13] *Krzyżanowski J.* Neoromantyzm polski (1890—1918).— Kraków—Wrocław—Warszawa, 1963.— P. 6; *Wyka K.* Młoda Polska.— Kraków, 1977.— T. 1.— P. 223.

[14] *Урнов М. В.* На рубеже веков: Очерки по английской литературе. — М., 1964. — С. 35.

[15] Архитектурное наследие конца XIX—начала XX века и его роль в современном градостроительстве. — Таллинн, 1985.

[16] Ten pat; *Лукшените Н. Р.* Стилевое развитие архитектуры Литвы в период 1830—1920-ых годов // Автореферат диссертации... — В., 1984. Nacionalinį romantizmą, kaip neoukrainietišką stiliaus tradiciją išskiria ir ukrainiečių architektūros tyrinėtojai: *Яспевич В. Е.* Архитектура Украины на рубеже XIX—XX веков. — Киев, 1988. — С. 125.

mu, kadangi modernizmas, nors išaugęs romantizmo prieglobstyje, bet pirmiausia Europoje tai buvo tipiška ir negailestinga naujojo romantizmo (neoromantizmo) transcendentinių ieškojimų bei „dieviškųjų sutemų“ estetikos revizija. (Ją Lietuvoje energingiau vykdys tik lietuvių avangardistai — keturvėjininkai III dešimtmetyje).

O XX a. pradžios Lietuvoje neoromantizmo reiškinių kompleksiškumą, skirtingų psichologinių bei filosofinių tendencijų pagrindu susiklosčiusią idėjinę stilistinę įvairovę lietuvių dailėje, literatūroje, teatre išreiškė raginimai siekti „ko nors gilesnio“ (Čiurlionienė), kurti meną „ant intelekto pamato“, vaizduoti „pagilintos sąmonės darbą“ (A. Varnas) ir pan. Į šią įvairovę įeina ir „moderno dailė“. Tai ne „modernizmas“ apskritai, o XIX a. pabaigos— XX a. pradžios meno srovė, kuri vadinama ir „secesija“, ir „jugendštiliumi“, ir „1900 metų menu“[17]. Iš tiesų visos šios stilistinės „naujojo romantizmo“ (L. Gira)[18] apraiškos rėmėsi simbolizmo teorija, siekė „išreikšti aukštesnę, antgamtinę žmogaus ir gyvenimo tikrovės esmę, iracionalius būties ryšius su pasaulio dvasia, su „absoliutu“. Bet tai yra ne modernistiniai, o pirmiausia neoromantizmo, tarkim, ankstyvojo modernizmo bruožai, skatinę sąlygiškumo, užuominų, vizijų poetiką, kaip būdingiausius „naujojo meno išraiškos elementus“. Jų, kaip atbalsių „to, kas vyko svetur“, lietuvių literatūroje, mene nesamų, ir pageidavo Čiurlionienė, J. A. Herbačiauskas, B. Sruoga, pirmosios lietuviškojo neoromantizmo bangos atstovai, sąmoningai neidentifikavę savęs nei su modernizmu, nei su avangardizmu, nes buvo romantizmo dvasios apologetai, romantizmą suvokę, D. Deridos žodžiais, kaip kūrybos tipą, „simultaniškai asimiliuojantį gamtos ir istorijos logiką“[19].

Panašios tendencijos Lenkijoje neoromantizmu kaip ne-

---

[17] *Vaitkūnas G.* M. K. Čiurlionio kūryba jo epochos dailės fone // Čiurlioniui 100.— P. 220. Pridurtume ir “l'art nouveau“, ir „modern style“, ir kitokias to laiko kūrybos energijos šaltinius apibrėžiančias sąvokas, išreiškiančias srovių specifikos ir kitoniškumo paieškas.

[18] *Radzikauskas E.* Kūrybos pradai mūsų raštijoj // Veja.— 1919.— Gruod. 15.— P. 13.

[19] *Derrida J.* The low of Genre // On narrative.— London, 1988.— P. 57.

oidealizmo rūšimi buvo pavadintos apie 1895 metus[20]. Tik „Jaunosios Lenkijos" teoretikas I. Matuševskis šį „individualizmo apoteozės" reiškinį 1904 metais be išlygų priskyrė modernizmui[21]. Jis nediferencijavo moderno ir modernizmo sąsajų bei skirtybių, kaip tą daro kad ir šiuolaikinė lietuvių estetika[22]. Rusijoje neoromantizmo sąvoką vienas pirmųjų (1894) vartojo D. Mereškovskis[23]. Šiuolaikinė mokslinė mintis pagrįstai XX a. pradžios meninės kultūros teoriniais pagrindais laiko neoromantizmo filosofiją[24].

Šiandien Lietuvoje neoromantizmo terminas įteisintas dailėtyroje aptariant M. K. Čiurlionio kūrybą „epochos dailės fone". Pasak G. Vaitkūno, „neoromantizmas savo turiniu iš esmės yra identiškas „simbolizmo" sąvokai plačiąja prasme". Jo teigimu, M. K. Čiurlionio kūryba ne tiek ribojasi su viena kuria nors neoromantizmą sudarančių srovių, kiek „glaudžiai siejasi su neoromantizmo visumą nusakančiais procesais"[25]. Įspūdingas „simbolizmo epidemijos" teorinis pagrindimas duotas rusų menotyrininkės D. Kogan knygoje „Vrubelis"[26]. Lietuvių XX a. II pusės literatūrologijoje ilgą laiką daugiau ginčytasi dėl neoro-

---

20 *Markiewicz H.* Młoda Polska i „izmy" // Wyka K. Młoda Polska.— Kraków, 1977.— T. 1.— P. 321—323.

21 *Matuszewski I.* Słowacki i nowa sztuka. Modernizm.— Warszawa, 1904. Tačiau 1919 m. Krokuvoje išleistame veikale „Współczesna literatura polska 1907—1918". T. 3 autorius Vilhelm Feldman I. Matuševskį laikydamas modernizmo interpretatorium, pačią sąvoką rašo kabutėse (P. 8), taigi vartoja sąlyginai.

22 *Šepetys L.* Modernizmo metmenys.— V., 1982.— P. 11.

23 Вопросы литературы. — 1986. — № 11. — С. 153—191.

24 *Казин А. Л.* Неоромантическая философия художественной культуры // Вопросы философии. — 1980. — № 7. — С. 148.

25 *Vaitkūnas G.* Min. veik.— P. 75. Tuos procesus yra tiksliai aptarusi ir I. Kostkevičiūtė, J. Vienožinskio dailės kritiką susiejusi su J. A. Herbačiausko, M. K. Čiurlionio ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės neoromantinėmis nuostatomis: „Europos modernizmo, „Jaunosios Lenkijos" sąjūdžio, rusų simbolizmo ir „Mir iskusstva" idėjos savaip modifikavosi kylančio lietuviškojo neoromantizmo dirvoje ir sindromiškai kūrė bendrą estetinių pažiūrų sistemą. Ji itin kryptingai ėmė reikštis lietuvių meninės kultūros slinktyje (*Kostkevičiūtė I.* Justinas Vienožinskis ir meninė kultūra // Pergalė.— 1986.— Nr. 6.— P. 153—154).

26 *Kogan D.* Vrubelis.— V. 1987.

mantizmo sąvokos (V. Kubilius, V. Galinis)[27] ir palyginti mažai bandyta išsiaiškinti jos kultūrinės istorinės genezės filosofinius pagrindus, tai yra „neoromantizmo visumą nusakančius procesus“, būtent juose ieškant „specifinės tautinės kultūros modelio“ (A. Žentelytė). Tik IX dešimtmetyje tai atlikta A. Jurgutienės, A. Žentelytės publikacijose[28], taip pat vydūnistikoje. M. K. Čiurlionio pasaulio vizija čia siejama „su neoromantizmo ar simbolizmo kūrybiniais principais ir idėjiniais pagrindais“[29] arba „neoromantizmo atmosfera“, kurioje tarpo ir lietuviškasis psichologizmas[30].

Kiti literatūrologai (pvz., J. Lankutis) ir anksčiau nuosekliai ėjo prie šios minties: „nauji kūrybiniai ieškojimai <...> XX a. pradžios lietuvių literatūroje nesusiformavo į sistemingą ir nuoseklią idėjinę meninę kryptį“. Bet, „ieškodami <...> analogijų su pripažintais literatūrinių krypčių modeliais <...>, turėtume sustoti ties neoromantizmo sąvoka <...>. Ši kategorija <...> tinka kvalifikuoti pirmiesiems S. Čiurlionienės, J. A. Herbačiausko ir kitų literatų programiniams siekiams, sužadintiems kaip tik lenkų neoromantinių sugestijų“[31]. Vėliau J. Lankutis jau be išlygų teigė, jog daugelis XX a. pradžios kūrybinės inteligentijos atstovų, skelbę programinę tezę apie lietuvių literatūros ir meno tolesnį brendimą nebegalėjo tenkintis vien tėvynės meilės deklaravimu, išviršiniu žmonių buities, gamtos ir istorijos aprašinėjimu, turėjo skverbtis gilyn į tautos sielą, atskleisti lietuvių liaudies etinį žavesį bei savitumą, kurti nacionalinį stilių, nes stiprėjo troškimas „išsiugdyti universalią meninę pasaulėjautą, pasinerti į filosofinius būties apmąstymus, intuityvių jutimų ir iracionalių išgyvenimų sužadintas lyrines refleksijas, tauto-

---

[27] *Kubilius V.* Salomėjos Nėries lyrika.— P. 37—53; *Galinis V.* Naujos kryptys lietuvių literatūroje.— P. 292.

[28] *Žentelytė A.* Lietuvos žodžio ieškotojas // Gimtasis žodis.— 1989.— Nr. 8.— P. 4; *Jurgutienė A.* Neoromantizmo tipologija // Literatūra.— 1986.— [T.] 28(1).— P. 3—16.

[29] *Bagdonavičius V.* Humanistiniai Vydūno filosofijos pagrindai.— P. 63—64.

[30] *Stonys J.* Psichologizmas ir lietuvių proza: (iki 1917 metų).— V., 1979.— P. 328.

[31] *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida.— P. 115.

sakos motyvuose bei įvaizdžiuose ieškoti daugiareikšmių prasmių“[32].

XIX a. lietuvių literatūroje ir mene nebuvo išplėtoto romantizmo su jam būdingais psichologiniais sielos dualizmo („pasaulio sielvarto“ ar „prakeiktų poetų“ sindromas) bei kosminio pasaulėvaizdžio filosofinės metafizikos orientyrais (Lietuva „neturėjo romantinio egzotizmo versmių“)[33], kuo galėjo didžiuotis rusai, turėję M. Lermontovą, vokiečiai — Gėtės antipodą F. Helderlyną, lenkai — J. Slovackį, „naujojo meno pranašą“ bei C. Norvidą, ypač aktualizuotą „Młoda Polska“ kaip šio sąjūdžio „pirmavaizdį šauklį“. Bet XX a. pradžios kultūrinio tautinio atgimimo neoromantinis „sprogimas“ šiuo „turinio gilėjimo ir meninių formų įvairėjimo laikotarpiu“[34] buvo jaučiamas tiek atskirų autorių kūryboje, tiek bendroje visuomenės gyvenimo atmosferoje, iš tiesų kreipusioje į „nuodugnesnį, kūrybiškesnį filosofinį ir estetinį savęs suvokimą“, „substancinių lietuvių meno, kultūros ir literatūros dimensijų“ paieškas[35]. Pagilintas požiūris į žmogų, tautą, pasaulį („Į gelmę mūsų dvasios, vyrai“ — I. Franko žodžiais kvietė 1913 m. žurnalas „Vaivorykštė“), „pagilinto gyvenimo“ projekcija literatūroje, Lietuvoje po švietimo, sentimentalizmo bei lietuviškojo preromantizmo plito istoriškai dėsningai. Tiesa, su kliūtimis, nelyginant XIX a. vidurio Prancūzijoje, kai literatūrinę visuomenę supurtė Š. Bodlero „Piktybės gėlės“. Tad ir Lietuvoje daug ką šokiravo „hiperromantinis“ (K. Vyka) šūkis — „tolyn nuo Maironio“, kuris iš esmės buvo raginimas — gilyn į „savęs atradimą ir pažinimą“ (A. Bučys), nes jau L. Gira buvo teigęs, kad „išgyvenus Maironio tautinės ekstazės periodėlį“ privalėjo lietuvių literatūra įžengti „į visumos ir savojo aš sielos gyvenimų bekraštę sritį“[36].

---

[32] *Lankutis J.* Vinco Mykolaičio kūryba.— V., 1985.— P. 27.

[33] Tauta ir žodis.— 1930.— Kn. 6.— P. 336.

[34] *Zaborskaitė V.* Realizmo klausimai 1905—1917 metų lietuvių literatūros kritikoje.— V., 1957.— P. 24.

[35] *Bučys A.* Literatūros savimonė: Nacionalinis aspektas.— V., 1985.— P. 53—54.

[36] Veja.— 1919.— Gruod. 15.— P. 13.

* * *

Šia linkme žengiant, kaip viena svarbiausių kultūros problemų Čiurlionienės straipsniuose ir ypač knygoje „Lietuvoje" iškeltas stiliaus — tautinio ir individualiojo — ugdymo klausimas siejant jį su meninio universalumo prigimtim. Kritikė sielojosi, kad lietuvį žavi „niekeliai be stiliaus", o pagirtina būtų, „jeigu kiltų savo stiliaus sumanymas"[37]. Iki spaudos atgavimo tautinėms ambicijoms žadinti pakako etnografiškumo. Tuo dar ribojosi ir „Rūtos" draugija Krokuvoje, skelbusi, jog galinti palengvinti svetimtaučiams susipažinti su etnografiškąja Lietuva. Tokiais tikslais vadovavosi ir Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo"[38]. Dabar pribrendo reikalas tautos kultūrą reprezentuoti ir profesionaliojo lietuvių meno pavyzdžiais, kuriuose jaustųsi „savita pajėga" (G. Landsbergis-Žemkalnis). Stilius imta suvokti kaip tautinio individualumo substratas, kurio siekė „Jaunosios Lenkijos", „Jaunosios Belgijos" ir kiti to laiko neoromantiniai sąjūdžiai Europoje.

Realizuoti savitą nacionalinio stiliaus programą Lietuvoje nebuvo paprasta. Dar 1905 metais Vaižgantas kėlė klausimą dėl pažangos ir nacionalumo santykio kultūroje. „Tautų pavasario" ženklas — etnografiškumas — „tirpsta kaip pavasario sniegas", susimaišo su laiko atneštomis formomis gyvenime ir buityje. Tad svarbiausia inteligentijos kultūrinė misija — šviesti liaudį taip, kad joje slypį etninio savitumo apmatai, arba „vėlė lietuviška", nedingtų „svetimų įtėkmių" antplūdyje. Antraip nacionalinio stiliaus pragrama liks neįgyvendinta ir nebus atsigriebta už „prarastą laiką". Stilių — „mūsų kultūros pamatą" — Lazdynų Pelėda kvietė „atkasti iš po svetimų apnašų, išvalyti"[39]. O pati liaudis to padaryti nepajėgs. Lietuvoje „paprastas žmogus negali pats apimti visatos, visų sielos krutėjimų",— aiškino Šatrijos Ragana[40]. Tačiau

[37] Lietuvoje.— P. 14.

[38] *Rimantas J.* Petras Rimša pasakoja.— P. 112.

[39] *Lazdynų Pelėda.* Mūsų kultūra ir jos reikalingumas // Viltis.— 1911.— Nr. 37.— P. 1.

[40] *Šatrijos Ragana.* Mintys apie dailę // Viltis.— 1910.— Nr. 65.— P. 3.

inteligentija taip pat vargu atliks šią visuomeninę užduotį, jeigu pati smulkėja, buržuazėja, poniškėja. Ar pajėgs ji sukurti „mūsų stilių“ (A. Žmuidzinavičius)[41], jeigu pati neatspari pigioms svetimoms įtakoms?

Inteligentijos ir liaudies kultūriniai rūpesčiai keistai susipynė. Išlaikyti liaudies dvasinį autentiškumą galima tik tuo atveju, jeigu inteligentija nesumiesčionės. Vadinasi, inteligentiją taip pat reikia gelbėti... Čiurlionienės knyga „Lietuvoje“ tapo viena tokio gelbėjimo akcijų. Panašią misiją vykdė ir Vydūnas, tačiau jis, kaip ir danų simbolistai, „mūsų laikų moralės trūkumą“ aiškino „trūkumu dėmesio metafizikai“[42]. Lietuvoje vietoj šopenhaueriškos, XX a. pradžioje išpopuliarėjusios koncepcijos („aš tikiu metafizika“) dažniau buvo akcentuojama moralinės saviauklos būtinybė. Kaip atsvarą negatyviems gyvenimo reiškiniams, „dilgėlėms ir usnims“ J. Biliūnas siūlė išugdyti „ypatingą nuojėgą“[43]. J. A. Herbačiauskas (panašiai kaip lenkai S. Pšybyševskis ar Z. Pšesmyckis), tarpais apskritai neigdamas „politiškai tautiškus“ klausimus, jų vieton siūlė „pamatinius metafiziškus politinio judėjimo klausimus“[44]. Jis antras po Vydūno vartojo metafizikos sąvoką Lietuvoje kaip idealizmo ir dvasingumo panacėją nuo suburžuazėjimo ir miesčioniškumo ir drauge dingstį kūrybos universalumui. Tačiau tai, kas J. A. Herbačiauskui atrodė tik „politiška psichopatija“ arba Vydūnui — teosofinis pretekstas, kaip išėjimas iš „metafizinio tragizmo“, Čiurlionienei buvo svarbiausia socialinė ir moralinė yda, kurią reikia šalinti, tuo švarinant kelius tautos kaip etninio vieneto kūrybos „individuališkam kvėpavimui“. Ji sielojosi dėl lietuvių inteligentijos dvasinės būklės reikalų, ragino išnaikinti „pigaus poniškumo“ simptomus, rauti „dilgėles ir usnis“ ir tuo netiesiogiai prisidėjo prie A. Varno skelbto „pagilintos sąmonės darbo“ mene (beje, čia galima ieškoti analogijų su Vakarų

---

[41] *Žmuidzinavičius A.* Pirmoji lietuvių dailininkų artistiška paroda // Vilniaus žinios.— 1906.— Nr. 222.— P. 1.

[42] Скандинавские писатели о литературе. — М., 1986. — С. 51.

[43] *Biliūnas J.* Raštai.—T. 2.— P. 38.

[44] *Jaunutis Vienuolis.* Tėvynė pavojuje: Tautiškos kultūros klausimas // Vilniaus žinios.— 1906.— Nr. 172.— P. 1.

Europoje tuo laiku V. Diltėjaus plėtota „metafizinės sąmonės“ koncepcija, nors Lietuvoje ji, kaip regime, dar tik stichiškai ieškojo sau vietos kaip meninės transcendencijos garantija). Jau J. Biliūnas buvo akcentavęs, jog lietuviai dar nėra „išsiplėtoję“, apsišvietę, tad Čiurlionienė toliau tęsė šią charakteristiką, atkreipdama dėmesį į tai, jog „nemokame dar pedagogijos“, arba „auginti tų silpnų vos išdygusių mūsų jaunos kultūros augalų“.

* * *

Kritikei dingojosi, kad „visuomenės pradės žydėti darbai, kai ant kojų atsistos tikrai kultūringas žmogus“. Etinis imperatyvas („žmogus sau“), kaip metafizinė reikmė iškeltas Vydūno, lietuvių liberaliajai inteligentijai, šiuo atveju Čiurlionienei, buvo pirmas svarbus praktinis žingsnis į estetinę meninę tautos kultūros savitumo, individualumo, originalaus stiliaus raišką — tolesnę romantinės lietuvių „idėjos“ arba „tautos idėjos“ neoromantinio realizavimosi pakopą. Galima daryti išvadą, kad žmogaus „sau“, kaip individo autonomiją, būdingą šio laikotarpio Vakarų antipozityvizmo ir iracionalizmo („atgal prie Kanto“) teorijoms Lietuvoje Čiurlionienė ir Vydūnas perkūrė savaip: individo sielos kultūrą jie suprato ne kaip Nyčės antžmogio („saugokis mažų“) apologiją ar iracionaliai grėsmingą „valią“, o kaip tautos, visuomenės nacionalinio savitumo, doros ir stiliaus originalumo koncepciją. Lietuvoje Nyčės „dalyvavimas“ Čiurlionienės (o kartais ir J. A. Herbačiausko) darbuose tarnavo konkretaus istorinio etapo, nacionalinės lietuvių kultūros atgimimo, jos sampratos gilinimo uždaviniams, buvo žmogaus asmenybinio ir tautinio individualizmo pajautas žadinąs elementas.

Taigi Čiurlionienės, kaip ir kitų neoromantikų, idėjos plėtojosi kryžiuojantis filosofinėms, psichologinėms, etinėms, estetinėms tendencijoms, įgydamos auklėjamąją šviečiamąją funkciją, naujus poslinkius žmogaus ir kultūros sampratoje siejant su nacionalinio stiliaus ir kultūros su „savo veidu“ ugdymu. Kritiškai žvelgdama į inteligentiją Čiurlionienė sąmoningai akcentavo vidinį „do-

ros principą", o patriotinę savimonę orientavo į estetines ambicijas, kaip visos tautos gyvenimo būdo savitumo kvintesenciją. Todėl jos raginimai lietė ne tik dvasinę, bet ir materialinę sferą „Iš liaudies motyvų, kuriuos turime, galime sutverti puikų savotišką stilių, ne tik rakandų, bet ir triobesių",— dėstė rašytoja[45], brėždama architektūros nacionalinio stiliaus teorijos apmatus (V. Jurkštas tai laiko pirmąja romantine architektūros sampratos Lietuvoje banga[46]). Mat 1914 metais „Viltis" jau skelbė, kad būsimi Tautos namai, apie kuriuos svajojo M. K. Čiurlionis, turi būti „tautiški iš vidaus ir iš oro", nes Lietuva vis dar neturinti tautinio stiliaus architektūros. Suprantama, tai buvo „labai bendro pobūdžio teiginiai, užuominos, nepagrįstos gilesne analize ir apibendrinimu"[47], bet jie atliepė bendrajai neoromantinei (moderno) architektūros tendencijai, imponuojančiai Vakarų Europoje suprojektuotais pavyzdžiais, kur nacionalumas pynėsi su laikotarpiui būdingu neoromantiniu „secesiniu modernizmu". Pastarajame grožis su medžiaga sąveikavo per dekoratyvumą, ornamentinę techniką, o ne pakluso nuogam funkcionalizmui, gaivinamam naujojo racionalizmo ar neopozityvistinių sampratų. Todėl kalbą, moralę, meną, mokslą, etnografiją, kaip kultūros „posistemes", Čiurlionienė sujungė kultūros etizacijos aspektu, orientuodamasi į vidinį, asmenybinį kultūros formų pažinimą bei jų kūrimą, tai lietuviškajai savimonei buvo bene svarbiausia skiepijant antipozityvistinę V. Diltėjaus žmogiškųjų (dvasios) mokslų opiniją. Skatindama stiliaus originalumo paieškas, kritikė ieškojo kultūros universalumo požymių, kurių egzistavimas be stiliaus nesusiklosčiusių į „lokalinį istorinį kultūros tipą"[48].

Tad ir pačią stiliaus sąvoką Čiurlionienė suvokia plačiąja prasme, kaip etnoso dominantę visuomenės dvasioje, vienijančioje etiką ir estetiką, materialinę buitį ir kul-

---

[45] Lietuvoje.— P. 14.

[46] *Jurkštas V.* Apmąstymai prie stogo žirgelio // Literatūra ir menas.— 1981.— Bal. 11.

[47] *Korsakaitė I.* Gyvybinga grafikos tradicija.— V., 1970.— P. 21.

[48] *Маркарян Э. С.* К задаче установления видов эквивалентности культурных явлений // Культурное наследие Востока. — М., 1985. — С. 375.

tūrą. Beje, dėl šių aliuzijų rašytoja taip pat susilaukė priekaištų. „Tauta be mokyklų, be vadovėlių" neturi „doriškos teisės galvoti apie savo kasdieninių rakandų stilizavimą"[49]. Tačiau Čiurlionienė atkakliai ir nuosekliai grindė savo visuomenines etines pažiūras, kalbėjo apie „pasikeitusius mastelius" ir orientavosi į brandesnes estetines laikotarpio dimensijas.

Dvasinę visuomenės pažangą Čiurlionienė suprato kaip etinės kultūros ir estetinio patyrimo ribų plėtimą, kuris Lietuvoje istorijos raidos buvo sustabdytas. Todėl ją žavėjo V. Kudirka, kuris dar spaudos draudimo sąlygomis vertė į lietuvių kalbą Dž. Baironą, F. Šilerį, A. Mickevičių, J. Slovackį[50]. Rašytoja skelbė, kad dailė — tai „žiedas, kuris išauga ant tautos dvasios", bet „kultūra kai kuriuose savo apsireiškimuose yra visai tarptautiška, kituose gi turi tautiškus pamatus"[51]. Vėliau J. Gobis pratęs šią dialektinę poziciją: „Kultūros esmė yra tarptautinė, bet jos išraiškos formos turi individualiai nacionalinius bruožus"[52]. Šias dvi linijas amžiaus pradžioje kritikė nuolat plėtojo. „Dailė negali būti ankštai įsprausta į nacionalinę dėžutę, ji plačiai skleidžia savo sparnus",— samprotavo, siūlydama meno, kaip dvasinio žmonijos patyrimo, integratyvų charakterį it pritardama J. A. Herbačiausko idėjoms, skelbtoms „Gabijoje" (IV dešimtmetyje ši meno kūrybos problematika kels daug prieštaringų nuomonių, ypač sprendžiant meno gilumo ir tautiškumo santykį. Katalikiškajai tautininkų pakraipai meno srityje tvirtai oponuos V. Sezemanas: „mene svarbu ne tautiškumas, o gilumas", tarsi apvainikuodamas liberalią amžiaus pradžioje užmegztą Čiurlionienės mintį). Čiurlionienei buvo svarbus ir pasaulietinės kultūros įsiliejimas į tautos (visuomenės) gyvenimą, ir pačios tautos, jos inteligentijos akiračiai, nuo kurių priklausys „aukščiausių žmonijos dvasios takų" kultūrinė recepcija Lietuvoje.

---

[49] *Petkevičaitė-Bitė G.* Sofijos Čiurlionienės „Lietuvoje" kritika // Lietuvos žinios.— 1911.— Nr. 2.

[50] Iš mūsų literatūros.— P. 160.

[51] Liuosos mintys // Viltis.— 1909.— Nr. 12.— P. 3.

[52] *Gobis J.* Poetinės kūrybos filosofija // Židinys.— 1925.— Nr. 5.— P. 154.

1913 m. ji paskelbia straipsnį „Dailės prasmė gyvenime“, kur lietuvių meninės sąmonės ir kūrybinių akiračių plėtimą sieja su kitų tautų kūrybos ir kritikos pažinimu, šia tema skaito paskaitas visuomenei. Drauge su J. A. Herbačiausku kritikė tautą suprato kaip „visų luomų sintetišką valią“. Išreikšti šią valią privalo kūrybinė inteligentija per profesionalųjį meną, kuris Lietuvoje dėl specifinių „kultūrinės aritmijos“ sąlygų vėlavo. Čiurlionienė bandė aktyvinti lietuvių dvasinį gyvenimą, turėdama prieš akis Lenkijoje, Rusijoje bei kituose Vakarų Europos kraštuose vykstančius kultūros antipozityvistinio lūžio poslinkius, skatinančius įsisąmoninti požiūrį į kultūrą kaip į visuomenės ir tautos gebėjimą savo dvasine būtimi išreikšti esmines kūrybines galias bei potencijas.

Čiurlionienė, kaip ir kiti jos bendraminčiai, norėjo lietuvių kultūrą „dar vystykluose“ suderinti su ta žmogaus problematikos ir meno raidos situacija, kurią amžiaus pradžioj spauda apibūdino kaip lietuvių — lig tol „žemės sliekų“ — susitikimą su „naujais minties ir pažvalgų pasauliais“. Todėl jos raštuose tautos inteligentijos, lietuviškosios visuomenės samprata, susieta su kultūrinimo programa, atspindi XX a. pradžios etninio konsolidavimosi tarpsnį, kuriame ryškios liberaliosios inteligentijos pastangos tautos moralinio vieningumo ir grynumo „viziją“ sujungti su istoriškai dėsningu visuomenės švietimo ir, svarbiausia, kūrybos tautinio bei individualiojo stiliaus formavimu.

MENINĖS TIESOS (SPECIFIKOS) SAMPRATA

Nuo samprotavimų apie „tikros doros“ ir „tikros kultūros“[1] reikšmę Čiurlionienė ėjo prie kai kurių teorinių kūrybos interpretavimo problemų.

„Geidžiama naujos, tikros dailės, kuri būtų tikriausias mūsų draugas ir mokytojas visai negalvodami apie tai“[2],— dėstė kritikė, pageidaudama kūrybos kaip stichinio, intui-

[1] Lietuvoje.— P. 5.

[2] Liuosos mintys // Viltis.— 1909.— Nr. 12.— P. 3.

tyvaus dvasinio veiksmo. Savo etinę ar visuomeninę poziciją rašytojas tegu demonstruoja be išankstinės nuostatos, o savo kūriniu, kaip specifiniu dvasios patyrimu, estetiškai sutvarkytu, įsijungia, vadinasi, grįžta į visuomeninės veiklos pozicijas. Tokia meninės kūrybos samprata, aptinkama amžiaus pradžios A. Bergsono, V. Diltėjaus, B. Kročės estetikoje bei filosofijoje, kurią propagavo ir „Jaunosios Lenkijos" autoriai, buvo labai netikėta lietuvių estetinei sąmonei ir meno praktikai, dar tebesimaitinančiai tautinio atgimimo retorika bei raginimų patosu ir ne visada suvokusiai, jog ilgą laiką lietuvių „tautos gyvenimo idealai buvo daug paprastesni ir primityvesni negu Europos gyvenimo idealai"[3]. Tik Vydūnas lietuviškajai praktikai jau ėmė ieškoti filosofinės Pasaulio Priežasties svertų, nes „Aušra" ir „Varpas" savo puslapiuose dar ne gvildeno, tik paminėdavo vieno kito mąstytojo (Kanto, Ruso ir kt. pavardes). Tad kalbėdama apie lietuvių meno ir literatūros genezę, Čiurlionienė XIX amžiuje kūrusius rašytojus vadino tik „lietuvybės sargais", „liaudies užtarytojais" ir „žadintojais"[4]. Jų veikalai kitataučiams galį kelti užuojautą, nes jie tėra tik „mums patiems mūsų evoliucijos ženklas", tautinio gyvenimo atspindys, bet dar ne estetinis ženklas, įdomus žmonijai, Europai ir pasauliui. Kritikė įrodinėjo, kad visa tai, kas pas mus vadinama literatūra, Vokietijoj arba pagaliau Lenkijoj — „tik liaudžiai skaitymėliai"[5]. Taigi Čiurlionienė ne tik tęsia J. A. Herbačiausko kritinę nuostatą, bet lietuvių grožinei literatūrai ima taikyti naują vertinimo mastelį, literatūrą aptaria meniškumo, profesinės brandos požiūriu, ko šiems „skaitymėliams" kaip tik ir stigo. Pradėta kalbėti apie meną, kaip specifinės dvasinės veiklos kristalizavimąsi iš kitų visuomeninės sąmonės formų ir kartu iš „utilitarizmo tarnybos" (V. Kubilius). 1916 m. B. Sruoga formulavo: scenos dailė „visų pirmiausiai ir

[3] *Gobis I.* Poetinės kūrybos filosofija // Židinys.— 1925.— Nr. 5.— P. 154.

[4] Iš mūsų literatūros.— P. 3—4.

[5] Lietuvoje.— P. 40.

visų paskučiausiai tvėryba“[6]. „Dailės gaivalo“ Čiurlionienė reikalavo, nemanydama, kad tai dekadentizmas, atvirkščiai — jai tai buvo meninės veiklos specifikos iškėlimas, tačiau priešingas „rimto logiško galvojimo“ principams, kurių laikėsi fundamentalusis teologas A. Jakštas arba ankstyvuoju laikotarpiu kritiniam realizmui atstovavęs prozininkas K. Jasiukaitis. Antipozityvistinis lūžis ir antiracionalizmas veikė Čiurlionienės skelbiamas meninės kūrybos suvokimo premisas, kurios ir buvo bandymas įvardyti visos lietuviškosios veiklos specifiką. Tai buvo lyg ir pradžia to meno kūrybos ir „dvasios mokslų“ savitumo, kuriuos tautiečiams taikliausiai vėliau suformulavo V. Mykolaitis-Putinas: „Į poezijos kūrinį žiūrėta kaip į logiškai sudurstytą minčių ir jausmų padarą ir logiškoji jungtis buvo laikoma vienintele tarp įvairių poezijos kūrinio elementų. Neatsižvelgta į tai, kad meno kūrinio vieningumą sudaro daugiau sugestijos, asociacijų, vaizdų žaismo ir nuotaikos jungtys“[7]. Žinoma, Čiurlionienė ko nors itin originalaus nepasakė, turint galvoje to meto europinę diskusiją apie proto ir intuicijos, mokslo ir meno, racionalumo—iracionalumo konfliktą[8]. Lietuvių literatūrinei kritinei minčiai šią filosofinę teorinę problematiką „įveikti“ trūko „meno tradicijos, kūrybos tradicijos“ (L. Gira)[9]. Bet kūrybą iškeldama kaip „įkvėptą“ dvasios darbą Čiurlionienė pritapo prie bendrųjų antiakademistinių ir antinatūralistinių (antirealistinių) tendencijų. Aiškindamasi kūrybiškumo specifiką, kritikė jos neraciona-

---

[6] *Padegėlis Kasmatė.* Mūsų scenos sopuliai // Lietuvių balsas.— 1916.— Lapkr. 6. B. Sruogos karta lyg susitarusi kėlė meno kūrybiškumo sampratos prioritetą prieš užsakyminę taikomąją kūrybos funkciją: „dailiąją raštiją“ ir I. Šeinius propagavo ne kaip gamtos sekimą, o iš pasąmonės gelmių kylančią „sielos tvėrybą“ (Viltis.— 1915.— Nr. 25.— P. 2), dailininkas Justinas Vienožinskis 1913 m. priekaištavo lietuviškajai visuomenei, kad „nežiūrima į veikalą kaipo į tvarinį, tik kaipo į veidrodį“ (Justinas Vienožinskis.— V., 1970.— P. 9).

[7] 1924 m. literatūros apžvalga // Židinys.— 1924.— Nr. 2.— P. 141.

[8] 1911—1913 Krokuvoje ir Varšuvoje, pavyzdžiui, intensyviai buvo leidžiamos šia tema apybraižos: Inteligencya, Wola i Zdolność do pracy.— Warszawa, 1911; O intuicyi w fiłozofii Bergsona.— Kraków, 1912; O intuicyi w mistyce filozofii i sztuce.— Kraków, 1913 ir kt.

[9] *Radzikauskas E.* Kūrybos pradai mūsų raštijos // Vėja.— 1919.— Gruod. 15.— P. 13.

lino, bet ir nedemonizavo, neapsvaigo „meno bohema" — dekadentizmu, o lietuviškąją tautinių, moralinių, socialinių „idėjų" literatūrą publicistiškai gretino su individualizmo požiūriu pasaulinės literatūros brandžiais pavyzdžiais, kaip siektinais idealais.

Tad Čiurlionienė (vėliau B. Sruoga) „dailės gaivalą" siejo su meninio mąstymo intuityvumu. Menas — „sielos šventė", kurioje „galva ir protas nieko nepadės"[10], — tokia spontaniškosios indeterministinės meno prigimties samprata. Ji iškyla kaip atsvara empiriniam buitiškumui ir racionalistinei schemai arba, F. Nyčės teigimu, melagingomis mokslo, logikos taisyklėmis paremtai realizmo konvencijai. Pastarąją XIX a. Lietuvoje buvo propagavę varpininkai, kol Vydūnas, apibendrinęs „mokslo ir šviesos" santykį „visos Visumos" kontekste, 1909 m. išaiškino tautiečiams, jog „protas ne išmintis, mokslas jos taip pat neteikia"[11]. Filosofinė išminties kategorija, kuria Vydūnas įvertino lietuviškąjį entuziazmą, kūrybiškai atliepė jaunųjų menininkų proteguojamą „dailės gaivalą", lyrinį „širdies klyksmą" bei „žmogaus ilgėjimos paslaptį" (Čiurlionienė).

Tad kritikuodama „Varpo" prozą, Čiurlionienė rašė, kad tai esąs pavyzdys „realizmo vaikiško, nevykusio", kad kūriniuose vaizduojamas gyvenimas „nė žingsnio neatsitolinus nuo to gyvenimo tikrumo"[12]. Kritikei čia svarbu ne tiek istorinis pjūvis, „Varpas" kaip realizmo pradžia lietuvių literatūroje, o vertybinis šio meninio metodo aspektas. Užsimindama apie „atsitolinimą", rašytoja turėjo galvoje ne „aš" sunaikinančią intuicijos objektyvaciją, bet pagilintą realizmą, kai tikrovė neapribojama jai adekvačiomis formomis meno kūrinyje, o yra konceptualizuojama antrinės realybės paieškomis bei interpretaciniais atradimais. Čiurlionienė čia nesuplaka senųjų bandymų su avangardistinėmis naujovėmis, kaip tai darė J. A. Herbačiauskas, kinematografiško realizmo terminu vadinęs ne XIX a. primityvųjį realizmą, bet avangardistinius montažinės stilistikos pavyzdžius, kuriuose nebuvo jo trokš-

---

[10] Lietuvoje.— P. 52.
[11] *Vydūnas.* Raštai.— V., 1990.— [T.] 1.— P. 67.
[12] Iš mūsų literatūros.— P. 157.

tamos mistinės neoromantinės dvasios. Čiurlionienė kalbėjo apie literatūrą kaip apie apskritai gilesnę realybę, o ne „kaip gyvenime" principą, tolygų mėgėjiškajam „naiviam realizmui"[13]. Kūrėjui turi rūpėti simboliniai tikrovės parametrai, o ne „paviršiaus fotografavimas", kuriame „sielos apsireiškimo, psichologijos nė šapo". Ieškodama realistiniame kūrinyje psichologijos, Čiurlionienė randa jos užuomazgas Žemaitės apsakyme „Petras Kurmelis". Ji vertina Žemaitės „nepaprastą literatūrinį talentą", pabrėžia, kad realizmas — tai jos prigimties talento būdas". Kritikė čia iškelia organiškumo pradą, autoriaus pasaulėjautos, psichologijos tipo ir individualaus *meninio vaizdavimo principų atitikimą, jų kūrybiškąją* vienovę. Kaip tik šiuo aspektu ji ir parašė straipsnį apie Žemaitę, norėdama visiems išaiškinti, „kokios rūšies Žemaitės talentas yra". XX a. pradžioje lietuvių literatūros savimonei talento rūšies nustatymas buvo vienas pirmaeilių „dvasios mokslų" uždavinių.

Čiurlionienei šiuo atveju mažiau rūpėjo, kokiems estetiniams sroviniams, žanriniams principams atstovauja meninis talentas. Svarbu, kiek talentą lydi individualybės autentiškumas, psichologinis įtikinamumas, autoriaus tiesa, galinti tapti prielaida meninei tiesai. Teigiamai vertindama V. Kudirkos raštus, juose kaip ir Žemaitės ar K. Donelaičio kūryboje, ji ieškojo realistinės gilumos, matė „gyvo skaudaus juoko nevystamus neužmirštamus literatūros žiedus". Taigi individualumo pradą šiuo atveju kritikė akcentavo kaip apskritai meno subjektyvios pažintinės veiklos specifinį bruožą: „žmogus pats darosi kaip ir pasaulio viduriu"[14].

Pagilinto realizmo koncepciją Čiurlionienė pradžioje stengėsi sieti su psichologizmo stiprėjimu. Todėl ir Šatrijos Raganos impresiją „Dėl ko tavęs čia nėra?" kritikė laikė „anga taip pageidaujamam raštijoje žmogaus pagilinimui". Tik šitaip įmanomas „tyrinėjimas ir kilnojimas savo sielos"[15], apie kurio prustiškąjį psichologinio ar D. Džoiso mitologinio asociatyvumo variantus nebuvo ko ir

[13] Ten pat.— P. 148.
[14] Ten pat.— P. 153.
[15] Ten pat.

galvoti Lietuvoje. Tačiau Čiurlionienė jau teigė, kad žmogaus saviraiška mene prasideda nuo subjekto savirefleksijos („aš kenčiu arba aš džiaugiuos"), tuo tarsi pratęsdama O. Vaildo estetinę poziciją: „didžiausi pasaulio įvykiai vyksta „žmogaus mintyse", kur pasaulis suvokiamas „be dogmos" (J. Ivaškevičius), tačiau ne be egzistencinio ar socialinio tragizmo metafizikos — *per aspera ad astra.* „Tamsieji šaltiniai", demoniškieji pasąmonės klodai, F. Nyčės siūloma piktumo ir gilumo sandrauga dar nebuvo populiari (Vaižganto sakmė apie „pragarines aistras" „Nebylys" — 1930 metų kūrinys). Tad amžiaus pradžios lietuvių kūrėjai privalo nors įsisąmoninti, jog „ne visos žmonių sielos vienodos",— sakė 1913 m. Čiurlionienė. Tuo ji lyg pritarė K. Jurgelionio ryžtui atnaujinti lietuvių literatūrą su „audros ir veržto" jėga, išvaduoti ją iš „ašarų ir dūsavimų"[16]. Būtina vengti aplinkos kopijavimo ar tariamai objektyvaus vaizdo perkėlimo į meno sferą, nematant jame nei socialinių, nei psichologinių priežasčių „skaudžios teisybės". (Tokiu neoromantiniu subjekto veiklos iškėlimu pasižymi daugelio amžių sandūros menininkų ir teoretikų pažiūros: ne tik M. Prusto, bet ir natūralistų — impresionistų brolių Gonkūrų). Tad ir Čiurlionienės nuomone, be „individualizmo aido" lieką tik „šiurpios plunksnos pasakojimas". Aptardama Lazdynų Pelėdos kūrybą, kritikė iškelia jos, kaip ir Žemaitės, realistinę prigimtį ir kartu jau užčiuopia vadinamąjį „antrąjį pasaulį", kvalifikuoja jį kaip „sielos ilgėjimos", „švelnumo", „lyrikos" analogą, lyg kokią metafizinę kūrybos specifikos platformą[17]. Gal dėl to šiame straipsnyje svarsto ir bendresnius klausimus, tęsia ankstesnėse publikacijose pradėtą realizmo bruožų charakteristiką. Išskiria šiai srovei būdingą „paprastą tikrumą", pabrėžia, kad Lazdynų Pelėda „nestumia dvasios į neregėtus pasaulius". Tokią tendenciją kritikė laikytų es-

---

[16] Iš mūsų literatūros.— P. 113. Išvadavo bene I. Seinius 1914 m. apysaka „Bangos siaučia", kur, tęsdamas impresionistinę Šatrijos Raganos „tradiciją", kūrinio herojaus lūpomis antrino Čiurlionienei: „Minčių įvairių esti. Ne visuomet jos vienodos" (*Šeinius I.* Rinktiniai raštai.— V., 1989.— T. 1.— P. 229).

[17] Keli žodžiai apie Lazdynų Pelėdą // Viltis.— 1909.— Nr. 44.— P. 2.

miniu realistinio vaizdavimo požymiu, kuriuo realizmas skiriasi nuo simbolizmo, su šiai srovei būdingais „neregėtais pasauliais“ bei mistika, kaip empirinės mąstysenos priešpriešomis. Tokio meninės tiesos specifiškumo ji nematė kito prozininko — Vinco Pietario raštuose, nes ten nesą įvesta „nieko savo“. Šį trūkumą kritikė sieja su rašytojo asmens savybėmis, jo kūrybos realizmą išvesdama iš paties prozininko charakterio, nesugebėjimo priešintis jį pančiojusioms aplinkybėms, asmenybinio gaivalo ir valios nebuvimo. Čiurlionienės meno supratimas ryškus ir jos laiškuose poetui Jovarui:

„Tamsta neišskiri dviejų rašymo vagų, publicistikos, kuri gali apsireikšti labai jautriuose ir karštuose straipsniuose, ir poezijos. <...>

Dailiai supintos eilės tai dar ne poezija, išrokuoti darbininko vargus tai dar ne poezija, nors galima iš to pasemti temą puikiems straipsniams ir būti nuosekliu veikėju, nuskriaustųjų užtarėju. Poezijai to dar mažai!“[18]

Keldama meninės individualybės pradus, Čiurlionienė akcentuoja ir autobiografiškumą. Čia literatūros ji dar neskirsto nei į sroves, nei į žanrus (nes Lietuvoje dar dominavo ikisrovinis sinkretizmas), o ieško tokių meninės veiklos bruožų, kuriais lietuvių literatūra skirtųsi iš bendrojo visuomenės dvasinio patyrimo. Tai amžiaus pradžioje Lietuvoje tapo bene aktualiausia ir istoriškai teisingiausia. Tačiau keldama individualizmo svarbą, Čiurlionienė ilgainiui vis dėlto jau atskyrė gyvenimo ir vaizduotės sferas. Literatūros pradžia „arba gyvenime, arba rašytojo vaidentuvėje“[19],— skelbė kritikė, kartu brėždama griežtą takoskyrą ne tik tarp meno ir gyvenimo, bet jau ir tarp realizmo ir simbolizmo, kaip Vakarų Europos produktų, kurių Lietuvoje esančios tik užuomazgos. Todėl atskirdama juos kritikė pasielgė įžvalgiai. Tačiau realizmas ilgainiui jai apskritai prarado metodo, „iš gilumos atidengiančio žmogaus psichologiją“ (apie kokį svajojo J. Biliūnas), savybes. Greitai Čiurlionienė, kaip ir J. A. Herbačiauskas, realizmą ima traktuoti tik kaip fotografiją, tarsi realizmui netiktų nei sielos apsireiškimai,

---

[18] Literatūra ir kalba.— 1987.— [T.] 20.— P. 166.

[19] Iš mūsų literatūros.— P. 147.

nei „ilgėjimos". Prie pastarųjų, jos manymu, gali vesti tik „vaidentuvės pasaulis", kuriuo sukuriami, sakykim, Vydūno dramų „atitraukti nuo žemės paveikslai". Tik jie, kaip abstrakcijos ir simboliai, išreiškią „ilgėjimos paslaptį", sielos troškimus, „širdies klyksmą"[20]. Taigi kūrybos gilinimą arba, kaip kritikė vadino, „žmogaus pagilinimą" ji bando atsieti ne tik nuo realizmo, bet ir nuo psichologizmo, kurio, kaip realistinio vaizdavimo komponento, trūko lietuvių literatūrai, kad galėtų kisti, tarkim, jos prozos sandara[21].

Artėdama prie simbolizmo estetikos, kritikė nebesižavi nei psichologiniu J. Lindės-Dobilo romanu „Blūdas", kur „svorio centras iš aplinkumos, revoliucijos įvykių vaizdavimo nukeltas į žmogaus psichiką, jų sielos išgyvenimus"[22], nei impresionistine meilės pasaka — I. Šeiniaus „Kupreliu", kuris taip domino Vaižgantą ar B. Sruogą. Čiurlionienė tarsi nebematė šių lietuvių literatūros psichologizavimosi tendencijų, nes nebeįžvelgė jose mistinės „ilgėjimos paslapties". Atrodytų, negalėjo jai imponuoti nei H. Ibseno psichologinis dualizmas, bet kritikė jį propagavo. 1913 metais straipsnyje „Dailės prasmė gyvenime" ji neneigia Šekspyro „Hamleto", o atvirkščiai — pabrėžia, kad „kenčiančios sielos matomas pasaulis, — tai du — dargi prieštaraujančiu". Tačiau ši užuomina siejama su mintimi, kad menas — vis dėlto autonomiška idealiųjų žmogaus troškimų sfera.

Gyvenimo tikrumas, kaip realizmo pagrindas, jos nuomone, eina skyrium nuo „širdies svajojimo, nors liaudies dainose viens su kitu pinasi". „Širdies svajojimas" suprantamas jau kaip „ilgėjimos" simbolistinė meninė platforma. Ir tik dėl to žmogus trokštąs „išvysti savo rankų padaryta tai, ką matė savo vaidentuvėje"[23]. Menas tampa ne tik savarankiškos, bet ir atitrauktos, atitolintos ir imanentiškai statiškos vaizduotės sritis, o ne žmogaus aspiracijų, iškeltų praktinio santykio su gamta ir su realybe

[20] Dailės prasmė gyvenime // Viltis.— 1913.— Nr. 47.— P. 3.
[21] *Stonys J.* Psichologizmas ir lietuvių proza.— P. 6.
[22] *Mykolaitis V.* Dobilas ir jo Blūdas // Dienovidis.— 1940.— Nr. 2.— P. 110.
[23] Lietuvoje.— P. 29.

proceso savimonė, transformuojanti tą realybę pagal dinamiškus grožio dėsnius. (Taip galėjo būti suprastas menas materialistinės pasaulėžiūros autorių.) Bet Čiurlionienė teigė kitka: „Dailė tai paskutinis žodis to, ko geidžia vaidentuvė“, arba „žvelgesys dvasios akimis į tai, kas yra“, vadinasi, kas yra skyrium nuo to, ką mato realybėje kūrėjo akys. Šiuo požiūriu Čiurlionienės pozicija sutapo su tuo laiku madingu estetizmo teiginiu: tikrovė kopijuoja meną, taip tarsi tęsiama biblinės išminties „pradžioje buvo žodis“ samprata. Meno antrumą Čiurlionienė suvokia ne kaip gyvenimo tiesos specifinį atspindį, ne kaip ryšį su pirmine tikrove, o kaip pirminės tikrovės arba „matomojo pasaulio pančių numetimą“[24]. Kai kuriais atvejais kritikė buvo priartėjusi prie meno prigimties sampratos, išdėstytos Lietuvoje J. Biliūno kritikoje (teigė, kad „grožybės supratimas mainosi nuo begalės visokių sąlygų“), bet šie svarstymai nenustelbė simbolistinės nuostatos apie „individualinį žmogaus palinkimą ir kultūros laipsnį“. Psichologinį meno pamatą Čiurlionienė estetikoje pakeičia teze apie jausmų „judėjimą ir pilnumą“, dar negalėdama paaiškinti, kokiu būdu šis atsiranda ir veikia. Čia ji supriešino du meninės veiklos tipus, užuot abu pripažinus: realistinį analitinį ir simbolinį abstrahuotą, romantinį vaizduotės pradą, vienodai reikalingus ne tik lietuviškojo meno plėtotei, bet ir tomis pačiomis teisėmis veikiančius žmogaus psichikoje.

Mat Čiurlionienė dar nekėlė klausimo, kas inspiruoja — tikrovės konkretumas simbolinį apibendrinimą ar priešingai. Amžiaus pradžios estetinė mintis Lietuvoje, matyt, dar to negalėjo atsakyti. Tačiau reikšminga tai, kad Čiurlionienė meninę vaizduotę iškėlė kaip apskritai kūrybos mechanizmo tipologinį garantą, o ne tik kaip XX a. romantikų aukštinamą ir ginamą emocinę antitezę tikrovės šiurkštumams. Meno „neprigulmingumo“ vėliavą Čiurlionienė ilgainiui iškelia jau ne vien kūrybinės veiklos specifikai apibrėžti. Absoliutindama estetinį išgyvenimą, ji suteikia jam imanentinio reiškinio statusą, orentuodamasi ne į socialinės aplinkos determinuotus ryšius,

---

[24] Liuosos mintys // Viltis.— 1909.— Nr. 12.— P. 3.

o į „jausmus, baimes ir troškimus, kurie visoje žmonijoje ir visados yra amžini“.

Visoje Vakarų Europoje vykstant polemikai dėl vertybių perkainojimo, gilesnės meno kūrybos sampratos perkėlimas į Lietuvą, ką ir padarė Čiurlionienė, buvo itin svarbus, nes čia dar ilgai savikritiškai bus pripažįstama, jog „mes lietuviai <...> dar nesame susitarę, ką mes vadiname kūryba ir ką mes vadiname mūsų tautine kūryba“[25].

SIMBOLIZMO IR PSICHOLOGIZMO TENDENCIJŲ SANKRYŽOJE

Čiurlionienė tikino, kad lietuvių rašytojų veikalus išvertus į kitas kalbas pasirodytų „ne tik turinio, bet ir formos silpnumas“, ir tai aiškiai liudija „rašytojų menką kultūrą“[1]. Čia, regis, ir būtų tas anksčiau minėtas „kultūros laipsnio“ stygius. Kritikė pripažino Žemaitės talentą, jos meninį individualizmą, tačiau buvo įsitikinus, kad ši autorė negalinti reprezentuoti lietuvių literatūros vien todėl, kad atstovauja realizmui, kuris Vakarų Europoje „šaukėsi“ esminio revidavimo, tai yra akademinių kanonų bei natūralistinių metodų atšaukimo. Todėl Čiurlionienė tipologiškai gretina Žemaitę ir Šatrijos Raganą kaip kontrastingus lietuviškus pavyzdžius, kuriais iliustruoja realizmo ir simbolizmo raidos ypatumus Lietuvoje. (Analogiškai B. Sruoga yra gretinęs Maironį ir V. Krėvę.) Čiurlionienė buvo suinteresuota programiniais lietuvių literatūros atnaujinimo uždaviniais, todėl į Šatrijos Raganą ji žvelgė turėdama galvoje XX a. pradžios estetines tendencijas, visokeriopai proteguodama „ilgėjimos“ ir „nuliūdino“ poetiką. Šatrijos Raganos „Dėl ko tavęs čia nėra“, kritikės nuomone, „visai naujos rūšies veikalas“[2], žinoma, visų pirma realistinių „Varpo“ bandymų kontekste. Lenkijoje I. Matuševskis, aiškiai perfrazuoda-

[25] Baras.— 1925.— Nr. 1.— P. 34.
[1] Iš mūsų literatūros.— P. 153.
[2] Ten pat.

mas O. Vaildą, taip pat džiaugėsi, jog literatūroje „tipas virto individu, individas nuotaikomis“[3].

Tad nieko stebėtino, jog toks „simbolistinis intymumas“ kritikei Čiurlionienei rodėsi apskritai svarbiausias literatūros specifikos elementas, sustiprinsiąs lyrizmo ir simbolizmo tendencijas lietuviškojo žodžio bandymuose. Kritikė kalba apie simbolizmą ne tik kaip apie XX a. pradžios, bet ir apskritai kaip apie visų laikų meno specifikos ypatumą (žymus anglų režisierius G. Kreigas, tęsdamas romantiko T. Karleilio mintį, jog žmogus... gyvena simbolių apsuptyje, 1910 m. taip pat teigė, kad gyvenimo pagrindas simbolizmas, kad mes naudojamės simboliais kaip to gyvenimo būties substratais[4]). Čiurlionienės požiūriu simbolizmas — tai tipologinė būties samprata, pasaulėžiūrinė kategorija. Ji artima populiariems samprotavimams apie tokį tikrovės interpretavimą, kai žmogaus būtis suvokiama kaip simbolinė amžinybės projekcija, kurią žmogus privalo įspėti savo gyvenimu—likimu. Mat pavienio žmogaus likimas — simbolinė pasaulio ir jo kūrėjo lemties raiška, anot rusų filosofo N. Berdiajevo, plėtojusio mintį apie intuityvų universalumo skleidimąsi individualume; lenkų istoriografijoje taip pat buvo aktualinama nuostata apie tautos, kaip etninio vieneto, dvasioje slypinčias universumo potencijas, tai imponavo ir lietuviškajai meninei teorinei sąmonei. Kritikės manymu, Lietuvoje tobuliausiai tai įkūnija Vydūnas[5]. Todėl Vydūnas esąs grynesnis už visus lietuviškuosius simbolistus. Kodėl? Kiti vertintojai Vydūno dramų atžvilgiu buvo griežtesni, matė jų simbolinės metafizikos schematizmą. Pavyzdžiui, L. Gira „Probočių šešėlius“ vertino kaip reikšmingiausią kūrinį, o kitas šio rašytojo pjeses vadino grynai „tendencijiniais veikalėliais“. Tendencingumas, kurį Čiurlionienė peikė kaip realistinės literatūros ydą,

---

[3] *Matushewski I.* Słowacki i nowa sztuka.— P. 16.

[4] *Крег Э. Г.* Воспоминания, статьи, письма. — М., 1986. — С. 272.

[5] Čiurlionienei Lietuvoje, regis, artimiausia buvo ne tik Vydūno kūryba, bet ir jo „Amžinoje ugnyje“ 1912 m. formuluojama simbolizmo samprata. „Man visas pasaulis, visas gyvenimas išrodo simboliu didžiosios gyvybės, iš kurios jis kyla“ (*Vydūnas.* Amžina ugnis.— V., 1969.— P. 36.— P. 6).

L. Giros buvo aptiktas ir simbolistinėje dramaturgijoje. Tačiau Čiurlionienei viskas Vydūno kūryboje atrodė nepriekaištinga. Tai dėl to, kad Lietuvoje tikroji literatūrinė kūryba, jos žodžiais, prasidedanti Vydūno „teosofo poeto veikalais ir didelio masto lyriku Vincu Krėve"[6] (J. Gobis 1925 m. prie šių dviejų pridėjo dar Putiną, vadindamas visus „moderniojo estetinio skonio ir giliais rašytojais"[7]). Autorė nepaaiškina, ką ji turi galvoje, V. Krėvę vadindama lyriku, bet reikia manyti, kad lyrizmas jai svarbus ne kaip subjekto psichologinis pagilinimas, o kaip „ilgėjimos", simbolinės paslapties, Vydūno žodžiais, „slaptingosios didybės", raiška (beje, B. Sruogai V. Krėvė taip pat — naujosios dvasios poetas, kurio Šarūnas — lyriška daina[8]). Sustačiusi greta Vydūną ir V. Krėvę kaip du lygiaverčius autorius, nepriešina jų kaip Žemaitės ir Raganos[9]. „Raštijos pilnybės" požiūriu Čiurlionienė tiesiog nori būti objektyvi vertintoja. Jau straipsnyje „Liuosos mintys" ji aiškino, jog literatūra turi „skristi aukščiau" (simbolistinė linkmė), „geisti daugiau" (realistinė psichologinė), „kalbėti gražiau" (būtų atitinkamo meninės, profesinės „kultūros laipsnio"). Todėl ji ir skelbė: „reikia siekti dugno" (dostojevskiška linkmė, kurią V. Krėvė realizavo ir „Šarūne"), ragino „kilti kuo aukščiausiai" (meterlinkiškas, vydūniškas ir čiurlioniškas kelias). Bet ilgainiui šių dviejų psichoanalitinių ir metafizinių orientyrų, kaip „raštijos pilnybės" polių, kritikė nebesistengė suvesti į vieną, apskritai lietuvių literatūros pagilinimo metodologinę plotmę, skatino tą kūrybos modelį, kuriame dominavo tik simbolistinė „keliančių sparnų" estetika. Kritikei atrodė, kad „mistiškai įkvėpti Meterlinko paveikslai" yra „grynosios", „tikrosios" literatūros etalonas. Ji tarsi užslopino tas tendencijas, kurios stumia ne tik „idė-

---

[6] Iš mūsų literatūros.— P. 48.

[7] *Gobis J.* Poetinės kūrybos filosofija // Židinys.— 1925.— Nr. 6—7.— P. 157.

[8] *Samulionis A.* Balys Sruoga.— P. 53.

[9] Vėliau ir Vaižgantas, tarsi pritardamas Čiurlionienei, teigė, jog „Ragana — kultūros žiedas, Žemaitė — šaknis" (Sekmoji diena.— 1921.— Nr. 42.— P. 3).

jų energiją", bet ir „instinkto energiją"[10] ir kurias J. Lindė-Dobilas pageidavo matyti literatūros kūrinyje, nes menas žmogaus šviesiąsias ir tamsiąsias spalvas vienodai atspindi. Bet šios pozicijos nepripažino vėliau Vydūnas, teigęs, jog Dostojevskis ir Tolstojus turėjo daug „griaunančių dalykų", kurie Lietuvai nepageidautini, nes mūsų krašte svarbiausia ginti „tautos padermės gerinimą"[11]. Čiurlionienė irgi pakluso tokiam „meno padermės gerinimo modeliui", atmesdama dioniziškąjį Nyčės propaguotą piktumo ir gilumo vienoje substancijoje variantą. Tokie vienpusiavimai buvo neišvengiami brėžiant tipologinę takoskyrą tarp besiformuojančio lietuviškojo psichologizmo ir simbolizmo. Drauge ryškėjo teoriniai meno problemos aspektai, jau ir Lietuvoje suaktyvinę realistinių ir nerealistinių srovių procesą, apėmusį to meto Europą.

Lietuvių literatūrinė mintis buvo neabejinga Vakarų Europos, ypač lenkų bei rusų kultūros vykstančiai panašiai diferenciacijai. (Pvz., prie dostojevskiškojo psichologizmo šliejosi jaunieji H. Hesė, T. Manas, simbolistinę M. Meterlinko kryptį netiesiogiai palaikė R. M. Rilkė). Čiurlionienė sąmoningai ieškojo analogų lietuviškoje dirvoje. Tokia jos misija ypač svarbi, kadangi Lietuvoje šių dviejų estetinių orientacijų recepcija buvo specifinė. V. Krėvė ir J. Lindė-Dobilas, kaip psichologinės krypties atstovai („Blūdo" ir „Šarūno" autoriai), F. Dostojevskį pripažino, vertino ir nesibaimino dėl jo „prigijimo" Lietuvoje (pagaliau Lenkijoje populiaraus), o Vydūnas F. Dostojevskio „atsisakė", manydamas, kad lietuviams nebūdinga ir nenaudinga realistiškai knaisiotis savyje jo vadinamame „asmens pliuralizme", nes svarbiausi mene esą — simboliniai tautiškumo ir dora persmelktos vienybės idealai. Čiurlionienė, supriešindama analitinį psichologinį „dvasios takų" modelį su „keliančių sparnų" estetika, tik iš dalies pasinaudojo „Młoda Polska" požiūriu, kuris skelbė, jog kūryba lenkiškąjį tautinį stilių turi išreikšti per paties kūrėjo sielą kaip meninį „gyvenimo filo-

[10] *Gobis J.* Poetinės kūrybos filosofija // Židinys.— 1925.— Nr. 4.— P. 268.

[11] Akademikas.— 1934.— Nr. 5.— P. 115.

sofijos", taigi „idėjų" ir „instinkto" vienovės, lydinį, tampantį simboliu. Orientuodamasi į lenkus, savo pažiūromis Čiurlionienė nebuvo svetima ir kai kuriems rusų simbolistams, nes šie, pasak A. Belo, visi individualistai, „veidu atsigręžę į Rusiją". P. Galaunė prisimena, kad „Mir iskusstva" grupės nariams Čiurlionis, kaip lietuviškojo stiliaus romantinė nacionalinio simbolizmo apraiška, artimesnis už Vrubelio demoniškąjį individualizmo variantą, tarsi juo Vrubelis jau nusigręžtų nuo Rusijos, kaip S. Pšybyševskis, sekdamas Nyče, atseit nusigręžė nuo Lenkijos. Kaltinimai dėl grėsmės tautos padermės gerinimui panašūs, nors ne tapatūs lietuviškiesiems. Lietuvių estetinė mintis atsidūrė psichologizacijos ir simbolizacijos — naujų meninio vaizdavimo principų, pirmiausia nesubrendusį realizmą perkainojančių perspektyvų, sankryžoje. Antai Adomas Lastas (Juodasai), vienu atveju siūlė simbolinės fantazijos — Čiurlionio, Meterlinko kryptį („Pabuskit, klajūnai, dievaičiai minties, pažvelkit visatos akysna"), kitu — tarsi pakluso F. Nyčės, F. Dostojevskio, S. Pšybyševskio, A. Strindbergo koncepcijoms, ragino skverbtis į „prarajų gelmių" dramatiškąsias paslaptis („visi galimumai, sapnai visumos žmogaus labirintuose tūno").

Tad Čiurlionienė, nusibrėžusi žvelgimo „visatos akysna" uždavinius, kiek nutolo nuo jai artimo „Jaunosios Lenkijos" sąjūdžio, turėjusio visapusiškesnę programą. Lenkijoje tuo pačiu laiku, 1894 m., išėjo ir Š. Bodlero eilėraščiai — psichologinis „intymusis simbolizmas" (Bodleras — „apsigimęs mistikas", anot M. Niemojovskos)[12] ir Z. Pšesmyckio dar 1891 m. parengta M. Meterlinko egzistencinio „metafizinio simbolizmo" kūrybos rinktinė. Tiesa, atsidūrusi prieš skirtingas menines alternatyvas, kritikė kartais yra bandžiusi ieškoti kompromiso. Ji diplomatiškai laviravo, sakydama, jog dailė tai vis dėlto „ieškojimas savęs", tarsi neprieštaravo toms psichologizavimosi tendencijoms, kurias V. Bičiūnas įvardijo „romantiniu natūralizmu"[13] ir kurias savotiškai buvo reabi-

[12] *Niemojowska M.* Zapisy zmierzchu: Symbolisci angielscy i ich romantyczny rodowód.— Warszawa, 1976.— P. 248.

[13] *Bičiūnas V.* Meno kultūra // Gairės.— 1923.— Nr. 3.— P. 150.

litavęs J. Baltrušaitis, tiesa, ne Lietuvoje, bet Rusijoje, versdamas į rusų kalbą ne tik „idėjų energijos“ atstovus simbolistus Meterlinką ar Hofmanstalį, bet ir „instinkto energijos“ adeptus, „dekadentus“ A. Strindbergą su G. d'Anuncijum, kūrybinę savimonę pakreipdamas į vrubeliškai ar andrejeviškai „maištingą šiuolaikinės sielos komplikuotumą“. Dėl to, regis, priešingai negu M. K. Čiurlionis bei Čiurlionienė, jis ir Pšybyševskio alogiškuosius „sielos kelių“ labirintus vertino teigiamai — kaip ir simbolistinės metafizikos grynuolių kūrybą[14]. Tačiau, Čiurlionienės, nuomone, žmogus „besiplėtodamas jautrėja ir švelnėja visuose atžvilgiuose“, kitaip tariant, linksta ne į psichoanalitinį „biologinį“ pšybyševskiškąjį, o į visatinį metafizinį santykį su būtimi ir laiko begalybe. Kritikė pripažino, kad Šekspyro „būti ar nebūti“ psichologinė refleksija, žmogaus dualizmas, romantikų maištas — gerai, bet tai vis dėlto realizmas, susietas su psichologizmu. Jis suvokiamas kaip dėsningas, bet duodama suprasti, kaip nereikia jame ieškoti „keliančių sparnų“ estetikos. Baimintasi, kad XX a. pradžioje „realistiniai“ žmogaus elgesio motyvai, psichologinis knaisiojimasis savyje, „kankinimasis“, „aistrų našta“ (Dž. Londonas) neužstotų kelio į dvasingumą, Vydūno suformuluotos „ašainės sąmonės“ žmogiškumą, „sąmoningumą“, į simbolizmo kosmines gelmes ir platumas, nors vėliau V. Mykolaitis-Putinas recenzijoje apie V. Stonio „Ašarėles“ tars: „Į simbolį kelias tik per gyvenimą“[15], tai yra per vidinio judesio, Čiurlionienės skelbto „širdies klyksmo“ psichologinį konkretumą, „dvasios karštį“[16], apgaubtą transcendentine aura, kuri susietų instinktą su intelektu, kaip to reikalavo intuityvizmo estetika (A. Bergsonas). Tik personalizuotas kalbėjimas leidžia pasiekti vizijų ir psichoanalizės autentiškumo santarvę, dvasines ir „gamtines įtėkmes“ (Vydūnas) sulydantį simbolizmo efektą. „Akimirka — amžinybės sesuo“,— sakė V. Ivanovas, ka-

---

[14] *Bundzaitė E.* Jurgis Baltrušaitis ir teatras // Kultūros barai.— 1989.— Nr. 11.— P. 58.

[15] Židinys.— 1924.— Nr. 1.— P. 69.

[16] *Kubilius V.* Lietuvių literatūra Europos literatūrų lyginamojoje istorijoje // Pergalė.— 1986.— Nr. 1.— P. 190.

dangi akimirksniu išgyvenama tai, „kas trunka šimtmetį" (R. M. Rilkė). Tačiau sekdama ankstyvąja M. Meterlinko kūryba, o ne, tarkim, D. Džoisu, Čiurlionienė įtikinėjo, kad „ateina laikas, kada ir žvilgsnis yra jau labai realinis apsireiškimas". Toks „apsireiškimas" pernelyg artimas realizmui, vadinasi, nerekomenduotinas lietuvių literatūrai, kur kumštį tegu „užstoja žodis, o patį žodį žvelgesys". Tuo kritikė tarsi pranašavo ir lietuvių lyrikai kvapų bei spalvų poeziją, kurios jau buvo Ispanijoje — Chimeneso eilės, atribojusios intymųjį simbolizmą nuo metafizinio intelekto, fizinėje tikrovėje ir materialiniuose daiktuose slypintį misticizmą nuo Malarmė skelbtos simbolizmo sampratos, t. y. daiktų „idealiųjų durų". O tą vykdyti vargu derėjo, nes iš tiesų „metodologiniu požiūriu nėra ir negali būti skirtumo tarp intelektualios ir intuityvinės-impresionistinės krypčių simbolizme, <...> nes šalia simbolinės raiškos kitas pagrindinis simbolistų, poetinio metodo komponentas — intuityvios būties suvokimas"[17]. Tačiau Čiurlionienei rūpėjo dar ne paties simbolizmo diferenciacija, o jo totalinė priešpriešа realistiniam suvokimui. Nepritardama realistinei psichologinei tendencijai, Čiurlionienė lyg ir nutolo nuo literatūros visumos, „raštijos pilnybės" pozicijų, pasidavė kraštutinumui, vienpusiavo, nerealizavo „pilnatvės principo", kurį derėjo ugdyti lietuvių literatūrinėje aplinkoje. Bet tai, regis, sudarė lietuvių literatūros atsinaujinimo specifiką, kai simbolizmo ar psichologizmo definicijos bei jų lygmenys dar nebuvo aiškūs; jas atstojo bendra „ilgėjimos" nuostata, iš kūrėjo reikalaujanti — „kad jis giliau pažvelgtų" (Čiurlionienė).

Dėl pageidavimo pažvelgti giliau ir komplikavosi literatūrinė praktika bei teorija. Ryškėjo galimi šio pažvelgimo vidiniai išsišakojimai: psichologinė impresionistinė analizė, neignoruojanti „instinkto energijos", prasiveržė V. Krėvės „Šarūne" (1911), I. Šeiniaus „Bangos siau-

---

[17] *Baužytė G.* Oskaro Milašiaus vieta prancūzų simbolizmo poezijoje // Literatūra.— 1989.— [T.] 31.— P. 63.

čia“ (1914), B. Sruogos lyrikoje; tuo pat metu brendo literatūros „ant intelekto pamato“ tendencija, kai intuityvus lyrinis vaizdas judėjo minties, metafizinės idėjos kryptimi ir sudarė simbolistinės pasaulėvokos (M. Gustaičio, jaunojo V. Mykolaičio-Putino) lyrikos pagrindą. Pastaruoju atveju galiojo M. K. Čiurlionio devizas žvelgti į žmogų „nuo bokštų aukštų“, o ne į „prarajų gelmes“, kurių pažinimas paliktų sieloje destruktyvius pėdsakus. Šiuo požiūriu V. Landsbergis teisus, sakydamas, jog S. Kymantaitei turėjo įtakos M. K. Čiurlionis. Tačiau ne vien jis. Lietuviškoje dirvoje bei raštijoje kritikei imponavęs ir teosofas Vydūnas. Tautinio gyvenimo ritmą bei profesinės kūrybos bandymus jis vertino „visos Visumos“ ir „Amžinybės“ kriterijais, lietuviškajai praktikai suteikdamas teorinį filosofinį aspektą[18]. Filosofas pabrėžė, jog visumos atsiskleidimas yra įkūrimas abiejų — dangaus ir žemės — pradų, kurie, kaip „priešingumų sąryšio“ komponentai, yra žmogaus, tautos ir kūrybiškosios „gyvybės pilnumo“ garantai. Toks požiūris tarsi tęsė dar 1907 m. Čiurlionienės linkėjimą literatūrai „daugiau minčių“ (pirma) ir „gilesnių jausmų“ (antra). Taigi budo tai, apie ką diskutuos kiek vėlesnių dešimtmečių autoriai: refleksija, lietuviškąją sąmonę apsargdinusi „faustiškaisiais vakarais“, ir drauge juos gydanti injekcija — „rytų pasyvumo ir legendariškumo“ meilė — vartai į simbolistinę-metafizinę meditaciją. XX a. pradžios estetinėje savimonėje šias dvi orientacijas susintetino „sielos giedrumu“ M. K. Čiurlionis, kaip „kosmoso religijos adeptas“ (B. Lemanas). Jis savaip užgesino psichoanalitinių-jutiminių ir metafizinių-dvasinių pradų alternatyvą, teoriškai iškeltą Čiurlionienės, Vydūno straipsniuose. Prie neoromantinės M. K. Čiurlionio vaizduotes skrydžių tapyboje pritapo J. A. Herbačiausko ir Vydūno misteriškoji pasaulėjauta, įkūnyta abiejų dramaturgijoje, už kurią kritikė Čiurlionienė jiems pripažino retai dalytus to laikotarpio litera-

---

[18] *Gasiliūnas V.* Vydūniškoji kultūros ir jos žmogaus samprata // Literatūra.— 1987.— [T.] 19(1).— P. 32.

tūroje „savybinių talentų“ titulus. Šiuo poelgiu Čiurlionienė tarytum būtų pritarusi dėl meno kūryboje reiškiamos fizinės (psichologinės) ir metafizinės (simbolistinės) realybės vienovės, nes kaip tik tokią ją ir propagavo, tarkim, Vydūno „amžina ugnimi“ degantys herojai, kai žemiškoms aistroms, gyvybės pradams („geismui“) siekė įlieti universalumo, pateisinti juos didžiosios Priežasties ir Amžinybės reikalavimais.

POŽIŪRIS Į LIAUDIES KŪRYBĄ

Kūryba turi remtis autoriaus „ilgėjimos“ intensyvumu, prilygstančiu simboliniam katarsiui, teigė neoromantikai. Tokį estetinio išgyvenimo fenomeną liaudies kūryboje jau įžvelgė L. Rėza (1776—1840), o dabar pritarė ir Vydūnas, apie juos palankiai rašė Čiurlionienė. Pirmąkart plačiau į liaudies meną Čiurlionienė atkreipia dėmesį straipsnyje „Tautiškasis skyrius III lietuvių dailės Parodoje“ (Viltis.— 1909.— Nr. 45). Šias mintis pratęsė knygoje „Lietuvoje“. Čiurlionienei, kaip ir L. Rėzai, ypač imponavo lietuvių liaudies dainos. Jose kritikė matė ne tik „nevaržomą paprastumą“ (L. Rėza), bet ir optimalią žodžio ekspresiją, paremtą ne modernistiniu „tikslaus vaizdo“ racionalumu, o kalbos „ekonomija“, kylančia iš gaivališkos (romantinės) meninės intuicijos, kuri čia nėra identiška XX a. pradžioje simbolizmą keitusioms imažistinei ar akmeistinei poezijos minimalizmo sampratoms. „Mažai šnekos, daug turinio, tai yra daug jausmo trumpuose žodžiuose. Tas trumpumas, tai yra stiprybės ir įsigilinimo į save ženklas“,— skelbė kritikė, pritardama L. Rėzai, taip pat įžvelgusiam lietuvių liaudies dainose „sukauptą skausmą, švelnią melancholiją“, gaubiančius liaudies dainas „palaimingu liūdesio šydu“ (Vydūnui tai rodėsi itin aukštas dvasinės kultūros požymis). „Meilė čia nėra nesuvaldoma aistra, bet tasai pakilus, šventas gamtos jaus-

mas, kuris leidžia nesugadintam žmogui nujausti, kad kažkas aukštesnio ir dieviško glūdi šiame nuostabiame sielos polėkyje"[1]. Tai ir imponavo kritikei. Lietuvių liaudies dainose, Čiurlionienės nuomone, atsispindi „mūsų protėvių papročiai, būdas ir padėjimas"[2]. Kritikė čia įžvelgia meno nacionalinio stiliaus ištakas, bazę, kurią dar 1905 metais buvo nurodęs ir „Lietuvių laikraštis": liaudies menas — tai „tiesiai šaltinis artistiškos medegos"[3]. Neatsitiktinai Čiurlionienė K. Donelaičio, o B. Sruoga Žemaitės kūryboje meninės tiesos specifiškumą kiek neįprastai siejo su liaudies kūrybos ypatumais. „Žemaitė išėjusi iš liaudies sluoksnių gilumos pasiliko liuosa dvasia"[4]. „Liuosą dvasią" B. Sruoga interpretuoja ne pagal modernų S. Pšybyševskio „nuogos sielos" modelį, atvirą biologinių instinktų ir impulsų laisvei ir drauge neutralų visuomeninės būties atspindį. S. Pšybyševskio „nuogos sielos" kūryba buvo savotiškas natūralizmo ir metafizikos hibridas, kuris lietuviškojoje interpretacijoje reiškė ne apsvaigimą satanizmu, o „tautos dvasios" švarumo, grynumo, laisvumo ir autentiškumo atgaivą. B. Sruogai Žemaitės „liuosa dvasia" — tai atsiribojimas nuo tendencijų, nuo dogmų, nuo pritempimo kaip „skolintų mokslų", kuriais aplipo nebrandi dabarties lietuvio kūrėjo siela. Jam „liuosa dvasia" — tai liaudies būdo bruožų nesutepta arena, kurioje atsispindi autentiškas lietuvių gyvenimas. Liaudies dainos — „liuosos dvasios" pavyzdžiai, kurių prigimtį būtina perprasti. Tada ir dabarties publikacijos bus „liuosos mintys". Tokiu pavadinimu rašo straipsnį Čiurlionienė, aiškindama visuomenei, kas apskritai yra menas — „dailė". Žemaitė — realistė, bet autentiška kūryba ji yra „lietuviškumo dvasios skelbėja", savaip įkūnijanti „lietuvystės esenciją", „tautos dvasią", jos veidą

---

1 Cit. iš: Kas yra kūryba.— K., 1989.— P. 6.
2 Lietuvoje.— P. 32.
3 Lietuvių laikraštis.— 1905.— Nr. 15.— P. 201.
4 *Sruoga B.* Sukuriuose. Žemaitės 70 metų pagarbai // Lietuvos žinios.— 1915.— Nr. 61.

ar net „tikrąją teisybę“[5]. Čia B. Sruoga į Žemaitės kūrybos liaudiškumą pažiūrėjo panašiai kaip neoromantikas D. Merežkovskis į F. Dostojevskio prozą, rasdamas ten įkūnytą rusų liaudies valią, nors F. Dostojevskis ją atskleidė ne per dvasios išrinktųjų aristokratų ar genijų, o paprastų žmonių, masių psichologiją.

Čiurlionienė lietuvių liaudies dainų kūrėjus pirmiausia ir iškelia kaip „liuosos dvasios“ poetus. Metafizinis kūrybos ir tautiškumo pradas kolektyviniame kūrinyje nedingęs. O dabartiniai rašytojai, priešingai, dažniausiai esą „puskultūros sugadinti žmonės“, kurie nejaučia „tyro šaltinio“, lietuviškumo genų, esančių folklore. Kritikės nuomone, amžiaus pradžios poetai jau išsinėrė iš lietuviško kailio, „nepajutę vėlės lietuviškos“, o į europiečio kailį įlįsti neišgali dėl menko išsilavinimo ir kultūros. Tai kūrybos autentiškumo, intelekto ir tautinio savitumo sankirta, drauge ir šių komponentų kolizija, jeigu prisiminsime Nyčės nuostatą dėl vitališkumo, slypinčio muzikiniame gamtos ritme, kurį sugadina vidutinybė „turgaus musė“, apsišarvavusi mokslu bei taisyklėmis, naikinančiomis pirmapradę meno esmės paslaptį.

Išeitis — liaudies dainos. Čiurlionienei jos — tautiško įkvėpimo šaltinis, kuriame profesionaliai išreikšta simbo-

---

[5] Analogiškai svarstė ir XIX a. žemaičių romantikas L. Jucevičius. Jam liaudies dainos —„nemokytos liaudies kūriniai“, bet „juose atsispindi originali be jokios svetimos priemaišos, be sekimo, savosios tautos fantazija“ (Kas yra kūryba.— P. 7). Ir šių dienų muzikologai pritaria Čiurlionienės charakteristikai apie liaudies dainas. V. Aleknaitė-Abramikienė, pratęsdama V. Landsbergio mintį apie, tarkim, M. K. Čiurlionio polinkį į lakonizmą kaip į lietuviui būdingą savybę, taip apibūdina lietuviškąjį meninį mentalitetą: „Lietuvis savo daina prabyla, regis, tik tuomet, kai jau nebeišturi tylėti. <...> Gal todėl prasivėrusi intonacija tokia talpi: dvasios kondensatas nebūna ekstensyvus, <...>veikia nerašytas lietuviškos savistabos (galbūt „savigniaužos“?) įstatymas, <...> kalba grynoji lyrika, prabilusi be jokios įžangos“ (Krantai.— 1990.— Nr. 2.— P. 36). Gal todėl net modernistinis lietuvių poezijos reformatorius K. Jurgelionis nepeikė lietuvių liaudies dainų „paprasčiausio sudėjimo“, o bene bus įžvelgęs jame lyrinės nuotaikos ir pasaulėjautos dominavimą, prilygstantį bodleriškajai melancholijai — splynui arba, M. Dobužinskio žodžiais, „ultraasmeniškam“ Čiurlionio menui, jo „besubjektiškumui“ (Pl. *Landsbergis V.* Suomių semiotikas apie M. K. Čiurlionį // Pergalė.— 1986.— Nr. 11.— P. 185).

linės aukštybė ir gelmė, kritikės vadinta „ilgėjimos". Tai tas vidinio susikaupimo laipsnis, „individuališka galybė" arba įsigilinimo į save ženklas, tolygus simboliniam vyksmui ir kartu estetiniam ženklui, atitrauktų nuo žemės paveikslų „mistiškai galybei"[6], savotiškoms tautinio simbolizmo šaknims. Kalbėdama apie liaudies dainas, ji pabrėžia jų sąsajas su materialine kultūra, nurodo, kaip ir M. K. Čiurlionis, kad dainos — „pirmutinė Lietuvos dailė", kurią „pasigamino patys iš savęs jos (t. y. liaudies — *R. K.*) sūnūs". Todėl „žodžiu išreikšto jausmo poeziją" kritikė supriešino su to meto poetų nebrandžiomis epigoniškomis „pamoksliškom eilėm", nes „iš poeto reikalaujama, kad jis užmirštų apie pamokslą",— tikino laiške Jovarui. Kritikės norėta apsaugoti poetus nuo „vienodo banališkumo", kuris lieką̨s be individualizmo žymių, tampa antiestetinis. Vadinasi, nors ir „silpnučių žingsnių" etape, tokia kūryba nėra nacionalinio stiliaus, išreiškiančio tautos sintetinę valią, ugdytoja.

Tik „augdami iš pamatų", iš folkloro, užaugsime „aukštai, bet savotiškai",— samprotavo Čiurlionienė, prisijungdama prie nacionalinio stiliaus paieškų, kurios vyko ir kituose kraštuose (J. Rainis — Latvijoje, L. Stefanikas, L. Ukrainka — Ukrainoje, S. Vyspianskis — Lenkijoje). Lietuvių liaudies meno pagrindais jau rėmėsi L. Gira poezijoje, Vaižgantas „Pragiedruliuose", V. Krėvė „Padavimuose". Pastarasis bene labiausiai priartėjo prie Čiurlionienės siūlomo tautosakos panaudojimo varianto, kadangi bandė kurti ne vien nacionalinius charakterius, kaip Vaižgantas, ne stilizavo tautosaką, kaip L. Gira, bet modeliavo nacionalinį prozos stilių. Jis transformavo lietuvių tautosaką, kaip gamtiškojo pasaulėvaizdžio kalbinį podirvį[7]. Čiurlionienę žavėjo gamtos grožio pajautimas, už tai ji ypač vertino K. Donelaičio kūrybą, nors tai ir ne simbolizmas. Gamtos aprašymas, kritikės nuomone,— tai individualaus susikaupimo, įsigilinimo į save ir autentiš-

[6] Lietuvoje.— P. 55.

[7] Plg. šiuo požiūriu B. Sruogos nuomonę, kad V. Krėvės „Skerdžius" „bene tobuliausias dalykas mūsų literatūroj", šalia Čiurlionienės „Jūros", kuri, liaudies padavimų išauginta, „labai giliai vaizduoja lietuvių dvasią" (*Sruoga B.* Epikuro prategė // Sekmoji diena.— 1921.— Kovo 6.— P. 2).

kumo prielaida, kuri drauge yra lietuviškumo, tautinės savimonės gija, laiduojanti kūrybos stiliaus nacionalumą. Lietuvių dainose „nėra mažne sakinio be atsikreipimo į gamtą“[8]. Gamta čia traktuojama kaip žmogaus gyvenimo pilnybės sfera, adekvati nacionalinio charakterio ir pasaulėjautos tipui. Kartu Čiurlionienė pabrėžė, kad, kreipiant dėmesį į gamtą, tautosakoje buvo apdainuojami „visi gyvenimo apsireiškimai“, tačiau svarbu ne vien jie, o kad per tuos „pasireiškimus“ atsiskleidė nepagadinto vaiko naivumas arba „liuosa dvasia“, kaip mitologinė meninio individualumo sugestija. (Ji neprarasta ir Žemaitės kūryboje, nors ši nesiremia tautosaka. Taigi XX a. pradžioje keistai pynėsi meninio kūrybinio užsiangažavimo, „naivumo“ ir folklorinių „intymaus tono“ konvencijų santykiai.)

Liaudies dainų forma, Čiurlionienės nuomone, yra tuo savita, kad „įgijusi didelį tobulumą ir labai muzikalinį“[9]. Šiuo aspektu ji vertino ir A. Baranausko poemą „Anykščių šilelis“, kurioje esąs pasiektas aukščiausias poezijos formos tobulumas — „žodžių skambėjimas veikia taip kaip muzika“[10]. Muzikinė meninės kūrybos koncepcija, ištobulinta P. Verleno ir S. Malarmė kūryboje, Lietuvoje vėliau susilauks atidesnio B. Sruogos dėmesio. Tačiau ir Čiurlionienė laiške Jovarui rašė, kad „poezijos gražumas ne tik turinyje apsireiškia, bet kalboje, žodžių sutaikinime ir meliodijoje“[11]. „Meliodija“ kritikei — ir simbolizmo muzikiniai ritmo akompanimentai, ir kūrybiškumo gaida, turinio ir formos, kalbos ir minties estetinio vienumo — harmonijos — raiška. Tuo Čiurlionienė lietuvių kritikoje kėlė ne žodžio muzikinio efekto klausimą, pažįstamą iš prancūzo A. Rembo ar lenko L. Stafo eksperimentų kelyje į garso ir prasmės sintezę. Muzika kūrinyje yra iš tiesų nyčeaniškasis „visatos ir jos procesų metafizinis substratas“ (V. Kisarauskas), todėl kritikė muzikinę meno esmę siejo su kūrinio sugestija, savotiška muzikine ontologija, būdinga M. K. Čiurlionio kūrybai.

---

[8] Iš mūsų literatūros.— P. 27.
[9] Lietuvoje.— P. 31.
[10] Iš mūsų literatūros.— P. 93.
[11] Literatūra ir kalba.— 1987.— [T.] 20.— P. 166.

Čiurlionienės mintims apie formos muzikalumą pritarė ir J. A. Herbačiauskas, plėtodamas meno muzikinės esmės sampratą: „Poezija tai minčių ritmiškas simfoniškas muzikališkumas“ (tai B. Lemanas įžvelgė M. K. Čiurlionio kūryboje). Radusi šių ypatybių lietuvių liaudies dainose, Čiurlionienė pyko ant lietuvių poetų, kad šie, turėdami tokį kūrybos pavyzdį, dairosi į svetimas taisykles, kaip racionalias, sugalvotas, nors jos ir yra naujoviškumo požymis. Užuot įsiklausę pirmiausia į save kaip į individus ir tautos balsą, jie nenorį išgirsti savo sielos, pajusti jos „tautišką širdį“, kitaip tariant, nenori pažvelgt į save, išvysti savo sielą giliai tautišką, kaip tą daro „Jaunosios Lenkijos“ kūrėjai. Taigi, ragindama sekti kitų tautų žymiausiais rašytojais bei jų kūriniais, Čiurlionienė, kaip ir B. Sruoga, neliepė aklai vadovautis „skolintais mokslais“. Bet ji nepritarė ir paviršutiniškam susižavėjimui „sava“ etnografija, nes tai būtų tik dirbtinė stilizacija, nors folklorinių priemonių stilizavimas buvo dėsningas meno profesionalizavimosi etapas einant nuo buitinio iliustratyvumo (Žemaitė) į mitologines, simbolines prasmes (Krėvė, M. K. Čiurlionis). Tautinio stiliaus orientyras jai buvo liaudies dainų simbolinė gelmė, lietuviška „vėlė“, kurios apraiškų profesionaliojoje kūryboje amžininkai regėjo tik M. K. Čiurlionio paveiksluose ir J. Baltrušaičio rusiškai rašytuose eilėraščiuose. Tačiau teisingu J. Griniaus tvirtinimu ryškiausių lietuvių simoblistų J. Baltrušaičio ir M. K. Čiurlionio kūryba „Lietuva dar nebuvo pajėgi pasinaudoti“[12]. Vėliau net J. A. Herbačiauskas priekaištaus, ar ne per daug Čiurlionienė džiaugiasi literatūriniu eksportu — O. Milašiaus, J. Baltrušaičio kūryba[13]. Mat čia Čiurlionienei kalba lyg ir netampa pagrindiniu vieninteliu kūrybos tautiškumo kriterijumi, kadangi dvasios gilumos tautiškasis balsas atstoja kalbą. Kritikės nuomone, ir A. Mickevičiaus lenkiškoji ir J. Baltrušaičio rusiškoji kūryba „parodo lietuvio sielą“[14]

---

[12] *Grinius J.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje.— Roma, 1977.— T. 1.— P. 56.

[13] *Herbačiauskas J. A.* Mūsų tautiško charakterio ir intuicijos (pašaukimo) klausimu: (Mirksniškos pastabos) // Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 5.— P. 107.

[14] *Čiurlionienė S.* Lietuvių literatūros istorijos konspektas.— P. 49.

Aiškindama nacionalinio stiliaus esmę, Čiurlionienė pabrėžė ne vien autentiškumo svarbą, bet ir individualumo bei tautiškumo ryšį. Jai menas — ne „kronikų tarnystė“[15], pagaliau ne kosminių motyvų atgarsiai, bet savitai išreikšta liaudies siela. „Lietuvių literatūros istorijos konspekto chrestomatijoje“, kurią rašytoja sudarė 1918 m., akcentuojama „gyvos Lietuvos dvasios kibirkštėlė“. Visur ieškoma tautinio prado, išaugusio iš individualaus savitumo, kaip kolektyvinio subjekto autonomijos, įsisavintų ir intuityviai išreikštų pagrindų. Lietuvių liaudies dainas ji aktualizuoja lyg „paliktą testamentą“ (J. A. Herbačiauskas), kuris it požeminė srovė galėtų maitinti profesionaliosios kūrybos nacionalinio stiliaus paieškas. Čiurlionienei folkloras tampa lietuvių literatūros tautiškumo ir meno pradžia, leidžianti atsiskleisti ir pavienio kūrėjo individualybei, tačiau tai turi vykti neieškant religinės metafizikos, o džiaugiantis folkloru kaip „prieškrikščioniškos kultūros apraiška“[16].

Pasak čekų mokslininko R. Paroleko, čekų ir slovakų „žadintojai“ nacionalinio atgimimo laikotarpiais galėjo remtis turtinga senąja čekų literatūra. Jugoslavijos tautos ar bulgarai — paminklais, sukurtais iki turkų antpuolio, o Pabaltijys rėmėsi tik tautosaka, nes istorinės kronikos buvo rašytos svetima kalba[17]. Ir Čiurlionienė amžiaus pradžioje samprotavo: „Mes dar gyvenam tokiuose laikuose, kad dar neturime knygų, iš kurių galėtume mokyties, taigi reikia semtis iš gyvo šaltinio, iš savo širdies ir iš žmonių dainos“. Drauge šia pozicija

---

[15] *Čiurlionienė S.* Lietuvių literatūros istorijos konspekto chrestomatija.— Voronežas, 1918.— P. 89.

[16] *Kubilius V.* Trys žingsniai į tautosaką // Pergalė.— 1976.— Nr. 10.— P. 114.

[17] *Masionienė B.* Žvilgsnis į Pabaltijo literatūras // Pergalė.— 1983.— Nr. 5. Svarbi ir ta aplinkybė, kad, pvz., Airijoje neoromantikas Jeitsas turėjo galimybę kviesti dramaturgus atgaivinti Airijos herojinio epo ir mitų siužetus, kadangi jie buvo žinomi „kiekvienam valstiečiui“ (*Baužytė G.* Airių nacionalinė drama // Airių dramos.— V., 1980.— P. 309). Lietuvoje vietoj jų — folklorinė lyrika. Ir apskritai jau IV dešimtmetyje arsininkų pastebėta, jog vadinamasis „aukštasis menas“ lietuvių liaudies kūryboje „savo praeities neturi“, nes „mūsų liaudies kūryba tik pradus teduoda“ (Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 45.— P. 982).

nesiribojo. Veikiama europinių antiracionalistinių sugestijų, Čiurlionienė XX a. pradžioje ėmėsi ne tik lietuvių literatūros, bet ir lietuvių tautosakos tipologinio skirstymo. Pasakose, jos nuomone, atsispindi papročiai, būdas, žmonių santykiai. Tačiau tą atspindėjimą reguliuoja protas, kuris jaučiamas ir liaudies dainose, tik čia dominuoja jausmai. Pasakos nėra bevertės, bet, Čiurlionienės nuomone, jos neatitinka neoromantinio kūrybos modelio, laikotarpio estetikos, kaip ir Žemaitės bei kitų realistų kūryba. Todėl pasakos negalinčios būti nacionalinio stiliaus šaltiniais. Jose mažai lyrinio pasaulėvaizdžio, daugiau racionalizmo, proto.

V. Bičiūnas vėliau abejojo tokia lyrizmo apologija ir vienpusiškumu: lyg visa lietuvių tauta būtų „persiėmusi lyringumu ir būtų teieškanti lyringumo savo poezijos genijaus tikrosios apraiškos"[18]. Jis siūlė įsižiūrėti į pasakas ir legendas, kurios savo epiniais mitologiniais pradais galinčios apvaisinti lietuvių prozą ir dramaturgiją. Čiurlionienė tarytum atsižvelgė į šią pastabą ir V. Bičiūno siūlymus pati bandė realizuoti tautosakinėse „poemose dialogais". Kiti lietuvių neoromantikai, pirmiausia B. Sruoga, pasigavę Čiurlionienės skelbtą folkloro autentikos, meninio individualumo ir tautiškumo sintezės idėją, plėtojo ją, ieškodami nacionalinio stiliaus kodo. Kiti retoriškai klausė, „kame lietuvystės esencija", svarstė, ginčijosi, ar tikrai lietuviai stipresni lyrikoje ir kaip tai vertinti, jeigu „lyrizmo gadynė jau seniai pasibaigė"[19]. Bet L. Gira kritikoje aukštino būtent tokį lietuvių folkloro palikimą: „liaudies dainos vargų išpuoselėtos ir tarnavo „varge žmonių paguodai". Graži, kilni tai buvo tarnyba, daug gražesnė ir kilnesnė už Vakarų Europos trubadūrų tarnybą, skiriamą baronų pilyse išdykusiai ir žiauriajai ponijai linksminti"[20]. B. Sruoga dar prieš du dešimtmečius tą patį buvo iškėlęs: „Jei spręsime apie lietuvių literatūros kelius ir esamuosius kūrinius, tai ten-

---

[18] *Bičiūnas V.* Meno kultūra // Gairės.— 1923.— Nr. 3.— P. 160.

[19] *Herbačevskis J. A.* Meno takai ir takeliai // Skaitymai.— 1923.— Кn. 24.— P. 153.

[20] *Radzikauskas E.* Įpareigojimai mūsų dienų lietuvių lyrikui // Dienovidis.— 1940.— Nr. 2.— P. 85.

ka konstatuoti, kad pas mus vyrauja lyrika, ir jeigu lemta jai pasižymėti, tai tik lyrikos keliu einant. Nebekalbant jau apie grynąją lyriką, kuri visuomet pas mus savo ekspansingumu viršijo visas kitas literatūros šakas, net tokie rašytojai, kaip Krėvė, ar net tas pats Tumas Vaižgantas, yra galingiausi savo lyriniuos veikaluos. <...> Lyrika intuityvinai sintetinama su epocha — sudaro tų veikalų neišskaidomą teigiamą savybę, be kurios jie būtų negyvi gimę. <...>[21] Panašiai 1925 m. samprotavo J. Gobis, manydamas, kad didžiausių gabumų mūsų poetai turi lyrikai, nes lietuvių tauta „itin subjektinga, individualistiška"[22]. Net ir J. A. Herbačiauskas, blaškęsis tarp lietuvių literatūros tradicijų ir avangardinės manieros naujovių, vis dėlto pamatinę reikšmę teikė lyrizmui: „Pas mus tebeviešpatauja lyrizmo manija ir heroizmo baimė". Tačiau, kai keturvėjininkai, jo manymu, adverniškai pasielgė su lietuviškomis metaforomis, pyko, čia pat teigdamas: „Gana jau to verksmingai gailestingo lyrizmo"[23].

Taigi amžiaus pradžioje pradėtas lyrinės lietuvių literatūros meniškumo genezės aptarimas nepasibaigė ilgai. Čia svarbu, kad amžiaus pradžios autoriai, kviesdami nušviesti „bedugnę sielos", nesimėgavo vien formaliomis naujovėmis, svetur išaugusiomis „ant intelekto pamato", kaip modernistinio racionalizmo, o stengėsi jas sudaiginti savo žemėje, kur vyravo lietuviško lyrizmo jausmingoji tradicija, einanti iš tautosakos ir gal A. Vienažindžio. Todėl ir Čiurlionienės samprotavimai apie lietuvių folkloro reikšmę nacionalinės literatūros atsinaujinimui amžiaus pradžioje turėjo programinę vertę: buvo iškelti liaudies kūryboje ne „socialinio tematingumo", o meniniai dvasinės įtaigos, išliekamumo ir profesionalios kūrybos perspektyvumo aspektai[24].

---

[21] *Sruoga B.* Keli žodžiai // Skaitymai.— Kn. 17.— 1922.— P. 82—83.

[22] *Gobis J.* Lietuvių poezija ir jos uždaviniai // Židinys.— 1925.— Nr. 6—7.— P. 60.

[23] Meno takai ir takeliai // Skaitymai.— 1923.— Kn. 24.— P. 152.

[24] Tai siejasi ir su tokiomis išvadomis: „Vystydami tautosakinį kultūros kontinuitetą, jie smarkiai praplėtė tarpnacionalinius naujojo, moderniojo meno horizontus" (*Neporožnia N.* Čiurlionio kelias į Ukrainą // Pergalė.— 1988.— Nr. 9.— P. 125).

FORMOS TURININGUMO AIŠKINIMAS

Ko nors naujesnio laukti, kokios nors savotiškos filosofijos, savotiškos formos originalesnių dalykų.

Čiurlionienė S. Iš mūsų literatūros, 1913.

Čiurlionienei, kaip ir jos bendraminčiams, troškusiems „iš savo pajėgų išgauti kuo puikiausius žiedus", priartėti prie „Lietuvos sielos, jos ypatybių, jos individualumo", o kartu ir europietiško lygio, savaime iškilo turinio ir formos santykio, ypač jų intuityvaus ryšio su tautiškumu klausimai. J. A. Herbačiauskas sielojosi, kad dar neregėta, neapsakyta, neišdainuota ir neaprašyta „tautos širdis", —„jaunos Lietuvos dvasia"[1]. R. Bytautas lyg ir priešingai teigė, kad be svetimos literatūros mūsų akiračiai siaurėja[2]. Bet čia pat pabrėžė, kad XX a. pradžioje tik iš svetur atėjusiais principais matuoti Lietuvos dailę reikštų „paraližuoti joje tautinę dvasią". Raginimai lietuviškąją literatūrą kurti folkloro — „tautos širdies"— pagrindu siejosi su mintim apie turinio ir formos darnumą bei autentiškumą. Tauta literatūroje turinti atsiskleisti kaip „visų luomų sintetiška valia", „visų luomų ideališkoje prasmėje vienybė", anot J. A. Herbačiausko.

Formos ir turinio sąveiką Čiurlionienė iškėlė kaip svarbiausią kūrybos brandumo kriterijų. Maironiui, jos nuomone, „trūksta gelmės" (B. Sruoga pasakytų: „tikro chaoso ir anarchijos"). Bet jis „moka rašyti eiles, todėl „pačioje formoje yra daug klasiško subrendimo"[3]. Tačiau dabar jau nebe Maironio laikai, todėl ir iš literatūros reikia reikalauti ne „manekeno su tendencija galvoje", o gyvo žmogaus („reikia gyventi pilnu gyvenimu"— B. Sruoga). Kitaip „tautos širdies" simbolinė „meliodija" negalės įsi-

---

[1] *Jaunutis Vienuolis.* Tautiškos literatūros klausime žodis // Vilniaus žinios.— 1908.— Nr. 20.— P. 2.

[2] *Bytautas R.* Enciklopedijų reikalais // Lietuvos žinios.— 1912.— Nr. 104.— P. 2.

[3] Iš mūsų literatūros.— P. 176.

kūnyti[4]. Keldama didelius reikalavimus lietuvių literatūrai, Čiurlionienė 1913 m. teigė: „Reikia žiūrėti ne tik kas pasakyta, bet ir kaip pasakyta“, kūryboje „kaip arba forma (lytis) neperskiriamai suaugusi su tuo kas“. Taip buvo rutuliojama J. A. Herbačiausko intuityvistinė formos samprata: „forma gema tveriasi vienkart su minčia, su jausmu. Kiekvienam jausmui, kiekvienai minčiai harmoniškai atsako tam tikra, anaiptol neskolinta forma“[5]. J. A. Herbačiauskas, iškeldamas liaudies dainų tobulumą, kritiškai, kaip ir Čiurlionienė, vertino savo amžininkų poeziją. Joje, jo nuomone, vietoj naujų kelių ieškojimo vyrauja „populiariškas šablonas“, arba „miegalių konservatizmas“, kuris savo prisirišimu prie „klasiško stenėjimo“ ir senų stereotipinių formų „kenkia individuališkam minties ir jausmo apsireiškimui, išsiplėtojimui“. O būtent juo turėtų būti gyvas laikotarpio kūrybinis meninis procesas. Kitaip tariant, monotonija atsiranda tada, kai nekūrybiškai naudojamasi tradicija, bet taip pat ne išeitis, kai aklai paklūstama naujovėms, antitradiciškumui. Čiurlionienei tai ypač buvo suprantama, kadangi ji apskritai į viską, su kuo teko gyvenime susidurti, reaguodavo klausdama, ar tai yra „širdies reikalas“, ar tik „nustatytas programos vykdymas“[6]. Tautinės literatūros forma turi pati išaugti iš tautinio turinio kaip individualios minties ir jausmo neforsuota vienybė. Tuo ir pasižymįs folkloras, juo intuityviai įspėtos simboliškos tautos dvasios gelmės. „Negalima dar neužgimusiai minčiai, dar neapsireiškusiam jausmui (turiniui) apriori duoti by kokią nors ir tuomkart geriausiai pripažintą formą“,— analogiškai perspėjo ir J. A. Herbačiauskas.

Neoromantinės estetikos atstovai skatino formos organiškumą, raiškos pateisinimą ir gana griežtai kritikavo dirbtinį eksperimentavimą, išorinį svetimų „įtėkmių“,

[4] Maironis lyginant, tarkim, su K. Donelaičiu „savyje talpina labiau diferencijuotą psichinių funkcijų skalę, <...> nors kaip psichologinis analistas Maironis nėra gilus“,— tarsi pratęsdamas Čiurlionienės mintį pažymi V. Kavolis (Trys pavasariai lietuvių sąmoningumo istorijoje // Pergalė.— 1989.— Nr. 11.— P. 109).

[5] *Jaunutis Vienuolis.* Tautiškos literatūros klausime žodis // Vilniaus žinios.— 1908.— Nr. 20.— P. 1.

[6] SČR.— T. 3.— P. 243.

verstinės literatūros „taikymą“, dekadentinį neatsakingumą, jų nuomone, griaunantį originalias, amžiaus pradžioje tik pradėjusias ryškėti nacionalinio stiliaus užuomazgas. Čiurlionienės žodžiais, „turinys, forma ir medžiaga yra nuolatiniame santykyje tarp savęs ir turi būti būtinoj santaikoj — harmonijoj“. Kritikė šiuo laikotarpiu dar tik pageidavo simbolistinės kūrinio vienovės, jos formą laikydama intuityvaus organiškumo rezultatu, prieš kurį vėliau sukils avangardinis meno kūrybos flangas — keturvėjininkai. Jie prieš simbolistinę kūrinio struktūros harmoniją taip pat buvo griežtai nusistatę kaip anuomet simbolizmas prieš buitinį natūralizmą ar realizmo „klasiškus stenėjimus“. Palaikydama tokią kūrybos sampratą ir kartu profesionaliosios literatūros reikalavimą, kritikė ypač pabrėžė kūrėjo meninės pasaulėjautos vaidmenį. Turinio ir formos vienybę lemia „tvėrėjo individualybė“. Ją Čiurlionienė suprato kaip menininko „sielą“, „aš“,— būdą matyti ir jausti. Tokia psichologinės mokyklos, autobiografiškojo metodo ir neoromantinio individualizmo ne gamtos, o dvasios mokslų išugdyta samplaika turėjo kai kurių personalizmo teorijos, taip pat suklestėjusios Europoje, ypatybių. Žinoma, ne Lietuvoje, kur vyravo geriausiu atveju tautinis personalizmas. Bet turinio ir formos klausimai ir mūsų krašte jau imta svarstyti ne utilitariu racionaliai taikomuoju V. Kudirkos „Eilių tiesoms rašyti“ lygmeniu (jo pakako XIX a. pabaigai), o modernios neoromantinės kūrybos psichologijos, filosofijos bei intuityvistinės estetikos pagrindu, atmetančiu meną kaip „reporterišką mašiną“. Ši koncepcija Lietuvoje buvo iššūkis „tam, kas yra“, ir kartu maksimalistinis profesinis reikalavimas siekti idealo pagal kriterijų „kaip turėtų būti“, kuris savo ruožtu Čiurlionienės straipsniuose tapo meno teorijos ir psichologijos, kūrybos tendencijų publicistiniu sąvadu XX a. pradžios sąlygomis. Sunku jį buvo realizuoti Lietuvoje, nes literatūra dar stovėjo prie literatūrinės kalbos formavimosi ištakų. Čiurlionienės pastaba, kad „kiekviena kalba turi savo psichologiją“, sunkiai galėjo įsiterpti į formos ir turinio vienybės, nacionalinio savitumo aiškinimą, nors labai tiko šiai problematikai. Bet vis dėlto toli buvo pažengta nuo „Aušros“ laikų, kai kalbą užteko

suprasti kaip tautos istorijos saugotoją. Čiurlionienė skverbiasi giliau — kalboje ieško tautos dvasios, psichologinio substrato. Žinoma, ji dar nepakyla iki B. Sruogos 1925 m. straipsniuose jau išryškėjusios teorinės kalbos interpretacijos, pagal kurią „žodis betarpis sielos reiškinys". Ši samprata lietuviškajam poetinės kūrybos suvokimui teikė lingvistinio filosofiškumo, kurį lietuvių estetinės minties raidoje amžiaus pradžioje pradėjo Vydūnas ir R. Bytautas. Į pastarųjų teorinių samprotavimų kontekstą įsiterpia ir Čiurlionienės pastaba apie kalbą — tautos psichologijos reiškėją. Vadinasi, su simbolizmo užuomazgomis Lietuvoje suaktualintas kalbos svoris, o Čiurlionienė viena pirmųjų atkreipė dėmesį į tą aplinkybę, jog tik per tautos kalbą ir psichologiją įmanomas tautiškai savitos kultūros ir kūrybos proceso supratimas. R. Bytauto, Vydūno, Čiurlionienės samprotavimai parengė prielaidą tautai suvokti kaip „psichologinei kategorijai" (B. Sruoga). Todėl nors ir regėdama nebrandžią kultūrinę aplinką, Čiurlionienė intuityviai pageidavo to, kas privalėjo realizuotis ateityje. Kritikė priekaištavo, kam lietuviai sukasi „siauroj apylinkėj", pritarė J. A. Herbačiauskui, reikalavusiam „narsumo, gaivališkumo, kosmiškos gaidos skambėjimo", glūdėjusio M. K. Čiurlionio dailėje, tačiau ne moderniškuose eksperimentuose ar avangardistiniuose „kinematografiškojo realizmo" pavyzdžiuose.

Turinio ir formos darna nepasiekiama, kai menas paskęsta buities smulkmenose, išauga „siauru dvasios horizontu" (R. Bytautas). Neoromantikai klibino tuos amžiaus pradžios literatūros sustabarėjimo reiškinius, kuriuos J. A. Herbačiauskas vadino „formos konservatizmu, vienodumu ir monotonija" ir dėl ko, jo manymu, „kultūra badu dvėsta". (B. Sruoga tad ir ryžosi: „keršindamas buičiai", irtis „prieš vėtrą stačiai"). Čiurlionienė, ragindama siekti „ko nors gilesnio", kartu su kitais savo bendraminčiais ar tiesiog amžininkais pageidavo ir naujo turinio, ugdančio sugestyvią formą, kaip „lietuvystės esencijos" vitališkąją išraišką. J. A. Herbačiauskas, toliau rutuliodamas formos organiškumo, turinio spontaniškumo idėją, perspėjo, jog „ne forma mintį ir jausmą, bet mintis ir jausmas formą gimdo, tveria". Toks perspė-

jimas, kaip ir Čiurlionienės skelbta turinio ir formos harmonija, buvo itin reikšmingas reikalavimas, kai „tautiškos dailės estetika“ dar atrodė vystykluose. Matyt, neatsitiktinai tuo metu kilo ginčas — ar lietuvių literatūra jau turi savų „mokyklų“, ar ne. L. Gira sakė, kad Vydūno ir Maironio įtakos sferos galėtų būti laikomos literatūrinėmis mokyklomis. Bet ar nebus teisus J. A. Herbačiauskas, 1931 m. teigęs, jog lietuvių poetai tik dabar privalo įvykdyti tai, „ką įvykdė Čiurlionis savo tapyboje“[7]. Taigi tik M. K. Čiurlioniui pripažindamas meninės mokyklos kūrėjo teises[8]. Taigi neoromantikai nacionalinio stiliaus organiškumą stengėsi suvokti kaip meno turinio ir formos atnaujinimo sintetinę galimybę, kurią Nyčė buvo laikęs didžiojo gamtos ritmo pirmavaizdžiu. Raktą nuo šios tolimos paslapties ir nežinomybės, Vydūno nuomone, galima rasti senovės lietuvių pasaulėžiūroje, ikikrikščioniškose maldose. Todėl J. A. Herbačiauskas badė literatams akis, kam tautinės sąmonės vėlė „išbarstyta, paslėpta, užmirš-

[7] Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 5.— P. 407.

[8] Pratęsdami J. A. Herbačiausko išvadą, galėtume patikslinti, jog M. K. Čiurlionis užima tarpinę — neoromantinę — vietą tarp ankstyvojo romantizmo ir Kandinskio abstrakcionizmo bei Munko, kitų modernistų „daiktine simbolika“ paremtų mokyklų (tai jau M. Vorobjovo išvada, apie ją plačiau rašo V. Kisarauskas. (Čiurlionis išsiskyrė iš visų // Kultūros barai.— 1978.— Nr. 10.— P. 68). Tačiau lietuvių literatūroje lygiaverčio M. K. Čiurlioniui analogo nebuvo, vietoj jo regime kolektyvines pastangas įtvirtinti antimaironiškas nuostatas. Tad verta įsiklausyti į S. Žuko mintį apie Maironio lyriką kaip skiriamąją zoną klasikinio eiliavimo ir modernizmo sandūros kontekste (*Žukas S.* Užslėpęs krūtinėje skausmo dūmas // Literatūra ir menas.— 1987.— Rugs. 26.— P. 5). Neoromantikai K. Jurgelionis ir ypač „Pirmojo baro“ dalyviai į Maironio eilėraščius —„proto produktą“— (B. Sruoga), kuriems „trūksta gelmės“ (Čiurlionienė), pažvelgė kaip į XIX a. lietuvių lyrikos raidą apibendrinusį rezultatą, neadekvatų M. K. Čiurlionio įvykdytam tapybos „plastiniam perversmui“. Geriausiu atveju Maironio lyrika tik „vienu kraštu ribojasi su moderniąja poezija“ (S. Žukas), nes jau V. Mykolaičio-Putino pasakyta: „nedaug rasime Maironio eilėraščių, kurie būtų parašyti paprastais intymiais žodžiais. Tai iškilmingumas ir retoriškas patosas yra svarbiausias išvidinis Maironio poezijos savumas, nulemiantis jo kūrybos stilių ir formą“. Tad Čiurlionienės pastaba, kad Maironio poezija yra be neoromantiškai suvokiamos „gelmės“, tarsi parengė dirvą J. A. Herbačiausko minčiai dėl maironiškosios literatūrinės mokyklos nepagrįstumo. Maironis iš tiesų žymi tik „perėjimą į naują lyrinio pasakojimo etapą“ (S. Žukas), kurį užpildė jau modernios neoromantinės pasaulėjautos pomaironininkai.

ta". Rūpėjo tie dalykai ir M. K. Čiurlioniui, kuris jaudinosi, matydamas, kaip madingi valsai ir polkos „viešpatauja aukščiau už visus dailės veikalus". Ir jį, ir J. A. Herbačiauską turinio ir formos aspektu trikdė įsigalinti praktika, kai „lietuviškas tekstas, pritaikytas prie svetimos, visai prie dainos turinio neparemtos gaidos". Kitaip sakant, kai lietuviškam turiniui buvo nevengiama prikergti svetimą formą. Šiuo požiūriu, M. K. Čiurlionio nuomone, ne be priekaištų ir populiariosios V. Kudirkos „Tautiškos giesmės" melodija[9]. Todėl kompozitorius S. Šimkus palaikė M. K. Čiurlionio ir Čiurlionienės mintį apie tai, kad tik liaudies menas, kaip moderniai tobulas meninės kokybės „testamentas", yra „žalias materiolas dabarties ir ateities kompozitoriams". Lietuvių muzikos „mes neturime",— sakė jis, neagituodamas už aklą sekimą folkloru, o dėstydamas romantinę A. Šopenhauerio, R. Vagnerio suformuluotą muzikos specifikos sampratą, ardančią stereotipinį lietuvių eiliavimą bei muzikavimą, „klasiškus stenėjimus". Tuo bendrai buvo judinami „aukštesnieji gyvavimo klausimai" (R. Bytautas), kaip „savotiškos formos ir originalesnių dalykų" (Čiurlionienė) atsiradimo hipotetinės prielaidos. Žinoma, čia susikirto liaudies ir moderniosios kūrybos „tradicijos", tačiau propaguodami neoromantinį turinio ir formos neskaidomumą, jaunieji menininkai tarytum tęsė „tautos, kaip sutelktinės individualybės", sampratą[10]. Siekdami mene intuityviai atrasti „sintetiškai metafizišką" (J. A. Herbačiauskas) tautos valią, jie formavo laisvas demokratines aplinkybes, kuriomis, pasak I. Šeiniaus, „galėtų plėtotis ir liaudiška, ir tautiška literatūra". Tačiau būtent pastaroji privalėjo susieti realybę ir metafiziką, įgyvendinti Čiurlionienės pageidavimą poetui, „kad jis gražiau pasakytų" bei tuo populiarintų ir jaunųjų uoliai realizuojamą „kultūros laipsnį" kūryboje. Šį siekį, tarkim, I. Šeinius savo ankstyvojoje prozoje ir įgyvendino kaip subtilesnio turinio, „savotiškos filosofijos" (Čiurlionienė) organišką sąveiką su formos elegantiškumu, žodžio auksakalystės priežiūra.

---

[9] Lietuvoje.— P. 76.

[10] *Lukšienė M.* Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje.— V., 1985.— P. 250.

×

APIE TEATRO UŽDAVINIUS

Jau ankstyvosiose publikacijose Čiurlionienė daug dėmesio skyrė teatro problemoms, kurias manė neblogai pažįstanti; Rygoje pas Volodkaitę buvo statoma ištraukų iš Slovackio „Baladynos", ten Sofija vaidino. Gilų įspūdį buvo padaręs spektaklis „Amerika pirtyje" (1899 m. Palangoje). Rygoj besimokydama stebėjo „lietuviško teatro" pasirodymą (P. Pundzevičiaus-Petliuko „Neatmezgamą mazgą"). Vasarą prieš išvykdama į Krokuvą (1904) su O. Pleiryte paruošė „Velnią spąstuose", ir tai atrodė kaip „didžiausias kultūros žygis". Po to pati viena atliko Vaižganto monologą „Negryna sąžinė", dėl kurio autorius „buvo lig gilumos sujaudintas". Rygoje auklėtojos vesdavo į vokiečių, lenkų trupių spektaklius. Žinoma, ryškiausi įspūdžiai iš Krokuvos, Varšuvos teatrų, kuriuos lankė su Z. Ruščisu. Lenkai statė ne tik S. Vyspianskį, S. Pšybyševskį, bet ir M. Meterlinką, H. Ibseną, G. Hauptmaną. Ką dabar galėjo duoti Lietuvos „nemokėlių" teatras? Šį klausimą autorė gvildeno knygos „Lietuvoje" skyriuje „Mūsų teatras" aiškindamasi, „kur link turėtų krypti meniškoji mūsų teatro linkmė"[1]. Daugelį jos išdėstytų teiginių po to almanache „Pirmasai baras" (1915) plėtojo B. Sruoga, I. Šeinius ir kiti kultūros vertybių perkainotojai. Teatro padėtį Čiurlionienė vertino itin kritiškai. Tai suprantama. XIX a. pabaigos klojimų teatrą pakeitusios, jau legaliai veikiančios draugijos meniniu lygiu ne ką tesiskyrė nuo savo pirmtakų. Aukštesnius scenos meno reikalavimus jau 1906 metais buvo kėlęs K. Puida: draugijų „uždavinys — padėti pamatus tautos teatrui". Panašiai samprotavo ir G. Landsbergis-Žemkalnis. Draugijų „Kanklės", „Aidai" veiklą jis orientavo ne į „prastiems žmoneliams vaidinti prieinamus iš jųjų paprasto gyvenimo vaizdelius", bet į būtinybę „atidengti platesniam pasaulio horizontui lietuvių dailės vertę"[2]. K. Puida, G. Landsbergis-Žemkalnis ir Čiurlionienė draugijų spektakliams taikė profesionaliojo teatro reikalavi-

[1] *Bičiūnas V.* Liaudies teatras.— K., 1936.— P. 64.

[2] *Landsbergis-Žemkalnis G.* Teatro reikaluose // Vilniaus žinios.— 1906.— Nr. 62.— P. 2.

mus. Kiek vėliau šiuo aspektu į teatrą pažvelgė ir B. Sruoga. Teatras — tai „barometras“, parodęs, „kiek tirštas yra dailės skonio oras visuomenėj“[3]. Scenos menas, kurio dar nėra, imta vertinti kaip visuomenės kultūros, kuri tik kuriasi, kvintesencija, o ne vien „tautos idėjos“ ar buitinių negandų manifestavimas.

Žinoma, toks požiūris konfrontavo su realia lietuvių mėgėjiško teatro padėtimi. Be to, Lietuvoje nebuvo užmiršta ir tai, kad ne vienas Lietuvos užkampis savo atgimimo dienas kaip tik „teatru pradėjo“. XX a. pradžioje per metus scenos mėgėjų draugijos surengdavo apie kelis šimtus vakarų. Bet šie vakarai (ir po spaudos atgavimo iš esmės tęsiantys ankstesnes tradicijas buvo „ne meno, o tautos dvasios žadinimo“ priemonė[4]) dar negalėjo atidengti „platesniam pasaulio horizontui dailės vertės“. G. Landsbergis-Žemkalnis konstatavo, kad lietuvių scena yra atsilikusi, žemo lygio, palyginus ją su skulptūra ir tapyba[5]. Jam pritarė L. Gira, sakydamas, kad „scenos dailė arba drama stovi arčiausiai gyvenimo“, tačiau gyvenimo ir meno ryšio aspektu drama tebesanti primityvi. Čiurlionienei buvo artima L. Giros frazė: „kaip tik tendencija įeina scenon — dailė eina nuo scenos“[6]. Tendencingumas čia buvo suprantamas kaip didaktinio šviečiamojo realizmo apraiška, profesionalumo, literatūrinės technikos stoka. Bardama lietuvių teatrą, kritikė kartais užmiršdavo savo pačios pareikštą mintį, kad Lietuvoje dar tik pradeda „rastis kultūra“[7]. Teatras yra toks, koks ir tegali šiuo laikotarpiu būti, nes „vaidina visur mylėtojai“. Tačiau tuo pat metu Čiurlionienė ypač matė, kad yra žmonių, „galinčių dirbti profesionaliau“, tik viską žlugdo tarpusavio pjautynės. „Kas galėtų pataisyti šį „veikė-

---

[3] *Padegėlis Kasmatė.* Mūsų scenos sopuliai // Lietuvių balsas.— 1916.— Gruod. 6.

[4] *Bičiūnas V.* Liaudies teatras.— P. 31.

[5] *Landsbergis-Žemkalnis G.* Teatro reikalais // Viltis.— 1909.— Nr. 50.— P. 2. Net jau prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui Čiurlionienė su Žemkalniu Šiauliuose tarėsi, kokiu būdu gydyti teatro atrofiją (*Landsbergis-Žemkalnis V.* Mano tėtušis // Literatūra ir menas.— 1972.— Saus. 23).

[6] *Gira L.* Mindaugas — Lietuvos karalius // Viltis.— 1908.— Nr. 47.

[7] *Čiurlionienė S.* Probočių šešėliai // Viltis.— 1908.— Nr. 48.— P. 3.

jų netaikumą"?[8],— teiravosi ji. Kai inteligentija neturi į ką atsiremti etikos srityje, kai nėra svarbaus visai tautai bendro idealo, kai nėra kritiko autoriteto, tai, Čiurlionienės nuomone, nėra ir „gerų veikalų, kuriuose rašytojų įkvėpimas galėtų susilieti su artisto įkvėpimu". Lietuvių teatro atsilikimą Čiurlionienė siejo ir su lietuvių dramaturgijos atsilikimu. Tai, kas iš liaudies gelmių kaip „tautos širdies" aidas, tas jai aukšta, simboliška, „iš šaknų suvyta", perspektyvu, o dramaturgijos bandymai — tik „scenos pamėgdžiojimas", kaip proza ir poezija — „liaudies skaitymėliai". Kritikė nevengė rizikos (vieno vakaro programos nepasisekimą aiškino pačių kūrinių parinkimu: Bitės ir Žemaitės 3 v. drama „Kas kaip išmano, taip save gano"[9]), nesibaimino susilaukti ilgalaikės nemalonės. (Jos ir susilaukė.) Jai svarbu buvo pareikšti, jog lietuvių teatro reikaluose, kaip ir kitur, kol kas nusveria „idėjiškas darbas", o ne meniniai uždaviniai. Beveik po trisdešimties metų B. Sruoga taip pat mokys lietuviškojo teatro kūrėjus: „Žiūrovui teatro idėja bus tuomet įdomi, kai ji bus meniškai pateisinta" (1934).

Mėgėjų teatrą ir ankstyvąją lietuvių dramaturgiją Čiurlionienė vertino Europos masteliais. Ji matė svetur vykstantį realistinio teatro atsinaujinimą ir drauge simbolistinio, sąlyginio, scenos meno apraiškas. Pasaulio realistinis psichologinis dramaturgijos etapas Čiurlionienei atrodė atgyvenęs, todėl teatras „toliau nebeturi jau tuo pačiu keliu kur benužengti". Kritikė konstatavo tuos pačius pasaulio teatro raidos pakitimus, apie kuriuos kalbėjo ir kitų tautų dramaturgai bei režisieriai: A. Blokas, V. Ivanovas, V. Mejercholdas drauge su J. Baltrušaičiu, A. Strindbergas, S. Pšybyševskis, S. Vyspianskis, M. Reinhartas, ar pagaliau Lietuvoje B. Sruoga.

Realizmas Vakarų teatre „išsemtas" buvo „iki dugno", o Lietuvoje? Nejaugi jis neturi savyje atsinaujinimo perspektyvos? Neoromantikai nepriėmė teatro, kur vyrauja „gyvenamasis realizmas" (B. Sruoga), o realistai (G. Petkevičaitė-Bitė) — priešingai: kaltino, kad literatūroje

[8] Lietuvoje.— P. 54.

[9] Įspūdžiai iš lietuvių vakaro // Vilniaus žinios.— 1906.— Nr. 291.— P. 2.

ir dramaturgijoje bijoma „tikro gyvenimo". Abiejų krypčių atstovai vartojo tikrumo sąvokas, tačiau suteikė joms skirtingą prasmę. Neoromantikai tikrumą suprato kaip gyvenimo kvintesenciją, turinio ir formos simbolinę vienybę, Čiurlionienės žodžiais, „mistinę galybę", mene figūruojančią kaip metafizinis apibendrinimas, arba „vidurinė teisybė"; tuo menas ir skiriasi nuo realybės mėgdžiojimo, kurį Čiurlionienė tapatino su realizmu. Todėl darė išvadą, kad teatre realizmas „pasakė visa, ką galėjo". Žinoma, Čiurlionienė kalbėjo apie realizmą ne jo krypties lietuvių literatūroje susiformavimo aspektu. Kritikė turėjo galvoj Vakarų Europos realizmą su natūralizmo požymiais, jau įgijusį neigiamą reputaciją, išsikvėpusį. (Kur svajonė, romantika,— retoriškai klausė M. Gorkis, apsvaigintas M. K. Čiurlionio vizijų.) Lietuvoje, kritikės nuomone, analogiškas esąs mėgėjų teatro repertuaras, jo paviršutiniški monologai, buitinis natūralizmas, toli atsilikęs net nuo XIX a. europinio realizmo. Apskritai XIX a. teatro idealas, kurį stengėsi įkūnyti didžiausi artistai, buvęs „gyvenimo tikrumas", vadinasi,— „psichologijos tikrumas, gilus žmogaus supratimas". Psichologizmas Čiurlionienei irgi yra praeities teatro ypatybė. Tačiau kaip turėtų būti Lietuvoje, kur dar nepriaugta nei iki psichologinio gyvenimo tikrumo, nei iki gilaus žmogaus supratimo, kaip realistinio teatro programos? Kaip prilygti Vakarų Europos teatro ieškojimų situacijai su lietuvių mėgėjiškos scenos įgūdžiais, jeigu Lietuvoje pati kultūros savimonė tik pradeda busti. Turėdama prieš akis Vakarų Europą, Čiurlionienė pabrėžia, kad ten „randasi troškimas ko nors gilesnio negu gili žmogaus psichologija, randasi troškimas visa apimančių simbolių, neišaiškinamo, mistiško"[10]. Misticizmo terminą Čiurlionienė išplėtoja skyriuje apie teatrą, aiškindama dramos specifiką, kaip labiausiai susikaupimo ir gilumos — „mistinės galybės" — reikalaujantį žanrą. Mistiką Čiurlionienė aiškina ne religinio apsisprendimo, transcendencijos, o dvasinio tobulėjimo ir menui būtino jausmo gilinimo aspektu. Visa tai Čiurlionienės kritikoje figūruoja daugiau

[10] Lietuvoje.— P. 55.

kaip kūrybos melancholiškumo ir paslapties neabibrėžtumo sinonimas. Tokiu požiūriu mistikos terminą vartojo ir kitų šalių neoromantikai, turėdami galvoje kūrybos psichologinį pagilinimą ir kartu abstraktaus filosofinio prado ugdymą. (Mistikas, I. Franko nuomone, buvo Ibsenas.) Čiurlionienė visa tai dar siejo su nacionalinės pasaulėjautos bruožais, „tautos širdies" klodais. Ar čia nebuvo pradžia to „intelektualinio simbolizmo" kelio, kurį Lenkijoje nuėjo S. Vyspianskis, aplenkdamas visos Europos teatro reformatorius[11].

Čiurlionienė, atidžiai stebėdama Vakarų Europos estetines tendencijas, lietuviams priminė ir R. Vagnerio operas su „visa apimančiais simboliais", ir H. Ibseną, kurio dramos „neseka gyvenimo", bet ieško jo esencijos, pavirstančios „mistiška galybe"[12]. Ji iškėlė M. Meterlinką, kuris ateina skelbdamas „sielos pasaulio teises" ir kartu savo dramose duoda „mistiškos sielos gyvenimo paveikslus" (nors tuo metu „Viltis" spausdino laišką L. Girai, kur įrodinėjama, kad Meterlinkai dar nereikalingi Lietuvai[13]). Šioje gretoje Čiurlionienė sumini ir L. Andrejevą, kuris esąs naujų idėjų skelbėjas, „gaminantis Rusijos naują teatrą" (juolab kad jo veikalus statė „kitakalbės" Vilniaus trupės). 1914 m. B. Sruoga į klausimą, kuriuo „keleliu eiti", taip pat nurodė L. Andrejevą. Tačiau klausimas vis tiek liko: kaip Lietuvoje sukurti tą naująjį teatrą, jeigu nėra ir nebuvo senojo tautiško? Turėta svetimomis kalbomis (lenkų, rusų) Lietuvos, bet ne lietuvių teatras. Galima konstatuoti, jog XVI a. mokyklinio teatro „išugdytas teatrališkumo supratimas ir poreikis paruošė dirvą masiškam, labai demokratiškam „Klojimo

[11] Kad taip buvo, įrodo dabartiniai tyrinėtojai, Krokuvą vadindami Lenkijos teatrinės minties centru, kuriame S. Vyspianskio kūriniai ir pastatymai ieškojo savitesnio, tautiškai simbolinio sprendimo, aklai nekopijuodami nei Malarmė, nei Meterlinko simbolizmo (*Taylor N.* Stanislow Wyspianski and Symbolist drama: The work of art dramatic persona // The slavonic and East European Rewiour.— London, 1988.— Vol. 66, Nr. 2.— P. 209).

[12] Praėjus dvidešimčiai metų, J. A. Herbačiauskas tebetvirtins, kad „lietuviai jokio išmanymo apie Ibseną dar neturi" (Mūsų teatro opiausiu klausimu // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 16.— P. 369).

[13] Viltis.— 1910.— Nr. 107.— P. 1.

teatro“ sąjūdžiui mūsų amžiaus pradžioje“[14]. Tačiau kaip, kokiu būdu tai įvyko XIX a. pab.—XX a. pradžioje — ateities tyrinėjimų uždavinys, nes apie pirmojo stacionarinio teatro įkūrėjo Vilniuje V. Boguslavskio (1785 m. lenkų kalba, žinoma) ar rusiškojo bei žydiškojo teatrų įtaką galima kalbėti kaip apie kultūros mūsų krašte, bet ne grynosios lituanistinės veiklos faktus. Neatsitiktinai B. Sruoga teigė, kad lietuviškasis teatras gimė 1919 m., o istorinis jėzuitų, dvarų ir magnatų teatras nepaliko lietuviams jokios tradicijos[15]. Kaip scenos mene ir dramaturgijoje suderinti turinį ir formą, pasiekti organiškumo, kuris dėl neištobulintos kalbos ir poezijoje beveik neįmanomas? Juk teatre, kuris „vos pradeda rastis“, vyrauja mėgėjiškumas, nėra nei nacionalinės dramaturgijos, nei scenos meno, savos teatrinės kultūros tradicijų?“ Ką gi veikti Lietuvoje“? — klausia Čiurlionienė retoriškai, ir kartu dalykiškai: „ar turime eiti kultūrinėmis kaimynų pėdomis ir pergyventi visa tai, ką jie pergyveno per kelis metų šimtus?“ Situacija iš tiesų neįprasta.

Atsakymo į šiuos klausimus kritikė ieškojo lietuvių dramaturgų bandymuose žvelgti į „sielos gelmes“. Jos akys pirmiausia krypo į Vydūną, kuris jau gana toli „nuėjęs į slaptingąją žmogaus didybę“[16]. Kritikė džiaugėsi, kad ir lietuvių dramoje galima pasiekti meterlinkiškosios kondicijos, savotiškos žodžio simbolistinės filosofijos. Gal paskatinta M. K. Čiurlionio tapybos, sulaukusios teigiamo įvertinimo iš „Mir iskusstva“ atstovų, kritikė teigė, kad Vydūno „Probočių šešėliuose“ žiba mintis gilesnio sielos supratimo“. Tai mėginimas apimti visa vienu aukštesniu „mistišku simboliu“. Toks ir turįs būti naujasis teatras. Šiame Vydūno veikale Čiurlionienė regi „dabarties sielą“, tai yra simbolinę dvasią, reikalingą Lietuvai, o ne „kruvinos teisybės“ realistinį konkretumą. Jau recenzijoje apie K. Jasiukaičio dramą „Alkani žmonės“

---

[14] *Zaborskaitė V.* Senesnis už universitetą // Literatūra ir menas.— 1980.— Spal. 18.

[15] *Sruoga B.* Litewski teatr dramatyczny // Wiadomości literackie.— 1934.— Nr. 12.— P. 7.

[16] Probočių šešėliai // Viltis.— 1908.— Nr. 48.— P. 3.

(1907)[17] pirmą kartą išryškėjo S. Kymantaitės išsamesnis požiūris į realistinę literatūrą, tokios kūrybos pažinimas ir motyvuotas lyginimas su M. Gorkio „Dugne“, G. Hauptmano pjese „Audėjais“ (1892). Kritiškas santykis su K. Jasiukaičio kūriniu atsirado ir dėl šių analogijų („sekė Gorkį, bet nepasiekė jo“), ir dėl to, kad K. Jasiukaitis spaudoje jau buvo energingai išdėstęs savo palankumą realistiniam metodui ir literatūroje, ir kituose menuose. Pavyzdžiui, aptardamas I Lietuvių dailės parodą, K. Jasiukaitis, nors nesmerkė M. K. Čiurlionio kosminių vizijų, tačiau parodoje pasigedo „reališko gyvenimo siužetų“, „žmonijos vargų ir skurdo“ atspindžių bei „dabartinio gyvenimo“: „Aš ieškojau tikro, reališko gyvenimo, bet neradau, neradau. Aš tik mačiau mūsų dailininkų fantaziją, kuri lekia aukštai, už debesų, dar aukščiau“[18]. K. Jasiukaitis čia kritiškai konstatavo savybes, kurios S. Kymantaitei labai imponavo. Todėl kritikės recenzija apie „Alkanus žmones“ buvo ir netiesioginis ginčas su konkrečiu rašytoju (kaip anksčiau su Jakštu dėl dekadentizmo), ir realizmo santykių su simbolizmu nusakymas, kuris plačiau ir kategoriškiau formuluotas knygoje „Lietuvoje“. Iš tiesų jau budo vadinamasis „pilietinės ir intymiosios“ kūrybos supriešinimas, kurį kėlė savo publikacijose apie Maironį B. Sruoga[19]. Tačiau reikia turėti galvoje, kad Čiurlionienė patikslino, jog ji kritiškai nusiteikusi ne apskritai, o pirmiausia lietuviškojo realizmo atžvilgiu, kadangi šis neišnaudojo savo teikiamų galimybių; antra, ji tarsi rengė dirvą vėlesnei B. Sruogos nuomonei, kuria kandusis poezijos vertintojas, rašydamas apie E. Verharno kūrybą, neatmetė ir jo „pilietinių motyvų“, „pilietinės ideologijos“, nes ši realistinė, bet „ėjo lyrikos keliais“. O pats poetas „buvo galingas“[20]. Tad ir Čiurlionienės kritika orientuota į pageidaujamą lietuvių

---

[17] Ten pat.— Nr. 78.— P. 2—3.

[18] Pirmoji lietuvių dailės paroda // Vilniaus žinios.— 1907.— Nr. 6.— P. 2.

[19] *Samulionis A.* Balys Sruoga.— P. 52.

[20] Butkų Juzės „Žemės liepsna“ // Skaitymai.— 1921.— Kn. 3.— P. 132.

realistų individualistinį meninį galingumą, o ne apskritai paneigimą, nors suinteresuota, žinoma, ji labiau simbolistinės literatūros, o ne realizmo sėkme. Taip suprasdama žmogų ir kūrybą, kritikė priekaištavo, kad net Satrijos Ragana savo jausmingumo vis dėlto nepakelianti iki meterlinkiškos dvasios. Kita vertus, ji apsižiūri, lyg būtų per toli nuėjusi, siūlydama Lietuvai tik M. Meterlinko poetiką. Kažin „ar ir pas mus išsemtas jau realizmas iki dugno atveda prie naujų idealų troškimų“, klausia. Iš tiesų kituose kraštuose realistinis teatras ne tik beatodairiškai save neigė, bet ir ieškojo būdų kaip pasidaryti lanksteniam, subtilesniam, kad galėtų aprėpti bei išryškinti naują istorinės realybės ir žmogaus vidinio pasaulio tūrį. Kaip jau minėta, tai vertė pasitempti ir aktorius, ir režisierius. Tai buvo bendra realizmo gilėjimo tendencija, o ne vien jo neigimas, apie ką M. Gorkis kalbėjo A. Čechovui, siūlydamas vietoj atgyvenusio realizmo kultivuoti gyvenimo pakylėjimą kaip romantinio pasaulėvaizdžio perspektyvą. Šiuo atžvilgiu M. Gorkis ir vertino M. K. Čiurlionį kaip ryškų laikotarpio neoromantinės prigimties poetą — muziką dailėje, arba „vizijų filosofą“, o ne išgrynintų abstrakcijų mistiką ar šaltą modernistą.

Čiurlionienė nei dailės, nei literatūros neorientavo į revoliucinį gyvenimo dinamizmą su romantine svajonės poetizacija, išaugusia realybės dirvoje. Todėl ir kalbėdama apie teatrą, iš neoromantizmo „kultūrinės formacijos“ aukštumų ji aktualizavo simbolistinę, be „žemiškų pančių“ „atitraukto turinio“ kryptį. Tokia teorinė nuostata ir siejosi, ir šiek tiek prasilenkė ne tik su lietuvių, bet ir su XX a. pradžios pasaulio teatrinių naujovių praktika: tarkim, metaforizacija būdinga K. Stanislavskio, A. Nemirovičiaus-Dančenkos pastatymams Rusijoje ar G. Kreigo teatrui Anglijoje (nors M. Meterlinko ir G. Kreigo menas — tos pačios simbolistinės prigimties, savo teatrališkumu išstūmusios realistinį, buitinį bei natūralistinį, anot Čiurlionienės, jau viską pasakiusį, metodą). Simbolistine teatrališkąja metaforinio teatro kryptimi suko ir V. Komisarževskaja (su ja bendradarbiavo poetas simbolistas J. Baltrušaitis), ir V. Mejerholdas ir pagaliau

S. Vyspianskis. Tačiau sceninė metafora, aprėpusi gyvenimo impulsų visumą, svetur būdavo realizuojama kaip režisūrinė novacija, iškilusi savos dramaturgijos pagrindu. Rusų teatras turėjo A. Čechovo dramas, o lenkai — S. Vyspianskį, kuris režisavo savo paties kūrinius. Šių autorių dramaturgija buvo ir simbolinė-metaforinė, ir psichologinė, absorbavusi ir realistinės, ir sąlyginės poetinės tradicijos patyrimą; jų abiejų stokojo Lietuva. Visa tai Čiurlionienė užsimojo perkelti į lietuvių mėgėjiško teatro kasdienybę, nors tik Rusijoje ir Lenkijoje tebuvo dirva, į kurią galėjo kristi šitokio teatro „prinokę grūdai". Daugeliu atvejų jie buvo išaugę savoje „tautiškos idėjos" apvaisintoje kultūrinėje dirvoje, tai lengvino „vertybių perkainojimo", tradicijų ir novatoriškumo, turinio ir formos konfrontacijas[21]. Lietuvoje buvo visai priešinga situacija. Teatro naujovės, kurias siūlė Čiurlionienė kaip idealą, krito į neišpurentą dirvą. Padėtį komplikavo tai, kad Čiurlionienė siūlė meterlinkiškąją, o ne, tarkim, čechoviškąją, savo esme psichologinę realistinę teatro sampratą, kur simbolistiniai pradai kaip meninis apibendrinimas dalyvautų kūryboje (pvz., Ibseno dramose). Ir praėjus dvidešimčiai metų Čiurlionienės iškelti uždaviniai negalėjo būti išspręsti lietuvių teatre. „Vidujinė didybė paslėpta kasdieniuos žodžiuos per sunki mums, dėl to Ibsenas ir kiti panašūs į jį mūsų scenoj neturi pasisekimo",— rašė P. Vaičiūnas, aktyviausias Lietuvoje M. Meterlinko propaguotojas III—IV dešimtmetyje[22]. Lietuvių estetinei minčiai taip ir liko neaišku, ko jai reikia mobilizuojantis dėl teatro profesionalumo. J. A. Herba-

---

[21] Nors ne itin sklandžiai viskas klojosi ir svetur. Tarkim, J. Baltrušaitis kažkodėl absurdiška laikė į rusišką dirvą perkelti „dionizišką jį teatrą" (Plg. *Bundzaitė E.* Jurgis Baltrušaitis ir teatras // Kultūros barai.— 1984.— Nr. 11.— P. 57), o Lenkijoje ne visi vienodai palankiai sutiko šopenhaueriškąjį pesimizmą, gaubiantį Meterlinko dramaturgiją (*Tuczyński J.* Schopenhauer a Młoda Polska; *Stykowa M.* Maeterlink w okresie Młodej Polski). Pagaliau rusų teatro praktikoje Materlinko naujovės prigijo tik po to, kai buvo perprasta čechoviškoji teatrinė kalba (*Рудницкий К. Л.* Русское режиссерское искусство: 1898—1907.— М., 1989.— С. 13).

[22] Mūsų dramos drama // Skaitymai.— Kn. 7.— 1921.— P. 86.

čiauskas 1932 m. pritarė K. Stanislavskio psichologinei „vidinio tikrumo" metodikai, o simbolinį sąlyginį V. Mejerholdo pastatymų „montažą", paremtą biomechaniniu vaidybos tikslumu ir organiškumu, laikė chuliganišku, matyt, per daug avangardistiniu, revoliuciniu (jaunystėje jis peikė „kinematografiškojo realizmo" principą).

Bet amžiaus pradžioje ši Čiurlionienės pozicija buvo dar keblesnė. Verleniška „kūno mistika" jos (kaip V. Ivanovo ar S. Vyspianskio) nežavėjo. Tai jau būtų buvusi ne metafizinė sparnus keliančios sielos ir „beribių erdvių" paslaptis, viliojusi M. K. Čiurlionį[23], o dostojevskiška psichoanalizės linkmė, kurios net ir simbolizmo mene kritikė nepageidavo. S. Pšybyševskio dramos, kuriose simbolizmas ėjo greta vitališko dioniziškojo erotizmo, biologinės kilmės chaoso, Čiurlionienei nebuvo priimtinos kaip ir M. K. Čiurlioniui[24]. Todėl teorinę dilemą tarp psichologizmo ir simbolizmo tendencijų teatro srityje, kaip ir poezijoje, kritikė išsprendė simbolizmo naudai. Čiurlionienės užmojis „ko nors gilesnio negu gili žmogaus psichologija" Lietuvai buvo tas M. Meterlinko „egzistencinis rojus", utopinė romantinė erdvė, pilna sielų, kurios iš tiesų stengėsi viena kitą mylėti „labiau negu giliai" be šekspyriškos „aistrų naštos" ar pasąmoninio „jausmų sąmyšio".

Tačiau XX a. pradžioje A. Blokas su V. Mejerholdu jau šaipėsi iš Rusijoje populiaraus M. Meterlinko misticizmo ir kaip atsvarą teatriniam simbolizmui kūrė „Balaganiūkštį". Belgijoje E. Verharnas, M. Meterlinko „bendražygis", simbolizmą atakavo urbanistinėmis metaforomis, už tai jį labai vertino simbolistas, bet M. Meterlinko

---

[23] *Čiurlionis M. K.* Apie muziką ir dailę.— P. 83.

[24] Draugo iš Leipcigo L. Boguslavskio laiškai M. K. Čiurlioniui byloja, kad ar nebus čia jį paveikę draugai, kuriems S. Pšybyševskis — „menininkas luošys" (*Adomavičienė N.* Keletas laiškų M. K. Čiurlioniui // Nemunas.— 1989.— Nr. 3.— P. 34). Vadinasi netiesa, jog Boguslavskis buvo Pšybyševskio gerbėjas (*Yla S.* M .K. Čiurlionis kūrėjas ir žmogus.— Chicago,— 1984.— P. 69). Nors, jei tikėtume B. Lemano versija, M. K. Čiurlionis gilinosi į visas laikotarpio menines pasaulėžiūras vienodai, į Pšybyševskio dekadentizmą taip pat.

neigėjas A. Blokas[25]. Čiurlionienė Lietuvoje savo teatrines pažiūras kreipė į „simbolio su vaizdu“ jungtį (pagal B. Sruogos formuluotę), kur simbolinė drama turinti surasti harmoningą sąskambį su liaudies sąmonės, „tautos širdies“ kolektyviniu atbudimu, tai buvo pasisekę Lenkijoje Vyspianskiui. Užtat Čiurlionienė iškėlė Vydūno simbolistinį „sau žmogaus“, perauganсio į „žmogų visiems“, orientyrą kaip tokių tendencijų lietuviškąją analogiją. Žinoma, ir Rusijoje, ir Lenkijoje šie procesai vyko pilnatviškai, be tendencingumo ir vienpusiško kategoriškumo. Pavyzdžiui, A. Čechovas savo priešingybę — M. Meterlinką Rusijoje populiarino. Latvijoje 1910 m. Janis Rainis savo dramoje „Ave sol!“ ir 1913 m. dramoje „Pūsk, vėjeli!“ ieškojo ne tokių išgrynintų simbolinių apibendrinimo būdų, o rėmėsi realistine, psichologine nacionalinio gyvenimo traktuote. Beje, ir V. Krėvė 1910—11 m. išspausdino „Šarūną“ — istorinę psichologinę dramą. Apie ją Čiurlionienė užsimins vėliau, bet iš pradžių ji norėjo apeiti ne tik liaudiškojo buitinio realizmo, bet ir psichologinę su tamsiąja gelmių muzika (A. Blokas) susijusią dramaturgiją. Taigi „neatsižvelgė“ į simbolisto J. Baltrušaičio maksimalistinį uždavinį, kuriuo jis siekė savo dramose poemose kalbėti apie žmonijos troškimus per „pusiau Faustą, pusiau Manfredą“, nes „bet koks meno kūrinys <...> turi išsemti žmogų iki dugno“[26]. Čiurlionienei artimesnis Vydūno teorijoje ir dramaturgijoje propaguojamas „gilesnio negu gili žmogaus psichologija“ idėjinis-

---

[25] *Фриц Я.* Эмиль Верхарн. Творческий путь поэта.— М., 1985. Pagaliau Krokuvos menininkų kabaretas „Žaliasis balionėlis“, kur pasirodydavo ir J. A. Herbačiauskas, jau užsiėmė ne simbolizmo aukštinimu, parodijavo mistiškumą, kaip atgyvenusią simbolistinę fikciją. J. Baltrušaičio, pasirodo, taip pat jausta meninių tendencijų dinamikos tėkmė: „Ibsenas ir Meterlinkas jau nustojo būti paskutiniu žodžiu, užtat yra Singo pjesės, yra keltų atgimimo teatras“,— rašė jis (*Bundzaitė E.* Jurgis Baltrušaitis ir teatras // Kultūros barai.— 1981.— Nr. 11.— P. 60). Lenkijoje jau kito literatų požiūris į simbolistinį Mycinskio ir Vyspianskio metaforų labirintą, „viršrealybinio asociatyvumo magiją“, ir radosi itin radikalių autorių, kaip K. Iržikovskis, kuris jau akivaizdžiai linko į „racionalistinę tradiciją“ (*Eustachiewicz L.* Dramaturgia Młodej Polski.— Warszawa, 1986.— P. 366).

[26] *Bundzaitė E.* Jurgis Baltrušaitis ir teatras // Kultūros barai.— 1981.— Nr. 11— P. 57.

meninis prakilnumas, „šventos ugnies“ prioritetas prieš psichikos bei prigimties impulsų drastiškąjį chaosą.

Todėl net tautosakoje, kuri jai buvo idealus kriterijus, kritikė bandė įžvelgti ne tik neoromantizmo poetikos ypatybes, bet ir metafizinio simbolizmo pradus, kaip antirealistinį pagrindą nacionaliniam teatrui. Jeigu šias savybes ji būtų susiejusi su rytietiška pasaulėjauta, tai įvykdė M. K. Čiurlionis dailėje, tada kritikės radikalioji pozicija dėl M. Meterlinko „sielos pasaulio teisių“ gal nebūtų taip šokiravusi Lietuvos inteligentų sąmonės, nes viskas būtų daugiau artima folkloro poetikai. Tačiau lietuviškojo folkloro teatro kritikė nepropagavo. Drauge šiek tiek pamiršo, kad nauji takai literatūroje, mene, teatre — ne vien simbolizmas, kad menas ir tautos literatūra — tai „raštijos pilnybė“, į ką buvo pati orientavusi: „daugiau minties, daugiau žmogaus analizo, daugiau aukštyn kylančių idealų“[27]. Kitaip sakant, nuošaly liko ir jos pačios deklaruota kūrybos harmonijos formulė apie „jausmų ir minčių pilnumą“[28]. O juk ji ne kartą žavėjosi lietuviais už tai, jog, nemokėdami rašyti ir skaityti, išreiškė save „aiškiai, savitai pilnai“[29]; kad tautosakoje dainuojama apie visa, kad čia „nebuvo išrinktų temų, pagirtų ar paniekintų“[30]. Čiurlionienė tarsi pamiršo sakiusi, kad literatūra negali būti vienašalė, kuo plačiausius dirvonus turi apimti, kuo giliausioje erdvėje skrajoti. 1908 m. ji dar siūlė sekti H. Ibsenu, V. Šekspyru, H. Zudermanu, lietuviams imtis istorinės dramaturgijos[31]. Bet, ieškodama kelių lietuvių menui, kaip gyvenimo kvintesencijai ir „sielos šventei“, ankstyvąją M. Meterlinko kūrybą ji sutapatino apskritai su profesionalumu, meno specifika ir prigimtimi, vieninteliais lietuviškojo teatro orientyrais. Simbolizmą suprato ne tiek kaip metodą, o kaip pasaulėjautą ir kaip vidinį santykį su tikrove, bet ne vien kaip būtiną metafizinį pradą meno kūryboje. Taigi pirmiausia simbolizmo sąvoka Čiurlionienės publika-

---

27 Viltis.— 1908.— Nr. 12.
28 Ten pat.— Nr. 47.— P. 3.
29 Iš mūsų literatūros.— P. 5.
30 Ten pat.
31 Į rašytojus // Viltis.— 1908.— Nr. 55.— P. 1.

cijose vartojama meno gyvybei apibūdinti, ir tik tokia ji pereina į estetinę-filosofinę definiciją, kaip realistinio suvokimo priešingybę.

Atakuodama realizmą Čiurlionienė (kaip, beje, ir B. Sruoga) turėjo galvoje to meto realizmo iliustratyvų pobūdį, nesigilino į metodologinę jo esmę. Rūpėjo „etnografija, istorija, doros dogma ir pilietiškumas išvyti“, nes tai laikyta tendencingumu, meno mirtimi. Bet B. Sruogai jau taip pat rūpėjo ir tai, kas yra „už mūsų proto ribų“ (M. K. Čiurlionis), ant kurių auga menas kaip simbolistinė gyvenimo kvintesencija, o ne tik psichologinis sielos atvėrimas, „persisunkęs liūdesio, skausmo, susierzinimo“, svetimų M. K. Čiurlioniui. Taip pat Čiurlionienės nuomone, „atbudusi siela trokšta gyventi“, tai yra nužengti į gelmę, kaip Vydūno „Probočių šešėlių“ herojus, kurio kelias Tėvynėn eina per širdį meilės visuotinumo, išminties universalumo gelmę. Šią tendenciją suabsoliutinusi, ji padarė ją estetinio pastovumo ženklu, už tai susilaukė L. Giros priekaištų. Pastarasis klausė — „argi tik misticizmas?“. Jam buvo nepriimtinas kritikės pažiūrų kraštutinumas: „*tai jau yra demagogiškas pasikėsinimas prieš* nepaliečiamybę raštijos pilnybės, kuri juo daugiau įvairių srovių turi, juo turtingesnė“[32]. Tai ir pati Čiurlionienė vėliau pripažino: visos srovės geros, svarbu talentas. Dėl jos kategoriškumo dvejojo ir B. Sruoga. Nors ar ne Čiurlionienės mintys pažadino B. Sruogos — dramaturgijos ir teatro kritiko — talentą, jo analogišką klausimą: „ar realizmas visai neatsakanti forma lietuvių dailei“[33]. B. Sruogai, naujų *kelių ieškotojui*, Čiurlionienės knyga „Lietuvoje“ buvo pretekstas, sužadinęs apmąstymus apie realistinių ir nerealistinių formų likimą. Net Vydūnas 1911 m. rašė, kad „priešingumas, kurs tautoj randasi, yra ženklas gyvybės pilnumo“, todėl su filosofui būdingu vienovės ieškojimu, siūlė toje įvairovėje matyti „priešingumų sąryšį“.

„Lietuvių literatūros istorijos konspekte“ (1918) S. Čiurlionienė, matyt, atsižvelgė į šią Vydūno pastabą ir jau neabsoliutino simbolizmo, neniekino psichologijos ir

---

32 *Gira L.* Argi tik misticizmas? // Aušrinė.— 1910.— Nr. 6.

33 Laiškas redakcijai // Aušrinė.— 1913.— Nr. 27.— P. 185—188.

gilaus žmogaus supratimo, o aiškino, kad „pirmiau, negu prieitume prie vieno kito veikalo tyrinėjimo, reikia, kad mums aišku būtų paties gyvenimo aplinkybės, tas dugnas, ant kurio apsireiškė veikalas". Straipsnyje „Mūsų žodis ir mes" (1921) Čiurlionienė jau iškelia Krėvės „Šarūną", vadindama jį „didžiąja mūsų literatūros knyga", žavisi giliu žmogaus supratimu, psichologijos ir sielos dramatizmu („blaškosi milžinas Šarūnas didžių geidulių kupinas, pats savo gyvenimo tikslų nesupratęs"[34]). Kritikė čia jau ieško psichologijos tikrumo, M. Meterlinko antipsichologizmo net nemini, nors dar nebuvo lietuvių literatūroje „Altorių šešėly", nebuvo ir J. Gobio pastabos, jog „neturime nė vieno giliai psichologinio romano". Vadinasi, tiesa, kad Krėvę, šalia Vydūno, Čiurlionienė laikė didžiausiais lietuvių rašytojais[35]. Bet tai buvo vėliau, po dešimtmečio... Panašios nuomonės ji laikėsi ir 1929 m. prancūzų kalba išleistoje brošiūroje. O kol kas dar dėstė ir tikslino ankstyvojoje M. Meterlinko kūryboje teatrinę sampratą, kurios pagrindu ieškojo lietuviškojo simbolizmo apraiškas sintetinančios definicijos. Ir tai nebuvo veltui. Mintis veikianti tik tyloje, „keistose valandose",— įtikinėjo kritikė. Pageidavo, kad ir veiksmas, ir žodis nebūtų per daug realistiški, tarsi pratino lietuviškąją sąmonę prie 1942 m. B. Sruogos žodžių, kad scenoje per maža vien realizmo, gamtos sekimo, kad yra meniniai tikslai: „mūsų menas turi pažadinti širdyje viską, kas priklauso amžinybei"[36], kurią amžiaus pradžioje propagavo Vydūnas ir Šatrijos Ragana. Čiurlionienė,

[34] Matyt, pati bus priėjusi tą B. Sruogos, kaltinusio Vydūną dėl psichologizmo stokos, išvadą, kad „sceniškos teisybės" reikalu būtina ne tik tautinės idėjos išplėtota deklamacija, kaip Maironio dramoje, kur Vytautą „stumdė po sceną, vertė patriotiškus daiktus deklamuoti, o gyventi — neleido". „Šarūne" daug žiaurumo, daug girtuoklystės, daug neapykantos ir piktadarybės. Ir taip mažai tenai žodžių apie patriotinius dalykus. Bet žiūrovų salė sujaudinta",— rašė B. Sruoga (Pastabos apie tiesą ir sceną // Akademikas.— 1934.— Nr. 2.— P. 58). Be to, apie „Šarūną", kaip knygą, kurią lietuviams reikia perskaityti, ištisai teigiamai atsiliepė Vaižgantas apie 1917 m. (Lietuvių balsas.— 1917.— Nr. 60).

[35] Literatūra ir kalba.— 1987.— [T.] 20.— P. 272.

[36] Teatro romantika // Kultūros barai.— 1968.— Nr. 10.— P. 61.

kaip ir Vakarų Europos egzistencializmo pirmtakai bei simbolizmo teoretikai, siūlė ne veiksmą, ne žodį, ne verbalinę egzistenciją (tai savęs švaistymas), o pastangas bent dieną išbūti tyloje. Toks simbolistinis metafizinis nusistatymas reikalavo naujos sceninės poetikos, kurią net 1925 m. lietuviškojo teatro kritikams buvo nelengva perprasti. „Beveiksmio teatro“ pavyzdį — M. Meterlinko „Nekviestąją viešnią“, kur „aktoriai sėdi aplink stalą, kalbasi“, V. Bičiūnas kritikavo — pirmiausia spektaklio pastatymą, pageidavo psichologinio metodo scenoje[37], nors B. Dauguvietis, pasirinkęs M. Meterlinko pjesę, siekė sukurti scenoje nuotaiką, atmosferą, vengti nereikalingų judesių, ir taip pateisinti nejudrumą, paslaptingąją simbolių statiką, žodžiu, reformuoti lietuvių scenos poetiką kaip estetinę praktiką[38]. Neverta stebėtis, jeigu šis uždavinys ne itin pavyko, nes ir pirmasis K. Stanislavskio „Mėlynos paukštės“ pastatymas Maskvos dailės teatre 1908 m. buvo nenusisekęs, nes aktoriai, režisieriaus nuomone, per silpni vaidinti simbolius, neišugdyta tam „vidinė technika“[39].

Tačiau Čiurlionienės pažiūrose nepaliko pėdsako M. Meterlinkui būdinga mirties laukimo — religinė interpretacijos filosofija. Ji nepoetizavo mirties, kaip Šatrijos Ragana „Sename dvare“ („Ir žavi mane mirtis“). Čiurlionienė jos atsisakė, kaip ir F. Nyčės demoniškojo cinizmo ar S. Pšybyševskio instinktų šėlsmo. Lietuvių literatūrą ir teatrą Čiurlionienė tik bandė paįvairinti tylos, laukimo, susikaupimo ir įsigilinimo į save perspektyva, be mirties teatro šešėlių. Ją žavėjo tiesa, kuriai nėra žodžių išsakyti. Tylėjimo filosofiją rašytoja propagavo kaip „aukštąją psichologiją“, „sielos nubudimą“ arba „sielos giedrumą“ (M. K. Čiurlionis), „dvasios lygsvarą“ (Vydūnas). Tai buvo ir etinis postulatas, reiškęs inteligentijos dvasingumą, kurį turi gaivinti dramaturgija ir teatras. Vydūnas 1909 m. kūriniu „Amžina ugnis“ tai ir atliko; savo herojų lūpomis postuluodamas „žodį“, kuris „su-

---

37 Mūsų vaidyba // Baras.— 1925.— Nr. 1.— P. 109.

38 *Aleksaitė I.* Borisas Dauguvietis.— V., 1966.— P. 43.

39 *Станиславский К. С.* Моя жизнь в искусстве. — М., 1983. — С. 224.

kilo <...> iš Tylos gelmių". Čiurlionienę tai pakerėjo, todėl jos kritikoje pradėta formuoti nauja pažiūra į meninę kalbą, tos kalbos santykį su mūsų folklorui bei M. K. Čiurlionio menui būdingu lakonizmu ir kaip jį perkelti į reformų belaukiantį lietuvių teatrą. Susimąstyta apie žodžio — minties laidininko — ribotumą, kalbos, kaip meninio kontakto, specifiškas funkcijas dramoje. Todėl nacionalinio stiliaus užuomazgas kritikė randa Vydūno, J. A. Herbačiausko, M. Šikšnio, modernesnės dramaturgijos autorių kalboje, šioje „suabstraktintoje kūrybos kryptyje"[40]. Čia ji įžvelgia „naujo teatro", tikro teatro apraiškas, meninės kalbos universalumo galimybes. Tuo būdu Čiurlionienės meterlinkiškojo simbolizmo estetikos ir poetikos propagavimas, aprėpęs vaidybos, dramaturgijos ir režisūros sferas, buvo pirmoji XX amžiuje ypatingos inovacinės reikšmės akcija Lietuvoje.

KRITIKOS APIBŪDINIMO IEŠKANT...

Laikydamasi principo, kad reikia susigaudyti „tame, kas yra", Čiurlionienė ir pačiai kritikai kėlė didelius reikalavimus. Sunku kalbėti apie šią literatūrinės veiklos sritį, kai „mažne kiekvienas mokąs rašyti laiko save kritiku"[1]. Tokiu lygiu užsiplieskę ginčai tik klaidina visuomenę, nes dominuoja „užgauta savimeilė", o ne kritika — „visuomenės balsas". Čiurlionienė pirmiausia ragino ugdyti išmanymą ir dorą, kad nemokantis šio darbo nesiimtų. Visuomenę reikia lavinti, kad žmonės atskirtų grūdus nuo pelų. Į kritikus rašytoja žiūri kaip į inteligentų sluoksnį, kuris išreiškia pačios visuomenės skonį, „protą galvoje" ir „dorą širdyje". Taikus intelekto sambūvis su etinėmis emocinėmis nuostatomis — objektyvios kritikos siekiamybė. Kritikas Čiurlionienei — mazgas, kuris riša „dailininkus su visuomene", tarpininkas, aiškintojas. Kitaip tariant, kritika — tai „pritaikomoji kūryba", kaip

[40] *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida.— P. 158.
[1] Lietuvoje.— P. 42.

1922 m. ją apibūdino B. Sruoga[2]. Tačiau „sekdamas pamatinę mintį“, kritikas neturi nusileisti „žemiau paties meno“. Jis turi būti plačių ir pažangių pažiūrų: jam turi rūpėti ne normos, ne dogmos, ne išankstinis nusistatymas, o gyvenimo ir estetinės minties vyksmas. Tik toks kritikas neprasilenks su talento rūšimi, meninės individualybės prigimtimi. Idėjinė, moralinė dogma arba mechaniškai taikomo mokslo tiesa niveliuoja kūrėjų originalumą. Tai Čiurlionienė įrodė, kalbėdama apie K. Jasiukaitį ir Žemaitę, įsijausdama į juos kaip realistinius talentus, nors realizmą ir laikė atgyvenusiu.

Turėdama galvoje A. Dambrausko-Jakšto racionalų ir vietomis scholastinį mąstymą, Čiurlionienė aiškino: blogai, kai kritikas apibrėžia siaurutį, dailėje seniai atgyvenusių idealų mastelį ir juo vadovaujasi lyg „katekizmu“. Nors A. Dambrausko-Jakšto pažiūrų tariamas siaurumas, be abejo, problemiškas. Čiurlionienė suabsoliutino dogmatinį normatyvinį jo metodą, nors iš tikrųjų tas „katekizmas“ turėjo estetinį metodologinį pagrindą, sietiną ne tik su krikščioniškuoju Logosu, bet ir su Rytų — konfucionizmo sistemomis. Tai yra pastebėjęs ir V. Bagdonavičius savo knygoje apie Vydūną. Čiurlionienė to dar neįžvelgė, tai tik įrodo, jog ji buvo vakarietiškos orientacijos, kaip ir J. A. Herbačiauskas, džiaugęsis Lietuvon besiartinančių kūrybos naujovių pavasariu.

Lietuvių idėjos laimėjimai progresavo, per jaunųjų kultūrininkų laisvėjančias sielas ir protus artėjo prie kūrybinės minties ir meninės idėjos gimimo. Pasiekusi XX a. pradžią, ši ne visada sutapo su taip pat evoliucionuojančia „Tėvynės sargo“ pradėta katalikiškai tautine ideologija, taip pat ir A. Jakšto redaguojama „Draugija“ — intelektualiausiai „Tėvynės sargo“ platformą pratęsusiu leidiniu. Jo redaktorius šiuo laikotarpiu buvo nuolatinis jaunosios Kymantaitės liberaliųjų estetinių samprotavimų oponentas. Tačiau toks abiejų veikėjų idėjinis apsišaudymas XX a. pradžioje bylojo, jog jau ir lie-

---

[2] *Sruoga B.* Keli žodžiai // Skaitymai.— 1922.— Kn. 22.— P. 81.

tuviškoje aplinkoje atsirado bažnytinės ir pasaulietinės lietuvių kultūrinės refleksijos legali koegzistencija[3].

Tautiškasis donkichotizmas, iš gaivalingojo XIX a. instinkto išaugęs, konkretizavosi įvairiomis kultūrinio prometėjizmo formomis — estetinių idėjinių srovių kovos ir tapsmo Lietuvoje užuomazgomis. Tik socialdemokratinis judėjimas liko skurdus šiuo požiūriu. Todėl J. Biliūnas savo estetiniu subtilumu ir nepritapo prie „tiesmukos agitacijos", „pasaulėžiūrinių tiesų iliustravimo", nes pranoko tą lygį, kurio laikėsi „Darbininkų balsas"[4]. Tad ir Čiurlionienei atrodė, jog būtina pirmiausia įsijausti, o po to mokytis atskirti naujus dvasios takus. Laikantis dogmatiškų politinių, moralinių, tautinių, etinių, estetinių nuostatų gali atsitikti taip, kaip atsitiko lenkuose, kur buvo nesuprastas A. Mickevičius, ar Rusijoje, kai buvo puolamas „didžiausias tepliorius Vrubelis". Čiurlionienė neatsitiktinai sumini šiuos kūrėjus — romantizmo atstovą literatūroje ir neoromantizmo (demoniškojo simbolizmo) autorių tapyboje, kad parodytų, jog menas nestovi vietoje. Šitaip buvo atkreiptas dėmesys į meno ir visuomenės santykių, meno suvokimo, estetinio klimato svyravimus Lietuvoje, apie kuriuos privalėjo išmanyti kritika, jeigu norėjo orientuotis į ateitį. Toks meninės dialektikos reikalavimas ypač buvo svarbus XX a. pradžioje, plėtojantis simbolizmo estetikai, neoromantiniams ieškojimams, susijusiems su Vakarų Europos visuomeniniu dvasiniu klimatu, „naujųjų" stilių ekspansija.

Čiurlionienė, kaip minėta, siūlė pirmiausia mene išryškinti simbolistinius elementus, kurie jai buvo apskritai meno specifikos rodikliai. Tik šiuo atveju jai rūpėjo — ar „sielos sparnai juda", ar kyla naujovių daigai. Ji ypač

---

[3] Ji buvo juntama ne tik literatūros, bet ir kitų menų praktikoje. Plg. J. Naujalio (1909) platformą, „Tėvynės sargo" ir „Aušros" idėjų simbiozės tąsą: „rūpinsimės tobulinti *bažnytinę* ir *tautiškąją* muziką, auklėti Lietuvos bažnytinį ir sovietiškąjį giedojimą". Leidinį „Vargoninkas", kur šios mintys išdėstytos, konservatyvieji dvasininkai smerkė, kvietė neužsisakyti, kam liberaliai koketuoja su pasauliečiais (*Narbutienė O.* „Lietuva nepamirš ir Naujalio" // Pergalė.— 1969.— Nr. 4.— P. 152).

[4] *Lukšienė M.* Biliūniškas šypsnis // Pergalė.— 1969.— Nr. 4.— P. 121.

džiaugėsi jaunųjų mostais, jų pastangomis veržtis iš „sunkių dienų". Nors svetur jaunieji, jau įveikę simbolizmą, domėjosi akmeizmu, imažinizmu ar net avangardistinio sąjūdžio idėjomis, šių terminų prasmę Lietuvoje suvokti buvo nelengva. Bet menas, Čiurlionienės įsitikinimu, gyvenimui „užbėga už akių", eina nepramintais takais, todėl jis negali būti bailus, atsargus, tenkintis tuo, kas yra. Kritikas, norėdamas suprasti šias intencijas, sieloje privalo būti menininkas, „ateities žmogus". Lietuvai tai ypač svarbu. Kritika pačios Čiurlionienės asmenyje iškyla kaip meninės veiklos rūšis, kuri nesiribojo moksline racionalia tipologija, o atvirai maištavo, prognozavo kuriančiosios Lietuvos ateitį.

Užtat J. A. Herbačiauskas lietuvių literatūrą kaltino konservatizmu, nes menininkai vengia rašyti kitaip, bijodami, kad „lietuvis lietuvio nesupras". Formuluodami kūrybiškumo kriterijų, meno novatoriškumo idėją, neoromantikai jau negalėjo orientuotis į nepajudinamą tautinės vienybės platformą, it patriotiškąjį Logosą. Artėdami prie XX a. pradžios judrios meninių ieškojimų realybės, kitų tautų estetinių tendencijų, jie matė, kad joks tautinis idealas, joks visuomenės, kaip „vieno morališko organizmo" principas, nestovi vietoje. Tai, kas sustingę, kliudo augimui. Čiurlionienei ir jos bendraminčiams rūpėjo, kad nesustingtų Lietuvos dvasia, antraip, pasak J. A. Herbačiausko, jaunoje literatūroje nebus matyti jokios evoliucijos.

Čiurlionienė padėjo formuotis tai estetinei pozicijai, kurią vėlesniais dešimtmečiais rutuliojo V. Mykolaitis-Putinas, meninę evoliuciją aiškinęs kaip gilinimą, turtinimą, komplikavimą „lietuviškos psichikos". Jis nacionaliniame mene gyvuojančią „pasaulio įspūdžių įvairybę" laikė „gyvo žmogaus" erdve, kurioje tilptų „visi sielos krutėjimai", pageidauti dar Šatrijos Raganos. Tad Čiurlionienė nors vienos — simbolizmo — srovės apologetė, kritikos darbų visuma tarsi peržengė savo pačios kategorišką metafizinio simbolizmo prioritetų vienpusiškumą, nes dar amžiaus pradžioje buvo pageidavusi lietuvių menui „savotiškos filosofijos", „pranašo balso", nelyginant tos „lietuviškos psichikos" turtingumo įrodymo.

Čiurlionienė buvo įsitikinusi: jeigu Lietuvoje būtų tokių autoritetingų kritikų, kaip D. Reskynas, I. Tenas ar O. Mirbo — tai „visos mūsų tautos kultūra pasikeltų“[5]. Į šiuos kritikus ji žiūrėjo kaip į „dvasišką maistą“, nesibaimindama, kaip B. Sruoga dėl I. Teno, įtardamas, kad su juo į Lietuvą gali brautis ir natūralizmo idėjos. Pozityvistą I. Teną Čiurlionienė statė greta anglų romantinio kritiko D. Reskyno, šalia O. Mirbo, prancūzams parodžiusio M. Meterlinko novatoriškumą. Tai pirmas atvejis Lietuvoje, kai kitos šalies kritikas siūlomas pavyzdžiu, galinčiu praturtinti tautinius kultūrinius akiračius; Čiurlionienė šiuo atveju tarsi propagavo kritikos pilnybę, bet Lietuvoje tokios pilnybės, jos nuomone, nėra, nes nėra genialaus meno. Taip buvo akcentuojama kritikos priklausomybė ne tiek nuo visuomenės, kiek nuo paties meno lygmens. „Kaip augo ir plėtojosi Lietuvoje spausdintas žodis, kokioms idėjoms tarnavo, kokio tobulumo pasiekė grožio srityje“[6], — tai pagrindinis metodologinis kritikės išeities taškas, kurio ji laikėsi ir vėliau gilindamasi į „kūrybos formų rutuliojimosi stadijas“. Čiurlionienė ypač pabrėžia kritikos reikalingumą ir jos atsakomybę tose literatūrose, kurioms dar reikia „parodyti kelius“. Taip esą ir Lietuvoje, kur rašytojai blaškosi, nerasdami savęs. Čiurlionienei rūpėjo įvesti tvarką, kad kiekvienas rašantysis galėtų pasirinkti tą žanrą, kuris atitinka jo meninę prigimtį. Kritika šioje srityje privalo būti kompasas, tačiau ne vadovėlis rašytojams, o visuomenės balsas, rodantis, „ko mums reikia“[7].

Šiuo požiūriu Čiurlionienė artima „Gabijos“ linijai, nutolusiai nuo V. Kudirkos puoselėtos pozityvizmo sampratos. Kudirkiškasis pragmatizmas rėmėsi racionalistiniu, moksliniu metodu, realistine platforma. Todėl 1931 m. V. Mykolaitis darė išvadą: „Iki 1904 m. galima kalbėti tik apie didaktinę literatūrą. Po šių metų išsivystė grožinė literatūra, rašytojai atkreipia dėmesį į formą. Po 1904 m. lietuvių literatūra pasidaro europietiška“[8].

---

[5] Lietuvoje.— P. 46.
[6] Lietuvių literatūros istorijos konspektas.— P. 10.
[7] Liuosos mintys // Viltis.— 1909.— Nr. 12.— P. 3.
[8] Cit. iš: Literatūra ir kalba.— 1969.— [T.] 10.— P. 436.

Antipozityvizmas, antiracionalizmas, antidogmatinis pradas Čiurlionienės pažiūrose kartais nustelbė akivaizdžias realizmo raidos problemas, kurias dialektiškiausiai formulavo J. Biliūnas. „Realizmo dirva daug platesnė, negu kiti mislija",— kalbėjo šis beletristas dar 1901 metais, nesibaimindamas realizmo ryšių su scientistiniais pradais[9]. Čiurlionienė, absoliutindama simbolistinius kriterijus, tai, ką turėjo „duoti šie laikai", diegė Lietuvoje antipozityvistinius „naujai epochai" (V. Mykolaitis-Putinas) būdingus profesionaliosios kultūros vertinimo, visų rūšių kritikos metakalbos (metakritikos) pradmenis, nusižengdama mokslinei diferenciacijai, istoriniam jų lygiavertiškumui bei privalomai konkurencijai tarp naujųjų krypčių, ir gal nepakildama iki „intersubjektyvaus žinojimo" metodologijos, jau išsikovojusios vietą to meto Vakarų Europos humanitarų tarpe. Bet Lietuva dar tik ėjo į Europą.

Šiuo požiūriu Čiurlionienės kritika buvo reikšminga ir savo poleminiu patosu, griežtų kriterijų manifestavimu. Ir tą ji dėstė jau iki Pirmojo pasaulinio karo, o Vaižgantas, pripažindamas Čiurlionienės kritikos vertę, darė išlygų: „Kai mes priaugsim iki Meterlinkų ir Ibsenų, mes ir duosim tokios mistikos, gal dar geresnės. Bet šiandien mes duodame tokios, kokia mumyse tuo tarpu yra susidariusi, kas organingai yra mūsų"[10]. Čiurlionienės kritikoje kompromisų mažiau. Kadangi meną ji suprato kaip individualistinės prigimties reiškinį, į visuomenines sąlygas atsižvelgti siūlė tiek, kiek socialiniai poreikiai sąveikauja su „dvasios takais". Jai buvo svarbesnė kultūrinio maksimalizmo pozicija, pareigos akcentavimas kaip etinis savivokos momentas, kurį formulavo gan kategoriškai ir įsakmiai. Čia galėtume pritarti ir tokiai išvadai. Išpažindama simbolizmą kaip naują meninę tendenciją, Čiurlionienė buvo istoriškai nuosekli, o ieškodama lietuviškojo simbolizmo definicijos — moksliškai

---

[9] *Biliūnas J.* Raštai.— V., 1981.— T. 3.— P. 11.

[10] Knygoms apginti nuo kritikų // Skaitymai.— 1921.— Kn. 3.— P. 78.

angažuota[11]. Laikotarpio bendroji atmosfera lėmė jos kritinių ir mokslinių publikacijų publicistinį pobūdį. Pastarąjį ji derino su eseistinio stiliaus pradais, lietuvių kritikos raidai taip pat mažai pažįstamais ir nebūdingais. Tad pageidauti iš Čiurlionienės kritikos didesnio moksliškumo[12] netikslinga dėl dviejų priežasčių: eseistinis rašymas apskritai yra tiesioginė mokslinės analizės ir racionalistinio argumentavimo priešybė. Iškilęs kaip antipodas pozityvistinei istoriografijai XX a. pradžioje, jis buvo artimesnis meninio abstrahavimo specifikai negu modernistinio scientizmo metodai, susiję su atgimstančio neopozityvizmo filosofija. Be to, nesant gilesnių lietuviškojo filosofinio mąstymo tradicijų, XX a. pradžioje literatūros ir meno kritikoje pasireiškęs eseistinis pradas figūravo kaip neoromantizmo „kultūrinės formacijos" produktas, visuotinės lyrizacijos ženklas, kuris dėl lietuviškųjų aplinkybių virto savotiška mokslinio įžvalgumo humanitarine kokybe[13].

Stovėdama „pageidavimų" pakyloje, Čiurlionienė lietuvių kritikai suteikė temperamentingumo, individualumo, poleminės dvasios, pademonstravo kritiko reakciją, sutampančią su laikotarpiui būdinga subjektyvizacijos tendencija, autonomizavusia idealiąsias žmogaus valios paskatas bei siekimus. Tai savaime diktavo kritikos stiliaus ir kalbos naujumą. Publicistinį kandumą ir pozityvistinės galvosenos blaivų realizmą — V. Kudirkos raštų savybę (Čiurlionienei taip pat imponuojančią) — ji papildė kultūrinėmis digresijomis, argumentais bei palyginimais iš įvairių meno sričių, asociatyviai jas „prisimindama" ir sugestyviai, eseistiškai, o ne vien racionaliai, moksliškai

---

[11] „Sistemingumas buvo suprantamas kaip vienas iš *kultūrinės veiklos* principų, jis reiškė ne tiek teorinį, kiek kultūrinio entuziazmo nuoseklumą" (*Daunys V.* Į kritikos bibliotekos lobyną // Pergalė.— 1983.— Nr. 4.— P. 175).

[12] *Mureika J.* Lietuvių materialistinė estetika: (1900—1940).— V., 1981.— P. 56.

[13] Knygos „Iš mūsų literatūros" autorės samprotavimuose jau iš tiesų, pasak L. Gineičio, slypėjo kitas, nebe faktinis informacinis, o mąstomasis probleminis —„istoriosofinis" pradas (Lietuvių literatūros istoriografija.— P. 284). Jį galėtume laikyti pereinamuoju į struktūrinius analitinius tyrinėjimus, kurių susilaukėme XX a. II pusės lietuvių filologijoje.

„empiriokriticizmo“ stiliumi išgyvendama. Visa tai plėtė lietuvių kritikos žanrinį diapazoną, teorinius akiračius. Remdamasi kultūrinės istorinės mokyklos argumentais Čiurlionienė aptarė meną, literatūros dabartį ir istoriją. Taip XX a. pradžioje buvo dedami pamatai neoromantinio ir kultūrologinio pobūdžio vertinimams, menų sintezės ir literatūros esmės refleksijai bei problematikai, kurią kiek vėliau Lietuvoje plėtojo J. Lindė-Dobilas, V. Mykolaitis-Putinas ir kiti autoriai.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė vis dar „Tebedrumsčia ramybę".

Židinys.— 1925.— Nr. 5.— P. 80.

III. TARP „PEDAGOGIJOS" IR KULTŪRINIO „AKTYVIZMO"

Žvelgdama į visuomeninio gyvenimo ydas, 1909 m. Čiurlionienė rašė, jog lietuviai dar nemoka pedagogijos. Ką ji norėjo tuo pasakyti? Jau tada pedagogijos sąvokai kritikė suteikė plačią tautos auklėjimo, švietimo, kultūrinio prusinimo plotmę. Greitai ir pati pasidarė pedagogė praktikė, kaip, beje, dažnas to laiko aktyvistas — G. Petkevičaitė-Bitė, Vydūnas, Šatrijos Ragana. Visi turėjo tiesioginių ryšių ne tik su literatūra, bet ir mokykla, visuomenės auklėjimu. Nuostata, jog „kenksminga išleisti iš akių mokyklinę bei pedagoginę lituanistikos dimensiją", Čiurlionienei ypač taikytina[1]. Pedagoginė mokyklinė jos lituanistinės veiklos prasmė labai akivaizdi. Kaip tik šiai dimensijai daugeliu atžvilgiu subordinuotina ne tik rašytojos kūryba, estetika, bet ypač visuomeniškasis aktyvizmas.

Pedagoginius publicistinius straipsnius galima laikyti pirmuoju Čiurlionienės, kaip pedagogės visuomenininkės, veiklos baru. Po to buvo mokytojaujama Kauno „Saulės" kursuose ir Voronežo lietuviškose gimnazijose, o nuo 1926 m. prasideda trečiasis pedagoginės veiklos etapas. Pastarasis ypač svarbus, nes lietuvių kalbos dėstymas Kauno universitete pynėsi su organizacine veikla moterų sąjungose, kalbinė publicistinė darbų sritis — su grožinės literatūros vertimais. Visi šie barai siejami su noru tiesiogiai dalyvauti ne tik visų lygių mokyklų, bet ir visuomenės, kultūros bei valstybės gyvenime[2].

Dar mokydamasi Rygoje Sofija Kymantaitė pajuto pe-

---

[1] *Paplauskas-Ramūnas A.* Lietuvių pedagogika kryžkelėje.— Roma, 1974.

[2] Kalbant apie Čiurlionienės pedagoginę veiklą pasinaudota T. Bukauskienės monografija „Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė" (V., 1988).

dagoginio darbo skonį bei trauką. Netrukus ir pati ima mokyti lietuviškai pensiono mergaites. Rašytojai tikina, jog tai buvo jos pirmieji žingsniai visuomeninėj dirvoj[3]. Auklėjamuosius šviečiamuosius polinkius, labai reikalingus bundančiam istoriniam Lietuvos laikotarpiui, Čiurlionienė siejo su visuomeniškumo samprata ir neatribojo nuo pedagogikos. Tiesa, jos pedagogiką jau reikia kitaip suvokti negu, sakysim, Bitės daraktoriavimą XIX a. pabaigoje. S. Kymantaitė vis dėlto gyvena jau „kitu" laiku, nors ir su tais pačiais visuomeniškais pedagoginiais didaktiniais ketinimais; tačiau moksleivių ir visos lietuvių tautos auklėjimo aspiracijos, kaip ir Bitės, panašios. Rygoje rašė, skaitė iš laikraščių, knygų, elementorių „popietinėje slaptoje mokykloje" — taip rašytoja įvardijo keliolikos vaikų užsiėmimus.

Tokia slapta mokykla 1903 m. vasarą atsiranda ir Plungėje, į kurią iš Rygos Sofija parvyksta atostogų. Panelė Volodkaitė atveža į Plungę iš Mintaujos O. Pleirytę, įkalba (drauge su V. Jarulaičiu) kunigaikštienę Oginskienę — Plungės didikę — kurti slaptą mokyklą Žemaitijoje, rengti liaudies mokytojus. Oginskienė pažada duoti išlaikymą ir mergaitėms, ir mokytojai O. Pleirytei, su kuria čia Sofija ypač susidraugauja.

Ona Pleirytė — būsimoji rašytoja, viena nacionalinio gyvenimo aktyviščių — savo visuomeniškumą taip pat derins su šviečiamuoju pedagoginiu darbu. Kaip minėta, rašytojos — tautiečių mokytojos ir auklėtojos ne tik bendrąja kultūrine, bet ir tiesiogine prasme. Bitė, Šatrijos Ragana, O. Pleirytė ir S. Kymantaitė vienos pirmųjų ima dalyvauti amžių sandūroje suaktyvėjusių visuomeninių pedagoginių draugijų veikloje. 1894 m. Bitės ir J. Juškytės iniciatyva įsteigiama „Žiburėlio" draugija, rėmusi ir šelpusi demokratinių pažiūrų literatus, menininkus. 1907 m. legalizuojama „Motynėlė", kurios akiratyje katalikiškosios orientacijos moksleivija, studentai, it atsvara „Žiburėliui".

1907 m. Marijampolėje įsisteigia „Žiburio" mergaičių gimnazija, vadovaujama kunigo ir poeto simbolisto M.

---

[3] SČR.— T. 3.— P. 257.

Gustaičio. Joje įsidarbina Šatrijos Ragana; nors katalikė ir moralistė, bet ginčijasi su M. Gustaičiu dėl dogmatiškų dorovinio auklėjimo ir mokymo metodų, nes šie neatpalaiduoja žmogaus galimybių, o varžo bei gniuždo jas. Tai neleistina bundančios tautos jaunimo atžvilgiu. Bitė, nors su mokytojos diplomu, bet, lyg verždamasi iš pedagogijos srities, labiausiai tuo laiku svajoja tobulintis laikraštininkystėje; šioje srityje visos rašytojos moterys mato imponuojančią veiklos prasmę. Tačiau S. Kymantaitė, taip pat spaudos darbuotoja, grįžusi Vilniun, ypač pabrėžė nepasitenkinimą dėl pedagoginio meistriškumo įgūdžių stokos. Planavo tobulintis šioje srityje, juo labiau kad Lietuvos mokytojų sąjungos veikloje jau sėkmingai triūsė O. Pleirytė. Krašto švietimo reikalai, mokyklų steigimas S. Kymantaitei ima rūpėti ne mažiau už literatūros, dailės, teatro, spaudos padėtį. 1907 m. ji skuba pasidžiaugti Telšių progimnazijos įkūrimu („mokyklos dygsta, šviesa skleidžiasi"), akcentuodama pamatinį savo pedagoginio užsiangažavimo teiginį: mokymo įstaigoje vaikai turi „liuosai žaisti ir rimtai darbuotis"[4]. Nemato šioje išvadoje vienas kitam prieštaraujančių akcentų, tarsi pritampa prie romantinės auklėjimo teorijos, pagal kurią žmogus — laisvos savižinos subjektas, o ne dogmos įrankis. Bežengiąs gyveniman jaunas žmogus neturi pakliūti jokių doktrinų — religinių tautinių, moralinių — nelaisvėn. (Kaip ir kūryba.) Taigi visi pedagogikos reikalai taip pat paženklinti neoromantizmo ir empirizmo susidūrimo ženklu. Šiuo susidūrimu pažymėti ir Šatrijos Raganos nesutarimai su M. Gustaičiu. „Raganėlė" jau kėlė sparnus Kauno „Saulės" link. Bet „Žiburys" padidino algą, ir ji pasiliko Marijampolėje. Tada J. Jablonskis „Saulės" kursams rekomenduoja S. Kymantaitę. Taip konkuruoja religinis ir pasaulietinis lietuviškosios kultūros bei pedagogikos sparnas, kiekvienas jų tykoja suimti į savo rankas kultūrą, jaunuomenės auklėjimą, švietimą, mokslą, tautos ateitį. Bet svarbu ne tai, svarbu, kad atsiradus gimnazijoms švietimo teorinė ir praktinė mintis judėjo. Tai leido IV dešimtmetyje kons-

[4] Viltis.— 1907.— Nr. 150.

tuoti: „mūsų mokykla turi gerą teoretišką ideologiją: ji turi būti krikščioniška ir tautiškai lietuviška“[5].

Tas lietuviškumas iš karto kėlė daug rūpesčių. S. Kymantaitė jau 1907 m. sausio 23 d. „Viltyje“ įžiebia ginčą dėl „mergaičių auklėtnamų“. Iš pirmo žvilgsnio tai paprastas rašinys dėl bendrabučio, kuriame gyvens Marijampolės progimnazijos auklėtinės. Straipsnį autorė pavadina „Auklėtinių namai“, bet savo teiginius jame išplečia iki pedagoginio darbo metodų, auklėjimo kultūros svarstymo. Švietimo ir mokymo reikalai įkomponuojami į bendrąją kūrybinę demokratinę tautinio gyvenimo visumą. Jaunoji autorė nerimsta dėl pirmos lietuvių mergaičių mokyklos Marijampolėje darbo sėkmės, jos ateities garantijų. O tai iš esmės turėtų priklausyti nuo atmosferos pensione, „auklėtnamyje“[6].

Kaip literatūros ir meno kūryboje, taip ir mokyklos darbe autorė liepia orientuotis į Vakarus, šiuo atveju — į „pirmeivių šalį“ Šveicariją, nes ten „įvyko daug mokyklos atmainų“. Nepamiršti ir kiti kultūringi kraštai — Danija, Belgija, kitaip tariant, Vakarų Europa, į kurią patrauks IV dešimtmetyje ir ji pati semtis pedagoginių žinių bei meistriškumo. Labiausiai rūpi, ką iš tų platesnio akiračio kraštų pritaikyti Lietuvai, žinant, jog čia reikia „daug pinigų ir išmanymo“, o amžiaus pradžioje dar nėra nei vieno, nei antro. Mat „Lietuvoje lig šiol visai neturėjome mokyklos“. Ta proga S. Kymantaitė jau iškelia amžinas pedagoginių įstaigų, tiksliau, auklėjimo teorijos ir praktikos blogybes, kurias derėtų mažinti ateityje. Jos kliudo laisvam, kūrybiškam, visapusiškam žmogaus ugdymui. Rūpindamasi lietuviškosios auklėjimo ir ugdymo sistemos pagrindais, ji jaudinasi, jog juos „sugadins“ mokykloje tvyrantis dogmatizmas, požiūrio ir proto siaurumas, kuris žalos jaunųjų gyvenimą. Ji atkreipia dėmesį į praktinį momentą, disproporciją tarp „mo-

---

[5] Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 6.— P. 134.

[6] Atsiradus lietuviškoms mokymo įstaigoms, steigėsi ir savi bendrabučiai. Tad Sofija labai įžvalgi ir perspektyvi dėl jų veiklos, nes XIX a. pabaigoje „centro valdžia“ rimtai žiūrėjo tik į „rusų mokiniams bendrabučių steigimo klausimus“, visas šis reikalas buvo subsidijuojamas valstybės iždo lėšomis“ (Lietuvos mokykla.— 1939.— Vas. 10.— P. 629). Dabar atsigavo lietuviškosios mokymo institucijos.

kslo valandų" ir „rankų darbo valandų", pasisako už būtiną judėjimo, higienos, sveikatos ir proto komponentų sintezę. Toks harmoningo auklėjimo sistemingumas taps aktualus visai XX a. lietuviškai mokyklai, o Čiurlionienės biografijoje — jis yra pradžia sveiko dorovingo gyvenimo propagavimo, kuriam ji užsimos, vadovaudama skaučių judėjimui 1930—1934 metais. Tai reikšmingi etapai: fizinio ir dvasinio pradų pusiausvyra XX a. pabaigos Lietuvos mokykloje taps itin opia švietimo sistemos spraga, apie kurią S. Kymantaitė jau tada signalizavo.

Šalia buitinių reikalų, savotiško preteksto pokalbiui, S. Kymantaitė svarstė mokyklos lietuviškumo galimybes, kurių augimą sieja su paskutinių laikų „naujos mokyklos reikalavimais". Itin nelengvas uždavinys, jai atrodė, bus įdiegti demokratizmą ir novatoriškumą mokykloje, kuri pati dar tik formuojasi. Regėdama tautinio ugdymo teorijos silpnumą (analogiškai mene „dailės gaivalo" nebuvimą), S. Kymantaitė sutelkia dėmesį į tai, kaip bus „auklėjama <...> vaiko siela". Pradeda nuo bendriausio, esminio žmogaus ugdymo komponento, kurį pozityviai išsprendus bus galima išvengti deformacijų ateityje. Vaiko — mažo žmogaus — sielos ugdymo klausimas privalo atsidurti besiformuojančios Lietuvos mokyklos reikalų centre.

Todėl S. Kymantaitė, kaip ir Šatrijos Ragana, taip pat ginčijasi su M. Gustaičiu, kam šis laikosi tvarkos ir baimės prioriteto; juk S. Kymantaitė prisimena savo pačios išgyvenimus atšiaurioje Peterburgo pensiono atmosferoje.

„Tvarka ta liepia bijoti mokytojos. Tvarka ta priverčia vaiką ne kartą pameluoti, nes mažiausias vaikiškas nusidėjimas paverčiamas į tokį prasižengimą, kad trūksta drąsos pripažinti". S. Kymantaitė ragino atkreipti akis į mokinio, kaip asmenybės, nuolatinę, o amžiaus pradžioje ypač suintensyvėjusią žmogaus ir tautų emancipaciją. Ji privalo būti girdima kaip žmogaus balsas; ypač tai būtina besiformuojančiai jaunai lietuviškajai pedagoginei minčiai. Žmogaus emancipacija turi įsikomponuoti į kultūros, visuomenės terpę per pirmines tautos augimo institucijas: mokyklas bei ugdymo įstaigas.

Tokia S. Kymantaitės pažiūra sutapo su laikotarpio teorinės minties tendencija — antiracionalistine, neigiančia šaltą panlogizmo dvasią kūryboje ir pedagogikoje. Dėl žmogaus, kaip tautos subjekto, ugdymo ji peikia tokią lietuviškojo auklėjimo praktiką, kai mokykla pagal įsigalėjusią tradiciją „stengiasi padaryti iš gyvų sielų mašinas". Mokyklos reikalus S. Kymantaitė baudėsi užvesti nieko nelaukiant ant intelekto, išminties „bėgių", kurie ryškėjo svečių šalių moderniose auklėjimo sistemose. Pasaulyje tuo metu plito pedagogikos kaip „taikomosios filosofijos" samprata, pagal kurią auklėjimo sfera turėjo sulydyti mokslo ir meno elementus, it geidžiamą kūrybiškumo idealą, nuo kurio mokymo įstaiga neturėtų atitolti. Ankstyvosiose pedagoginėse publikacijose S. Kymantaitė aptarė naujus teorinius auklėjimo metodus, savo bendraisiais teiginiais Lietuvoje įsikomponavo į tuo metu Vakarų Europoje ir Rusijoje vykusią kovą su empiriniu mąstymu ne tik filosofijoje, kūrybos teorijoje, bet ir pedagogikoje. Žinoma, tai nebuvo koks teorinis lietuviškasis variantas, o daugiau praktinis metodinis ginčas su tuo ilgaamžiu stereotipu, kurį net V. Leninas vadino „глумлением над молодежью"[7]. Tiesa, tokį Rusijos imperijos mokyklos skurdą suvertęs carinės sistemos politikai, kuri deformavusi buvo ir lietuviškojo jaunimo sielas.

S. Kymantaitė atmetė senąją carinę mokyklą ne tik kaip svetimą, bet ir kaip sustabarėjusią tradicinę, ieškojo novatoriškų gairių jaunai tautos mokyklai, demokratiniam švietimo institucijų modeliui. Tautinis savitumas ir demokratiškumas turėjo suponuoti kūrybiškąją auklėjimo nuostatą, priešišką racionalizmo prisunktai tradicinei Vakarų Europos pedagoginei galvosenai ir melagingai, muš-

---

[7] *Егоров С. Р.* Теория образования в педагогике России начала XX века. — М., 1987. — С. 9.

1911 m. S. Kymantaitė aiškino, jog senovės Graikijoje „daugiau rūpėjo jaunuomenės auklėjimas negu šio meto Rusijoje" (*Čiurlionienė* (*Kymantaitė*) *S.* Vakarų Europos naujosios mokyklos // Viltis.— 1911.— Nr. 26.— P. 2). Ir kiti lietuvių autoriai pabrėžė: „Rusijos mokyklos sistema ne tik biurokratijos tvėrimas, militarizmo pakėlimas, bet drauge retrogradiškas (atžagarinis) darbas — sulaikymas apšvietimo žmonių ir vertimas gerbti viską, ko žmogus neapkenčia" (*Alfa.* Mokykla ir jos uždavinys.— V., 1906.— P. 22).

tru, dogma paremtai carinės mokyklos metodikai, kuri kenkė lietuviškajai mokyklai dar jos užuomazgose.

Todėl autorė jau 1907 m. kelia mokytojo idealo problemą, tikėdamasi, kad jis bus pasiektas, jeigu švietimo sfera Lietuvoje bus palanki kūrybiškumui ir dvasios laisvei.

Autorė atkreipia akis į vaikų individualizmą —„vaikas vaikui nelygus" ir kritikuoja unifikuotą auklėjimą, skiepija diferencijuoto mokymo metodiką. Individualumą ji supranta kaip principą „kuo žmogus pats savyje turi būti". Nuo kūrybiškumo ir laisvumo sampratos ji nuosekliai pereina prie individualybės teisių, gindama paauglio prigimties nepakartojamą asmenybiškumą. Su juo privalu skaitytis pačioje ankstyvojoje žmogaus ugdymo stadijoje. Antraip draudimai ir schemos deformuos prigimtį. Mąstantis žmogus gali būti išugdomas ne „tvarkos" ar reglamentacijų griežtumu, o per „galvojimą" <...> ir savęs ieškojimą". Toks kūrybinis požiūris kirtosi ir su tuo, kas sena, tradiciška, ir su lietuviškos aplinkos bei jos mokyklos nebrandumu, draudimų ir primityvumo manija.

Idealios mokytojo asmenybės ilgėjimasis (mokytojas turi būti sąžinė ir šviesa, o ne „paliepimus davinėti ir bausti"), pasirodęs ankstyvoje S. Kymantaitės pedagoginėje publicistikoje, liko Lietuvoje aktualus visą XX amžių. Palyginkime 1927 m. spaudoje vykusį Lietuvos mokytojo teismą, kur apie tai plačiai kalbėta, arba XX a. antros pusės mokyklos krizės diagnozę: mokytojo asmenybė išblėso, ir mokykla tapo „vidutinybės kalve". S. Kymantaitė jau pirmame amžiaus dešimtmetyje baisėjosi vidutinybių intervencija į mokyklą, kad jie neimtų „taikinti viską prie vienos iš anksto išgalvotos doktrinos", kaip dogmatiški meno kritikai elgiasi su literatūra. Doktrinos laužo vaiko sielą, neugdo sugebėjimų „savitai gyventi", užmuša vydūniškuosius „žmogaus sau" pradmenis, be kurių nėra žmogaus nei tautai, nei pasauliui.

Deja, kunigo P. Bučio neįtikino S. Kymantaitės toliaregiški perspėjimai dėl esamųjų lietuviškosios mokyklos ir pedagogijos reikalų. Jis teisino[8] katalikiškąją mokymo įstaigą, gindamas tradicinę pedagogiką, paremtą draus-

[8] Viltis.— 1907.— Nr. 9.

me bei paklusnumu. P. Bučys nesuprato, o gal sąmoningai nepritarė S. Kymantaitės požiūriui. Šatrijos Raganos nuomonė sutapo dėl esamo „klaidingo auklėjimo būdo", ji akcentuoja doros reikalavimą bei individo teises. „Ne mokytojo „tu turi tą ir tą daryti", bet paties vaiko „aš noriu to ir to" turi praktinę vertę pedagogijoje",— rašė ji[9].

Nusistatymas prieš siaurus, jėzuitiškai schemiškus auklėjimo varžtus ryškus ir Čiurlionienės knygoje „Lietuvoje" (1910), kur autorė šiuo aspektu pateikia visuomenės bei jaunimo charakteristikas. Dėmesys sutelkiamas į lietuvių nesugebėjimą visuomeniškai gyventi, išplečiamas mokymo ir auklėjimo sąvokų turinys, suteikiama jam socialinės pedagogikos elementų. Žmogaus, tautos, visuomenės pradžia — mokykloje. Todėl lietuviai nuo „smulkių intrigų" orientuojami prie „visuomeniško susipratimo". Neatsitiktinai autorę jaudino „jaunųjų gretos", nes nuo jų priklausys Lietuvos ateitis.

Įžvalgiai konstatuojama ir tautos dvasinė būklė, jos šaknys matomos socialinėje dirvoje. Didžioji būsimų inteligentų dalis — „kaimiečių vaikai". Juos deramai paruošti savarankiškam gyvenimui ir tautos kūrybai esamais mokymo bei auklėjimo metodais mokykla nepajėgi.

„Mokyklos režimas", autorės nuomone, „demoralizuoja jaunutę sielą", užkerta kelią gyvybingam žinių troškimui, netgi smalsumui. Pedagogikos, auklėjimo reikalai turi būti siejami su mokymo rezultatais ir jų reikalingumu tautai, valstybei. Besiformuojančios lietuviškosios mokyklos pagrindas, S. Kymantaitės tvirtinimu, ne „utilitariška etika" ar sausas dogmų aiškinimas, o dvasingumo ir „vi-

---

[9] Ten pat.— Nr. 14.— P. 2. Vėliau, tai yra 1914 m., M. Gustaitis, aplankęs Ameriką, nustebęs ir susižavėjęs dalijosi įspūdžiais tos šalies „Public school", kuriose praktiškai buvo įgyvendinami S. Kymantaitei ir Šatrijos Raganai rūpėję principai: „Jokios prievartos, jokio slėgimo; ant veidų linksmumas, akyse rimtis, tenkinimasis. Argi tat nerodo, jog santykiai tarp mokinių ir mokytojų yra artimi, išmintingi, priduoda jaunimui drąsos: jog mokiniai jaučiasi žmonės esą, lygiateisiai šalies piliečiai, jaučią asmens laisvę, kurią mokyklos drausmė anaiptol slopinti neprivalo <...>, jeigu vaikiščią iš mažumės laikyt savistoviu asmeniu, tai jis tokiu taps ateityje — sau žmogum" (*Gustaitis M.* Amerikos mokykla.— Seinai, 1919.— P. 21—44).

durinio gyvenimo“ ugdymas. Tai esą vieninteliai auklėjimo sistemos garantai, pasitarnausiantys visuomeniškumo plėtojimui. Dėl dvasingumo stokos — autorė perspėja — gali išblėsti tautinių idealų supratimas. Nesuspėjus jiems susiformuoti ir subręsti, galima patekti į „partinį dogmatizmą“, iš kurio visuomenei (tautai) tiesus kelias į dvasios suburžuazėjimą. Šios diagnozės teisingumą, beje, patvirtino vėlesni dešimtmečiai, jų moralinė problematika bus užfiksuota Čiurlionienės satyrinėje dramaturgijoje.

Analizuodama bendruosius jaunimo auklėjimo klausimus, Čiurlionienė kartu dalyvavo ir parengiant konkrečias priemones tautos mokyklai.

1907 m. gruodžio 5 d. „Viltyje“ ji paskelbia straipsnį „Kaip mokyti Lietuvos istorijos“, tiksliau referatą, skaitytą rugsėjo mėn. Kaune per I Lietuvos moterų suvažiavimą. Šioje publikacijoje ji gilinasi į konkrečią discipliną. Pedagogika, švietimas, mokymo tobulinimas, ypač istorijos dėstymas, jos nuomone, svarbūs ir aktualūs dabar. Reikia, kad vaikui būtų „parodyta tautos kelionė“. S. Kymantaitės pozicija čia sutapo su Šatrijos Raganos mintimis, dar 1895 m. pasakytomis P. Višinskiui: „kad kas parašytų istoriją mūsų <...>. Kad nebūtų istorija užpildyta karalių biografijom ir rūmų tauškalais, o daugiau kalbėtų apie liaudį, apie jos dvasinį vystymąsi“[10]. Demokratizmas — ryškus pasaulėžiūros bruožas — ėjo drauge su antidogmatizmu ir nusistatymu prieš pigių tiesų populiarinimą, „rūmų tauškalų“ lygį.

Kymantaitės susidomėjimas Lietuvos istorija nebuvo vienkartinis. Referatas suvažiavime — tik pirmas visuomeniškas jos pasirodymas. Po suvažiavimo jaunoji autorė įsijungė į mokyklų, švietimo ir atskirų disciplinų dėstymą reguliuojančių grupių veiklą. Buvo sukrusta leisti vadovėlius, organizuoti jų rašymą. „Nesant teisėjų tarpe specialisto istoriko spręsti apie istorijos vadovėlius, Komitetas (Konkursų vadovėliams leisti komitetas — R. K.) vienu balsu nutarė pakviesti tam tikslui teisėju p. Sofiją Kymantaitę“[11]. Mat iš moterų suvažiavimo visiems buvo padariusi įspūdį, kai „pirmutinė iš savo vie-

---

[10] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 79—80.
[11] Lietuvos ūkininkas.— 1907.— Spal. 31.

tos pašoko jauna, pilna gyvybės ir užsidegimo dėl idėjos"[12]. Be to, komitetas (F. Bortkevičienė, O. Pleirytė-Puidienė, T. Žilinskas), paskelbęs konkursą Lietuvos istorijos vadovėliui, reikalavo to paties, kaip ir Šatrijos Ragana. „Turi būti ne Lietuvos kunigaikščių ir karalių istorija, bet lietuvių tautos istorija"[13]. Tautiškumą, kaip mobilizuojantį bei disciplinuojantį momentą, buvo siekiama integruoti į visuotinį demokratizmą, antidogmatinį minties judėjimą, o tautoje įžvelgti esminį vidaus branduolį, „vėlę", „vidurinį gyvenimą". Įdomu, kad šio laikotarpio autoriai pirmiausia atkreipė dėmesį į istorijos vadovėlius ir pamokas, kaip į „tautos kelionę" įprasminančią discipliną. Inteligentija, remdamasi žmogaus individualizmo pagrindais, vertino ir visos tautos savitumą. To nebuvo galima atskleisti per kunigaikščių kovos kroniką, kadangi joje iškiltų antagonistiniai luominiai momentai, o ne tautiškojo savitumo gija. Todėl S. Kymantaitė siūlė „nuimti uždangą" ne tiek nuo „atsitikimų", tai yra išorinių Lietuvos istorijos faktų, o „nuo širdžių", išvysti etnišką branduolį. Taip buvo gilinama ir konkretizuojama aušrininkų programa — tautinė mokykla, gimtoji kalba, humanistinis demokratinis mokymo proceso turinys. Visa tai galėjo padėti iškelti tautą savo pačių ir pasaulio akyse. S. Kymantaitei greitai parūpsta ir kitų disciplinų vadovėliai, kolektyvinės atsakomybės organizavimas.

„Reikia būtinai skaitymo knygos žemesniosioms klasėms (Gabrio per sunki), reikia tokių chrestomatijų, kurios straipsniukai, lavindami protą, auklėdami širdį, mokytų grynai ir taisyklingai kalbėti. Sunku vienam žmogui visa tai aprėpti — taigi tokį darbą tegalima tik bendromis pajėgomis gerai atlikti. Jablonskis rašo man: Jūs, moters — parenkite tokį vadovėlį — aš kalbą išlyginsiu ir pataria kreiptis į Tamstą, p. Juškytę, Šatrijos Raganą, Pelėdą <...> Norėčiau, kad ir p. Bortkevičienė prie patarimo prisidėtų",— 1910 m. lapkričio 21 d. rašo Čiurlio-

[12] Vilniaus žinios.— 1907.— Nr. 156.
[13] Viltis.— 1908.— Nr. 56.— P. 2.

nienė Bitei[14] iš Kauno, kadangi nuo 1910 m. rudens jau dėstė Kauno „Saulės" draugijos mokytojų kursuose.

Po 1905 m. revoliucinės bangos Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo leista užimti lietuviams rusų mokytojų vietas (apie šį psichologiškai sudėtingą procesą S. Kymantaitė parašė vaizdelį „Svetimas", 1907 m., kur pasakojama apie tai, kaip iš Lietuvos turi pasitraukti rusas mokytojas, lietuvių vaikų ir tėvų mylimas)[15]. Jau čia autorei rūpi tiesa, humanizmas ir dvasinės peripetijos, o ne antidemokratizmas, tarnaujantis realybę iškraipančiai tendencijai.

Bet apskritai mokytojų trūko. Tad „Saulės" švietimo draugija jau 1906 m. ėmėsi juos rengti. Nuo 1907 m. tuos kursus draugijai buvo leista organizuoti Kaune (Maironio ir Donelaičio gatvių kampas). Kursams vadovauti pasikviestas žinomas pedagogas Juozas Vokietaitis. Išsilaikydavo kursai patys, subsidijų iš valdžios nebuvo. Aukodavo mokiniai, visuomenė. Rengdavo vakarus, paskaitas „neturtingųjų kursininkių ir kursininkų naudai". Paskaitas teko skaityti ir Čiurlionienei, kuri režisuodavo ir spektaklius, vakarų programas. Čia buvo parodytas jos pirmasis draminis dalykėlis „Kalinys" apie Vytauto pagrobimą (1911). Tai konkretus „tautos kelionės" pavaizdavimas. Per istorinį „atsitikimą" iškeliama lietuvių moralinė jėga.

Kursuose buvo dėstoma tikyba, Lietuvos istorija, lietuvių kalba ir literatūra. Pastarąsias dvi disciplinas nuo 1910 m. rugsėjo iki 1914 m. pavasario dėstė Čiurlionienė ir kartu su ja pakviestas jaunasis J. Balčikonis.

„Abejojau, ar pajėgsiu, klausiau patarimo prof. J. Jablonskio. Jis man atrašė: „turi tą vietą paimti, kito žmogaus nematau"[16]. 1910 m. rudenį Čiurlionienė su mažąja Danute apsigyveno Kaune, Sadovaja 40 (dabar Ožeškienės g.), vėliau persikėlė į Trubnaja 3 (J. Gruodžio).

Kokios buvo Čiurlionienės pamokos?

Didelį dėmesį ji skyrė raiškiajam skaitymui. Tą liudija visi jos mokiniai. „Raiškus deklamavimas buvo jos

---

[14] LLTI, f. 28, b. 982.

[15] SČR.— T. 1.— P. 36—39.

[16] Mano curriculum vitae.— CVA, f. 391, ap. 4, b. 851, l. 262.

arkliukas",— prisimena O. Kaušaitė. Mokytoja pati gražiai skaitydavo ir deklamuodavo, todėl to paties reikalavo ir iš savo mokinių[17]. Taigi po istorijos antrasis Čiurlionienės rūpestis tampa gimtosios kalbos ir literatūros dėstymo reikalai, susiję su praktiniu mokytojavimu. Dėl to pedagoginis darbas lyg ir paglemžė ją — literatę, kritikę. Teko daug ko atsisakyti. „Nebebuvo kaip galvoti apie diplomą, reikėjo pelnyti duoną ir ne tik sau"[18]. Konstantinas tuo metu gydėsi Lenkijoje. Vylėsi, kad viskas vyrui klostysis laimingai. Norėdama šiek tiek prisidurti pragyvenimui, dar tapo ir namų mokytoja. Pas ją ateidavo mokytis rusų, prancūzų kalbų. „Durys neužsidarydavo",— nurodo Konstantino seserys Valė ir Jadvyga Čiurlionytės, pusseserė O. Kaušaitė (pastarąją ruošė į „Saulės" kursus, Jadvyga gyveno privačiai mokydamasi muzikos, o Valę rengė į gimnaziją).

1910 m. lapkričio 10 d. laiške socialdemokratui V. Poželai, atsisakydama bendradarbiauti jų leidinyje (aišku, pirmiausia svetimame dėl kultūrinės pasaulėžiūros), nurodo ir sunkią materialinę padėtį, didžiulį darbo krūvį. „Kritikai ar bibliografijai daug laiko reikia — atsimenu iš „Vilties" laikų. Man dabar į savaitę reikia 200 sąsiuvinių pataisyti ir prie lekcijų rengties, nes juk nė literatūros, nė stilistikos vadovėlių neturim"[19]. Tai buvo tiesa. Spaudoje taip pat pasigirsdavo balsų, jog „visai neturime lietuvių literatūros istorijos"[20]. Be to, tas, kas jau buvo, tarkim, J. Šliūpo „Raštai ir raštininkai", Čiurlionienės negalėjo patenkinti. „Darbas buvo labai sunkus, pačiai reikėjo ieškoti, nagrinėti, kurt. Kalbos srityje dirbau vis prof. J. Jablonskio vedama ir padedama: blogiau buvo su literatūra. Čia turėjau verstis pati, taikydama tai, *ką buvau išmokusi Krokuvos universitete* (išskirta cit.), prie mūsų medžiagos, prie mūsų reikalavimų"[21]. Tad

[17] *Kubilienė D.* S. Čiurlionienė pedagogė / Diplominis darbas (rankr.).— P. 43.— DČZ archyvas.

[18] Mano curriculum vitae.— CVA, f. 391, ap. 4, b. 851, l. 262.

[19] LLTI, f. 4. b. 328.

[20] Lietuvos žinios.— 1912.— Nr. 99.— P. 1.

[21] Mano curriculum vitae.— CVA, f. 391, ap. 4, b. 851, l. 262.

rašytoja surenka savo anksčiau skelbtus straipsnius apie L. Rėzą, „Aušrą“, parašo mokyklai „monografijėles“ (jos pamokos primindavo paskaitas) apie Vaičaitį, Pietarį. Tuo reikalu medžiagos kreipėsi nė tik į Vaižgantą, bet ir į A. Jakštą. 1913 m. Kaune S. Banaičio spaustuvėje išeina Čiurlionienės knyga „Iš mūsų literatūros“. Vadovėlis pranoksta to laiko reikalavimus, nes lietuvių rašytojai vertinami tais kriterijais, kurių buvo „išmokusi Krokuvos universitete“ ir kuriais jau kelis metus ji „trikdė“ lietuviškąją visuomenę.

Knyga „Lietuvoje“ (1910) apėmė visą tautos kultūros spektrą (dailę, muziką, teatrą), o čia autorė susitelkė prie lietuvių literatūros istorijos ir pedagoginių tikslų. Tačiau pastarieji nenustelbė literatūros estetikos. Pasak L. Gineičio, jau „Viltyje“ spausdintuose straipsniuose kritikė stengėsi atskirti rašytojo kultūristorinį vaidmenį nuo estetiniais kriterijais grindžiamų meninių vertybių“[22]. Iš tiesų tai buvo šuolis nuo auklėjimo ir dėstymo srityse esamo utilitarizmo. Šioje knygoje naujos savybės dar pagilėjo, kadangi S. Čiurlionienei rūpėjo ne tik „kaip radosi, kaip augo ir plėtojosi Lietuvoje spausdintas žodis, kokioms idėjoms tarnavo“, bet ir „kokio tobulumo pasiekė grožės srityje“[23].

Teisi T. Bukauskienė, kviesdama mokytis iš patirties, tai yra iš Čiurlionienės, kuri „kaip ir literatūros kritikoje, taip ir savo vadovėliuose <...> į literatūrą žvelgė pirmiausia kaip į estetinę vertybę“. Jos ir kitų autorių darbuose brendo projekcijos, „vėliau išryškėjusios vadovėliuose, skirtuose jau ne vargo mokyklai, o daugeliu požiūrių elitinei progimnazijai ir gimnazijai“[24].

---

[22] *Gineitis L.* Lietuvių literatūros istoriografija.— P. 283. Čiurlionienė 1934 m. pakartojo šį tikslą lenkų visuomenei: siekusi atskirti tautinio veikėjo aureolę nuo jo darbų „literatūrinės vertės“ (*Kymantaitė-Čiurlionienė S.* Kobieta w literaturze litewskiej // Wiadomości literackie.— 1934.— Nr. 12.— P. 6).

[23] Lietuvių literatūros istorijos konspektas.— Voronežas, 1918.— P. 3.

[24] *Bukauskienė T.* Pasimokykime iš patirties // Literatūra ir menas.— 1987.— Spal. 3.— P. 4.

* * *

Tai vis dėlto, kur Čiurlionienės visuomeniškumo pradžia — „pedagogijoje“, ar draugijose, nuo kurių, ypač moterų judėjimo, ji atitrūkti nesistengė.

Moterų judėjimas Lietuvoje sutapo su S. Kymantaitės jaunystės aktyvumo įsisiūbavimu. Į šį judėjimą įsijungė ir Bitė, ir Šatrijos Ragana, ir O. Pleirytė-Puidienė. S. Kymantaitei, kaip jauniausiajai, irgi buvo lemta čia veikti. Tiesa, kritiškai nusiteikusi S. Kymantaitė ir moterų organizavimąsi vertino santūriai. Jos manymu, tai dar tik „gyvenimo stiprybės ir vilties pradžia“[25]. Toks jaunosios aktyvistės požiūris greičiausiai atsirado dėl to, kad ir Žemaitė, ir Bitė, dar nuo XIX a. pabaigos įsitraukusios į moterų „judėjimą“, pirmiausia kėlė jų socialinės lygybės, lygiateisiškumo su vyrais idėją, kitaip tariant, matė išorinius „atsitikimus“. S. Kymantaitei tai irgi rūpėjo, tačiau jai, kaip ideologei neoromantikei akis daugiau badė vidinio negu išorinio moterų gyvenimo aspektai. Jau I Lietuvos moterų suvažiavime ji pademonstravo savo poziciją dėl skilimo į pasaulietes ir katalikes. Ji troško grąžinti tautietes į pradinę vienybės platformą, kurioje moterys, kaip ir visa lietuviškoji visuomenė, užuot skaidžiusis, burtųsi į nedalomą tautinį dvasinį organizmą. S. Kymantaitei buvo artimas būtent toks poeto K. Sakalausko-Vanagėlio „Pasveikinimo“ suvažiavimui imperatyvas:

O, moters lietuvės! Jūs — saulė tautos!
Jūs mūsų geroji viltis!
Jums rūpi likimas, garbė Lietuvos,
Nes jums ji brangioji šalis!

Atvykot su geismu čia pasiteiraut,
Kur klabint, kur žengti pareis;
Kaip laisvę, lygybę jūs lyčiai išgaut,
Kokiais turit eiti keliais...

---

[25] Lietuvoje.— P. 25.

Tat sveikinam jumis, o dukters šalies!
Pirmeivės tarp mūs seserų!
Kas jausmus išreikšt gal mūsų širdies
Dėl jūsų darbų teip gerų![26]

Lietuvos likimas S. Kymantaitei ir šiuo — moterų judėjimo aspektu — rūpėjo kaip tolesnės vienybės, o ne „partikuliarizmu“ grįsto partinio dogmatizmo perspektyva. Knygoje „Lietuvoje“ ji ir stengsis kalbėti ne tiek apie teises, kiek apie „kovą už lygią etiką“, manydama, kad moterų judėjimas pirmiausia turi tapti inteligentijos reikalu, pats būti inteligentiškas savo esme, kad įsijungtų į tautos kultūros sąjūdį. S. Kymantaitė į pirmą vietą kėlė ne buitinius Lietuvos moterų reikalus, kaip socialinio klausimo Europoje lietuviškąjį aspektą, o kvietė įžvelgti pačioms savyje „žmogaus vertybę“[27], tarsi inteligentiškosios sąmonės intelektualumo preambulę. Ji paskelbė straipsnį „M o t e r ų   j u d ė j i m a s“, kuriuo įsitraukia į tuo metu plačiai svarstomą moterų klausimą[28]. Beje, tai buvo ryšku visų kraštų spaudoje, o Lietuvoje apie moterų judėjimą, kaip tarptautinio feministinio judėjimo dalį, jau buvo rašiusi O. Puidienė, Bitė ir net „Draugijos“ žurnalas; nevengė šių klausimų ir kita įvairiapartinė spauda. S. Kymantaitei iš pirmo žvilgsnio rūpėjo tie patys moterų judėjimo aspektai, kaip ir, pavyzdžiui, G. Petkevičaitei-Bitei, kuri 1910 m. išleido net brošiūrą „Apie moterų klausimą“. („Moterų klausimo esmę G. Petkevičaitės-Bitės publicistikoje sudarė moterų savarankiškumo, teisinės lygybės visuomenėje — ekonominio, kultūrinio, moralinio lygiateisiškumo su vyrais idėja“[29]).

Kartu S. Kymantaitė jau pirmajame moterų suvažiavime savo „atsišaukime į lietuves“, kuriuo „patraukė visą suvažiavimą“, „giliai į širdį dėjo klausytojams patarimus, kaip auklėti žmogų, jį šviesti ir doros mokyti“. Tat moterims, prilygindama jas žmonėms, taip pat siūlė pri-

[26] Skelbiama iš moterų suvažiavimo programos.
[27] Lietuvoje.— P. 25.
[28] Viltis.— 1908.— Nr. 38.— P. 1.
[29] *Jasaitis J.* Gabrielė Petkevičaitė-Bitė.— P. 164.

mygtinai „pačioms šviestis ir doros mokinties“[30]. Tuo S. Kymantaitė, kaip ir kitos rašytojos, prisidėjo prie moterų sąjūdžio įteisinimo Lietuvoje, bet šį klausimą drąsiau atgręžė inteligentiškumo, kultūrinio statuso linkme. Ugdymo postulatai, pirmiausia buvę skirti jaunimui, mokyklai, pamažu krypo į visuomenės tobulinimą, ypač sustojant prie moterų savišvietos ir jų organizacijų veiklos gerinimo momentų. Tačiau kaip pasekmė jau ryškėjo idėjinis katalikių ir pasauliečių pasaulėžiūrių skilimas, kuris neaplenkė ir moterų suvažiavimo 1907 m. rugsėjo mėn. Tą skilimą plačiai komentuoja ir S. Kymantaitė.

„Suvažiavimą atidaro Leonienė — siūlo išrinkti prezidiumą, pirmininkė — Gabrielė Petkevičaitė, Pečkauskaitė ir aš patenkame į vicepirmininkes, Puidienė — sekretorė. Už žalio stalo pasidaro nemažas vainikas, nes pasilieka ten tūnoti ir org. komitetas. O teatro salė pilna pilnutėlė moterų kaimiečių. Yra šiek tiek vyrų: vienoje pusėje susimeta pažangieji — ložėse,— ten vyrauja Augustinas Janulaitis, Eidukevičius, kitoje — kunigai — iš jų ryškiausias Tumas-Vaižgantas. Savo įžengiamąjį žodį sako Petkevičaitė-Bitė. Jos leitmotyvas: moteris beteisė, bebalsė,— reikia organizuotis, spiestis, šviestis, reikalauti balso teisių. Kai kalbėtojų katedroje pasirodė Žemaitė — su amžina savo skarele — ir ėmė dėstyti kaimo moters vargus — visų širdis užkariavo. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, tada jau garsi „Viktutės“ autorė, kiek nuvylė savo garbintojas — ir tema jos buvo nevykusi: kova su pornografija; apskritai beveik jokių dar knygų nebuvo — pranešimas kaimo moterims, ir tas žodis pats nesuprantamas,— o Šatrijos Ragana iškalbinga nebuvo. Užtai savo iškalbingumu labai patiko Puidienė. Turėjau ir aš pasisekimą. Susirinkimui baigiantis, įvyko labai negražus dalykas — tai buvo neapgalvotas, spontaniškas Tumo išsišokimas. Kai buvo nuspręsta įkurti Moterų draugiją, kurios tikslas bus išsikovoti lygias teises, savaime iškilo klausimas komiteto rinkimo, kur tos draugijos legalizavimu rūpintųsi. Pradėta statyti kandidates. <...>

Praėjo visos susirinkime kalbėjusios, įgijusios simpatijas. <...> Kandidatės buvo siūlomos iš salės. Kairieji

---

[30] Vilniaus žinios.— 1907.— Nr. 56.

rėkte rėkė: „Burbaitė! Burbaitė! (Daktarė Burbaitė gyveno Vilniuje, ir aplink ją spietėsi revoliuciniai elementai.) Kai kam ir taip pasidarė baugu, kad į steigiamąjį komitetą nepraeina gerų katalikų... o čia dar kiša Burbaitę... Staiga iš vienos ložės rėkia visu balsu Tumas: „Aš jums pasakysiu, kodėl jie užsispyrę pravesti Burbaitę,— socialistai nori pačiupti būsimą Moterų draugiją į savo rankas!" Koks kilo riksmas. „Gėda! Provokatorius!"— šaukė Janulaitis ir kiti. Nė tų šauksmų nereikėjo — sekančią akimirką Tumas-Vaižgantas susiprato, ką padaręs... Visi gi žinojo, kad carinėje Rusijoje socialdemokratų partija nebuvo legali, už priklausymą jai valdžia baudė Sibiru, jei kam tai įrodė.

Sunku įsivaizduoti didesnį sujukimą. Vieni plūdo Tumą, kiti — t. y. labiausiai kitos — stojo už kunigėlį. Tumas atsiranda užkulisyje, pripuolame prie jo mudvi su Puidiene, jis į save nepanašus. „Man belieka nusižudyti",— kartoja visas drebėdamas. Tarybės, tarybės — kaip toj pasakoj — ir kaltininkas pasiryžo viešai pats sau išreikšti papeikimą. Atsimenu, kaip jis atrodė,— gaila buvo žiūrėti — lyg į kartuves vedamas. Nebegaliu atstatyti to trumpo jaudinančio pareiškimo, bet lig šiol man skamba ausyse: „Maldauju vardan mano šešiolikos metų darbo tarnaujant Tėvynei — atleisti man tą išsišokimą įsikarščiavusiam..." Audra aplodismentų, ir šen, ir ten sarkastiškas juokas. Tumas buvo visų labai mylimas — kaip tik už tą jaunuolišką amžiną įsikarščiavimą, bet čia ir jo artimiesiems draugams buvo nejauku. Žodis viešai krito valdžios atstovams girdint: daktarė Burbaitė buvo nurodyta priklausanti prie baudžiamos partijos. (Šis incidentas, kaip žinau, jai nepakenkė.) Bet atsitiktu man taip naujo laikraščio „Viltis" steigimo išvakarėse, laikraščio, kuriam numatytas buvo redaktorius Tumas-Vaižgantas. <...> Šiaip ar taip, pasirodė, kad dvylikos asmenų skaičiuje tik bene dvi šimtaprocentinės katalikės įėjo. Visas organizacinis komitetas — ar beveik visas — nebuvo išrinktas. Ak! Ak!.. Tiek darbo padėjęs suvažiavimą šaukiant — pasiliko „už borto". Koks įžeidimas! Ir štai kažkuris kunigas pasiūlo, kad tas org. komitetas ir įeitų į tą komitetą, kurs organizuos draugiją,— nes juk

negalima savo pradėtą darbą paduoti kažin kam į rankas.

Norėdamos neprileisti prie komiteto skilimo, nusprendėme važiuoti į Kauną padėtį išaiškinti. Važiuoti komitetas paskyrė Feliciją Bortkevičienę ir mane. <...> Grįžome nieko nepešusios. Dalykas greit paaiškėjo. Perskaitėme laikraštyje žinutę, kad tokią štai dieną po iškilmingų pamaldų įvyko Moterų katalikių steigiamasis susirinkimas. O netrukus mes gavome iš generalgubernatoriaus atsakymą, kad mūsų įstatai netvirtinami, nes jau viena lietuvių moterų draugija įsteigta. Iš užkulisio teko sužinoti, kad buvo generalgubernatoriui duotos iš Kauno mūsų charakteristikos kaip „bedievių ir socialisčių",— ir dar teko sužinoti, kad mudviejų su Bortkevičiene atsilankymas buvo įvertintas „kaip tardytojų ir žandarų užpuolimas". Kai po kelerių metų apsigyvenau Kaune ir buvau „Saulės" mokytojų seminarijos mokytoja, daug rimtų pasiuntinių ėjo mane kalbinti, kad stočiau į Moterų katalikių draugiją (pats kanauninkas Januševičius); aš vieną teturėjau atsakymą: „Ta draugija labai negražiu būdu atsiskyrė nuo branduolio — man nepatogu"[31]. „Bedievėmis ir socialistinėmis" ar bent jau su „žymiai rausva politika" šias moteris kultūrininkes pakrikštijo katalikų atstovai. Jie džiaugėsi, kad 1908 m. balandžio 28 d. jau „įvyko katalikių moterų draugijos visuotinis susirinkimas"[32], beje, kuris 1908 m. balandžio 27 d. neįsileido Žemaitės. Suvažiavime iškilo S. Kymantaitės figūra ir svarstant moterų laikraščio steigimą. Po mėnesio „Viltis" paskelbė jos straipsnį „Dar apie moterų laikraštį"[33]. Šia publikacija S. Kymantaitė toliau pasisakė prieš suvažiavime iškeltą sumanymą, steigti tokį laikraštį. Jau suvažiavimo metu ji peikė šią idėją, dėl to specifinio leidinio sumanymą kėlusios prelegentės S. Kymantaitę vadino „simpatiška oponente" ir jai nepritarė[34].

---

[31] SČR.— T. 3.— P. 292—296.

[32] Draugija.— 1907.— Nr. 11.— P. 294; Iš A. Jakšto dienoraščio // Mūsų senovė.— 1921.— Kn. 3.— P. 49.

[33] Viltis.— 1907.— Nr. 15.— P. 3.

[34] Vilniaus žinios.— 1907.— Nr. 162.— P. 2.

„Vilniaus žinios“ taip aprašė visą šį reikalą: „atsistoja p. Kymantaitė ir kritiškai svarsto p. Vaitkevičienės mintis. Oponentė (p. Kymantaitė) pripažįsta reikalingumą „savarankiškai gyventi“, bet, jos nuomone, vyrai ir moterys turi dirbti kartu, kaip draugai, ir neskirtis, kad nekiltų antagonizmas, kuris išardys tvarką ir atsilieps ant auklėjimo vaiko... Viens tikslas: sutverti naują gerą žmogų, kuris nebenorėtų valdyti moterims. Laikraštis nebūtų geistinas, nes įneštų skirtumą tarp lyčių, kuris nedaleis lygybės. Oponentė savo recenziją užbaigė sekančiais žodžiais: „Vienybė reikalinga, kad būtume lygios, o kada būsime lygios, niekas mus nepavergs“[35].

S. Kymantaitės nuomonė nebuvo priimta vieningai ir pačiame suvažiavime, ir spaudoje. „Laikraštis neįneš antagonizmo tarp moterų ir vyrų, „mergaitė Kymantaitė apsiriko“,— samprotavo „Vilniaus žinių“ korespondentas[36]. Liberalioji S. Kymantaitė dėl tautos vienybės, žinoma, galėjo atsisakyti bet kokių akcijų, kurios nors truputį drumstų vienybės strategiją, trikdytų tautos švietimą bei kultūrinimą. Bet šiuo klausimu tarp pačių moterų aktyviščių nuomonės įvairavo. Todėl Bitė 1910 m. leido atskirą spaudinį „Lietuvaitė“, pati jį prirašydama, o Šatrijos Ragana 1912 m. vienam laiške pasisakė prieš specializuotą spaudą Lietuvoje, nes esą ir taip „per daug tų laikraščių“[37].

Taigi, jaunoji S. Kymantaitė šį kartą liko viena ir beveik nesuprasta, nors jos „platforma“ siejasi su bendra humanitarine moterų judėjimo pakraipa, kuri buvo akcentuota ir 1907 m. Peterburge vykusio Moterų suvažiavimo pranešimuose: „Moterų susipratimas turi atnaujinti visuomenės gyvenimą visuose jo apsireiškimuose <...> taip, kaip nei viena revoliucija iki šiol to neįstengė padaryti“[38].

---

[35] Ten pat.— Nr. 156.— P. 2.
[36] Ten pat.— Nr. 181.— P. 3.
[37] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 306.
[38] *Ispolatova.* Susipratusi moterė, kaipo visuomenės tvarkos atnaujinimo šulas.— V., 1911.— P. 8.

* * *

Čiurlionienė visuomeniniame darbe mažiau ėmė dalyvauti po M. K. Čiurlionio mirties (1911), pradėjusi mokytojauti Kaune. Iki tol — jos balsas buvo ryškus ne tik kritikoje, bet ir raginant steigti rašytojų draugiją, kviečiant vilniečius į M. K. Čiurlionio vadovaujamą chorą, populiarinant pirmąsias lietuvių dailės parodas.

Ypač pastebimas Čiurlionienės vaidmuo svarstant kalbos problemas, dalyvaujant 1907 m. įkurtoje Lietuvių mokslo draugijoje, kur lietuvių kalbos norminimo dalykams buvo skiriamas didžiulis dėmesys. Jam atidi rašytoja liko visą gyvenimą.

1908 m. kovo mėn. Čiurlionienė paskelbia pirmą savo lingvistinį straipsnį „Kalba — tai turtas“[39], inspiruotą darbo „Vilties“ redakcijoje, kur „kalbą žiūrėjo Šlapelis“ ir kur pati iš pradžių mokėsi lietuviškai reikšti mintis. Čia ji matė, kaip įvairuoja nesunorminta šnekamoji ir rašto kalba. Susirūpinimą stiprino ir konkretino Mokslų draugijos įkūrimas ir kalbos dalykų joje svarstymas. Visuomenės dėmesio nusipelnė ir kitas Čiurlionienės straipsnis „Mūsų kalbos stovis ir jos reikalai“[40]. Šį straipsnį Čiurlionienė skaitė per visuotinį V Lietuvių mokslo draugijos susirinkimą 1911 m. liepos 19 d., apie tai spauda iš anksto informavo[41]. Būtinybę aptarti kalbos dalykus jautė ne tik Čiurlionienė: „Pas mus įsikerėjo <...> labai negeistinas paprotys rašyti taip, kaip kas užsimanė. Kiekvienas mokytojas laukia kaip išganymo tos dienos, kada pasieks šiokio vienodumo literatūros kalboje“,— rašė „Lietuvos žinios“[42]. S. Kymantaitė protegavo tokį vienodumą, o jos siūlymai buvo itin konstruktyvūs. „Viltis“ rašė: „S. Čiurlionienė savo referate apie „Lietuvių kalbos stovį ir jos reikalus“ prirodinėjo reikalingumą kalbos valymų nuo visokių svetimybių, karštai kviečia tobulinti kalbą, rūpintis jos išlyginimu ir dailumu“[43]. Kita-

---

[39] Viltis.— 1908.— Nr. 34.— P. 1.
[40] Ten pat.— 1911.— Nr. 82.— P. 2—3.
[41] Ten pat.— Nr. 53.— P. 3.
[42] Lietuvos žinios.— Nr. 136.
[43] Viltis.— 1911.— Nr. 80.— P. 1.

me „Vilties" numeryje informuojama: „pabaigoje buvo svarstomas vakarykščiai skaitytas referatas ponios Čiurlionienės apie lietuvių kalbos stovį ir jos reikalus. Ponia Čiurlionienė išreiškė pageidavimą, kad prie Lietuvių mokslo draugijos būtų sudarytas nuolatinis kalbos žinovų būrelis, kurio nurodymais galėtų naudotis rašytojai ir liaudies mokytojai. Šis sumanymas tapo priimtas"[44]. Čiurlionienės straipsnis neliko be atgarsio todėl, kad jau buvo diskutuojamas minėtame susirinkime. Po ginčų, kuriuose dalyvavo A. Smetona (jis sumanymui pritarė), A. Voldemaras (jis manąs, kad „nieks neklausys tos komisijos"), Čiurlionienė, pakomentavusi jų kalbas, prašė dar kartą „pastatyti balsavimui". Po to kalbėjo Šlapelis, Kriaučiūnas, Būga, Smetona, Balčikonis. Jie visi pripažino tos komisijos reikalingumą. Perskaityta rezoliucija: „L. M. Draugijos visuotinasis susirinkimas pripažįsta reikalingu sudaryti prie M. D-jos kalbos žinovų komisiją ir jai pavesti rūpintis kalbos dalykais, kuriais galėtų naudotis mokyklos ir spauda. Susirinkimas priima šitą sumanymą. Toliau apgarsina mokytojų sekcijos nutarimą pasiūlyti visuotiniam susirinkimui papildomai komisijos vadovėlių fondo šiems asmenims išrinkti: „p. J. Vokietaitis, p. S. Čiurlionienė, p. V. Polukaitis ir kt."

Spauda Čiurlionienės straipsnį prisiminė ir vėliau: „Kad mūsų kalbai yra iš pačių rašytojų pavojaus,— tatai jau per daug aišku. Šitą dalyką pirma pažymėjo ir pati L. M. Draugija. S. Čiurlionienė mokslininkų posėdyje savo tam tikroje paskaitoje ragino pernai mūsų kalbininkus, kad ėmę ir sutvarkytų kiek galėdami mūsų rašomąją kalbą. Į jos balsą atsiliepė L. M. D. kalbininkų būrelis ir išleido pradžiai „Rašomosios kalbos dalykus". Iš paties rašinio antrašo matyti, kad šios rūšies „Dalykų" toliaus keta pasirodyti ir daugiau"[45]. Iš susirinkimo aprašymo matome, kad jame nedalyvavo J. Jablonskis, kuris apskritai į Lietuvių mokslo draugijos susirinkimus nevykdavo. „Ir minėtame penktajame susirinkime visiems buvo aišku, kad be Jablonskio Lietuvių mokslo draugija niekada negalės iš esmės vadovauti Lietuvių kalbos mokslui, kas

---

[44] Ten pat.— Nr. 81.— P. 1.
[45] Ten pat.— Nr. 86.— P. 1.

jai labiausiai priderėtų. Todėl reikėjo ieškoti būdų, kaip, užmiršus visas ambicijas, priartinti Jablonskį ir apskritai visus kalbininkus prie draugijos. Ar ne tuo aiškintinas ir S. Čiurlionienės sumanymas įkurti filologų komisiją. Pasiūlymas po diskusijų buvo priimtas, nutarus į filologų sekciją (komisiją) kviesti Jablonskį, K. Būgą, J. Balčikonį, J. Šlapelį, A. Smetoną, J. Laukaitį ir A. Dambrauską (Jakštą). Šis sumanymas ir nutarimas pasirodė esą labai vykę — buvo rastas būdas išjudinti Jablonskį. Sudarytoji sekcija, kad ir ne iš karto, ėmė labai aktyviai spręsti aktualiausias bendrinės kalbos norminimo problemas",— rašo A. Piročkinas[46]. Taigi trys Čiurlionienės veiklos sritys šalia literatūros ir kritikos — pedagoginiai publicistiniai straipsniai, mokytojavimas ir visuomeninė lingvistinė propaganda, suklestėjo jau po I pasaulinio karo, bet ją buvo įtraukusios nuo pat pirmųjų atvykimo į Vilnių dienų.

* * *

„1913 m. „Saulės" kursai persikėlė į naujas patalpas. Tačiau tik vienerius metus teko džiaugtis naujais specialiai statytais rūmais.

Pirmasis pasaulinis karas privertė didžiulį būrį Lietuvos moksleivių evakuotis į kitus Rusijos miestus. (Lietuvoje liko privačių mokyklų, slaptai veikiančių: sakykim, Bitė organizavo vaikų mokymą, kursus suaugusiems Puziniškyje, Šatrijos Ragana — Židikuose.) Lietuvoje mokymosi procesas nutrūko. Kas atsidūrė Maskvoje, kas Mogiliove. „Saulės" pedagoginius kursus priėmė Voronežas. Čia jie buvo reorganizuoti į „Saulės" mokytojų seminariją. Į Voronežą, be to, išvyko ne iš karto. Iki Naujųjų 1915 metų išbuvo Vilniuje, kur veikė Centrinis lietuvių komitetas karo pabėgėliams šelpti. Vadovavo jam Dūmos atstovas Martynas Yčas. Čiurlionienės Vilniuje iš pradžių nebuvo. Apie metus ji išlaukė Viekšniuose, pas motiną, rašinėjo į „Vairą", „Viltį". Tuometiniuose jos vaizdeliuose nemaža vienatvės, širdgėlos, simbolinio sielos

---

[46] *Piročkinas A.* J. Jablonskis — bendrinės kalbos puoselėtojas.— V., 1978.— P. 65—66.

išsivadavimo pastangų ir drauge susitaikymo ypač 1910 metais „užmestame“ vaizdelyje „Mano Kastyčiui“, kuris dabar išsiplėtoja į monologą „Draugui“[47]. 1915 m. rudenį ji atsiduria Voroneže, į kurį jau nuo rugpjūčio mėnesio intensyviai plūdo pabėgėliai moksleiviai ne tik iš Kauno, bet ir iš Šiaulių, Vilniaus, Marijampolės. Žinoma, ne Voronežas buvo Čiurlionienės svajonių žemė. Ketverius metus išdėsčiusi „Saulėje“, kritikė 1914 m. svajojo vykti Amerikon („ketinau važiuoti dar mokytis“), paskaitomis užsidirbti pinigų ir baigti Sorbonos universitetą. Ko gero, apie šiuos planus ji dar su velioniu Konstantinu kalbėjo, nes „Mano curriculum vitae“ rašė, kad po susižadėjimo 1908 m. pavasarį atidėjo Krokuvą, „nes galvojome pasiekti Paryžių, ir norėjau baigti Sorboną“. Svajojo, planavo abu. Išėjo kitaip. Sukliudė ne tik M. K. Čiurlionio liga, mirtis, bet ir karas.

Voroneže pabėgėliams buvo įsteigtos trys gimnazijos: Martyno Yčo berniukų, 1915 m. rugsėjo 8 d. Voronežo II — berniukų gimnazijos patalpose, o spalio mėnesį M. Yčo mergaičių gimnazija. Be „Saulės“ mokytojų kursų, dar veikė „Saulės“ dviklasė mokykla, buhalterijos kursai ir pradinė mokykla. 1916 metais atsidarė antroji berniukų, vadinamoji Vilkaviškio gimnazija, į kurią perėjo daug M. Yčo gimnazistų. Jos direktoriumi tapo Pranas Mašiotas, prieš tai vadovavęs ir mergaičių gimnazijai. Be šių mokymo įstaigų, dar veikė, tiesa, trumpai (1917. VI.5—VII.15) „Didieji lietuvių kalbos kursai“ bei „Privatus mokytojų institutas pabėgėliams“.

Visose lietuviškose Voronežo mokyklose dirbo būrys žymių lietuvių rašytojų, pedagogų, visuomenės veikėjų, kurių dauguma buvo artimi Čiurlionienės bičiuliai (J. Balčikonis, P. Mašiotas, M. Šikšnys, Z. Žemaitis, J. Jablonskis, K. Būga). Kaip ir jie, Čiurlionienė dėstė šiuose mokslo židiniuose.

1917 metų rudenį Voroneže pradėjo veikti Lietuvių kultūros ir švietimo sekcija, kuri rūpinosi mokyklinių vadovėlių bei šiaip mokymo priemonių rengimu ir leidyba. Petrogrado „Lietuvių balsas“ ta proga rašė: „Vienas kitas lietuvių kalbos mokytojas prašo kultūros sekcijos, kad

[47] Vairas.— 1914.— Nr. 1.— P. 9—10.

išspausdintų mokyklos reikalu, tarp kitų vadovėlių, ir du pagrindinius kalbos vadovėlius: 1) Lietuvių kalbos gramatiką (etimologiją ir sintaksę) vidurinėms mokykloms 2) Lietuvių literatūros istorijos konspektėlį su mažute bent senovės literatūros chrestomatija.

Sekcija tokių dalykų pagaminti mokyklai dabar pat negali, nes nėra gavusi šiam reikalui be tam tikrų rankraščių spausdinti. Sekcija žino, kad kalbos vadovėlį trumputį rašo jau J. Jablonskis. Dėl lietuvių literatūros istorijos konspekto sekcija yra jau kreipusis į S. Čiurlionienę"[48].

Dėl vadovėlių Čiurlionienė pedagogų leidinio redakcijos vardu pareiškė: „Šis metas labiau negu kuris kitas pastatė mus akis į akį su mokyklos tikslu. Reikia mokytis iš praeities ir tverti ateitį. Tas obalsis kelia gyviausią jaunuomenės auklėjimo ir mūsų mokyklų klausimą. Todėl pedagogų leidinio redakcija dar sykį karštai kreipiasi į pedagogus, rašytojus, kviesdama siųsti savo darbus, tyrinėjimus, sumanymus, lig rugpjūčio 10 d. šiuo adresu: Воронежъ, Халютинская, 15, С. Чюрлянис"[49]

Pati Čiurlionienė tuo laiku kreipiasi laiškais į kai kuriuos asmenis, prašydama papildomos medžiagos „Lietuvių literatūros istorijos konspektui" ir šio konspekto „Chrestomatijai", kuriuos minėtoji „Lietuvių literatūros ir švietimo sekcija" išleido 1918 metais. Rašo laiškus V. Požėlai, nes šis turėjo bičiulį, kuris nurašinėdavo duomenis, reikalingus chrestomatijai ir straipsniams.

Sunkiomis sąlygomis parengtoje chrestomatijoje autorė pateikia „pasiaiškinimą", rodantį jos rimtus literatūros istorikės, pedagogės, vadovėlių autorės, metodininkės ir tekstologės ketinimus.

„Šitoji Chrestomatija sutaisyta skubotai, daug turi savyje netobulumų ir nepilnai tepasiekia tikslą. *Ji tik supažindina* skaitytoją su tuo, ką rašė vienas kitas mūsų rašytojas. Tik rašytojų mintys, idėjos, protavimai paduodami, bet dažnai jau nebe tąja kalba ir nebe tokia rašyba, kaip buvo parašyta. Atsitiko tai todėl, kad labai buvo sunku gauti Voroneže pirmojo leidimo raštų. Vieni buvo

[48] Lietuvių balsas.— 1917.— Nr. 64.— P. 3.
[49] Ten pat.— 1916.— Nr. 46.— P. 3.

nurašydinti Petrapilyje, kiti — Maskvoje, kur teko užeiti ieškomojo rašytojo veikalą, nežiūrint, kada tas veikalas išleistas. Daugumą raštų leidė antrą ir trečią kartą gale XIX šimtmečio uolūs taisytojai, o iš tikrųjų ne sykį labai gražių autoriaus ypatybių naikintojai. <...> Antrajame Chrestomatijos leidime tų netobulumų reikės išvengti, tuo tarpu nors labai netobula, bet gal patarnaus mokyklai ir šitoji Chrestomatija, kaipo priedas prie „Lietuvių literatūros istorijos konspekto"[50].

Vien vadovėlių rašymu ir dėstymu Čiurlionienė neapsiribojo. Ją traukė ir kitos veiklos sritys.

Tuo metu didėjo mokytojų ir mokinių pasaulėžiūrų skirtumai, kurie ypač išryškėjo po 1917 m. Spalio perversmo. Iki 1917 metų mokiniai ir mokytojai buvo diktatoriškose kunigo K. Olšausko rankose. Pastarasis reikalavo paklusnumo, nuolankumo, prisitaikymo — to, ką iš jaunystės Čiurlionienė niekino. Prie liberalizmo ir dogmatizmo lenktynių dabar prisidėjo ir pasaulėžiūrų kova. Voroneže ypač iškilo rūpestis: „koks lietuvių likimas praskambėjus pirmiesiems revoliucijos aidams". Regis, tai buvo svarstoma viešame lietuvių mitinge 1917 m. kovo 12 d., kurio prezidiume P. Mašiotas, J. Yčas, Čiurlionienė[51]. Mokiniai, apgyvendinti bendrabučiuose, būrėsi į įvairius dalykinius būrelius, savišvietos kuopeles. Voroneže mokėsi būsimieji krikščionių demokratų (pvz., M. Krupavičius) ir LKP veikėjai (Z. Aleksa-Angarietis ir kt.). Jie organizavosi pasaulėžiūriniu principu, leido savo rankraštinius laikraštėlius. Artėjant Spalio revoliucijai atmosfera dar labiau įkaito, ir tai buvo pastebima net pamokose.

Čiurlionienės tolerantiškumui plėtotis čia buvo palankios sąlygos. Juo labiau kad darbavosi tokie kultūrininkai demokratai kaip P. Mašiotas ir kiti.

Poetas S. Šemerys prisimena: Voroneže, Nikitino bendrabutyje, Čiurlionienė skaitė paskaitą, o po to pasiūlė

---

[50] Lietuvių literatūros istorijos konspekto chrestomatija.— Voronežas, 1918.— P. 88.
[51] Lietuvių balsas.— 1917.— Nr. 23.— P. 3.

parašyti rašinį apie darbą. „Per porą savaičių ir surenčiau tą pranešimą, naudodamasis daugiausia Vydūno knygutėmis <...> aš nagrinėjau aplamai darbą sau ir savyje, apie pastangas apgalėti tingėjimą apie darbo vaisius ir t. t. Po referato skaitymo Julius Janonis iškėlė proletariato klausimą ir toliau viskas išsiplėtojo į agitaciją ir propagandą socializmo kryptim. Greit dėl to pradėjo ginčytis ateitininkai su aušrininkais. Kažin kaip būtų viskas pasibaigę, tik Čiurlionienės didelio takto dėka paskaita laimingai be jokių didelių išsišokimų ir kivirčų pasibaigė“[52]. Takto čia reikėjo kiekviename žingsnyje, ypač kai susikirsdavo ateitininkai, aušrininkai ir socialistai. „Aušrinės“ žurnalo šalininkai, kurie „atvėsę tautybės atžvilgiu“, susilaukė „Ateities“ žurnalo su programa „visa atnaujinti Kristuje“[53]. Tai vykdė 20 ateitininkų kuopų. Taigi ateitininkų jaunimo federacija ruošėsi ne tik ugdyti būsimą Lietuvą kaip krikščionišką visuomenę, krikščionišką valstybę su krikščioniška kultūra, ne tik gintis nuo liberalizmo ir socialistų, kai šie, jų nuomone, užsipuldinėjo dvasininkus ir bažnyčią, bet ir atitraukti „supirmeivėjusią moksleiviją“ nuo marksizmo ir bedievystės, ruošti šiam darbui vadus. Šitokiomis gyvenimo sąlygomis savo tikslų siekti buvo nepaprastai sunku. Puolikas buvo nepalyginamai stipresnis už puolamąjį (M. Krupavičius)[54]. Savo ruožtu Z. Aleksa-Angarietis, kaip vėliau pats prisiminė, 1918 m. atvykęs perimti spaustuvę iš „Lietuvių nacionalistų“, aiškino „į Lietuvą grįžtantiems pabėgėliams, kad jie Lietuvoje organizuotų komunistų partiją“[55].

Į šias dvikovas Čiurlionienė stengėsi žvelgti iš liberaliosios inteligentės ir pedagogės pozicijų, nedalyvavo tiesioginėse „puolikų“ ir „puolamųjų“ batalijose, kurių dažnai pasitaikydavo.

---

[52] *Semerys S.* Žmonės mano gyvenime.— LLTI, f. 4, b. 998.

[53] Ateitis: Sukaktuvių sąsiuvinis.— 1920.— P. 110.

[54] *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje.— Roma, 1972; *Krupavičius M.* Atsiminimai.— Chicago, 1972.— P. 247.

[55] *Čepas R.* Revoliucionieriaus gyvenimas // Pergalė.— 1982.— Nr. 6.— P. 129.

Voroneže Čiurlionienė apsigyveno pas Mašiotus. Sunkumų sudarė ne buitiniai ar materialiniai rūpesčiai. Apsigyveno ramioje Chaliutinskaja gatvėje Nr. 15 drauge su Prano Mašioto šeima ir inž. K. Šakeniu. „Butas buvo patogus, koridorinės sistemos, ypač didžiausias kambarys teko mums, Mašiotas turėjo tris kambarius, Šakenis du“[56]. Rūpesčių kėlė specifinės mokymo sąlygos. Trūko vadovėlių, o svarbiausia — didelė dalis moksleivių silpnai arba ir visai nemokėjo lietuvių kalbos. Gimnazijoje dirbo daug vietinių mokytojų rusų, tad gimtąja kalba buvo dėstomos ne visos disciplinos. (Dėl šios priežasties ir siuntė Komitetas kvietimą Čiurlionienei, pasigedęs Voroneže prityrusios lietuvių kalbos ir literatūros specialistės.)

Prisidėjo ir dar viena bėda: Voroneže Čiurlionienė susirgo kojos nervo uždegimu. „Mamytė lovoje išgulėjo penkias savaites“,— prisimena D. Čiurlionytė-Zubovienė. Ši liga sveikatai atsiliepė ir vėlesniais dešimtmečiais. Matyt, pastarojo laikotarpio dramos (vyro mirtis, šeimos padėtis, karas, evakuacija) keitė ir jos pažiūrą į gyvenimą, psichologiją, įbrėžė pastebimų naujų bruožų. Net dukra augo savarankiškai, nelepinama.

Čiurlionienės pamokos ir čia buvo įdomios, turiningos, imponuojančios, bet nervų, pykčio, susierzinimo taip pat pasitaikė. Vis dėlto taktą mokinių atžvilgiu išlaikydavo, neįžeisdavo. Todėl Čiurlionienės sugebėjimą būti ne tik mokytoja, bet ir auklėtoja bei globėja prisimena beveik visos jos mokinės, reikšdamos pagarbą išsilavinusiai gimtojo žodžio populiarintojai. „Negaliu pasakyti, kad jos būtume bijoję. Mes ją gerbėm, mėgome ir dėl to klausėm“[57].

Voroneže, kaip ir Kaune, Čiurlionienė aktyviai rėmė užklasinę moksleivių veiklą, o dramos veikalus statydama repetuodavo net savo namuose. Nepamiršo poezijos:

---

[56] *Kubilienė D.* Min. veik. / rankr., cit. Čiurlionytės-Zubovienės atsiminimai.— P. 115.

[57] Ten pat.— P. 17.

Gal lauki ko,
gal abejoji...
O štai nulūžo pušis
lieknoji,
ir jau atskrido naktis
juodoji
<...>
Ir tau baisu,
kad jau nulūžo pušis
lieknoji?
Gal laukei ko,
gal abejoji...
O jau nulūžo pušis
lieknoji,
ir jau atskrido
naktis juodoji (1916)[58]

Voroneže parašytas eiles 1921 m. atiduos Krėvei drauge su naujai parašytomis, be entuziazmo, taikliai apibūdindama savo poeziją: „Siunčiu šiaip tik dantims užkišt“, „forma <...> taip dailiai nesipina kaip pas kitus“. Bei ir šiuose, ir ankstesniuose („Pirmajame bare“ skelbtuose) matyti čiurlioniškos nuotaikos ir pasaulėvaizdžio ženklai. (Jų pagrindu subrendo Čiurlionienės tautosakinės poemos.) Čiurlionienė stengėsi žadinti mokinių estetinį skonį, o savo elgesiu, drabužiais buvo sektinas pavyzdys mergaitėms. Moksleivės prisimena, kad pamokų metu kalbėdavo apie meną, dailininkus (I. Aleksienė), kad įtaigios buvo tautosakos pamokos (S. Arminaitė). Čiurlionienė rėmėsi auklėjimo principais, kurie padeda ugdyti žmogaus sielą, nes, pasak Vaižganto, „mūsiškiai vienu gyvulių instinktu begyvendami, o ne savo išauklėtu ir kombinuojančiu protu <...> nei sau nesuieško laimės, nei tautos nepalaimina“[59]. Čiurlionienė, rodos, darė viską, kad čia, toli nuo Lietuvos, jaunimas formuo-

---

[58] SČR.— T. 1.— P. 312.
[59] Lietuvių balsas.— 1916.— Nr. 81.— P. 2.

tų save ir ruoštųsi darbams tėvynėje. Kultūringo elgesio įgūdžių ugdymas, estetinis žmogaus auklėjimas tarsi leitmotyvas lydi visus Čiurlionienės pedagoginio darbo metus[60].

* * *

1918 metai... Pirmojo pasaulinio karo galas. Per trumpą laiką beatsitiesianti Lietuva sutiko ir išlydėjo kelias valdžias — Lietuvos Tarybą su Vasario Šešioliktosios aktu, paskelbusiu Lietuvos nepriklausomybę, nepilnus 9 mėnesius trukusį V. Mickevičiaus-Kapsuko valdymo laikotarpį ir pilsudskininkų lenkų įvykdytą Vilniaus užgrobimą (1919). „Bene per daug valdžių",— ironizavo Vaižgantas[61].

Į Lietuvą Čiurlionienė parsiranda 1918 metų rudenį, po daugelio tautiškų „atsitikimų", įvykusių jai nesant. Vilniuje lapkričio mėn. prie švietimo ministerijos įsisteigia Meno departamentas, kuriam vadovauti ėmėsi dailininkas A. Žmuidzinavičius. Jame darbavosi L. Gira, B. Sruoga, V. Bičiūnas, literatūros, dailės, teatro žinovai. Čiurlionienė tapo literatūros ir scenos srities referente. Departamentas planavo ruošti dailės parodas, atidaryti dramos mokyklą ir t. t.

Gruodžio mėnesį Vilniuje prie valdžios vairo atsistoja V. Mickevičius-Kapsukas. Ima ryškėti „tikrai gražūs socializmo uždaviniai",— anot L. Giros. Planai tautinės kultūros srityje patinka ir J. Tumui, nors šis visai neseniai skeptiškai žiūrėjo į bolševikus, dėl kurių artėjimo, pasak jo, „Vilnius nerimo"[62]. Suorganizuojamas Liaudies švietimo komisariatas — stambiausias kultūros židinys Vilniuje. Čiurlionienė įsijungia į jį. Džiaugiasi sumanymu atidaryti Vilniaus universitetą. Kuriasi ir daugiau tautinės kultūros įstaigų. Švietimo liaudies komisariatui vadovauja bibliografas socialdemokratas V. Biržiška, organizuoja keletą skyrių. Juose darbuojasi A. Žmuidzinavi-

---

[60] *Kubilienė D.* Min. veik.— P. 76.
[61] *Vaižganto* Raštai: D. 1. Publicistika.— K., 1922.— T. 1.— P. 190.
[62] Ten pat.— P. 198.

čius, A. Varnas, J. Tallat-Kelpša, K. Glinskis,— meno, muzikos, teatro šefai. Leidimo skyriuje drauge su P. Mašiotu, J. Jablonskiu, V. Didžiulyte regime ir Čiurlionienę. „Švietimo komisariate buvo man pavesta rūpintis grožinės literatūros vertimais į lietuvių kalbą“[63]. Ką tada jautė rašytoja? Ar tik džiūgavo valdžios vykdomomis kultūros programomis (tarp jų — ir dekretu dėl M. K. Čiurlionio kūrinių nacionalizavimo), ar jau mėgino susimąstyti dėl platesnių politinių Lietuvos judėjimo perspektyvų, dėl Lietuvos nepriklausomybės ar autonomijos Rusijos sudėtyje, kaip įsivaizdavo V. Kapsukas? Sausio 9 d. pas Kapsuką vykstančių kultūrininkų delegacijoje jos nematome. Gal dėl to, kad jau Voroneže buvo girdėjusi jo kalbas. Tad dabar pasitikėjo esama valdžia ir jos atstovais tiek, kiek buvo rūpinamasi kultūra. Pati save tam tikslui mobilizavo ir kitus ragino taip pasielgti: K. Binkį įtikinėjo versti „Faustą“, džiaugėsi vertėjo J. Talmanto didele kalbos srityje nuovoka, kurią įžvelgė įteikto jai G. Hauptmano „Hanelės“ vertime. 1919 m. kovo 24 d. Lietuvių mokslo draugija Pirmosios gimnazijos patalpose atidarė Aukštuosius mokslo kursus lietuvių kalba (veikė iki 1921.V.14). M. Biržiška čia skaitė lietuvių dainų teoriją ir istoriją, A. Janulaitis lietuvių visuomenės istoriją, A. Vabalas-Gudaitis psichologijos mokslo įvadą, P. Mašiotas — matematikos istoriją, Čiurlionienė parengė kursą „Mūsų kūryba ir mes“, kur konspektyviai apžvelgė lietuviškojo meninio žodžio raidą[64]. Prisideda prie būsimojo žurnalo „Liepsna“ rengimo (pirmo numerio rankraščiai žuvo), Vilniaus literatų ir dailininkų klubo „Dainava“ veiklos (drauge su L. Gira, F. Kirša, V. Bičiūnu, S. Šilingu, J. Tumu, J. Zikaru, A. Žmuidzinavičium bei kitais). Iki lenkų intervencijos 1919 m. balandžio 1 d. K. Glinskis dar suspėja Vilniaus teatro studijoje pastatyti Čiurlionienės „Kuprotą oželį“.

---

[63] Pareiškimas apie draugą Talmantą Jurgį — DČZ archyvas.

[64] Šie kursai iš tiesų „davė ne tik klausytojų, bet ir ištisą eilę dėstytojų Kaune įsteigtam Lietuvos Universitetui“ (Lietuvos Universitetas. 1579—1803—1922 / redagavo P. Čepėnas.— Chicago, 1972.— P. 145).

Vasario 22 d., jau šeimininkaujant lenkams, tampa Vilniaus lietuvių laikinojo komiteto (pakomitečio) nare ginti lietuvių teisėms. J. Tumas, M. Biržiška, I. Jonynas 1919 m. balandyje išleidžia laikraštį „Nepriklausomoji Lietuva". Čiurlionienė jame paskelbia savo „Kalinį". Ruošiasi dalyvauti vienkartiniame leidinyje „Gėlių diena", bet nesuspėja[65].

Nematyti jos reakcijos į lenkų šovinistinę propagandą, įvairius biuletenius, įrodinėjusius, jog Vilnius — lenkų tautos „vadų dvasios lopšys" (ir tai tiesa), bet tų biuletenių nuomone, Vilnius privalo tapti ne kieno kito, o „atgimstančio tautinio lenkų gyvenimo židiniu", ir turi būti prijungtas prie Lenkijos[66]. Toks memorandumas buvo parašytas 1917 m. balandžio 10 dienos data, taigi, Čiurlionienė dar dirbo Voroneže. Bet dabar, senojoje Lietuvos sostinėje bešokant „lenkiškai vokišką kadrilį" (blėstant Vokietijos planams prijungti Lietuvą sau), Rusijoje įvyksta Spalio revoliucija, Lietuva ruošiasi su politinio valstybingumo aktu išeiti į pasaulio areną. Tas išėjimas duos vietos ir rašytojai Čiurlionienei, ypač vėl persikėlus į Kauną. Laikinojoje Lietuvos sostinėje Čiurlionienė atsiranda 1919 metų rudenį. „1919 metų Kaunas buvo nuskuręs pokarinis provincijos miestas be paprasčiausių gyvenimo patogumų, be kultūrinių pramogų, be platesnio intelektualinio kultūrinio elito, visur vyravo vidurkis. Bet koks! — pilnas ryžto, ugnies, pasiaukojimo"[67]. Dukra Danutė gyvena pas senelę Viekšniuose. Rašytoja iki 1921 m. pavasario darbuojasi Krašto apsaugos ministerijoje. „Etatinė kariuomenės švietėja" (L. Gudaitis) skaito auklėjamojo pobūdžio paskaitas savanorių pulkams, skelbia straipsnius apie Lietuvos kareivio garbę, proto lavinimą, literatūrinius kareivių „laiškus" („turiu daug vargo ir nelaimių, gindamas savo brangią šalelę nuo tų žiaurių priešų lenkų. Lieju kraują po Vilniaus laukelius, negailėdamas savo brangios gyvybės dėl protėvių laisvės"[68]),

---

[65] *Gudaitis L.* Laiko balsai.— V., 1985.— P. 106.
[66] *Klimas P.* Iš mano atsiminimų— V., 1990.— P. 94.
[67] *Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 93.
[68] „Kareivio laiškas tėvams" // Karys.— 1920.— Nr. 52.

kuriuose ir išryškėja rašytojos pozicija lenkų atžvilgiu. Žinoma, ne dėl Kauno dvasinio skurdo Čiurlionienė palengva nuo plačių kultūrologinių užmojų vėl pereina į pedagogės praktiką, susitelkia prie gan utilitarių visuomenės problemų. Tačiau tokių, kurios tada buvo gyvybiškai svarbios valstybinei egzistencijai. Rašytojos nebaugino „gyvenimo realizmas“, kurį filosofas S. Šalkauskis vadino karalium, einančiu „jau mūsų valdyti <...> ir tai yra istorinė mūsų eigos būtinybė“[69]. Čiurlionienė, atrodo, pakluso šitokiam tautos istorijos traktavimui, nemėgindama filosofiškai pagrįsti tautos auklėjimo uždavinių, kuriems ji save skyrė, tačiau kuriuos tokiu aspektu (tarsi pratęsdamas Čiurlionienės „Lietuvoje“ 1910 metų apibendrinimus) S. Šalkauskis rengė „tautinį auklėjimą per filosofiją“. Kitaip tariant, jis labiau gilino Vydūno pradėtą dichotomiją apie realistus ir idealistus Lietuvoje, kuriuos dabar tauta vėl regėjo „būsimųjų kovotojų eilėms skylant“. Nejaugi v ė l, kaip ir amžiaus pradžioje po spaudos atgavimo, kai Vydūnas buvo linkęs palaikyti idealistus. „Pirmiesiems priguli dabartis, antri pakels kovą už geresnę pažangos žvilgsniu ateitį“,— dabar mąstė S. Šalkauskis.

Čiurlionienę kamavo tokie pat rūpesčiai, tačiau realizmas dabar ima viršų ne tik jos pasaulėžiūroje, bet ir kūryboje. 1919 m. lapkričio mėn. Kaune K. Glinskis pastato jos „Pinigėlius“— lietuviškosios visuomenės subiznieriškėjimo šaržuotą paveikslą. Pinigėliai kaip idealas jau seniai beldėsi į realistiškos prigimties nepriklausomybės šalininkų vartus ir ilgainiui prisibeldė. Čiurlionienė tai suprato ir ryžosi perspėti, tikėdama atgimstančia tėvyne ir idealistų pergale. Todėl ji nebendravo prisitaikėliškame „Lietuvos“ dienraštyje, įsisteigusiame vietoje „Nepriklausomos Lietuvos“. Būdama tiesi, atvira, publicistiškai taikli, Čiurlionienė nacionalinių bėdų nesiejo su visuotinėm buities problemom kaip Vydūnas, bet nenupuolė ir į miesčioniškų tautos reikalų svarstymą. Jos ko-

---

[69] Mūsų senovė.— 1922.— Nr. 4—5.— P. 529.

legos L. Gira, B. Sruoga kankinosi, kad užslinko „prekymetis literatūroje“. Sofija irgi dėl to sielojosi, ir tai matyti iš jos talentingai ir emocingai parašytų „Pinigėlių“. „Dialogą Čiurlionienė valdo meistriškai, akcija bėga lengvai ristele“,— įvertino L. Gira[70]. Net A. Jakštas 1921 m. „Draugijoje“ su tuo sutinka: „Pinigėliai“ — tikrai klasiškas veikalas. Išvesti čia tipai nupiešti kaip gyvi“[71]. Kiti padaro aliuzijų į Čiurlionienės jaunų dienų „stabus“ — H. Ibseną ir M. Meterlinką, bet nepriekaištauja, kad jų neseka. Tuo tartum paremiama jos dabartinė pozityvios veiklos pozicija. O tos veiklos netrūko. 1921 m. pas J. Jablonskį susirenka Krėvė, Būga, Tumas, Čiurlionienė, aptaria būsimą istorijos žurnalą. Taigi pasirodo „Mūsų senovė“, nes „statyti Lietuvos valstybę be istorinės Lietuvos individualybės pažinimo — reikštų eiti pusiau užrištomis akimis į tikslą“. Su filosofija jai ne pakeliui. Filosofiškas A. Jakšto „Logos“ ir katalikų žurnalas „Naujoji Vaidilutė“ taip pat netraukia. 1924 m. susikūrus tautininkų partijai (J. Tumo, A. Smetonos politinės veiklos kūdikiui), Čiurlionienė irgi neįsirašo jos nare. Į daugpartinę sistemą, kaip ir amžiaus pradžioje, ji žvelgia be entuziazmo. Ne todėl, kad ilgėtųsi vienpartinės tautinės diktatūros, džiaugdamasi drauge su tautininkų „Vairu“, jog gruodžio 17 diena yra „partiškumo sukniubimo diena“[72]. Net su liaudininkais ji nesusideda. Dramaturgė komediografė jau pripažinta, A. Jakštas jai siūlo šitoje srityje darbuotis, laukdamas naujų veikalų, bet į „Vilkolakį“ — B. Sruogos ir kitų jaunesnės kartos autorių menininkų klubą sambūrį „ponia S. Čiurlionienė“ jau nesiveržia. 1922 m. Meno kūrėjų draugijos vardu L. Gira dar prašo Švietimo ministerijos, kad Čiurlionienę galėtų komandiruoti Vokietijon „užmegzti santykių su

[70] *Gira L.* Realistinės komedijos bandymas // Skaitymai.— 1921.— Kn. 4.— P. 149.

[71] *Jakštas [Dambrauskas] A.* Mūsų naujoji prozos literatūra: (1904—1923).— K., 1924.— P. 179.

[72] Vairas.— 1934.— Nr. 10.— P. 92.

tenykštėmis literatūros organizacijomis ir Meno spaustuvių įstaigomis“[73].

„Dainavoje“ rašo jaunieji F. Kirša, Putinas — poetinis lietuviškojo simbolizmo žiedas, jie realizuoja tai, ką Čiurlionienė prieš dešimtmetį propagavo. Bet pati Čiurlionienė sugrįžta prie Krėvės „Skaitymų“, atiduoda nepretenzingą ciklą „Iš Tėvynės valandų“, kur kiek tiesmukai stilizuoja tautosaką („Neramu man, seserėle, tavo daržely...“), užtat papildo ją sudabartintu Lietuvos istoriniu motyvu („Kovos griausmas/tave klausia — ar myli Tėvynę?/Myli taip,/jog kraujo krikštą/imsi drąsiai?! Kraujo krikšto,/mirties aukos reikia laisvės dvasiai“)[74]. Gyvenimas stengiasi įsukti į visuomeninį darbą. Ji kiek priešinasi, bet vis tiek mėgina taisyti savo ir tautos padėtį publicistikos tekstais.

1922 m. „Švietimo darbe“ Čiurlionienė paskelbia straipsnį „Apie tautos auklėjimą“[75]. Iš pedagogės ir publicistės pozicijų ji analizuoja Lietuvos visuomenę. Centre dabar — jaunimo, mokyklos, tautos ir valstybės moralinės brandos rūpesčiai. Tą brandą trikdo, jos nuomone, ankstyvas parlamentarizmas, partikuliarizmo, virtusio „partiniu dogmatizmu“, tąsa. Tačiau kaip be jo demokratizuoti jauną valstybę ir ieškančią tautą — kritikė nesiaiškina. Jaudina ypač sustiprėjusi „politinė srovių kova“. Kritikė jai nepritaria, ji įsitikinusi, kad lietuviškoji visuomenė susiskaldė labai anksti. Taip, tai tiesa, bet publicistė daugiau kibo prie smulkių buitinių ydelių, nepajėgdama esamo valstybės funkcionavimo pasverti reikšmingesnėmis socialinėmis, kultūrinėmis kategorijomis, kurios ją taip žavėjo XX a. pradžioje. Tiesa, ji vis dar tebepropaguoja „vidujinę jėgą“, išgyvena dėl jos stokos žmonėse, kultūros ir mokyklos darbe. Nepriima moralistė Čiurlionienė tos „vidujinės suirutės“, kuri jai svetima. Publicistė tvirta, nuosekli, vadovaujasi pedagoginiu-moralistiniu

[73] CVA, f. 391, ap. 4, b. 1339, l. 118.
[74] SČR.— T. 1.— P. 316.
[75] Švietimo darbas.— 1922.— Nr. 11—13; 1923.— Nr. 1.

imperatyvu, susirūpinusi dėl Lietuvos politinio savarankiškumo „nominalinės priklausomybės“[76]. Tad politinių aplinkybių ir valstybės situacija Čiurlionienei rūpi tiek, kiek tauta, draskydamasi ant valstybingumo slenksčio, kenkia dvasinei kūrybai, menui, „vidujinei kultūrai“. Partikuliarizmas, virtęs parlamentarizmu, blaško tautos vienybę. Tačiau kaip suderinti parlamentinio demokratinio valdymo struktūras, „tikrosios valdžios“ vėliau išpeiktą „liberalinę demokratiją“[77] su „vidujinės jėgos“ ir vienybės galia tautoje, kritikė receptų nedavė. Ji nepropagavo vienvaldės tautinės diktatūros, „valstybės organizuotos tautos“, bet akcentavo vis tą pačią „mokymosi susispiesti“ būtinybę. Čiurlionienės publikacijose pamažu šios idėjos įgijo utilitarinės didaktikos, pamokslavimo bruožų. Jais buvo išsakomas inteligentijos rūpestis tautos ateitim, tačiau dorovinis auklėjamasis patosas liko be platesnio politinio kultūrinio konteksto bei teorinių aspiracijų, kurių ir pati amžiaus pradžioje daugiau turėjo ir kuriomis dabar disponavo jaunesnieji. Beje, šie jos straipsniai daugiausia ir buvo skelbiami pedagoginėje spaudoje, virto pedagoginės publicistikos žanro pavyzdžiais, savo ideologija tęsiančiais amžiaus pradžios nacionalinio pakilimo platformą. „Mūsų gi prisikėlusi tauta be

---

[76] Dabar ne ji viena išreiškė susiklosčiusią Lietuvos situaciją, bet ir ne disonavo su kitų reiškiamomis nuomonėmis. Vaižgantas dar 1920 m. samprotavo: „Ligi šiol mūsų tautą auklėjo mūsų inteligentija. Basanavičius, Kudirka buvo autoritetai visoms lygiai visuomenės srovėms. <...> Dabar aukščiau už kultūrą atsistojo politika“ (*Vaižgantas.* Steigiamajam Kaune.— K.— V., 1922.— P. 12). Lyg pratęsdamas Vydūno mintį, jog naujojo, „pribrendusiojo tautos žmogaus dar vos ne vos kur pastebėti“ (Rašytojai menininkai // Pradai ir žygiai.— 1926.— Nr. 6.— P.— 127), B. Sruoga dėl politinio susiskaldymo 1922 m., kaip ir Čiurlionienė, darė tokią išvadą: „Mes kaipo tauta gyvename tą integralinį kultūros momentą, kuriuo reiškiasi tiktai tai, ką mes panorėti pajėgiame, ir kai mes pergyvensime šį momentą, tada ateis valanda, kada mes turėsime pateisinti tai, ką mes panorėjome. Tada prasidės kultūros diferencinis momentas“ (*Sruoga B.* Laiškai apie kultūrą // Skaitymai.— Kn. 22.— P. 105). Deja, ir dar po dešimt metų laikas diferenciniam momentui neatrodė pribrendęs, „nes sutrukę chronologiškai, fragmentiški“ (*Štuopis P.* Mūsų istorija // Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 20.— P. 469).

[77] Redakcijos žodis // Vairas.— 1934.— Nr. 1.— P. 3—4.

galo reikalinga gerai išauklėtų žmonių",— skelbė vienoje paskaitoje, kur išreiškė susirūpinimą dėl jaunimo bei visuomenėje tarpstančio pikto kriticizmo, todėl propagavo pačių mokytojų saviauklą, kvietė laikytis santykiuose „gražios formos", manydama, jog tai mobilizuos valstybiškai atgimusios tautos idealus ir kasdienybę[78]. „Gyvybė ir mirtis" — ji alternatyviai formuluoja tautos dvasinio išlikimo ir vienybės stiprumo klausimą 1921 m.[79], manydama, kad šitaip turi lietuviškoji visuomenė šalinti blogį iš tautinio gyvenimo arenos, sąmoningai auginti „idėjos meilę širdyje", savyje kaupiant „pilietinę dorą". Tokioms nuotaikoms atsirasti turėjo įtakos ne tik bendra visuomenės gyvenimo atmosfera; „ar mums apskritai reikalinga kultūra",— Nepriklausomybės dešimtmečio proga paklaus F. Kirša[80]. Čiurlionienę nervino ir konkretūs nepriklausomos valstybės meno ir kultūros organizavimo faktai. 1921 m. balandžio 20, 23 ir 27 d. Meno kūrėjų draugijos posėdžiuose išryškėjo nesutarimai tarp valdybos ir narių. „Susirinkime pareikštoji valdybos veikimo kritika buvo valdybos priimta kaip asmenis įžeidimas",— taip mano ir Čiurlionienė, pasirašydama po K. Binkio, K. Puidos, V. Krėvės, L. Giros, O. Puidienės, J. Tallat Kelpšos, P. Vaičiūno raštu, drauge tarsi patvirtindami išvadą, jog „visuomeniniai Lietuvos menininkai subiro, pakriko". Matyt, su širdgėla ir drauge energingai rašytoja konstatavo tokią padėtį, kuriai esant, kaip ir pačioje amžiaus pradžioje, „mūsų rimto darbo principas susitiko su išbujojusiais ambicijų principais"[81].

Drauge su pasirašiusiais Čiurlionienė išėjo iš susirinkimo. Ar čia nebuvo ryškus signalas, kad ateina kita karta, kuri natūraliau, laisviau, nors gal ir ne visada taip pabrėžtinai angažuotai darbuosis Lietuvos kultūros baruose. Dabar jau jos kartai tenka ieškoti kitų būdų įsitvirtinti Lietuvos kultūros gyvenime. Simbolizmą keičian-

---

[78] Jaunos kartos auklėjimas / rankr. kopija.— Autoriaus archyvas.

[79] *Mūsų žinynas*.— 1921.— Nr. 1.

[80] 10 metų Nepriklausomybės sukaktuvės ir menas // Pradai ir žygiai.— 1927.— Nr. 1.— P. 78.

[81] CVA, f. 923, ap. 1, b. 168, l. 266.

čioms ekspresionizmo tendencijoms jau neatstovavo nė vienas iš buvusių visuomenininkų generacijos. Net J. A. Herbačiauskas — keturvėjininkų pirmtakas — ilgainiui jautėsi svetimas tarp tų naujovių, kurioms pats ruošė Lietuvą. Natūralu, kad valstybės ir kultūros gyvenime rašytoja Čiurlionienė („nors rašo ne kiek, bet šiaip nemažas moteriškas sutvėrimas“[82]) rado savus, jos amžių ir padėtį atitinkančius kelius, kuriais žengdama ji palengva tapo vis dažniau tituluojama „Pona Čiurlionienė“.

* * *

1926 m. birželio 14 d. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio protokole Nr. 2594 (p. 313) pažymėta: „P. Sofija Čiurlionienė pakviesta lietuvių kalbos lektore nuo š. m. vasario 1-os d. iki rugsėjo 1-os d.“

Čia iš tiesų prasideda naujas Čiurlionienės gyvenimo ir pedagoginės veiklos etapas, gal vienas rimčiausių būdų pritarti ir garbingai išsilaikyti naujomis sąlygomis. „Mano mokytojas buvo velionis prof. Jablonskis, jis tatai ir pastatė 1925 m. mano kandidatūrą į lietuvių kalbos lektorius mūsų universitete“[83]. Universitete šalia profesorių ir docentų metams būdavo renkami neetatiniai dėstytojai, vadinamieji lektoriai. Tokių lektorių Humanitarinių mokslų f-te 1925 metais buvo išrinkti trys: M. Banevičius (M. Podšibiakinas) dėstyti rusų kalbai ir speckursui apie Turgenevo kūrybą, J. A. Herbačiauskas — lenkų kalbai ir speckursui „Młoda Polska“,— Čiurlionienė — lietuvių kalbai. Rašytoja, visuomenės veikėja dėstyti kalbinėms disciplinoms buvo pakviesta neatsitiktinai.

1926 m. sausio 29 d. Humanitarinių mokslų f-to posėdyje, dalyvaujant V. Krėvei, V. Šilkarskiui, J. Yčui, J. Tumui, A. Senui, V. Dubui, E. Volteriui, A. Voldemarui, J.

[82] Iš Butkų Juzės laiško antologijos „Žemaičių“ rengėjui S. Anglickiui 1936.X.18.— Trijų pakopų raketa // Literatūra ir menas.— 1983.— Liep. 30.— P. 16.

[83] Mano curriculum vitae.— CVA, f. 391, ap. 4, b. 851, l. 262.

Vabalui-Gudaičiui, V. Sezemanui, B. Sruogai, P. Augustaičiui ir kitiems, buvo apsvarstytas klausimas „Lietuvių kalbos literatūros reikalu". Situacija tokia:

„Fakulteto išrinktas lietuvių kalbos lektorius S. Naginskas, atsisakęs šį semestrą pradėti darbą f-te dėl Švietimo ministerijos nesutikimo atleisti jį iš gimnazijos. Dekanas siūlo rinkti lektorius vienam semestrui iš kitų kandidatų. K. Kepalo ir Čiurlionienės, kurių kvalifikacijos ir prof. J. Jablonskio nuomonė jau buvo f-tui pranešta". Tame pat posėdyje fakultetas, apsvarstęs lietuvių kalbos dėstymą universitete, ir pavedęs dekanui V. Krėvei iškelti klausimą, „kad visi fakultetai įvestų į savo mokslo planus lietuvių kalbą", slaptu balsavimu išrinko Čiurlionienę lietuvių kalbos lektoriaus pareigoms vienam semestrui[84].

Negalėtume sakyti, kad Čiurlionienės pedagoginė karjera universitete, nors ir tęsėsi iki 1938 m., būtų ėjusi sklandžiai visais atžvilgiais. Iškilo įvairių biurokratinių kliaučių. Jau per pirmąjį balsavimą iš 15 — trys prieš, vienas susilaikė, o 1927 m. gegužės 13 d. vėl vyko lektorių perrinkimas dar vienam semestrui[85]. Viskas sėkmingai, tačiau J. A. Herbačiauskas jau vasario 11 d. rašo pareiškimą dėl atskiros fakulteto sutarties su juo atitinkamam atlyginimui[86]. Čiurlionienė prašo 1926 m. rudens semestrui leisti sudaryti dar vieną — III grupę su dviem pridedamosiomis valandomis[87]. Reikia turėti galvoje, kad J. Jablonskis jau visai buvo atsisakęs dėl sveikatos dėstyti universitete nuo 1926 m. rugsėjo 1 d. 1928 m. Čiurlionienė jau kreipiasi (drauge su M. Banevičiumi, O. Pakštiene ir J. A. Herbačiausku) dėl gresiančios universiteto reformos, „kuri skaudžiai lies algą". Šie kviestiniai universiteto dėstytojai prašo „400 litų pagrindinės algos", kadangi sumažinus lig „54 litų už paskaitą" reforma, jų nuomone, „prasilenktų su tikslingumu".

---

84 Ten pat, b. 809, l. 19—20.
85 Ten pat, b. 818, l. 5.
86 Ten pat, l. 51.
87 Ten pat, l. 72.

Žinoma, galima čia įžvelgti Čiurlionienės aistrą „pinigėliams!"[88] Jų reikėjo, nes namas dar nebuvo baigtas statyti, už M. K. Čiurlionio paveikslus apvali sumelė bus gauta tik po metų. Tačiau svarūs ir kiti motyvai, kad, pavyzdžiui, J. A. Herbačiauskas skaito tokį pat kursą kaip ir lenkų profesorius, o „S. Čiurlionienė renka medžiagą ir rengia plačią lietuvių kalbos stilistiką"[89].

Taigi matyti, kad universitete rašytojai, turėjusiai nuopelnų lietuvių kalbai, norėjosi įsitvirtinti. Tačiau ilgainiui iškilo dar nemalonesni keblumai dėl jos tinkamumo ligvistinės disciplinos dėstytojos pareigoms. Mat aukštojo mokslo diplomo Čiurlionienė parodyti negalėjo. Jo nebuvo.

1931 m. birželio 12 d. posėdžio dalyviams tenka apsvarsčius ligšiolinės lektorės Čiurlionienės kandidatūrą konstatuoti:

„1. Nors p. S. Čiurlionienė neturi aukštojo mokslo diplomo, bet yra lankiusi Krokuvos Universiteto Filosofijos fakultetą.

2. Baigimas aukštojo mokslo šiam reikalui nėra taip labai svarbus, nes aukštosios užsienio mokyklos baigimas vis tiek negarantuodavo pakankamo lietuvių kalbos mokėjimo.

3. P. Čiurlionienė yra ilgą laiką dėsčiusi lietuvių kalbą ir aukštesniosiose mokyklose ir Lietuvos universitete, todėl turi didelio šioj srity prityrimo ir reikalingų žinių.

4. P. Čiurlionienė yra žinoma lietuvių visuomenėj kaipo rašytoja, vertėja ir kritikė, kurios kalba pasižymi dideliu taisyklingumu". Nutarusi Čiurlionienę išrinkti nuolatine lektore, fakulteto taryba, V. Mykolaičiui-Putinai pasirašius, kreipėsi į Rektorių V. Čepinskį, o šis birželio 18 d. į Švietimo ministerį. Bet pastarasis 1931 m. birželio 6

---

[88] 1942 m. „Kalendoriuje" buvo pajuokauta Čiurlionienės adresu:

„Pinigėliai pinigėliai,
Gera jus matyti vėlei.
Porą žodžių tik įvėlei,
Vėl tau byra pinigėliai".

[89] CVA, f. 123, ap. 1, b. 567, l. 36.

dienos raštu šias pareigas Čiurlionienei leido eiti tik „dar vienus mokslo metus“[90].

Universitete, pirmiausia Humanitarinių mokslų fakultetas, vėl nutarė prašyti švietimo ministerį patvirtinti Čiurlionienę etatine lektore, iškeldamas papildomus motyvus:

„a) S. Čiurlionienė yra išbuvusi Krokuvos u-te šešis semestrus.

b) U-to baigimas prieškarinių metų Rusuose ir kitur užsieny vis tiek negalėjo suteikti jai reikalingų kvalifikacijų lituanistikos dalykams dėstyti.

c) S. Čiurlionienė savo raštais ir ilgų metų lietuvių kalbos dėstymu tiek aukštesniosiose mokyklose, tiek U-te yra įgijusi didelio patyrimo ir žinių, visai pakankamų labai gerai savo darbą lietuvių kalbos lektorės atlikti“.

Nors po šiuo prašymu stovėjo V. Krėvės, L. Karsavino, V. Dubo, P. Galaunės, B. Sruogos, P. Skardžiaus, V. Sezemano, J. Vabalo-Gudaičio, M. Biržiškos, V. Šilkarskio, P. Augustaičio pavardės, bet nuolatiniu lektoriumi buvo išrinktas J. A. Herbačiauskas, o O. Pakštienė ir Čiurlionienė — ne[91].

1931 m. lapkričio 16 d. Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas V. Krėvė vėl kreipėsi į rektorių V. Čepinskį, kad gautų švietimo ministerio sutikimą skirti Čiurlionienę „etatine lietuvių kalbos lektore su visomis valstybės tarnybos teisėmis“. Ministeris K. Šakenis uždėjo rezoliuciją: „Su fakulteto motyvais sutinku“ (1931.XI.17), tačiau 1932 m. sausio 9 d. buvo papildyta ši rezoliucija tuo, kad

---

[90] CVA, f. 391, ap. 4, b. 851, l. 260, 257.

Kodėl K. Šakenis taip elgėsi? Ar laikėsi instrukcijų, ar turėjo asmeninių motyvų? Juk su Čiurlioniene buvo pažįstamas iš Voronežo laikų, kur gyveno pas Mašiotus. Matyt, per daug jai nesimpatizavo, kaip ir J. A. Herbačiauskui, kuriam palikus universitetą tik po energingo Vaižganto įsikišimo sutiko rūpintis Herbačiausko pensijos reikalais (*Keliuotis J.* „Esu gyvas žmogus“ // Švyturys.— 1978.— Nr. 21.— P. 19).

[91] CVA, f. 391, ap. 4, b. 852, l. 26.

Ar ne čia bus papildomas nesantaikos lašas tarp Čiurlionienės ir J. A. Herbačiausko, drauge atsakymas į klausimą, kuris randamas Ž. Mikšio 1981.XI.19 laiške J. Keliuočiui: „Už ką Čiurlionienė pasidarė aktyvi Herbačiausko priešė? Ko jai trūko? Ką jis jai padarė? Kaip ji jam kenkė“.— RBR, f. 31—351.

„reikia laikytis (suderinti) universiteto Statuso“. Ministerijos departamento sekretoriaus K. Kasakaičio ranka įrašyta, kad ponas ministeris nubraukė šią rezoliucijos dalį. Tuomet vadovaudamasis pozityvia rezoliucijos esme, rektorius V. Čepinskis 1932 m. vasario 13 d. informavo K. Šakenį: „Paskyriau Sofiją Čiurlionienę lietuvių kalbos etatine lektore, skaitant nuo š. m. vasario mėn. 1 d.“[92]

* * *

Dar 1929 m. apsilankiusi Prahoje, Čiurlionienė rašo: „verkiau iš susijaudinimo kaip vaikai auklėjami kitur. Parvažiavus laikysiu visą paskaitą apie Bakule auklėjimo įstaigą. <...> tai toks ponas — beveik kaip Pestalocis — garsus jau visame pasaulyje. Į auklėjimo pagrindą deda dainą ir žmonių brolybę. Vaikučių choras stebuklingas — jie dainuoja 21 kalba — važinėja po visą pasaulį ir žmonių širdis pavergia“[93]. Tačiau po biurokratinės odisėjos universitete dėl jos diplomo Čiurlionienė priversta rūpintis ne grandioziniais auklėjimo planais — dainomis ir žmonių brolybe (tą ji padarys už universiteto sienų vadovaudama skaučių seserijai), o ryžtasi žygiams, norėdama įsigyti aukštojo mokslo diplomą, kuris drauge atneštų naudos ne tik jai, bet ir lietuviškajai pedagoginei savimonei.

1935 m. Čiurlionienė pažada universiteto vadovybei, kad parašys darbą, kuris drauge bus įskaitytas kaip diplominis,— tai „Lietuvių kalbos dėstymo metodika“. Rudenį išvyksta į Šveicariją, Lenkiją, Prancūziją praktiškai pasidomėti, kaip šiose Vakarų Europos šalyse, kurias ji dar prieš 30 metų kėlė pavyzdžiu Lietuvai, dėstoma gimtoji kalba ir literatūra. Aplanko Bazelį, Berną, Lioną, Ženevą, Varšuvą, gruodžio 6 d. užklysta į jaunystės miestą Krokuvą.

„Pradžia gera. Pasinaudosiu daug — mokytojai puikūs — inteligentiški, priima gerai — padeda <...>. Būsiu

---

[92] CVA, f. 391, ap. 4, b. 852, l. 297.
[93] Laiškas dukrai 1929.VIII.31.— DČZ archyvas.

gerai pažinus pradžios mokyklas prie mokytojų seminarijos — vyrų realinę ir mergaičių Handel Schuele... Daug šiandien mačiau ir girdėjau, reikės viską smulkiai surašyti",— praneša dukrai 1935 m. rugpjūčio 24 d. iš Bazelio[94]. Rašo „Darbo mokyklose dienyną", kur fiksuoja stebėjimus, pastabas, duomenis. III—IV dešimtmetyje buvo atvirai svarstomos lituanisto statuso visuomenėje problemos. Todėl Čiurlionienė pradeda nuo jo: „Pagrindinis lituanisto uždavinys žmogaus kultūrinimas, jo vidinio gyvenimo tobulinimas"[95]. Meilė vaikams ir savo specialybei — toks gimtosios kalbos ir literatūros mokytojo idealas. Į kalbą liepia žiūrėti kaip į socialinio kultūrinio konteksto dalį, kurią išmanydamas ir jausdamas lituanistas ne tik lavins vaiko jausmus, bet vienas pirmųjų diegs etikos bei estetikos normas. Kūryba — „širdies klyksmas" — dar ankstyvuoju laikotarpiu skelbė kritikė. Todėl dabar ir į kalbą ji žiūri ne kaip į mechaninį išmokimo objektą, o samprotauja tuo metu Lietuvoje populiarios psicholingvistikos kontekste. Tai apsaugojo dalį lietuvių pedagogų nuo formalaus kalbos supratimo ir mokymo. Ne vienam kalbininkui praktikui psicholingvistinis požiūris į kalbą darė įtakos ne kaip madingas reiškinys, o kaip nuolatinio sintetiškumo siekianti teorinė mintis. „Gramatika nėra pati sau mokslo šaka, iš kažkur sugraibytų taisyklių rinkinys, tai gyvosios kalbos įstatymų, kurie vairuoja mūsų reiškiamas mintis, konstatavimus",— rašė Čiurlionienė. Į kalbą ji žiūrėjo ne kaip į daugybos lentelę ar scholastinių taisyklių rinkinį, o kaip į dinamišką pažinimo areną, susietą su pasaulio ir savęs suvokimu. Kūrybiškas požiūris į kalbą lėmė ir Čiurlionienės bendrąją pedagoginę nuostatą, kurią tikslinga sieti su J. Vabalo-Gudaičio sąveikos teorija, nes ir Čiurlionienė taip pat propagavo kalbos, mokyklos, visuomenės ir šeimos bendradarbiavimo idėją. Lietuvoje ji buvo nauja, pagrįsta ne nusistovėjusiais auklėjimo ir mokymo kanonais, o pedagogikos, kaip meno, samprata, jau Rusijoje propa-

---

[94] Ten pat.

[95] Cit. iš: *Bukauskienė T.* S. Čiurlionienės išvyka // Literatūra ir menas.— 1984.— Nr. 39—40; tos pačios autorės: Sofija Čiurlionienė — pedagogė // Mokslas ir gyvenimas.— 1986.— Nr. 10.

guota K. Ušinskio, o Vakarų Europoje — kitų pedagoginės minties atstovų. Vienintelė pedagogikos atrama — antropologijos mokslas, be kurio neįmanomas jauno žmogaus auklėjimas,— teigė šios teorijos šalininkai. Kaip literatūros ir meno kritikoje Čiurlionienei teko kariauti su primityvia realizmo ir apskritai kūrybos samprata, taip auklėjimo srityje ji palengva įsijungė į nuoseklų naujosios pedagogikos teiginių propagavimą, juos siedama su kalbos, literatūros disciplinomis, ypač nesuderinamom su pedagoginio empirizmo tradicijomis. „S. Čiurlionienės paskaitose pirmiausia pavergia josios iškalba — ji pratusi prie viešų pasisakymų ir dėsto savo dalyką sklandžia, gražia, glostyte glostančia klausą, taisyklinga lietuvių kalba. Sakinys po sakinio liejasi lengvai, ir ištisas dvi akademines valandas lektorė, nė trupučio neišvargindama klausytojų, sugeba išlaikyti vienodai įtemptą dieną <...>. Nors dėstė palyginti sausą dalyką“ <...>,— mena buvę studentai[96]. Todėl kai 1935 m. aplankė Ženevos mokyklas, jai kai kas čia pasirodė netgi „senoviškais santykiais“, nepakitusiais per dešimtmečius. Svetimas jai buvo mokytojo nuomonės primetimas mokiniui, dėl ko pastarasis neišmokomas jausti, galvoti. „Reikia atsiminti, kad ne forma, ne paviršutiniai apsireiškimai, bet tai, kas tuos apsireiškimus gimdo, tie jausmai, tie pradai, kurie verčia taip ne kitaip žmogų reikštis, yra svarbūs“,— kiek anksčiau įrodinėjo paskaitoje mokytojams[97].

Todėl Berne ją žavi gyvas vaikų kalbos jausmas, mokėjimas juo pasinaudoti diskusijose. Domėdamasi vadovėliais, Čiurlionienė aiškinasi, kiek jie parengti atsižvelgiant į mokinio suvokimą, ar „daug juose pavyzdžių iš vaikų gyvenimo, mįslių, rebusų“.

Kūrybišką požiūrį į kalbą, mokymo turinį ir auklėjimo proceso tolydų kompleksiškumą lydi mokslinės pastabos dėl gramatikos mokymo specifikos.

„Nepradėti gramatikos, kol mokiniai nepribrendę jos priimti. Pirmas periodas remiasi atmintimi, taisyklių mokoma pratimais, o antrame jau operuojama abstrakcijomis. <...> Kartu su gramatika turi eiti ir žodyno tur-

---

[96] *Korsakienė H.* Susitikimai.— V., 1977.— P. 191.

[97] Jaunos kartos auklėjimas / rankr. kopija.

tinimas. Tik po to mokiniai sudominami kalbos istorija“[98].

Ypač jai imponavo pamokos, kur nagrinėjami dramos kūriniai: juk ji pati — artistė, skaitovė, dramaturgė. Dramos specifika, interpretacija, diskusijos apie F. Šilerį, J. V. Gėtę, V. Šekspyrą jai įdomiausios, ypač kad pati „Saulės“ kursuose šefavo dramos būrelį, rengė vaikams vaidinimus[99].

Taigi užtenka, rodos, ir kompetencijos, ir intereso, ir kvalifikacijos, bet savo mokslinės karjeros universitete rašytoja Čiurlionienė neapvainikuoja formaliu dokumentu — diplomu, patvirtinančiu jos tinkamumą lektorystei.

* * *

„Lietuvoj skautiškas judėjimas jau įgijo pritarimo ir paramos ir dėka skaučių Vadės sktn. p. S. Čiurlionienės ir energingos vedėjos sktn. E. Barščiauskaitės mergaičių judėjimas išaugo į pasaulinę skautiško mergaičių veikimo stiprią ir gražiai bujojančią šaką“,— konstatavo S. I. Warner, Tarptautinio skaučių būrio atstovė 1931 m., aplankiusi Lietuvoje skaučių vadovių stovyklą[100]. Koks tai judėjimas, kaip jis plito Lietuvoje ir kokiu būdu į jį įsijungė rašytoja Čiurlionienė?

1931 m. sausio 3 d. „Lietuvos aide“ Čiurlionienė pa-

---

[98] Cit. iš: *Bukauskienė T.* S. Čiurlionienės išvyka // Literatūra ir menas.— 1984.— Nr. 39—40.

[99] Netrafaretiškai Čiurlionienė dėstė lietuvių kalbą ir vėliau — jau universiteto teisininkams: „Šitie lietuvių kalbos užsiėmimai buvo įdomūs savo akademiniu laisvumu, nagrinėjamų temų platumu, metodų bei formų įvairumu. Sofija Čiurlionienė juos taip vedė, kad jie buvo tarsi niekam neprivalomi, neprimesti ir neprimygtini, tačiau jie kažkaip nepastebimai savaime įpareigojo pasitempt, savarankiškai protaut ir giliau žiūrėt į savo gimtąją kalbą“ (*Meškauskienė M.* Žvelgiu į tolius.— V., 1969.— P. 344). J. Petraitis, klausęs jos paskaitų ne tik universitete, bet ir kitur, mena: „Skaitė ji tada stebėtinai gražiai ištardama kiekvieną kirčiuotą skiemenį. Iki Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės negirdėjau lietuvių kalbos skambumo, nejutau josios grožio. Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės priegaidžių tarimas darė mūsų kalbą be galo gražią, ir muzikalią“ (*Petraitis J.* S. Čiurlionienė / rankr.— Autoriaus archyvas).

[100] Vadovė: Skaučių vadovių laikraštis.— 1932.— Nr. 1.— P. 5.

skelbia viešą savo nepasitenkinimą dėl Lietuvos mis rinkimų[101]. Kiti rašytojai irgi nebuvo palankūs šiam neįprastam renginiui, tiksliau reginiui. Apskritai daugelis inteligentų jau ėmė nerimauti dėl spartaus tautos vakarietiškėjimo (atrodė, lietuviai pergreit civilizuojasi, tai ir Čiurlionienė str. „Apie tautos auklėjimą" svarstė, o vėliau krimtosi ir dėl sumaterialėjimo, ir dėl visuotinės demoralizacijos[102]). Iš pirmo žvilgsnio autorės nusistatymas dėl gražuolių parado Lietuvoje įsakmus ir gan kategoriškas, bet negalėtume jo laikyti tik davatkišku ar siaurai didaktiniu: „mūsų mergelės, kurioms buvo gal kiek apsvaigusi galva, pagalvojusios rimtai, apsidžiaugs išvengusios pinklių ir įsidės į širdį tą tiesą, kad grožį pakelia ir taurą padaro išmintis ir kuklumas",— dėstė straipsnyje. Vos dešimtį metų savarankiškai egzistuojančiai valstybei, rašytojos įsitikinimu, neverta biznieriškoms pramogoms eikvoti tautos „moralių ir materialių jėgų" („Mama pergyveno, kad jaunos iš kaimo atvykę lietuvaitės išsiunčiamos už jūrų marių, tampa prekėmis, „baltosiomis vergėmis",— pasakoja dukra D. Zubovienė). Taigi atsparumas pigioms aistroms, bevališkam lėliškam ištižimui, rašytojos įsitikinimu, gali būti skautybė. Ypač dabar, kai „suartėję su Europa politiniai, imame ją sekti inkandin tomis pat susmukimo vagomis, kurias išvarė pasaulio krūtinėje nelemtasai karas ir visos jo pasekmės",— dar 1923 m. teigė V. Bičiūnas[103].

Pirmas Lietuvos Respublikos dešimtmetis buvo kova dėl naujos tautiškos buities ir atkaklus priešinimasis praeities palikimo ydoms bei nepageidautinoms naujoms įtakoms iš svetur: „jaunuomenės nupuolimas pirmiausia ir labiausiai ėmė reikštis Vakarų Europoj, civilizuotose ir kultūringose šalyse, ir labai smarkiai ėmė slinkti į rytus, neaplenkdamas nė mūsų Lietuvos...",— jau 1920 m. perspėjo „Ateitis" (Sukaktuvių sąs.— P. 165), drauge nubrėžusi ateitininkų organizacijos kūrimosi Lietuvoje is-

---

101 Nenusiminkime dėl „Mis Lietuvos" rinkimų // Lietuvos aidas.— 1931.— Nr. 2.— P. 5.

102 *Čiurlionienė S.* Darbo prasmė ir esmė // Vadovė.— 1939.— Nr. 5.— P. 2—4.

103 Saulės kūdikis // Kūrybos keliais.— 1923.— P. 13.

toriją ir „pirmuosius skauto žingsnelius". Ne tik katalikiškosios organizacijos rūpinosi jaunuomenės dorove bei auklėjimu, bet jos tęsė Lietuvoje dar 1920 m. G. Petkevičaitės-Bitės pastangomis įkurtos Lietuvos abolicionistų draugijos veiklą: „Kovai su viešuoju ištvirkimu ir prostitucijos legalizavimu yra įkurta Tautinė abolicionistų federacija, į kurią priklauso ir Lietuvos abolicionistų draugija, <...> stengiasi panaikinti prostituciją, tą specialią legalią instituciją laikydama higienos klaida, socialine neteisybe, moraline šlykštenybe ir prasižengimu teisei",— įtikinėjo žurnalistė O. Beleckienė-Gaigalaitė[104].

Su šiomis dorovės blogybėmis ateitininkams ypač buvo paranku kovoti, tačiau savąjį judėjimą jie laikė daugiau religinės „filosofinės lyties"[105]. Čiurlionienės filosofiniai interesai vis dėlto bus pasibaigę studijomis Krokuvoje. Tad kiek utilitariškesnę, labiau pasaulietiškąją jaunimo auklėjimo pakraipą ji atranda doroviniuose moterų organizacijų ir skautų judėjimo principuose. Tėvynė pirmoj vietoj, o toliau jau aš pats — skautų šūkis atitiko rašytojos pilietinės ir moralinės veiklos iniciatyvą. Mažiau teorijos, daugiau praktikos,— skelbė skautiškoji periodika, propaguodama skautybę kaip „ugdomąją praktiką — pedagogiją". O čia jau nenaujas, užtat tikrasis Čiurlionienės visuomeniškų ambicijų arkliukas — bendradarbiauti su kilniausiu pasauliniu judėjimu, kuris išmokys „kovoti su savo tautinėmis ydomis, o ugdyti tai, kas mumyse vertinga"[106]. K. Dineika taip pat panašiai apibūdino skautiškojo judėjimo Lietuvoje specifiką: „Visokeriopai lavinam ir auklėjam kūną, valią ir savo būdą, pasigaudami racionalės gimnastikos, lengvosios atletikos, sporto ir žaidimų. Higienos nurodymai yra mūsų sargas. Sielos tobulinimo reikalavimai — mūsų veikimo gairės"[107]. Skautininkai savo auklėjimo sistema buvo pasiryžę ištaisyti tradicinės kanonizuotos mokyklos vienpusiškumą, ieš-

---

[104] *Beleckienė-Gaigalaitė O.* Prostitucijos reglamentacijos panaikinimo klausimu // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 16.— P. 372.

[105] Ateitis: Sukaktuvių sąsiuvinis.— 1920.— P. 158.

[106] *Čiurlionienė S.* Įžodžio diena // Vadovė.— 1931.— Nr. 3.— P. 3.

[107] Skautų aidas.— 1923.— Bal. mėn.

koti proto, kūno, dvasios ir dorovės harmoningumo, kuris remtųsi „išmintingu laiko sutvarkymu ir autosugestija“[108].

Stichiškai Vakarų Europos kraštuose plintantį judėjimą suvienijo į skautus (scauts) kaip jaunuomenės organizaciją anglų generolas Robert Baden-Powell. Jis parašė organizacijos įstatus, nustatė programas, laipsnius, skautą įteisino kaip „krikščionybės kultūros, civilizacijos ir švietimo misionierių“. Tačiau skautybė tuo patraukė jaunimą įvairiose šalyse, kad ji buvo „laisva, atitolusi nuo politikos, vienpusinio žingsniavimo ir „kazenščinos“, stengėsi užimponuoti ne „teoriniais pamokymais“, bet įdomia „žaidimų, draugingų pašnekesių prie laužo ir t. p. sistema“[109]. Čiurlionienė tai ypač pabrėžė: „Skautybė visiškai nesikišdama į politiką, <...> auklėjo naują žmonių tipą, kurie mokosi meilę vykdyti, save tramdyti ir tarnauti“[110]. Čiurlionienei, propaguojančiai sveiko tautiško gyvenimo principus, skautybės šūkis — budėk! (nebūk storžievis, egoistas, savimyla, ištesėk, būk pasiruošęs nepasisekimams, kliūtims, bet jas nugalėk) atrodė veiksmingiausia lietuvių jaunuomenės valios ir charakterio ugdymo forma. Charakteris — tai suvaldytas temperamentas — buvo įsitikinę skautai, arba, Čiurlionienės žodžiais, „moralės sisteminė mankšta, auklėjanti patvarumą“[111]. Gal tai grįžimas prie „baltagaurės bestijos“,— F. Nyčės užprogramuoto sveiko kūno apologijos? Ne! Su fašistuojančia arijų išskirtinumo teorija skautams nebuvo pakeliui. Jie žmogų auklėjo iš vaikystės ne „rykštės pedagogika“, o valingumo, asmenybės grūdinimo metodika, moralinės saviauklos principais: „skautiškas darbas yra savo sielos gerųjų vertybių ugdymas ir kova su ydomis“,— nuolat akcentavo Čiurlionienė[112]. S. Šalkauskis „Židinyje“ 1925 m. išdėstė ii „ateitininkų principus bei pareigas“, kurie iš pirmo žvilgsnio neprieštaravo skautų idėjoms. Tačiau

[108] *Čiurlionienė S.* Giedra nuotaika ir gyvenamoji valanda // Vadovė.— 1940.— Nr. 2.— P. 8.

[109] Ateitis: Sukaktuvių sąsiuvinis.— P. 169.

[110] *Čiurlionienė S.* Įžodžio diena // Vadovė.— 1931.— Nr. 3.— P. 2.

[111] *Čiurlionienė S.* Darbo prasmė ir esmė mums šią valandą // Vadovė.— 1939.— Nr. 5.— P. 3.

[112] *Čiurlionienė S.* Pesimizmas ir optimizmas // Vadovė.— 1933.— Nr. 1.— P. 2.

patys ateitininkai manė, kad jų judėjimas labiau orientuotas į teorinį dvasios aktyvumą, o skautų veiklos prieinamumas, paprastumas rėmėsi kūno ir sielos sveikumo pradmenimis, kuriuos kaip panacėją tautiškosios dorovės nuopuoliams priėmė rašytoja ir pedagogė Čiurlionienė. Filosofas S. Šalkauskis teorizavo: „Kaip kiekvienai žmogiškajai asmenybei dorinės prievolės pergalėti savo palinkimą į egoizmą, taip kiekvienai tautai yra patriotinės prievolės pergalėti savo palinkimą į nacionalistinį šovinizmą <...> žmogui reikia išeiti iš siauro egoistinių interesų rato", o tautai — iškilti „į visuotinąsias žmogaus dvasios padanges"[113]. Filosofiškoji ateitininkų koncepcija pedagogei Čiurlionienei nebuvo svetima, tik paprasčiausiai — ne jos sritis. Skautams rūpėjo surasti tarptautinės „auklėjimo idėjos" tautiškąsias lietuviškas formas. Su filosofija jos sietinos tik skautybės idėja, kuri buvo traktuojama kaip „auklėjamoji akcija", vadinasi, kaip tam tikra savito galvojimo, veikimo ir gyvenimo būdo sistema, arba, kaip Čiurlionienė suprato,— „gyvenimo filosofijos pagrindas": tai tikėjimas, kad „nieko gyvenime nėra be prasmės ir be tikslo"[114]. Todėl net S. Šalkauskis skautizmą laikė ir „susivaldymo", ir „visuomeninio solidarumo mokykla"[115]. Čiurlionienė šio tipo mokykloje įžvelgė „puikiai apgalvotą sistemą atsikratyti savoms ydoms" ir darė išvadą: „mums skautybės vykdymas ir ugdymas Nepriklausomoj Lietuvoj virsta tautiniu darbu, vedančiu mūsų šalį gražiausiu kultūros keliu"[116]. Žmogaus ugdymas ir kultūra — tokius du tautos ateities faktorius išskiria Čiurlionienė skautybėje, juos telkiasi ryždamasi realizuoti „lietuvių tautos ugdomuosius uždavinius", rūpimus ir praktikams, ir teoretikams. Neatsitiktinai Vydūnas gyvenimo pabaigoje lietuvių jaunimo perspektyvą siejo su

---

[113] *Šalkauskis S.* Ateitininkų principai ir pareigos // Židinys. 1925.— Nr. 8—12.— P. 250.

[114] *Čiurlionienė S.* Pesimizmas ir optimizmas // Vadovė.— 1933.— Nr. 1.— P. 2.

[115] *Šalkauskis S.* Skautai ir pasaulėžiūra.— K., 1930.— P. 12.

[116] *Čiurlionienė S.* Kodėl Lietuvos skautei tokia brangi skautybė // Skautų aidas.— 1933.— Nr. 8.— P. 7.

skautų judėjimu[117]. Ieškant tautinės veiklos sintezės, „neužtenka rašomojo pasirengimo“, „žodinio“ kilniosios ideologijos nagrinėjimo. Pačios skautybės programoje nė vieno sakinio nepaliekama be nurodymų, kurie pratimai reikalingi tai ar kitai būdo savybei sustiprinti“,— aiškino rašytoja „Vadovėje“[118].

1938 m. Respublika šventė Lietuvos skautybės dvidešimtmetį. Pirmieji skautų būreliai įsikūrė Vilniuje 1918 m. lapkrityje. 1938 m. iškilmingų sukaktuvių nebuvo, nes savotiškas paminėjimas įvyko Palangoje rugpjūčio mėnesį iškilmingo Lietuvos skautų sąskrydžio metu. „Naktimis degė laužai, už Birutės kalno aidėjo dainos. Anksčiau jau buvo surinktos parko šiukšlės, renkami žabai ir malkos, nušluota ir išgramdyta Pušyno gatvė, kurią miesto burmistras dr. J. Šliūpas palangiškių prašymu pavadino pirmojo pasaulio skauto R. Baden-Pawell vardu“,— prisiminė po pusės amžiaus rašytojas I. Pikturna[119]. Dar 1933 m. rugpjūčio 17 d. Lietuvos skautus aplankė pats lordas Robertas Baden-Pawellis. Pasaulio skautų įkūrėjas ir šefas tą vasarą keliavo Baltijos jūra po Pabaltijo valstybes. Lankėsi Klaipėdoje ir Palangoje. Buvo sutiktas Respublikos prezidento, skautų ir skaučių vadų. (Skaučių vade Lietuvoje 1930—1934 m. buvo Sofija Čiurlionienė.) Ne vien rašytojos polinkiu į auklėjimą ar moralizavimą reikėtų sieti jos ryšius su skautų judėjimu. Per Lietuvos skautų sąjungos tarybos posėdį 1935 m. lapkričio 24 d. išrinktoje Taryboje regime dalyvaujančius K. Šakenį ir S. Kolupailą, diplomatą D. Zaunių, mokslo, inteligentijos atstovus. Matyt, ir jiems buvo suprantami skautybės pedagoginiai užmojai, formuluojami Čiurlionienės tai spaudoje, tai reguliariose išvykose pas kitų Lietuvos miestų skautes.

„Pilnas individualybės išugdymas su visais visuomeninio (socialinio) gyvenimo ypatumais — pasitikėjimas savim, sveika plati iniciatyva, dvasios didingumas ir gar-

---

[117] *Gasiliūnas V.* „Žmogus yra siela“ // Gimtasis žodis.— 1989.— Nr. 9.— P. 7.

[118] *Čiurlionienė S.* Studenčių skaučių draugovės ateities gairės // Vadovė.— 1940.— Nr. 4.— P. 18.

[119] Kuo padėtų skautai Lietuvai // Gimtasis kraštas.— 1989.— Nr. 1.

bės jausmas",— taip suprato rašytoja skautybę, taikytiną Lietuvos piliečiui[120]. Šitoje sistemoje tarnavimas Dievui ir tėvynei buvo suprantamas ne siaurai ritualine bažnytine apeigine, o krikščioniškosios kultūrinės civilizacijos požiūriu, kur tėvynė Lietuva privalo deramai įsikomponuoti į pasaulio kultūros bendriją, vydūniškai suprantamais kūnu ir siela sveikais žmonėmis. „Dvasiniam gyvenime pagrindas — religijos jausmas. Norėdamos tą jausmą stiprinti, turime bent sykį dienoje susikaupti ir rasti tos dienos auklėjamąją mintį, kurią pasiryžtame auginti, kelti, kurioje ieškome gaivios rasos"[121]. Individualizmas, išaugęs iki tautos autokratijos ar fašistinio jos lygmens — Čiurlionienei nebuvo priimtinas, nors IV dešimtmečio Vakarų Europoje diskutuojamas. Lietuvoje irgi. „Fašizmas yra doktrina, kuri savo tikslą sieja su tautos aktingumo pasireiškimu, bet fašizmas tepripažįsta kūrybinę galią tautos mažumai, tautos dvasiai, anot fašistų, aristokratijai,— samprotavo 1934 m. lietuviškoji „akademinė" spauda[122]. Čiurlionienė šiai kraštutinei valstybiškai „organizuoto auklėjimo" doktrinai kaip priešpriešą kėlė skautiškąją demokratiškai suprastą žmogaus kilnumo programą — „sielos taurumą" — „vidujį žmogaus turtą": „Nematomas sielos darbas", Čiurlionienės giliausiu įsitikinimu,— tikrasis pagrindas kilniosios kūrybos ir gero sugyvenimo su žmonėmis. „Tas, kas pajuto pareigą pats savo sieloje ugdyti vidujį turtą, visų pirma turi išrikiuoti savo priešus: bailumą, tingynystę, tuštybę, apsileidimą — ir kitus — ir kitus ir paklausti savęs. Kaip aš galiu tikėtis nusipelnyti žmonių pasitikėjimą, kol visi tie priešai laiko mane pamynę ir jų yra valia — ne mano? Kaip aš galiu išdrįsti kalbėti apie idealus, kol esu tų priešų vergas? Ką aš galiu kam duoti, kad mano sielos iždas tuščias?" — publicistiškai pedagoginę žmogaus auklėjimo registrą pildė rašytoja specia-

---

[120] *Čiurlionienė S.* Kaip turi elgtis išauklėtas žmogus // Skautų vadas.— 1932.— Nr. 3.— P. 41.

[121] *Čiurlionienė S.* Susikaupimo valandos stovykloje // Vadovė.— 1937.— Nr. 1.— P. 10.

[122] *Žukas J.* Fašizmas // Akademikas.— 1934.— Nr. 9.— P. 187.

liame skaučių vadovių laikraštyje[123]. Vidinių žmogaus, dvasios turtų alternatyvai, o ne išoriniam muštrui ir sukarintos drausmės pedagogijai pritarė ir kiti skautininkai. Pastarąjį Čiurlionienės pasisakymą jie įvertino kaip „mūsų vyresnės kartos balsą", į kurį reikia įsiklausyti, nes tie dalykai kelia rūpestį: „Argi tikrasis mūsų elgesys turi reikštis tik tada, kai fiziškosios žmonių akys mato? Nejaugi mes neturime vidaus kontrolės, nuolatinių sielos akių, kurios ne tik visus mūsų fiziškuosius elgesius pastebi, bet ir dvasiškuosius minties virpesius mato? Taip, mato. Jautrios ir kultūringos sielos žmonės, ko protu neaprėpia, tą siela supranta ir nujaučia",— komentavo Čiurlionienės rašinį skautininkas K. Palčiauskas[124]. Be to, rašytoja, būdama įsitikinusi, jog per galimus istorinius sukrėtimus tautą gali išgelbėti jos žmonių vidaus stiprybė, skautų programoje matė moralinę išeitį Lietuvai: „Kaip tik dabar šeima, visuomenė, valstybė reikalinga tvirtų, ramių, kuriančių gyvenimą žmonių",— ji tvirtino 1940 pavasarį[125]. Apskritai skautiškoji Čiurlionienės publicistika, turėjusi utilitarųjį didaktinį tikslą, jį peržengė savo „praktine filosofija", aukšta morale ir giliu prigimties pažinimu. Vadovaudamasi „skaistaus pasiryžimo" principais, rašytoja į skautiškus patarimus įjungė savo literatūrinius, filosofinius, pedagoginius, estetinius idealus, skirdama juos ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos visuomenei, jaunimui ir Lietuvos moteriai ugdyti.

Taip Čiurlionienė tapo jaunimo organizacijų Lietuvoje aktyviste, mačiusi jose galimybę praktiškai ir teoriškai realizuoti savo auklėjamuosius užmojus, kurie sutapo su XX a. pirmos pusės Vakarų Europos visuomeninių, pedagoginių, pirmiausia moterų ir skautų judėjimų, prin-

---

[123] Vadovė.— 1932.— Nr. 1.— P. 2. Šitokia Čiurlionienės kultūrinė skautybės interpretacija truputį skyrėsi nuo politinio šios organizacijos veiklos vertinimo ir siūlomų uždavinių: „išaiškinti moksliškai skautizmo srovės reikšmę rungtynėse su socializmo ir rasizmo srovėmis" pageidavo A. Smetona (*Jurgėla P.* Lietuviškoji skautija.— Brooklyn, 1975.— P. 341).

[124] *Palčiauskas K.* Paieškokim sielų // Skautų vadas.— 1932.— Nr. 4.— P. 8.

[125] *Čiurlionienė S.* Giedra nuotaika ir gyvenamoji valanda // Vadovė.— 1940.— Nr. 2.— P. 8.

cipais. „Ji gynė skaučių reikalus, kovojo dėl jų savarankiškumo“[126]. Diegdama juos Lietuvoje, rašytoja siekė praturtinti, sudvasinti skautiškąją vaikų grūdinimo programą. Tačiau tokios linijos, kuria būtų derinamas fizinis ir dvasinis auklėjimas, matyt, ilgainiui nepavyko Lietuvoje įteisinti. „Ėmiau nebesutikti su bendra organizacijos linija“,— taip motyvuoja (1957) savo pasitraukimą iš skaučių vadės pareigų Čiurlionienė. Toji linija ar nebus IV dešimtmetyje vis dėlto kiek į militarizmą pasukusi. 1931 m. Čiurlionienė str. „Dvejopas pavojus“ griežtai kritikavo karinius žaislus, vaikams skiepijančius neapykantą. „Vaikas, kurs dar neturi supratimo, kas tai yra žmogus, tauta politika, diplomatija,— jau mokomas neapkęsti, niekinti kitos tautos žmogų. <...> Auklėjimas iš pat mažens turi dėti taikos idėjai pagrindą, vaikų energija suspiečiama kultūros darbui. <...> ginklas jokiems vaikų žaidimams netinka, jokiu pavidalu negalima kūdikio prie karo minties pratinti“[127]. Todėl įtikina ir jos „Laiškas“ pasitraukus iš vadės pareigų 1934 m. gruodžio 15 d.: „Neatsisakau nuo tų minčių ir idėjų, kurias skelbiau, taip pat branginu skautybės pagrindus ir jos auklėjimo metodus“[128]. 1938 m. ji vadovavo Tarptautinei skautų stovyklai Pažaislyje, rašė spaudoje iki pat 1940 m. liepos 25 d., kai Lietuvos skautų sąjunga su visais jos padaliniais sovietų valdžios buvo likviduota.

* * *

„Tavo mama organizuoja Kaune Union des amies de la jeune fille“,— pranešė 1928 m. lapkričio 25 d. Čiurlionienė savo dukrai Danutei, kuri tuo metu mokėsi Šveicarijoje. Ką gi dar įkūrė Lietuvoje jos veiklioji motina? Tai buvo tarptautinė sąjunga (Lietuvoje ji pasivadino

---

[126] *Jurgėla P.* Min. veik.— P. 239.

[127] Motina ir vaikas.— 1931.— Nr. 4.— P. 5.

[128] Vadovė.— 1935.— Nr. 1.— P. 3. Skautiškus pedagoginius metodus ji tęsė paskaitose. „V. D. Universiteto lektorė S. Čiurlionienė radiofone pradėjo vesti pusvalandžius: jaunimo stovykla, visuomenės gyvenimas, mokytojų uždaviniai ir tėvų rūpesčiai. Šie pusvalandžiai vedami pasikalbėjimo forma“ (Valstybės radiofone // Akademikas.— 1934.— Nr. 15.— P. 352.)

„Mergaičių bičiulių draugija"), globojanti vienišas mergaites. Jos centras — Neušatelio miestas, kur dabar studijavo rašytojos dukra. Čiurlionienė ir kreipėsi į ją, siūlydama aplankyti sąjungos valdybos nares, anksčiau viešėjusias pas Čiurlionienę Kaune. Iš 1929 m. kovo 19 d. laiško Danutei į Šveicariją matyti, kad Lietuvos moterų taryba nutarė siųsti Čiurlionienę į Vienos moterų kongresą, kurį rengia Ligue des Femmes pour la Paix et la Liberté (Moterų taikos ir laisvės sąjunga). Tais pat metais Čiurlionienė paskiriama delegate į Prahos moterų Taikos kongresą... Šis paskyrimas ypač pasitarnavo tolesniam rašytojos visuomeniškumo įteisinimui ir Lietuvos moterų statuso sustiprinimui. Ketvirtajame dešimtmetyje Čiurlionienės veiklos erdvė tolydžio plėtėsi, jau nesiribodama moterų draugijomis, Lietuva ir Kaunu.

Rašytojas J. Savickis, Užsienio reikalų ministerijos darbuotojas, Čiurlionienę siunčia pas D. Zaunių, tuometinį Užsienio reikalų ministrą, dėl jos vykimo į Kongresą. Šio vizito metu Čiurlionienė nelauktai pasijunta susijusi su tarptautiniais valstybiniais reikalais.

„Ar priimsi paskyrimą delegacijos nariu į Ženevą važiuoti",— pasiteiravo ir pasiūlė atstovauti Lietuvai Tautų Sąjungos posėdžiuose valstybinės delegacijos sudėtyje[129].

Tautų Sąjunga (Lyga), dabartinės SNO pirmtakė, įsikūrė Ženevoje. Lietuvos santykiai su šia organizacija buvo komplikuoti (B. Sruoga ją vadina dar vienu „nauju stabu neteisybei ir silpnesnio nuoskaudom pridengti"[130]). Lietuviai turėjo už ką pykti ant šio tarptautinio arbitro: 1923 m. svarstydama Vilniaus klausimą, Tautų Sąjunga jį išsprendė lenkų naudai — atseit tai istorinė, bet ne etnografinė Lietuva. Keliautojas M. Šalčius prisiminė, jog žymusis indų rašytojas R. Tagorė pateikė ir kitokių, filosofiškesnių šios sąjungos menkumo argumentų: „Vaikiškai esate įsitikėję mašinai ir viską mašininate. Net Tarptautinei taikai sukurti sudarėte mašiną Tautų Sąjungą. Ji veikia kaip mašina, be sielos, perdirba tai, kas

---

129 Laiškas dukrai 1929.VIII.18.— DČZ archyvas.

130 *Sruoga B.* Naujas idealizmo istorijos lapas // Skaitymai.— 1922.— Kn. 18.— P. 111.

į ją įkišama mašiniškai, nustatytu šablonu“[131]. Tačiau kad ir kaip atsiliepė amžininkai, jaunai Lietuvos Respublikai įstoti į tarptautinę valstybių bendriją buvo labai reikšminga, mintis apie tai pasigirdo jau A. Smetonos ir A. Voldemaro „prakalbose lapkričio 14 d. 1918 m.“[132] Nors Tautų Sąjunga nepajėgia „pašalinti jau kilusio konflikto, bet ji iš anksto rūpinas, kad nekiltų konfliktai, kad būtų pašalintos jų priežastys“,— taip apie šią organizaciją samprotavo V. Mykolaitis-Putinas[133]. Tautų Sąjunga turėjo dvejopą tikslą — politinį ir moralinį. Apie tai ji deklaravo ir savo programoje: „Viena, ji stengiasi laiduoti tautų savitarpio taiką ir saugumą, vadinasi, išvengti ateityje karų pasikartojimo, tarptautinius santykius pagrindžiant teisingumu ir garbe, antra vertus, ji nori visose medžiaginio ir dvasinio gyvenimo srityse išplėsti tautų bendradarbiavimą ir tokiu būdu visą gyvenimą padaryti lengvesnį, laimingesnį ir prakilnesnį“[134].

Tautų Sąjungos veiklą gyvai aptarinėjo ir Lietuva. Imponavo tai, kad šios Sąjungos „mechanizme“ buvo skiriama vietos „naujoms jėgoms“— tai yra tokioms, kurios „seniau paprastai nesikišo į politinį gyvenimą“. Dėl šios aktualios to laikotarpio funkcijos V. Mykolaitis-Putinas ir pabrėžė: „Ji (Tautų Sąjunga — *R. K.*) energiškai kovoja su narkotikais ir kitokiomis moralinėmis žmonijos nelaimėmis, su kuriomis sėkmingai galima kovoti tik turint tokio maštabo tarptautinę instituciją“[135]. Šiuo požiūriu Tautų Sąjungoje buvo nelyginant koks „pedagogijos“ centras; prie jo sėkmingo darbo galėjo prisidėti ir Čiurlionienė. Darbas Tautų Sąjungos sesijų metu vykdavo šešiose komisijose: konstituciniais, politiniais ir kitokiais klausimais. Veikė nuolatinės ir laikinos — patariamosios komisijos. Viena jų domėjosi kūdikių ir jaunimo globa,

---

[131] *Šalčius M.* Pas Rabindranatą Tagorą // Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 15.— P. 347.

[132] Lietuva ir Tautų sąjunga / parašė *A. Jakštas.*— K., 1919.— P. 4.

[133] *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su prof. V. Mykolaičiu-Putinu // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 6.— P. 122.

[134] Tautų Sąjungos tikslai ir santvarka / iš prancūzų kalbos vertė E. Turauskas.— K., 1932.— P. 16.

[135] *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su prof. V. Mykolaičiu-Putinu // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 6.— P. 122.

prekyba moterimis ir vaikais. Tokia sesijų problematika nelyginant Čiurlionienės pedagoginės visuomeninės veiklos tąsa. „Būdavau skiriama į V komisiją, kur buvo tyrinėjamos visame pasaulyje įsišaknijusios blogybės: slapta prekyba baltomis vergėmis, viešųjų namų agentų darbas ir slapta prekyba narkotikais (morfijum, opiumu ir panašiais). Nepaprastai daug teko sužinoti iš puikios dokumentacijos, prie kokių šiurpių žmogaus išnaudojimų veda žmogžudiški verteivų palinkimai, pinigo aistros stumiami, ir kokia veidmainyste visa tai apsupta, kai valstybės viešai sielojasi dėl tų blogybių, o pačios iš jų pelną turi — mokesčius ima“[136]. Rašytoja šiuo atžvilgiu buvo teisi. Pasaulis kartais abejojo Tautų Sąjungos kompetencija sprendžiant tarptautinės „mafijos“ problemą: „Dabartiniu laiku opiumo gamyba yra labai išsiplėtojusi Indijoje. Per opiumo konferencijas Anglija mėgina tiesioginiu būdu tartis su pasaulio chemine pramone ir stengiasi pasisavinti Indijos opiumo gamybos pirmenybę. Iš to, žinoma, ji turėtų naudos. Pasaulinė Tautų Sąjungos konferencija, kuri prasidėjo šių metų V.27 d. dalyvaujant 52 valstybėms, akivaizdoj šių faktų vargu ar ką gero pasieks“,— 1931 m. tokią opiniją citavo „Naujoji romuva“[137].

Kodėl šiai veiklai buvo pasirinkta Čiurlionienė ir 8 metus ministerių kabineto posėdžiuose tvirtinama delegate į Tautų Sąjungos sesiją?

Lėmė, žinoma, ne vien sena pažintis su prezidentu. Daugeliui kultūros veikėjų teko bendrauti su valstybės vyrais, bet nedaug kas galėjo lygintis su išvaizdžiąja, svetimas kalbas mokančia Čiurlioniene. Jos išvaizda daug kam imponavo: „neaukšto ūgio, gan kiek pilnėjančio stoto, bet lengvos, savimi pasitikinčios eigasties moteris. <...> jos veide dominuoja akys — jaunos ir šviečiančios, atspindinčios dvasios turtingumą ir skvarbų protą. Visoje laikysenoje jaučiama ori elegancija. Tačiau šypsenoje, kuria ji apdovanoja visus klausytojus yra daug jaukaus moteriškumo“,— prisimena ją H. Korsakienė[138]. „Stačiai iš Prahos į Ženevą dumia mama ir reprezentuo-

[136] SČR.— T. 3.— P. 348.
[137] Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 27.— P. 655.
[138] *Korsakienė H.* Susitikimai.— P. 191.

ja <...>. Bus sunkoka, bet ir baisiai įdomu. Kiek aš ten pamatysiu",— užsitikrina laiške dukrai 1929 m. rugpjūčio 18 d.[139] Ir reprezentavo, ir pamatė. Čiurlionienė buvo vienintelė Tautų Sąjungoje moteris — tikroji delegacijos narė. 1930 m. „Lietuvos aidas" persispausdino iš „Koenigsberger Allgemeine Zeitung" straipsnį „Moterys Tautų Sąjungoje", kuris simptomiškas ne tik Čiurlionienės pristatymu, bet ir samprotavimais apie Lietuvą apskritai:

„Paskutiniame Tautų Sąjungos posėdyje dalyvavo dešimt moterų. Dešimt moterų, valstybių pasiųstų gynė visomis jėgomis savo šalies moterų reikalus. Devynios jų ėjo politinių atstovių pareigas. Anglija, Australija, Kanada, Danija, Suomija, Vengrija, Norvegija ir Rumunija to jas ir siuntė. Jos gyvai dalyvavo derybose, bet balso teisės neturėjo. Ši viršenybė teko tik vienai Ženevos posėdžiuose dalyvavusiai moteriai, Lietuvos delegacijos nariui poniai S. Čiurlionienei. Įdomu, kad šią pirmą delegatę politine pilna to žodžio prasme pavadinti negalima. Ji nepriklauso jokiai partijai, nėra parlamento narė ir rinkimų metu nė sykį kandidate nestatyta. Kvietimas dalyvauti delegacijos sudėtyje ją gal tikrai netikėtai užklupo. Ponia Čiurlionienė, žinomojo lietuvių dailininko žmona, našlė. Ji pati rašytoja, savo dramomis ir komedijomis visur kur vaidinamomis nemaža pasisekimo turinti. Galima manyti, kad ją dėl šių literatūrinių nuopelnų ir į Ženevą vykti pakvietė. Lietuva juk konservatyvi ūkininkų šalis, konservatyvi savo kalba, padavimais, menu, legendomis, nežiūrint ilgų metų svetimų, valdžiusių ją, įtakos"[140].

Taigi išsiveržus iš gimtosios padangės Čiurlionienė tarytum priartėjo, grįžo prie to tautos kultūrinio mentaliteto, kurį ji galėjo realizuoti jau ne estetinių ar didaktinių idėjų propagavimu, o pedagoginėmis, visuomeninėmis politinio poveikio priemonėmis, tarsi įrodydama, jog konservatyvumas ir ūkininkiškasis Lietuvos mentalitetas yra sąlygiškas, o jeigu ir yra toks, tai istorija duoda ga-

---

[139] DČZ archyvas.

[140] Užsienio spauda apie p-nią Čiurlionienę // Lietuvos aidas.— 1930.— Nr. 237.

limybę transformuoti jį, padaryti kultūriniu, politiniu ir valstybiniu požiūriu modernesnį.

Vizitai Ženevon leido rašytojai aplankyti ir kitas Europos vietas. Jau 1929 m. vykdama į Prahą, užsuka į Drezdeną, lankosi garsiojoje Paveikslų galerijoje, aplanko Nicą.

„Sugrįžau tik iš priėmimo. Kiek svieto. Vienų tikrųjų delegačių 250. Yra iš Indijos, iš Kinų, ką čia sakyt apie kitas. Marga mirga, ir Tavo mamučiukas tik sukinos, rankas spaudė, kalbėjo prancūziškai, rusiškai, vokiškai"[141]. Sutinka pažįstamų iš Vienos. Truputį neramu: „Rytoj prasidės posėdžiai". Per Čiurlionienę Europa girdi Lietuvą ir jos tautos moterų balsą. Rašytoja, rodos, realizuoja tai, už ką agituos straipsnyje: „Kultūringa moteris mūsų visuomenėje".

„Reikia pažinti tikrovę, reikia pažinti visuomenę tokią, kokia ji yra. Negalima tvarkyti savo asmens gyvenimo, gyvenant įsivaizduojamame pasaulyje, kurį begalime išlaikyti keturiose sienose užsidariusios. Su tikruma susidūrus toks gyvenimas tuoj griūva ir mums tiktai nusivylimus atneša. Mums visoms atrodo, kad mes savo visuomenę pažįstame, ypač tiems, kurie pripildyti kartumo nesiliauna kritikuoti. Tokia kritika yra tai teismas pačiam sau. Pažinti visuomenę — tai nereiškia ką piktą pamačius, tuojau skelbti. Reikia nagrinėti visus visuomenės gyvenimo reiškinius ir nagrinėti su meile. Už viską, kas darosi visuomenėje, atsako kiekviena iš mūsų. Kur yra blogumai, ten yra nors mikroskopinė dalis ir mūsų pačių kaltės. Nuodėmė sakyti, kad pas mus šiaip ar anaip blogai. Nuodėmė, jei nepadėjai visų savo jėgų, kad taip nebūtų. Jei nekovojai su blogybe su visu atsidėjimu —

---

[141] Laiškas dukrai 1929.VIII.23.— DČZ archyvas. Regis, ne taip lengva buvo apsiprasti europinio gyvenimo sūkury ne tik Čiurlionienei. V. Gustainis, Tautų Sąjungos generalinėje asamblėjoje dalyvavęs kaip žurnalistas ir Tautų Sąjungos sekretoriato bendradarbis, prisiminė: „čia visa Europa, didžiųjų ir mažųjų valstybių delegacijos, ministrai pirmininkai, užsienio reikalų ministrai, žinomi politikai, pagarsėję diplomatai, žurnalistai, artistai, menininkai ir tu, Lietuvos berneli, sukiojiesi tarp jų kaip savas" (*Gustainis V.* Be kaltės.— V., 1989.— P. 193).

tai tylėk. Niekas neduoda niekam teisės teisti. Tiek tik jos įgyji, kiek dirbi, kovoji, kai tą jungą pats neši. Tada tavo kritika nebus destruktyvi, pesimistinė, naikinanti, bet kurianti. Ji išplauks iš tavo darbo ir tavo bendradarbiavimo su ta visuomene, ir to, kad įdėsi į ją savo dalelę, kad būtų kitaip. Taigi pažinti visuomenę žmogus tegali dirbdamas tai visuomenei ir dirbdamas su meile. Bedirbant visuomenėje, mums aiškėja, ir visuomenės pagrindai, jos teigiamosios ir neigiamosios pusės, todėl vis aiškėja mums, kokios jėgos reikalingos, kuriomis turėtume visuomenę veikti, kad ji kiltų. Viena iš tų jėgų yra kultūringa moteris“[142]. Tauta kitų tautų bendrijoj lygi tarp lygių. Kultūra ir politinis gyvenimas veriasi prieš akis visais pavidalais. „Praha džiaugiuosi neišpasakytai, <...> daug simpatingų žmonių pažinau, na ir Lietuvos vardas suskambo čia“[143]. Informuoja apie savo pasisakymą tarptautinei publikai: „Vakar įvyko ta paskaita. <...> Publika ranktinė, <...> per pusvalandį, gal per 45 minutes viską pasakiau apie Lietuvą, buvo ir istorija, ir dainos, ir moterų vakaras, <...> krito porą kartų ir Vilniaus vardas, <...> aplodismentai, komplimentai“[144]. „Ir Vilniaus“ — kurio atgavimo proga jau 1939 m. klaus: „kokią tu savo jėgų dovaną nuneši senajai Gedimino piliai“[145]. Ar ne panaši šiuo metu rašytoja į Vydūną, kuris taip pat dalyvavo tautinių mažumų kongrese, ir nors Vokietija nepakluso mažumų teisėmis besirūpinančios Tautų Sąjungos kontrolei, bet dalyvavimą Kongrese filosofas panaudojo kaip realią progą iš tarptautinės tribūnos prabilti apie sunkią Prūsų lietuvių padėtį“[146].

Rašytoja ir pati įgyja pasitikėjimo kaip valstybės veikėja, Lietuvos reprezentantė šalia kitų, tarkim, A. Brigaderės (Latvijos atstovės) ar S. Lagerlef (švedų rašytojos), dalyvavusių ir kalbėjusių 1932 m. Taikos kongrese Ženevoje dėl Vaikų gynimo lygos: „Šiandien, kai pesimistai lengvai susitaiko su Taikos idealo bankroto idėja,

---

[142] Vadovė.— 1934.— Nr. 1.— P. 5.
[143] Laiškas dukrai 1929.VIII.31.— DČZ archyvas.
[144] Laiškas dukrai 1929.IX.19.— DČZ archyvas.
[145] Vadovė.— 1939.— Nr. 5.— P. 3.
[146] *Bagdonavičius V.* Min. veik.— P. 45.

mes, piliečiai mažų tautų, kurių visas gyvenimas skirtas pastangoms vienytis, mes privalome palaikyti savo kraštuose kovą už auklėjimą ir jungtis prie tų, kas skelbia Moralinį nusiginklavimo idealą",— pareiškė Čiurlionienė 1932 m. Ženevoje[147].

Tai kas, kad ilgainiui tie važinėjimai į Europą kiek atsibos, ir tiesioginai rašytojos ir pedagogės darbai nukentės („Krėvukas labai prieš tuos nusistatė, kur važinėja",— užsimena viename laiške[148]), bet ji vis tiek siunčia dekanui Krėvei atvirukus, praneša savo naujienas, įspūdžius — teiraudamasi, ar tas nepamiršo apie jos „2 pridedamąsias valandas"[149]. Laiškuose dukrai po tarptautinės publikos apibūdinimų ji apibūdina ir save —„o suknia buvo baltinė, ir gėlė ant peties"[150]. Fakulteto dekanui ramiausiai primena,— „dar savaitė ir grįžtu"[151], nors tuo metu vyksta debatai dėl jos paskaitų ir diplomo. Čiurlionienė jaučia turinti moralinę teisę, reikalui esant, ramiai raštu išdėstyti rektoriui V. Čepinskiui: „Esu Užsienio Reikalų Ministerijos pakviesta dalyvauti Tautų Sąjungos posėdžiuose kaipo Lietuvos delegatė. Ženevoj darbas prasidės rugsėjo 10 d. ir tris savaites truks"[152].

Tačiau ilgainiui laiškuose ima atsirasti nuobodžio gaidelių, palydimų nostalgiško „noriu namo".

Apsilanko Berlyne gydymosi reikalais. Bet tuo pat metu uoliai lanko teatrus, skaito vokiečių dramaturgų veikalus, tačiau labiau mėgsta klasikų (V. Šekspyro) pastatymus negu modernius spektaklius. „Visoki modernūs bandymai nebuvo man įtikinami"[153],— tokia ją užvaldžiusios realistinės estetikos reziumė. Estetinės naujovės gal

[147] Children and war.— Geneva, 1932.— P. 35.

[148] Ne be reikalo. Universiteto filologijos f-to dekanas, paklaustas, kur lektorė S. Čiurlionienė, 1936.IX.29 raštu Rektoriui atsako nežinąs, nei kur, nei „kada ji pradės eiti savo pareigas", nors, rodos, viskas oficialu ir dokumentuota (CVA, f. 631, ap. 3, b. 137, l. 33).

[149] Laiškas V. Krėvei iš Ženevos 1929.IX.19.— LLTI, f. 51—82.

[150] Laiškas dukrai 1929.VIII.23.— DČZ archyvas.

[151] Laiškas V. Krėvei iš Ženevos 1930.IX.23— LLTI, f. 51—58.

[152] Laiškas V. Čepinskiui 1930.VIII.13.— CVA, f. 391, ap. 4, b. 846, l. 138.

[153] SČR.— T. 3.— P. 345.

todėl ne tiek rūpėjo, kad „nervai iki paskutiniųjų ištampyti“. Pradėjo atsiverti grėsmingoji XX a. vidurio politinio gyvenimo ertmė, kuri nejučiomis veikė ir Čiurlionienę, esančią arti tarptautinės veiklos užkulisių[154].

Ketvirtasis dešimtmetis. Pasaulis ne tik neramus, grėsmingas, bet ir pražūtingas žmogui, tautoms, kultūrai. „Ach, koks turgus, baisiai nervai įtempti ir dėl pasaulio, ir dėl savo šalies likimo“[155]. Lietuvai taip pat neramu. „Quo vadis, Germania?“ — klausia taikingasis pasaulis ir Lietuva taip pat[156]. Lietuva, kuri kultūrinėj plotmėj tebesvarsto tautinės pagonybės ir tautinės krikščionybės dilemą, nors politinėje arenoje demokratija ir parlamentarizmas jau visas dešimtmetis paaukoti autoritariniam režimui. Europietiškas intelektualinio elito atstovas J. Eretas, tuo metu Kauno universiteto profesorius, vėliau savitai aiškins šio laiko Lietuvos vidaus politikos padėtį, buvusio parlamentinio „chaoso“ ir tautininkų režimo santykį: „represijomis slopindamas krikščioniškos bei demokratinės krypties kultūrines organizacijas režimas tuo pačiu talkino ne tik rytietiškos orientacijos veiklai, talkino komunistinei įtakai įsigalėti“[157]. Svetimtautis, bet sulietuvėjęs Eretas katalikybės ideologiją prisiminė neatsitiktinai. Vakarietiškajai (savaime suprantama, katalikiškajai) orientacijai, į kurią turėtų, jo manymu, lygiuotis Lietuva, nepakeliui su „prorytietine veikla“, kuria užsiima universitete V. Krėvė, J. Vabalas-Gudaitis, B. Sruoga, V. Dubas, P. Augustaitis. Tačiau dėl tokios savo pozicijos nesusilaukė pritarimo iš prezidento. J. Eretas buvo įsitikinęs, jog tautos gyvenime pirmumas priklauso kūrybai, o ne politikai. Tačiau tai jam netrukdė matyti universitete nepageidaujamą „prorytietinę“ liniją, jam svetimą komunistinės ideologijos preambulę. Ar ne per daug viskas susipynę ne tik tarptautinėje arenoje, bet ir čia, „laikinojoje“ Lietuvos sostinėje. Kokiai linijai ir orientacijai

154 Laiškas dukrai 1935.IX.21.— DČZ archyvas.

155 Laiškas dukrai 1935.IX.24.— DČZ archyvas.

156 Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 30.— P. 722.

157 Prof. J. Eretas tarnyboje Lietuvai: Didysis jo nuotykis.— Brooklyn, 1971.— P. 11.

turėtų priklausyti Čiurlionienė, europietiško išsilavinimo rašytoja, stebinti jau ne nykų Žemaitijos gyvenimą Kuliuose, o audringą politinį verpetą Europos centre Ženevoje. Kieno ji pusėje, jeigu universitete iš tiesų dvi — rytietiškos ir vakarietiškosios orientacijos sankirta. J. Eretui neišslydo iš atminties ir tai, jog 1936—1937 metais Ispanijos komunistinei vyriausybei remti aukojusių tarpe buvo, anot jo, „akademikai": S. Čiurlionienė, V. Kuzma, V. Mykolaitis-Putinas, M. Remeris. „Netektų daryti išvados, kad suminėtos pavardės būtų reiškę tų asmenų ėjimą su komunistų partija. Tikresnis sprendimas, kad jų duotas pinigas reiškė, jų supratimu, simpatijas laisvei ir demokratijai"[158].

Taigi Čiurlionienė gal net pati nejuto, kaip atsidūrė aktualijų sūkury. Ji krimtosi dėl pasaulio ir savo krašto likimo. Tokios nuotaikos, kaip ir visų dorai mąstančių, kilo iš atsakomybės dėl tautos ir valstybės ateities. „Žmonės šneka apie Europos naują karą"[159],— nerimauja laiške. Kas Čiurlionienei labiau tampė nervus — ar tai, kad Klaipėdoje vokiečiai lietuviams jau langus daužė, ar tai, kad „komunizmo idėjos taip pat turi ateitį, ir tam reikia būti pasiruošusiems"?[160] Aišku tik viena, kad rašytoja jau nesigėrėjo taikiu Europos dangum („laikraščiuose neatrodo taip baisu, kaip tam politikos katile"[161]). Ji nervinasi ir dėl to, kad „tie mūsų ponai", žiūrėk, ir nepasirodo komisijose, apsiriboja darbu užkulisiuose. O Čiurlionienė dinamiška ir judri. Vos prieš metus (1931.IX.12) laiške V. Krėvei ji perpasakoja: „Tik ką Hymansas pasakė — niekada mažos valstybės negali suardyti taikos — tai visi plojom"[162]. 1932 m. lietuviškoji periodika jau regėjo galimas Lietuvos likimo vizijas „tarp Stalino kūjo ir Hitlerio priekalo"[163]. Kokia buvo Čiurlionienės pozicija? Ji ramino dukrą („Turi nebijoti, visi čia esame krū-

---

158 Prof. J. Eretas tarnyboje Lietuvai.— P. 15.
159 Laiškas dukrai 1935.IX.2 — DČZ archyvas.
160 Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 44.— P. 951.
161 Laiškas dukrai 1936.IX.24.— DČZ archyvas.
162 LLTI, f. 51, b. 82.
163 Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 12.— P. 284.

voj, kartu grįšime“[164]), pasiimdavo kartais ją, abi vykdavo į sesijas, apsilankė Ženevoje, Drezdene, Vienoje, Prahoje. „Labai mudvi džiaugiamės Viena. Tiek stebuklingų dalykų. Ypač architektūra paties miesto įdomi“,— pasakoja Jadvygai Čiurlionytei[165]. Nepamiršo ir kultūros dalykų, kuriuose susikryžiavo jos pačios, Konstantino ir Lietuvos likimai. Keliaujant į Europą atsirado proga visa tai priminti. 1930 m. rugspėjo 23 d. aplanko R. Rolaną, prieš tai susirašinėjusi, siuntusi knygų, muzikos kūrinių gaidų. „Originaliausi, man rodos, yra 7 preliudai ir Fuga“,— rašė prancūzų intelektualioji sąžinė, dėkodamas už knygas[166]. Susitiko rašytojo viloje, kur jo mažąjį „namų Villeneuve saloną Šveicarijoje“ puošia M. K. Čiurlionio reprodukcija „Šaulys“. Vadinasi, ir laiškai rašyti iš šių namų, ir susitikę čia buvo. „Grįžtu aplankius R. Rolland'ą. Įspūdis labai geras“,— informuoja V. Krėvę 1930 m. rugsėjo 23 d.[167] Po rašytojo mirties susirašinėjo su ponia Rolan. Ar teisus Čiurlionienės bičiulis poetas ir kunigas M. Vaitkus, IV dešimtmečio Čiurlionienę vadindamas vos ne dviveide, palaikiusia ryšį su kairiaisiais literatais K. Korsaku, M. Meškauskiene, atseit štai kokia ji „humanistė, demokratė“[168]. Kuris čia teisesnis — J. Eretas, įžvelgdamas „akademikų“, kartu ir Čiurlionienės, demokratizmo ir liberalios laisvės simpatijas, ar M. Vaitkus, ieškantis politinio dviveidystės podirvio („Gal jai buvo tekę iš mūsų bolševikų nugirsti, jog jau rusai rengiasi Lietuvą okupuoti ir subolševikint <...> ir Sofija iš anksto pradėjo bolševikams meilintis“[169]). Regis, ne visai taip buvo. Čiurlionienė užkulisinį politinį gyvenimą

---

[164] Laiškas dukrai 1938.IX.14.— DČZ archyvas.

[165] 1937.IX.8.— LLTI, f. 4—1326.

[166] R. Rolano laiško 1930.IV.10 S. Čiurlionienei vertimas.— LLTI, f. 11—99.

[167] LLTI, f. 1, b. 51—82.

[168] Bet dėl savo kultūrinio liberalizmo ji nei į komunistinę veiklą, nei į antifašistinį judėjimą neįsitraukė: „Sofijos Čiurlionienės tiesiog nenorėjau traukti į šitą bėdą“,— ji ir taip rėmė politkalinius,— teigia M. Meškauskienė (Tolimi artimi metai.— V., 1979.— P. 88)

[169] *Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 131.

jautė gerai: „Pirmas kaukės nusiėmimas — fašistinė Italija puola Etiopiją, paskui Hitleris pradeda savo žygdarbius — ir žmoniško valstybių susitarimo iliuzijos dingsta“,— prisiminė jau po dvidešimt metų, gyvenimo pabaigoje[170]. O tuomet — svarstė: „Juk tik pažvelkim, koks Europos dangus. Koks nerimas aplinkui, kokių katastrofų už mūsų sienos ir ten <...> ir ten <...> ir ten <...>. O mūsų neutralios šalies padėtis be galo sunki, reikalaujanti aukų ir aukų. O vežimą reikia traukti prikrautą“[171]. Ją, kaip rašytoją, jaudina „gyvenamoji valanda ir mūsų kultūra“ (ciklo, skaityto per radiją, pavadinimas), dalies tautiečių aklumas, miesčioniškas susmulkėjimas pasaulio ir Lietuvos ateities akivaizdoje. Todėl ir rašė „Pasiutusią veidmainystę“, veidmainiais vadindama tuos, kuriems intrigų šiupinys — tvirtovė, už kurios nors ir tvanas — nerūpi nei tauta, nei pasaulis, nei kultūra. Ypač tų tautos šviesuolių, kurie kankinasi dėl valstybės, vairuojamos „vienpartiško režimo keliu“[172].

Tiesa, Lietuvos politiniai sluoksniai užsibarikadavę nebuvo, 1938 m. kovo 26 d. vyriausybė svarstė „Atsišaukimo į tautą klausimą“: „Gyvename painų ir neramų momentą. Ypač Europos rytojus nėra užtikrintas. Tokiomis aplinkybėmis kalbėti apie Vyriausybės darbo gaires sunku“[173].

Tai vidiniuose valstybės kuluaruose, o šiaip tauta gyveno normalų dinamišką gyvenimą. Šalia atsišaukimo į tautą ir gairių neužtikrintumo svarstoma prezidento „ūkio statybos“ byla, Babtų apylinkėse planuota nauja Radijo stotis, akiratyje — Lituanistikos institutas. Politiniai krašto reikalai tarytum lenktyniavo su kultūriniais. Čiurlionienei, žinoma, buvo artimesni pastarieji. Ministerių kabineto posėdyje nutariama „sustiprinti spaudos priežiūrą nepraleidžiant jokių išsišokimų prieš vokiečius ir

[170] SČR.— T. 3.— P. 349.
[171] Vadovė.— 1939.— Nr. 5.— P. 3.
[172] *Šalkauskis S.* Sąžinės šauksmas: filosofas rašo Prezidentui // Švyturys.— 1989.— Nr. 16.— P. 10.
[173] CVA, f. 923, ap. 1, 1025, l. 55—56.

lenkus"[174]. „Naujoji romuva" pradėjo skelbti anketą: „Kaip jūs vaizduojatės Lietuvos ateitį?" Dauguma inteligentų prognozavo artimas ir tolimas Lietuvos perspektyvas. Čiurlionienė, kaip ir jaunystėje,— kultūrtregerė, pedagogė ir rūpestinga tautos auklėtoja. „Kiek čia mokytojas turi padėti darbo bekultūrindamas tuos vaikus, kol juos padarys inteligentais",— išsako savo mintis rašytojai P. Orintaitei[175]. Pati skaito paskaitas visuomenei ir per radiją: „Visuomenės gyvenimas", „Mokytojų uždaviniai" ir kitokias. 1935 m. tampa komisijos „lietuvių literatūrai premijuoti nare" (nuo Rašytojų draugijos — J. Ambrazevičius ir S. Čiurlionienė). 1936 m. premijuojama I. Simonaitytė už „Aukštujų Šimonių likimą". Čiurlionienė ją globoja, narplioja jos finansinius santykius su L. Gira. Vykstant jai gydytis į Šveicariją, lydi iki Berlyno, tvarko reikalus su pasiuntinybėmis[176]. 1937 m. aplankiusi dukrą Paryžiuje, grįždama sustoja Tilžėje pas Vydūną, svarsto, kaip paminėti jo jubiliejų Didžiojoj Lietuvoj. Diskutuoja su artimaisiais dėl premijuotino L. Dovydėno romano: „svyravom, svyravom ir nusvyravom. <...> kai įsiskaitysi, pamatysi, kad ir ten yra vertybių, o svarbiausia konstrukcija — ir subtilingų bruožų, žinoma, briliantiškumo trūksta"[177]. Taigi nepamiršta, jog ji — kritikė, nors vis mažiau lieka laiko šiam kūrybos barui. Bene svarbiausios kritinės šio laikotarpio publikacijos — apie P. Vaičiūno „Sudrumstą ramybę" ir Maironio „Kęstučio mir-

[174] Ten pat, l. 150. Čiurlionienė ir šioje plotmėje valstybininkų politikai, matyt, pritarė dėl savo kultūrinio liberalizmo. „Netrukus po Lenkijos vyriausybės ultimatumo Lietuvai 1939 metų vasarą į Kauną su draugišku vizitu apsilankė grupė lenkų rašytojų. <...> Paskambino mums Sofija Čiurlionienė, pakviesdama dalyvauti ruošiamoje su lenkų literatais išvykoje Nemunu. <...> Vestibiulyje pamačiau lūkuruojančią Salomėją Nėrį. Su ja mane ir supažindino, pasitikusi mus, rašytoja S. Čiurlionienė. <...> Abi būsite šeimininkės ir globosite mūsų viešnias.— Po šių žodžių S. Čiurlionienė paliko mus, pati kažkur išskubėdama, matyt, užimta užsienio rašytojų viešnagės organizaciniais reikalais",— prisimena H. Korsakienė (Susitikimai.— P. 33).

[175] Laiškas P. Orintaitei 1931.X.11.— LLTI, f. 51, l. 406.

[176] I. Simonaitytės 1935.VIII.8 laiškas L. Girai: „Ponia Čiurlionienė energingai paėmė į savo rankas kelionės užsienin tvarkymą" (Iš Ievos Simonaitytės laiškų L. Girai // Pergalė.— 1987.— Nr. 1.— P. 128).

[177] Laiškas dukrai 1937.II.4.— DČZ archyvas.

tį“[178]. Visur lieka kritiška, pasigenda „briliantiškumo“ momentų. Kritikavimo metodas panašus kaip „Lietuvoje“, bet jau senstelėjęs. Todėl V. Mykolaitis-Putinas paprieštarauja, kam Čiurlionienė užsiima „beletristine kritika“[179]. Tačiau Čiurlionienė nebeturi laiko rimtesnei kritikai,— darbas darbą veja. Gelbsti O. Pleirytę-Puidienę nuo kaltinimo plagiatais[180]. Rūpinasi „skautybės dukrelėmis“, teikia materialinę pagalbą politkaliniams, „tiems, ten vargstantiems“, kaip prisimena M. Meškauskienė S. Čiurlionienės žodžius, kuriais palydėjo „savo kuklią nuolatinę paramą“.

Į kalėjimą siunčia ne tik „mažo velykučio“ savo „geriausiai klausytojai“, bet ir prisideda prie peticijos A. Smetonai dėl kairuolio K. Korsako, atsidūrusio kalėjime, su tokia pat atida ir atsakomybe kaip ir dėl poeto leitenanto J. Švaisto, patekusio į policijos nemalonę...[181] Išgyvena Vaižganto, A. Jakšto, Maironio, savo mokytojų ir oponentų, mirtį, džiaugiasi Putino vedybomis. Skuba visiems padėti, tarsi nujausdama, jog to paties greitai teks susilaukti ir jai pačiai.

1937 m. išeina jos apysaka „Šventmarė“. Jau užsienyje noras rašyti ją kankino it kokia liga: „neturi supratimo, kaip noriu namo. Kaip noriu dirbti“,— guodėsi dukrai 1938 m. rugsėjo 23 d. laiške iš Ženevos. O ir sveikata jau nebe ta: „labai sukvailėjo širdis“,— rašo 1939 m. bir-

[178] Sudrumsta ramybė // Baras.— 1925.— Nr. 2.— P. 73—77.

[179] Židinys.— 1925.— Nr. 3.— P. 221—224.

[180] „1926 m. Keturi vėjai (2 nr.),— pasakoja Čiurlionienė,— paskelbė, kad Vaidilutė — O. Pleirytė-Puidienė „Kada rauda siela“ nurašiusi iš antraeilio vokiečių rašytojo Cezario Flaišleno knygos „Von Alltag und Sonne. <...> Ėmėmės darbo. Aš užsisakiau tą knygą, imu tikrinti, ir ką gi — žodis žodin atitinka originalą. Einu pas Pleirytę-Puidienę ir tiesiai klausiu: „Kodėl tu, Niuta, taip padarei?“ O ji paaiškina: jos brolis vaistininkas turėjęs literatūrinių užsimojimų, bet anksti miręs ir nespėjęs išleisti savo kūrybos. Norėdama pagerbti brolį ji išleidusi likusius jo kūrinius savo vardu. Po šitokio paaiškinimo tilom ir nutilom. Taip tatai Vaidilutės ir nereabilitavom“ (*Žirgulys A.* Tarp sena ir nauja // Nemunas.— 1975.— Nr. 11.— P. 33).

[181] Jo Ekscelencijai Ponui Lietuvos Respublikos Prezidentui / „Skaitymų“ žurnalo redakcijos ir jos bendradarbių / Prašymas. <...>. 1923.V.15. Maironis, Gira, S. Čiurlionienė, Vaižgantas, M. Vaitkus.— MACBR. f. 96—277.

želio 23 d.[182] V. Sruogienei, nors jau kelinti metai vykdavo pasigydyti į Šveicariją, Suomiją.

Nuo 1938 m. gauna pensiją — 600 litų (kaip ir Bitė). Bet net ir po to nesėdi rankų sudėjus.

„Yra temų, kurias ypatingai karštai turi judinti moterys rašytojos",— ragina P. Orintaitę, tikindama, jog tą padaryti retas vyras gali[183]. Apskritai šio laikotarpio publicistikoje vis labiau stiprėja įsitikinimas, kad „šitame sumaterialėjusiame pasaulyje, kuris darosi tragingas, negalėdamas išspręsti socialinius ir ekonominius klausimus, <...> ar šitame pasaulyje neturi įeiti nauja kuriamoji jėga — moters siela. Įeiti kitaip negu lig šiol"[184]. Moterų judėjimo samprata Čiurlionienės publicistikoje gravitavo į išskirtinio moters statuso įteisinimą: moterys privalo išsiveržti iš siaurų buitinės galvosenos rėmų. Lyg prisimindama „Lietuvoje" laikus, ji atakavo ketvirtojo dešimtmečio tautietę inteligentę dėl tų pačių peiktinų ydų: „pritaikomojo meno", namų estetikos ir higienos neišmanymo, dėl „pigaus beskoniško miesčioniškumo"[185].

Čiurlionienė lieka autoritetinga visuomenės veikėja. Ją maloniai kviečia Filia Lithuaniae korporacija būti Garbės nare sujaudindama dėmesiu rašytojai ir ypač tuo, kad pasiaukodamos Tėvynės gerovei mergaitės „garbingą patirtį" norinčios sujungti su „jaunom jėgom" ir ryžtu „dirbti viską, kas kilnu". Rašytoja priima brangų kvietimą: „Jūs žydite kupinos meilės ir gražiausių pasiryžimų, <...> bet mes žinome, kas yra gyvenimas: šalnos, žaibai, krušos ir liūtys, o kai jos užeina, atrodo, giedros nė nebuvę",— tarsi apie savo pačios buvusią ar Lietuvos esamą, o gal besiartinančią patirtį užsimena. Gal ir teisi Čiurlionienė korporantėms skautiškai linkėdama: „atsparumas ir tvirta valia, plieninė valia tėra Jūsų skydas, Jūsų atsakas į visa tai, kas norės Jus palaužti pusiaukelėje"[186]. Galimas daiktas, jaunosios lietuvaitės, alsuojančios tautininkų ideologija, nejautė šiuose žodžiuose kar-

[182] DČZ archyvas.
[183] Laiškas P. Orintaitei 1934.V.29.— LLTI, f. 51, b. 406.
[184] Įžodžio diena // Vadovė.— 1931.— Nr. 3.— P. 3.
[185] Ten pat; taip pat Vadovė.— 1934.— Nr. 1.— P. 3–8.
[186] Akademikas.— 1938.— Nr. 10.

čios pasaulio teisybės, kuri perspėjančiu įtarumu buvo nudažiusi bestudijuojančio liaudininkų jaunimo pasaulėžiūrą: „Mes, dabar pradedanti bręsti akademinė jaunuomenė, esame tarp *dviejų karų* beauganti karta: tarp ne taip seniai praūžusio „didžiojo" karo, kuris daugeliui mūsų buvo palaužęs kūdikystę ir pirmuosius jaunystės metus, ir tarp *to būsimo* karo, kurio psichozėje jau keli metai gyvena Europa",— rašė tais pat 1938 m. Studentų varpininkų sąjungos vienkartinis (IX.15 dienos) leidinys „Kelkite", tarsi pritardamas rašytojos nerimo mintims. 1939 m. spalio 25 d. Čiurlionienė pakviečiama į Kauno skautininkų sueigą. Savo kalbą ji pradėjo taip: „Pasaulis dega, valstybės griūva. Jeigu kas galėjo manyti, kad prieš užpuolantį milžiną bus sunku atsilaikyti, vis dėlto nelaukė to, kas įvyko greta mūsų. Visa tai sudarė perversmą mūsų galvosenoj. Dabar galima laukti to, apie ką niekas anksčiau negalvojo"[187]. Ypač Čiurlionienę sukrečia prasidėjęs II pasaulinis karas ir Vokietijos agresija prieš Lenkiją. Po metų (1940.III.4) skautininkų susirinkime ji susirūpinusi sako: „nežinia, ką atneš mums rytojus". Ko gero, nebuvo kada ir galvoti, kaip Maironiui ar Naujaliui: „modernistai" jie, ar „klasikai". Juo labiau kad ji ne vien siaura literatė. Ji populiari, vaižgantiškai aktyvi dvasios filantropė, pagaliau kaip ir didžioji lietuvių inteligentijos dalis ieškanti „taikaus esamų mūsų politinio ir visuomeninio gyvenimo problemų išsprendimo būdo". Tai J. Keliuočio ir jo „naujosios romuvos" *credo*[188], kuris tiko neramioms laukimo dienoms prieš 1940-uosius. Čiurlionienė neskelbė demonstratyvios krikščioniškos „taikos ir meilės evangelijos", bet dėl savo žmonių darė ir darys viską, kad jie kuo mažiau jaustųsi Lietuvai ir vieni kitiems nereikalingi.

Todėl už M. Vaitkų labiau teisus buvo J. Tumas-Vaižgantas, nelaikęs Čiurlionienės verteiva, kuri „turi rodomąją pusę <...> tiems, kuriuos mena nugalėtojus bū-

---

[187] Vadovė.— 1939.— Nr. 5— P. 30.
[188] 1931.— Nr. 44.— P. 104.

siant". O jeigu kada ir pasirodė toks šešėlis virš jos galvos, tai buvo laikotarpio dulkės, pačios nusėdusios ir papilkinusios garbingą „Ponios S. Čiurlionienės" — rašytojos ir visuomenininkės — aureolę.

* * *

Laiškuose iš Ženevos ilgesingas „noriu namo", „noriu dirbti" išreiškė ne tik rašytojos, bet ir vertėjos kalbininkės šauksmą: „Šiandien, antradienį einu į paskaitą tik 6 val., tai sėdžiu ir taisau „Iliadą"[189], o po dviejų savaičių priduria: „Nuo ryto iki vakaro beldžiu Iliadą, išpuolu kaip apsvaigus į miestą, parpuolu ir vėl, ir vėl"[190].

Šitokį užsiėmimą Čiurlionienė įterpdavo tarp dėstytojavimo ir užsieninių komandiruočių. 1928 m. jau buvo išėjęs jos verstas iš prancūzų kalbos Moljero „Šykštuolis". 5 veiksmų komedija. Teatre 1932 m. gegužės 10 d. buvo įvykus jos „Pasiutusios veidmainystės" („Vilos puošmenos") premjera, o 1934 m. vasario 21 d. B. Dauguvietis pastatė „Dvylika brolių...". Ketvirtajame dešimtmetyje ir pati tarytum sutiko su A. Jakšto pranašyste, jog yra dramaturgė satyrikė: „Mieliausia man literatūros rūšis — komedija. Žiūrėti į gyvenimą meilės akimis per komizmo prizmę — tai tikrai meniškas gyvenimo supratimas",— įrodinėjo „Naujosios romuvos" anketoje rašytojams „Mūsų literatūros linkmės"[191].

Bet vertimai? Jiems reikia laiko, kruopštumo ir tokio briliantiškumo, kurio rašytoja, paėmusi į rankas kolegos darbą, vis dar pasigesdavo. Jau Voroneže išryškėja požiūris: geriausias vertimas neatstos originalo,— įtikinėjo savo mokines. Tą pačią mintį pabrėžė beveik po dvidešimties metų straipsnyje „Apie vertimus"[192]. Vertimo darbas Lietuvoje nestovėjo vietoje: organizavosi būreliai, atsirasdavo žmonių, kurie siūlėsi versti iš įvairių pasaulio kalbų. Spauda nesikratė vertimų, priešingai, originalios literatūros augimas buvo vertinamas kitų kraštų kūrybos

[189] Laiškas dukrai 1929.IV.30.— DČZ archyvas.
[190] Laiškas dukrai 1929.V.12.— Ten pat.
[191] Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 16.— P. 369.
[192] Gimtoji kalba.— 1933.— Sąs. 2, 4, 8.

kontekstu. Vertėjų ir platesnio akiračio literatų trijulė (E. Viskanta, J. Ambrazevičius, A. Vaičiulaitis) jau organizavo užsienio literatūros vadovėlius, chrestomatiją. Nors problemų nestokota: 1927 m. įsisteigusi Humanitarinių mokslų ir literatūros draugija (jai priklausė ir Čiurlionienė) verstinės literatūros leidybą organizavo tam reikalui įsteigtoje leidykloje „Universitas", kad jaunimas neliktų abejingas užsienio kalboms ir literatūrai, nes antraip, anot V. Mykolaičio-Putino, liksime „nebylių tauta"[193]. Reikėjo supažindinti Lietuvą ir su antikinės literatūros paminklais.

1928 m. pavasarį Knygų leidimo komisijos sprendimu Čiurlionienei teko susipažinti su „Iliados" vertėjo J. Ralio darbu. To paties J. Ralio, kurį dar aname šimtmetyje pirmąkart išvydo Šiauliuose. J. Ralys, vyresnis už kitus, tuomet „darė didelį įspūdį". Neaukštas, kiek kuprotas blondinas, didelėm šviesiom akim, labai aukšta kakta. Pasirodo, šis blondinas jau kadaise Šiaulių gimnazijoje bandė versti antikos šedevrus, o dabar gydytojaudamas baigė Homero „Iliadą" (1921 m. jau buvo išėjusi jo versta „Odisėja"). Neprofesionalaus vertėjo darbas, žinoma, buvo reikalingas kvalifikuotesnės paramos[194]. 1929 m. sausio 9 d. J. Jablonskis Knygų leidimo komisiją įspėjo: „Ralio „Iliados" vertimas tikrai yra taisytinas. Šiais laikais išleisti jį netaisytą Švietimo ministerija kaip ir neturėtų teisės. <...> Mano matytasis Čiurlionienės taisytasis jo vertimo tekstas,— esu žiūrėjęs *dalį* jos taisymo (3-ios giesmės pradžią) — žymiai pataiso Ralio tekstą"[195].

Į „Iliadą" kibo ne viena Čiurlionienė, bet kartu su kal-

---

[193] *Gudaitis L.* Skaudi sėkmė: Leidyklos „Universitas" rūpesčiai // Kultūros barai.— 1986.— Nr. 11.— P. 68—69.

[194] „Vertėjas mokėjo kelias Vakarų Europos tautų, taip pat ir slavų kalbas, į kurias Homero kūryba jau buvo išversta, tačiau jis vertė iš originalo — iš senosios graikų kalbos <...>. Išleidus „Odisėją", J. Raliui pašoka ūpas išversti visą Homero kūrybą, ir jis entuziastingai verčia poemą „Iliadą". <...> Suspėjo išversti ir parašyti spaudai penkiolika „Iliados" giesmių", likusias devynias giesmes beveik po dešimties metų (1930) išvertė vertėjų kolektyvas (*Mačiulis J.* Jo širdies giesmė // Pergalė.— 1976.— Nr. 10.— P. 167—168).

[195] CVA, f. 391, ap. 4, b. 1265, l. 108; Jono Jablonskio laiškai // parengė A. Piročkinas.— V., 1985.— P. 177.

bininku J. Talmantu (1894—1955) ir kultūrininku P. Žadeikiu (1869—1933). Tiksliau, pastarieji tapo pagalbininkais. P. Žadeikis sutiko, kad jo „Vertimas XVI—XXIV giesmės „Iliados“ būtų išredaguotas prof. V. Šilkarskio ir ištaisytas kalbos žvilgsniu lekt. Čiurlionienės“[196]. Prof. V. Šilkarskis, antikinės literatūros žinovas, parašė „Iliados“ leidimui įvadą, komentarams rašyti pasitelkęs VI semestro studentą Joną Dumčių[197].

Taip buvo formuojamas mokslinis požiūris į antikos autorių leidybą lietuviškai. Čiurlionienė su J. Talmantu jau prieš Naujuosius metus nutarė informuoti Knygų leidimo komisijos pirmininką.

„Ilgai galvoję, svarstę ir svyravę, nutarėme pagaliau pareikšti Tamstai, kad darbas, kurį pasiėmėm,— taisyti „Iliadą“ yra daug sunkesnis, negu mes manėme“,— taip dėstė Čiurlionienė, įsigilinusi į rankraštį ir jaučianti atsakomybę. „Bedirbant paaiškėjo, kad reikia įdėti daug daugiau laiko, negu manyta susitariant. Vietomis visiškai nėra hegzametro, dažnai kirtis ne savo vietoje, tai turinys neaiškus, o vieną žodį pakeitus, tenka visą eilutę mainyti. Taisydamas esi žmogus suvaržytas ne tik turiniu, bet svarbiausia — hegzametru ir dar tuo, kad mūsų kalboje labai mažai tėra žodžių su kirčiu pirmame skiemenyje“[198]. Ta pačia proga taisytojai pareikalavo dvigubo honoraro už giesmę — ne 100, o 200 litų („tada dar apsimokėtų tą nedėkingą darbą dirbti“).

Be problemų čia neapsieita: ir iš užsakovų, ir iš pačios Čiurlionienės pusės. Atkakli vertėja taisytoja griežtai atmetė „kitų žmonių nuomones jos darbui įvertinti“, manydama, jog J. Jablonskis — „vyriausias sprendėjas“, su kuriuo reikia skaitytis, kaip ir su ja už šią „tikrą baudžiavą“. Tai buvo ne prašymas, o jos reikalavimas: „pakelti man 100% atlyginimo“, antraip teks pasiieškoti „su-

[196] Iš P. Žadeikio laiško 1928.VI.4.— CVA, f. 391, ap. 4, b. 1265, l. 130.

[197] „Jie buvo parašyti mano nurodymais ir man prižiūrint. Mano nuomone, jie pilnai atitinka moksliškų komentarų reikalavimus“,— rašė prof. V. Šilkarskis 1928.V.9 Knygų leidimo komisijai (Ten pat. l. 134).

[198] Ponui Knygų Leidimo Komisijos Pirm. S. Čiurlionienės ir J. Talmanto pareiškimas, 1928.XII.30.— Ten pat, l. 110.

kalbamesnio taisytojo“[199]. Bet vis dėlto 1930 m. pasirodė Homero „Iliada“ su visų vertėjų — J. Ralio, S. Čiurlionienės, P. Žadeikio, J. Talmanto — pavardėmis.

Kaip satyrinė komediografė, ji gal nenujautė, jog, kritikuodama P. Vaičiūno pjeses, tapo artima savo kriticizmu jų dvasiai; taip dabar, versdama Moljero komedijas, mokėsi ir iš jų, ir iš antikos šedevro: hegzametro įtaka jaučiama ypač tautosakinėse Čiurlionienės poemose.

* * *

Su vertimo teorija ir praktika susijęs ir dar vienas Čiurlionienės veiklos baras: ji pasidarė „kalbos šeštadienių šeimininkė“ (H. Korsakienė) ir prisidėjo prie lingvistinio žurnalo „Gimtoji kalba“ įkūrimo. Čiurlionienės bute susirinkdavo būrelis literatūros ir kalbos mylėtojų bei specialistų, kurie diskutuodavo aktualiomis temomis. Tokie literatūriniai, kalbiniai šeštadieniai vyko iki 1940 m. Juose yra lankęsi V. Mykolaitis-Putinas, S. Nėris, J. Talmantas, V. Kamantauskas, M. Vaitkus, V. Daugirdaitė-Sruogienė, A. Salys, K. Korsakas, H. Korsakienė, J. Būtėnas ir kiti. Vakarų metu buvo skaitomi ir aptariami originalūs kūriniai, taip pat vertimai: „dažniausiai kas nors iš vertėjų paskaitydavo kurį nors savo vertimą, prašydamas susirinkusiųjų visapusiškai jį išnagrinėti. Čia paprastai ir iškildavo nemaža problemų, anuo metu vertėjų praktikoje dar tokių aktualių ir naujų,— vertimo pažodiškumo, jo autentiškumo ir meniškumo klausimai ir su jais susiję įvairūs ginčytinų kalbos konstrukcijų ir formų aspektai.

Daugelis anais metais spaudai ruošiamų vertimų tuo būdu perėjo S. Čiurlionienės salono malūną“[200].

Didžioji kalbos šeštadienių medžiagos dalis imta skelbti žurnale „Gimtoji kalba“, kurį suorganizavo šių susibūrimų dalyviai ir leido 1933—1935 metais, kol leidimą perėmė „Sakalo“ bendrovė ir Kalbos draugija.

Kaip tai atsitiko?

---

[199] Laiškas 1928.XII.14.— Ten pat, l. 112.
[200] *Korsakienė H.* Susitikimai.— P. 198.

„S. Čiurlionienės šeštadieniai prasidėjo 1926 metais — tai buvo vertėjų susirinkimai, tik retkarčiais, pritrūkus darbui medžiagos, buvo skaitoma ir originali kūryba",— aiškina dukra D. Zubovienė[201].

Tai vis dėlto koks — literatūrinis ar kalbinis — sambūvis susiėjo Čiurlionienės bute. Ar kalbos ir literatūros darbas, ar arbatėlė?[202] Poetas ir kunigas M. Vaitkus, dar iš Kulių laikotarpio Čiurlionienės pažįstamas, sakosi užsiminęs apie „kultūrinio salono" idėją. Trečiame—ketvirtame dešimtmetyje tai jau nebuvo visiškai naujiena: lietuvių „futuristai" lankėsi pas K. Binkį, universiteto „Šatrijos" kuopa rinkdavosi pas Putiną, vėliau ėmė garsėti „Naujosios romuvos" jaunųjų literatų ketvirtadieniai. Taigi Lietuva jau darėsi panaši į Vakarų Europą, garsią Miuncheno, Paryžiaus, Peterburgo salonais. „Kalbos šeštadieniai — vienas iš tų negausių lietuvių literatūrinio gyvenimo suėjimų, kuriuos tiktų pavadinti literatūriniu salonu. Tos rūšies suėjimai nebuvo būdingi mūsų pusiau valstietiškai visuomenei, neseniai iš kaimo išėjusiai inteligentijai",— teigia V. Zaborskaitė[203]. Žinoma, bohema šiam suėjimui buvo tolima. Šeimininkės tik išvirdavo kavos ar arbatos, o šiaip tarp susirinkusių vyravo darbo atmosfera[204]. Čiurlionienė, tarkim, skaito Moljero vertimą, o dalyviai seka originalą arba kokios kitos — vokiečių, rusų ar lenkų kalbos vertimą. Šis ratelis iš pradžių buvo nedidelis, paskui plėtėsi. Tiesa, kai kas dalyvavo tik epizodiškai. B. Sruogai šio salono „intymi aplinka" (H. Korsakienė) iš viso atrodė per daug „banališka", ir jį ėmė „pavaduoti" istorikė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė. Įdomus Maironio — monumentaliojo klasiko — įspūdis, kurį taip perpasakoja M. Vaitkus: „Na, ir salonas. Maniau, kad čia bus daugiau laisvo pašnekesio apie įdomius literatūros, meno ir apskritai kultūros klausimus, kad išgirsiu gražios muzikos, kad padainuosiu lietuviš-

---

201 Iš pasakojimo autoriui 1989.II.15.

202 *Keliuotis J.* Langą praeities pravėrus // Švyturys.— 1975.— Nr. 5.— P. 23; *Būtėnas J.* Literatūrinio gyvenimo štrichai // Pergalė.— 1966.— Nr. 11.— P. 150.

203 *Zaborskaitė V.* Šimtas literatūros mįslių.— P. 225.

204 *Čiurlionytė-Zubovienė. D.* Mano motinos bičiuliai // Pergalė.— 1985.— Nr. 6.— P. 160.

kų dainų, kad šalia bjauriosios lyties bus dar ir dailiosios lyties atstovių, be pačios ponios Sofijos — o čia kas? Gi vertimų skaitymas, sausi gramatikos bei sintaksės, stiliaus, bei žodynų dalykai! Na jau! Tokių pobūvių man nereikia!" Šiam įspūdžiui nei M. Vaitkus, nei V. Krėvė su Vaižgantu nedrįsę prieštarauti[205]. Čiurlionienės salono dalyviai ieškojo ne smagumo, o vertimų „briliantiškumo", nes jeigu „Sakalas", „Spaudos fondas" ir dar viena kita leidykla ieško kalbos taisytojų, tai smulkesnės leidyklos leidžia visiškai nevykusius vertimus, kuriuose apstu ne tik sintaksės, bet ir gramatikos, rašybos klaidų, ką bekalbėti apie originalo stiliaus perteikimą"[206]. Vertimų ištraukas iš L. Tolstojaus „Anos Kareninos" ir V. Reimonto „Kaimiečių" čia skaitydavo F. Neveravičius, Šekspyro sonetų vertimus — J. Talmantas. Kalbininkai V. Kamantauskas ir P. Jonikas yra kritikavę gana aktyvias tuo metu kalbinio purizmo tendencijas, jaunas „mokslo žemaitis" (M. Vaitkus,) „linksmai nusiteikęs" (H. Korsakienė) kalbininkas A. Salys lietuvių kalbą praturtino sukurdamas net žodį „staigmena". Lankėsi iš Leipcigo studijų grįžęs kalbininkas P. Skardžius, kultūros istorikas L. Karsavinas, V. Šilkarskis, A. Vaičiulaitis, Marija Mašiotaitė-Urbšienė, V. Mykolaitis-Putinas, atvykusios „Šatrijos" kuopos dalyvės P. Orintaitė bei S. Nėris, skaičiusi pas Čiurlionienę „Eglę žalčių karalienę", jau premiją laimėjusi I. Simonaitytė, J. Būtėnas, H. ir K. Korsakai. H. Korsakienė prisimena: „M. K. Čiurlionio kūriniai visam Čiurlionienės salonui teikė ypatingo „čiurlioniško" skambėjimo, apgaubdami jį rimtim, o pačią jos šeimininkę tarsi apsupdavo garbia Čiurlionio našlės aureole"[207]. Čia kalbama apie saloną nuosavame dviaukštyje (Žemaičių 10), į kurį persikėlė 1932 m. iš Ukmergės gatvės, kur šeštadieniai prasidėjo. Šį namą pasistatydino už M. K. Čiurlionio paveikslus, įvertintus 65 000 vokiečių aukso mar-

---

[205] *Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 117.
[206] *Būtėnas J.* Literatūrinio gyvenimo štrichai // Pergalė.— 1966.— Nr. 11.— P. 150.
[207] *Korsakienė H.* Susitikimai.— P. 198.

kių[208]. Kalbos šeštadienių (nors dukra mena, kad motina buvo griežtai nusistačiusi prieš „salono" pavadinimą) salone vyravo geros manieros bei mandagios kalbos. (Tik K. Boruta kartą „keletu perkūnų trenksmų" tą atmosferą paįvairino.) Jaunasis žurnalistas J. Keliuotis, jau planuojąs savo „Naująją romuvą", patarė užfiksuoti tai, kas susiėjimuose kalbama. Pasirodė, galima iš to padaryti publikacijų vertimų ir kalbos kultūros klausimais. Taip 1933 m. ir nutarta leisti „Gimtąją kalbą". Į redakcinę komisiją išrinktas A. Salys, V. Kamantauskas, J. Talmantas, S. Čiurlionienė. Tuo metu lingvistiniams reikalams jau buvo skirtas laikraštis „Kalba", kurio redaktoriai rūpinosi „aktualiausiais mūsų praktiniais kalbos dalykais"[209]. 1925 m. kaip „Lietuvos mokyklos" mėnesinis priedas pasirodė „Mūsų kalba". Tačiau tokioje situacijoje, kai „praktinės kalbos rašybos, žodyno, terminijos ir kt. dalykai yra labai apleisti", reikėjo ir specialaus kalbinio žurnalo. Tad jį „Sakalo" direktorius P. Kniūkšta pažadėjo spausdinti.

Čiurlionienė kaip ir amžiaus pradžioje Lietuvių mokslo draugijos posėdžiuose, dabar kiek kitokiu aspektu įsijungė į kalbos kultūros ir vertimų teorijos barus. Buvo įsitikinusi, jog žurnale reikia kalbėti apie vertimus, nes „Gimtoji kalba" pati yra išdygusi iš vertimų darbo"[210]. Todėl ji sutelkė dėmesį į vertimo teorijos ir praktikos bė-

---

[208] *Žemaitytė Z.* Paulius Galaunė.— V., 1988.— P. 111. Apie tai pranešė ir spauda (Naujoji romuva. — 1931. — Nr. 4). Regis, ne tik pokario sunkumų spiriama rašytoja vėliau (1948.X.3) laiške J. Paleckiui aimanavo, jog už M. K. Čiurlionio palikimą, milžinišką turtą valstybei, ji „tik skatikus <...> gavus" (LLTI, f. 37—100), „už labai mažą atlyginimą savo laiku kraštui atidaviau" (1948.III.29). J. Tumas-Vaižgantas 1921 m. publikacijoje „M. K. Čiurlionis. Galerijos klausimu" net abejojo Čiurlionienės poelgio tikslingumu: „ar nesuklydo našlė Čiurlionienė, nepriimdama naudingų materiališkai pasiūlymų iš užsienių ar iš tos pat Maskvos <...>"— (*Vaižganto* Raštai.— K., 1922.— [T.] 4.— P. 42). Į jo klausimą, kiek „norimą gauti už paveikslus", rašytoja atsakiusi: „Bent dvidešimtoji dalelė to, ko galima būtų užsieniuose. <...> tai mano gyvenimo idėja, kad tautos turtas paliktų namie, saviesiems tarnautų, ne svetimiems".— Ten pat.— P. 43.

[209] P. Skardžiaus pareiškimas Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijai 1929.XII.11 (CVA, f. 391, ap. 4, b. 1265, l. 36).

[210] Apie vertimus // Gimtoji kalba.— 1933.— Sąs. 2, 4, 8.

das. „Mūsų vertėjai dažnai nusideda autoriaus ir jo tautos kuriamajai individualybei ir geram literatūriniam skoniui",— rašė kritikė. Čiurlionienė ypač neigiamai žiūrėjo į nereikalingą vardų sulietuvinimą. Tai esąs „didžiausias literatūrinis nekultūringumas", atsiradęs iš perdėto puristinio nusistatymo, kurį kritikuodavo ir kalbos šeštadienių dalyviai[211]. Taigi ir šį, atrodytų paprastą kalbos riktą autorė vertino kultūros ir patriotizmo aspektu, pateikdama metodologinę vertimo nuostatą: verčiamas autorius „į svetimą šalį turi įeiti ne tik su savo veidu, su savo individualiomis stiliaus ypatybėmis, bet ir su visu savo visuomenės fonu. Tada literatūra yra tautų susiartinimo ir savitarpio pagarbos veiksnys". Čiurlionienė eilinį kartą taikliai užčiuopė ketvirtojo dešimtmečio ir apskritai XX a. pirmosios pusės lietuvių kalbos ir kultūros raidos ypatumus, tiksliau, silpnybes. 1934 m. filosofas V. Sezemanas straipsnyje „Tautinės kultūros klausimu", pratęsdamas R. Bytauto mintį, perspėjo dėl „bergždžio ir smulkmeniško provincializmo", kuris siaurina tautos intelektualinį akiratį. „Tautos kultūrinio brendimo procese taip pat kaip ir paskiros asmenybės plėtotės svarbiausias momentas yra savimonės (savižinos) atsiradimas, paties savęs pažinimas. Bet pažinti save galima tiktai santykiaujant su kitais ir juos pažįstant. Todėl ir tautiška kultūra beaugdama negali apsieiti jokiu būdu be svetimų kultūrų įtakos",— rašė V. Sezemanas[212]. Čiurlionienės orientavimasis į „svetimos" individualybės išsaugojimo prioritetą lietuviškoje dirvoje tapo labai svarbiu dalyku, kai atsirado persistengimų į siaurą puristinį fanatizmą. H. Korsakienė teisingai pažymėjo: „Tuo metu kai spaudoje dar nebuvo aprimę aštrūs ginčai tarp kalbininkų, siekiančių beatodairiško bendrinės kalbos norminimo, ir rašytojų, kovojančių dėl stiliaus ir kalbos laisvės, S. Čiurlionienė, kaip ištikima J. Jablonskio mokinė, savo paskai-

[211] Ir ne tik jiems kliuvo „lietuvinimas ne vietoje". Jau 1897 m. Vaižgantas „Į rašytojus žodelyje" tvirtino, kad „lietuviški rašytojai, stengdamiesi grynai rašyti, įpuola fanatiškan purizman: visus terminus nori išreikšti grynai lietuviškai, visus be išimties svetimuosius žodžius varo laukan" (Tėvynės sargas,— 1897.— Nr. 3.— P. 37).

[212] *Sezemanas V.* Tautinės kultūros klausimu // Akademikas.— 1934.— Nr. 15.— P. 343.

tose pirmiausia akcentuodavo gyvosios kalbos dėsnių svarbą. Būdama kalbos normų šalininkė, ji vis dėlto bandė visiems privalomą kalbos grynumą derinti su individualiu rašymo būdu, pirmenybę teikdama stiliaus tikslumui, savitumui, aiškumui ir taiklumui“[213]. Tad ir straipsnyje „Apie vertimus“ rašytojos konkretūs praktiniai siūlymai, kaip versti, tarkim, A. Čechovą, turėjo platesnę tautos kultūros, jos savižinos potekstę. Ją jaudino tai, kad vertime nebūtų akivaizdžių valstietiškos lietuvių kalbos ir kultūrinės Europos tradicijos prasilenkimų. Ji buvo įsitikinusi, jog viena „kalba pareikštam išminties posakiui ekvivalentą kitoje kalboje“ bus lengviau surasti, kai ši lingvistinė problema vertėjo bus suvokiama plačiame savo tautos kultūros „visuomeninio fono“ kontekste. Tokie kultūrologiniai vertimo darbo orientyrai pamažu konceptualizavo stichinę kalbos funkcionavimo praktiką. „Pataisyti tegalima rašybos klaidas ir sakinių klaidingą tvarką — nieko daugiau. Rašytojas pats ar kitų patariamas tegali taisyti, ir taisymas nėra mokiniškas, nei mokytojiškas, tai įsigilinus svarstymas, ieškojimas, tai ir intelekto, ir vaizduotės darbas“,— įrodinėjo kritikė, panašiai kaip Šatrijos Ragana Vaižgantui (1920.VI.6): „Mūsų kalba labai dar tokia mišri, taip nenusistovėjusi. <...> tai terašo rašytojai, kaip liepia jiems jų individualybė, <...> kas parašyta, tai ir teesie. Tai mano klaidos, ne Tamstos, ir Tamstai nereiks jų gėdytis“[214]. Turint galvoje XX a. vertimų kalbos evoliuciją ir tai, kad vertėjų darbe gimtoji kalba tampa ne mechaniška savireprodukcijos, o mąstymo, tobulinimosi arena, Čiurlionienės samprotavimai straipsnyje „Apie vertimus“ iš tiesų kėlė profesionalizmo ir kultūrinio mentaliteto svarbą šiuose baruose. Apskritai III—IV dešimtmetis išryškino rašytojos pedagogės, visuomenės, kultūros ir valstybės veikėjos statusą, kuris užsifiksavo ne tik jos biografijoje. Tai buvo svarbi Lietuvos Respublikos gyvenimo dalis[215].

---

[213] *Korsakienė H.* Susitikimai.— P. 192.

[214] *Šatrijos Ragana.* Laiškai.— P. 326.

[215] 1936 m. žurnalas „Naujoji romuva“ (specialus lietuvės moters numeris) pažymėjo: „S. Čiurlionienė, pedagogė, universiteto lektorė, pirmoji moteris, atstovaujanti Lietuvai Tautų Sąjungoje, ji praskynė kelią ir kitoms moterims“ (Nr. 39.— P. 748).

Ar šia veikla ji vienodai intensyviai tebedrumstė ramybę, kaip 1925 m. „Židinys“ pažymėjo? Ir taip, ir ne visai. Čiurlionienė dažnai siekė maksimumo, kai kur briliantiškumo, bet dirbo toliau „nebekeldama triukšmo, kaip su savo „Lietuvoje“, nes jau iš tiesų priaugo „kiti triukšmo kėlėjai“ (M. Vaitkus).

Vargas rašytojui, kuris pats neturi kritikos nuovokos.

S. Čiurlionienė, 1932

IV. KŪRYBA

„ŠVENTMARĖ“, ARBA „ANUOMET“

„Kalba, gyva, didinga, stilius išlaikytas ir gerai pritaikytas asmenims bei situacijoms; turinys vertingas, yra net intriga įdomiai išvesta. Salys entuziastingai pareiškė patarsiąs studentams tą veikalą atsidėjus skaityti ir iš jo mokytis kalbos. Aš nuoširdžiai sutikau. Manau, jog ta apysaka bus pripažinta klasikine mūsų literatūroj“,— taip apie „Šventmarę“, 1937 m. išleistą Čiurlionienės apysaką, prisimena poetas M. Vaitkus, girdėjęs rašytoją skaitant savo kūrinį kalbos šeštadieniuose[1]. Šis kūrinys iš tiesų tiko literatūriniam kalbiniam sambūriui, nes ir klausantįjį, ir skaitantįjį galėjo „pasotinti“ ne tik sodriomis žemaitybėmis, bet ir originalia vaizdinga leksika, kurios rašytoja it „paūdrės pripjaustė skipsnėmis postorėmis“[2].

Apskritai Čiurlionienės grožinėje kūryboje, kitaip negu kritikoje, „estetizmas“ nešokiruoja nei tradicijų saugotojų, nei naujovių garbintojų. Tų naujovių, žinoma, yra, bet nusveria dėmesys gimtojo krašto kultūros procesams, lietuviškosios visuomenės evoliucijai, drauge su pastanga savaip skverbtis link „žmogaus analizo“. Ši intencija vienijo stiliaus ir žanro požiūriu margą visą jos kūrybą. Prozoje, dramaturgijoje, poemose kryžiuojasi realistinio, satyrinio ir simbolistinio vaizdavimo elementai, kurie taikiai sugyvena.

„Mane domina gyvenimo kontrastai, antitezės, priešingybių susidūrimas, tiesa ir melas, prabanga ir skurdas, gaivalų kova“,— 1956 m., leisdama Raštų tritomį,

[1] *Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 132.

[2] SČR.— V., 1956.— T. 1.— P. 304.

samprotavo rašytoja[3]. Dėmesį šiems momentams, realistinio ir simbolistinio vaizdavimo derinimą rašytoja įrodė „poemose dialogais“ ir „Girioje žaliojoje“ (poemoje M. K. Čiurlioniui). Tai buvo nelyginant grįžimas prie „šaknų“— tų estetinių naujovių, kurias skelbė kritikoje ir į kurias dabar žvelgė kaip į savo pačios iškeltą bei realizuotą „filosofinę problemą“. Tiktai nei mistika, nei paslaptingumais nepiktnaudžiauja. Apysakoje „Šventmarė“ juo labiau: rašytoja realistiškai ir kiek ironiškai „iškelia“ vaikystę, prisimindama ją it medžiagą, tūnojusią ne mistinėje, o daugiau „idiliškoje šviesoje“.

„Norėdama tiesai nenusižengti, nupasakojau visa taip, kaip mažos mergaitės akių objektyve atsispindėjo“,— realistinę apysakos genezę konstatuoja pati rašytoja. Ši charakteristika tinka ir apsakymams bei romanui „Bundanti žemė“. Turint galvoje, kad rašytoja nuo aktualiosios kritikos nutolo III—IV dešimtmetyje, vis dėlto liko ištikima tam meniškumo kriterijui, kurį anksčiau deklaravo: vidinio veiksmo ir raiškos vienovė. Tai rodo, kad tokia buvo jos meninė prigimtis, ne vien angažuoti kritikės manifestai. P. Vaičiūnno pjesę „Sudrumsta ramybė“ peikė už paviršutiniškumą ir akcijos neišraiškingumą (tiesa, gal įžvelgdama konkurentą jauname dramaturge[4]). P. Orintaitei, romano „Paslėpta žaizda“ autorei, 1934 m. rašė: „šį tą pakeisti galima architektūros atžvilgiu“, kad „akcijos netruktų, kaip antrojoj šio romano pusėj“[5].

„Šventmarėje“ akcijos netrūksta. Nuobodžioje klebonijos atmosferoje kunigėlis („aniols iš dangaus“) ir guvi jo patarėja („gal vienuolikos metų mergikė“) Barbutė tam ir yra, kad, patys įkaitinti „melagingos pranašės“ Šventmarės, veiktų it aktyvūs buities ir laiko idėjų permainingo sūkurio dalyviai. Todėl kalbos šeštadienių klausytojai gyrė kūrinį, ne vien autorės aktorinius gabumus — gražų skaitymą, to irgi pasitaikydavo šių šeštadienių is-

---

3 Ten pat.— P. 5.

4 Sudrumsta ramybė // Baras.— 1925.— Nr. 2.— P. 73—77; Tebedrumsčiama ramybė // Baras.— 1925.— Nr. 4.— P. 72—73.

5 S. Čiurlionienės laiškas P. Orintaitei 1934.V.29.— LLTI, f. 51—406.

torijoje. „Rašant man rūpėjo tiesa ir menas",— tikino ir pati autorė.

Apysaka pirmiausia įdomi tematika, idėjiniu turiniu, įtaigiais autentiškais rašytojos išgyvenimais, tarpais komiškais vaikystės dienų paveikslais. Veiksmo vieta ir laikas — XIX a. pabaigos Žemaitija, lietuvių gyvenimas spaudos draudimo sąlygomis, lokalizuotas klebonijoje. Pasirinkta ne atsitiktinai: tai tartum duoklė vaikystės reminiscencijoms, bet kitokioms negu Šatrijos Raganos senąjį dvarą įamžinusi melancholiška prisiminimų nostalgija. Klebonija atsiskleidžia kaip tamsos ir žinių šviesos kryžiavimosi citadelė, kurioje per parapijos kasdienybės komiškas situacijas atsispindi ir visuomeninio bei kultūrinio gyvenimo poslinkiai Lietuvoje[6]. Priminsime, kunigija tuo laiku sudarė lietuvių inteligentijos branduolį (86,4% visų Lietuvoje gyvenusių inteligentų[7]); negausi pasaulietinė inteligentija dar tik formavosi. Čiurlionienė ir atkreipia akis į dalį tų kunigų, kurie tęsė M. Valančiaus tradiciją — kultūriškai prusino liaudį („mes turime statyti, šviesti žmones, stiprinti religiją"), rodydami tautinį sąmoningumą, atliko pasauliečių inteligentų funkcijas, tarytum tiesdami takus į „Altorių šešėly" tipo kūrinių problematiką ir herojų kolizijas, kurios ir čia jau mezgasi. Tik šiuo — XIX a. pabaigos laikotarpiu Petro Karštelės noras slaptoje lietuviškoje spaudoje paskelbti „kokią pasakėlę <...>, kokį atsitikimą" yra dar ne individualistinio kūrybinio, o pirmiausia tautinio kultūrinio (kolektyvinio) apsisprendimo dalis. „Tu klausi, kaip „Šventmarė",— taigi visas dalykas trumpai vadinsis „Anuomet" — trumpai ir kukliai. Bet kad žinotum, kaip plečiasi, t. y. rėmai tie patys — vienas stiliaus vaizdas ki-

---

6 „Šventmarė"— tai „pirmųjų kultūros darbų užuomazgos", atsiminimai <...> mūsų užkampių istorijos faktai",— tikino Čiurlionienė laiške E. Mieželaitį 1956.VI.9 (DČZ archyvas).

7 *Gaigalaitė A.* Katalikų bažnyčios ir lietuvių nacionalinis judėjimas // Ateizmas ir religija Lietuvoje.— V., 1985.— P. 80. „XIX a. pabaigoje etninėje Lietuvoje gyveno apie 900 katalikų kunigų",— patikslina E. Vidmantas knygoje „Katalikų bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje — XX a. pradžioje" (V., 1987.— P. 9).

tą išaukia",— taip santūriai istorinio žanro kūrinį apibūdina pati rašytoja.— „Šventmarė" — tai anuomet"[8]. Vadinasi, kūrinys klostėsi kaip realistiškai objektyvių vaizdų eilė, tikroviškai atkuriantis herojaus ir aplinkos santykius.

* * *

Petras Karštelė mažai analizuoja savo psichologines reakcijas, daugiau planuoja ateitį, džiaugdamasis bažnytinės veiklos ir nacionalinio judėjimo programos sąsajomis, lyg pritardamas Vaižganto skiepytoms katalikybės ir lietuvybės sąjungos idėjoms, kurios apysakoje sklido iš jaunojo Petro bičiulio Sidabro (Vaižganto). Nuo psichologizmo čia pasukta ne į simbolistinį, o į realistinį piešinį, kadangi nuo intelektualios problematikos linkstama į ideologinius susidūrimus, tipiškus XIX a. pabaigos Lietuvai, dar tik ruošusiai dirvą būsimoms meninėms bei intelektualinėms dramoms. Dėmesio centre — idėja, tautinė ir bažnytinė, o ne žmogus — ją dirgliai ir subtiliai transformuojantis: „demokratai, garbės jausmas, rutina, ponai, chamai, aklumas, prigimta tiesa",— tokia Dulių parapiją gaubianti istorinio laiko atmosfera, kurioje blaškosi jaunieji klebonijų entuziastai, patriotai. Čiurlionienei rūpi ne Petro iliuzijų išsipildymo procesas, o jų sąveika su XIX a. antros pusės socialiniu fonu. Apysakoje rodoma, kaip jauno, bažnytinei profesijai atsidavusio idealistio užmojus labiau griauna ne jo psichinė vidaus realybė, o istoriškai kintanti krašto aplinka, revoliucinių bruzdėjimų atgarsiai („revoliucija tiesiog ore kybanti"). Tokia medžiaga tiktų ir istoriosofinei problematikai, tačiau rašytoja realistė jos atsisako. Kunigėlio poelgiai apysakoje pirmiausia yra socialiai motyvuoti, plaukia iš nacionalinio judėjimo kultūrinių užmojų.

Svarbiausia — kunigijos vaidmuo ir klebonijos kasdienybė konkrečioje istorinėje, socialinėje, nacionalinėje terpėje. Tačiau rašytojai rūpi ne religijos ar individualisti-

---

[8] Laiškas D. Čiurlionytei 1937.II.24 — DČZ archyvas.

nio personažo, o bažnyčios, kaip institucijos, veikla, svoris, vaidmuo liaudžiai specifinėmis nacionalinio gyvenimo, kultūros priespaudos ir drauge jau jos budimo sąlygomis. Lygindami lietuviškas realijas su panašaus likimo kaimyniniais kraštais, kūrinio veikėjai, tarkim, apie Lenkiją atsiliepia su geru pavydu: ten patriotai, pasirodo, „nesitenkina pusėtina kultūros darbe laisve". Kaip šiuo požiūriu rutuliosis įvykiai Lietuvoje? „Šventmarės" personažai taip pat gvildena „revoliucijos ir evoliucijos" dilemą, kaip ir pati rašytoja, bandydami rasti tvirtesnį pagrindą bei kultūrinę perspektyvą Lietuvai pereinamuoju laikotarpiu nuo tautos idėjos prie tautinės valstybės pergalės; tik epizodiškai užsimena kunigėlio lūpomis apie dievo idėjos evoliuciją lietuviškosios sąmonės dirvoje: „Dievo kančių vainikas visą pasaulį apglobęs laiko <...>, todėl dar nežūvam"; krikščioniškosios nuostatos ne demonstruojamos,— jos tarytum šviečia iš herojų vidaus.

Taigi „Šventmarė" — pirmiausia apysaka iš lietuvių nacionalinio judėjimo istorijos, nelyginant buitinis epizodas, pasižymintis laukimo nuotaikomis, tačiau be meterlinkiškųjų mirties laukimo motyvų, nes šie taip pat epizodiškai, nors ir prasmingai įsiterpia į bundančią egzistencinę Petro Karštelės savimonę tarp „dangaus džiaugsmų" ir „gilios juodos duobės". Apysaka — nacionalinio judėjimo ir būsimų revoliucinių permainų ilgėjimosi, nerimo bei pakilimo buities nuotrauka, nelyginant lenkų autoriaus J. Kraševskio novelė „Ostapas Bendarčiukas" (1847), užfiksavusi „atokvėpio prieš naują audrą valandą"; „evoliucija", „civilizacija", „revoliucija" taip pat ir Čiurlionienės herojams — kunigėliui ir į jį panašiems — „apvalai sukosi galvoje". Kūrinyje veikia b u n d a n č i o s kultūrinės pajėgos (visų pirma Petras Karštelė). Jos atsiduria sudėtingoje istorinėje sankryžoje: lenkų kultūros tradicijose ir lietuvių nacionalinio judėjimo dirvoje ieško socialinės teisybės bei perspektyvos savo darbams. Tų ieškojimų intensyvumas sudaro kūrinio konflikto kontūrus, kuriais siekiama prisodrinti žmogiškojo apsisprendimo ir kultūrinių istorinių realijų problemiškumą.

* * *

Paradoksas — labiausiai romantinės literatūros išpuoselėtas meninio apibendrinimo būdas, kuriuo sukuriama dramatiškoji ironijos potekstė. Čiurlionienė „Šventmarėje" paradoksą įteisina realistinio „metodo" stiliumi, kaip pasaulėžiūrinio konflikto slinktį, nuspalvindama jį autorinės satyros elementais: „Kunigėlio vargšo galvoj, prastai kalbant, devyni avinai mušas" (P. 131). Tai ryškiausiai ir atsiskleidžia per pagrindinį veikėją — Petrą Karštelę, jo charakterį, elgesį, minčių pasaulį. Atvykęs į klebonija, Petras pilnas gerų ketinimų („visi jie čia tokie geri" — P. 8), susipažįsta su idealizuojamomis būsimo gyvenimo pusėmis. Bet pamažu ryškėja atmosfera, kurią sukuria vidinės intrigos, nacionalinio judėjimo problemos ir bažnytiniai reikalai. Taigi lyg kokia „trejybė": buitis, tauta, bažnyčia. Be to, „miestelis turi du galus — Žydyną ir Davatkyną".

Tvenkiny plaukioja gulbė, žydi lelijos, o klebonijoj vyrauja mintys apie pelną. Tokia priešpriešа suponuoja Dulių miestelio tikrovišką paveikslą (centre — klebonija), teikia pasakojimui judrumo, gyvybiškumo, ironiško žaismingumo. Jį savaip patikslina Čiurlionienė kritikė: „Neišpasakyta nepajudinamai užtvenkto tvenkinio ramybė. Išdykęs vaikiukas sviedė akmenėlį į tvenkinio vidurį,— koks įvykis stovinčiam vandeniui! O štai įšoko didžiulė varlė — vėl ratais eina tvenkinyje nerimas. Varlė nesiliauja šokinėjusi, ir nerimas apima aplinką"[9].

Tą nerimą it išdykusio vaikiuko akmenėlis stovinčiame tvenkinyje sukelia Šventmarė. Ji kūrinyje tampa ir prietarų, ir laisvos, nevaržomos liaudies stichinės galvosenos atstove, opoziciškai nusiteikusi dvilypės aplinkos atžvilgiu. Ja piktinasi ir kunigai, davatkos, Šventmarės „broliai", ir pati liaudis, kuriai ji savo galvojimo būdu atstovauja. Šventmarės galvojimo ir elgesio būdas — tipiškas laikotarpio sudogmatėjusios bažnytinės etikos ir liaudiško primityvumo komplikuotų santykių lydinys. Šventmarė — ir savo pačios psichologinis mediumas, ir ją formavusios aplinkos sociumas. „Šventmarė negali bū-

[9] SČR.— T. 1.— P. 421.

ti išimta iš savo aplinkos, iš tos aplinkos, kuri nors jai ir priešinasi, bet turi savyje tų pačių pradų, kur taip grubiai, kvailai, akiplėšiškai pražydo Marijonoje Platakalėje",— aiškina savo herojės paveikslą kritikė Čiurlionienė[10]. Ironiškosios gyvenimo vaizdų potekstės ilgai nesuvokia Petras Karštelė, nors, tą potekstę pajutusi, apskritai pati bažnyčia piktinasi. O Petras piktinasi Šventmarės išdaigomis ir prasimanymais („begėdė, akiplėša, išnaudotoja"), nes pats kol kas vadovaujasi dogmatiškomis tiesomis. Klebonas, priešingai, jau nekreipia į tai dėmesio nei kaip į prietarus, nei kaip į bažnyčiai kenksmingą Marijono užsiėmimą; anot jo, šiais laikais dvasiškis pirmiausia turi būti taktiškas. Dvi stichijos: kunigėlio pasitikėjimas aplinka, moraliniais stereotipais ir savo misionieriškumu Duliuose bei komizmas — it gyvenimo dinamikos ryškiausia spalva, kuria lydima klebonijos atmosfera bei Petro Karštelės darbai. Jie kelia šypseną, užuojautą: „Kunigėlis — vienu žodžiu", tačiau jis tarpais panašiai kaip ir klebonijos panelė Elžbieta „jautėsi lyg iš vagos išstumta ir visai į pašalį padėta — tokia nereikalinga malka". Bet Čiurlionienė ryškina ne psichologinę savianalizę, o socialinio, moralinio, pasaulėžiūrinio, tai yra netiesiogiai kultūrinio, idėjinio konflikto priežastis. „Tada buvo pats Šventmarės siautėjimas. Tiesiog tai buvo visiems feljetonas,— tik vienas kun. Paškevičius labai rimtai žiūrėjo ir piktinosi, kad kiek savo autoritetu jos nesutramdė"[11]. Mat „negalima tokiai leisti žmones kvailinti". Šventmarė — gudri maištautoja, nors iš pirmo žvilgsnio aplinka turėjo suformuoti lojalią, dievobaimingą avelę — davatką. Išėjo atvirkščiai. Komiškai atvira pašaipa ir užuojauta grįstas liaudies kūrybinis pradas prasimušė nykioje dirvoje it netiesioginis protestas prieš stereotipus. Marijona, kaip priešiškas klebonijos elementas, išdygo toje aplinkoje, kurios stabilumą ilgai stengsis išlaikyti ir Petras Karštelė.

Šis paradoksas įsikūnija ne herojaus viduje, nes Petras ne refleksijos žmogus, jo aktyvumas nėra vidinis. Jo prigimtis — įstatyta į kanonų pasaulį, be fantazijos, kuria

[10] Ten pat.
[11] Ten pat.

gyva Marijona: „Ne tam brangiai kaštuojąs spausdintas žodis, kad apie kvailą, patvirkusią bobą rašytum“,— kurį laiką samprotauja jaunasis kunigėlis. Tačiau rašytojos valia pats Petras įmetamas į paradoksalių išorinių veiksnių ugnį. Toji ugnis herojų apdegina, sukeldama jame pasipriešinimą kaip savirefleksijos, vidinės kovos užuomazgą. „Nenoriu teisti“,— pasakys galiausiai. Profesinis bei moralinis Petro maksimalizmas tolydžio kinta jo paties kultūrinių aspiracijų ir Šventmarės stebukladarystės veikiamas. Šį procesą galima traktuoti kaip dėsningą su charakteringomis laikotarpio ypatybėmis, kurios leido ypač jauniems protams pajusti laikotarpio dvasią ir savo pačių jaunuoliškai žmogiškos sąmonės pokyčius. „Mes jaunoji karta, mūsų giesmė sava“,— skelbia jaunieji, paveikti Maironio poezijos. Petras pajus, ką reiškia jo gyvenamu istoriniu laikotarpiu atstovauti sulenkėjusiai bažnytinei profesijai ir kartu veržtis į visuomeninę tautinę, lietuviškąją kultūrinę veiklą. Tokioje situacijoje sunku išlikti doram ir teisingam, nes oficialiai kultūrinė veikla ir tautinis švietimas nebuvo palaikomi nei bažnytinės lenkiškosios, nei carinės rusiškosios administracijos. Petras nori versti iš rusų bei lenkų kalbų, kad „vaikai galėtų ką skaityti lietuviškai“. Čiurlionienei rūpi kunigų su tautine orientacija padėties dvilypumas. Jie atstovauja sustabarėjusiai institucijai ir kartu nori būti nacionalinės sąmonės žadintojais, tarnauti bundančiai tautai, žinoma, neatsisakydami profesinių priedermių. O tautos nacionalinė sąmonė budo, vienu metu vaduodamasi ir iš moralinės, ir iš dvasinės priespaudos (priešinimasis socialinei skriaudai ir bažnytiniam lenkiškajam dogmatizmui).

Taigi „Šventmarėje“ autorė pateikė romantinio paradokso realistinę modifikaciją. Herojus ne išskirtinė, o vidutinė asmenybė, pataikaujanti visuomenės normoms, pasiduodanti rutinai: „Jis ją (Marijoną — *R. K.*) matė tik vieną kartą, tokią gražią, ramią, nebejauną, <...> šypsojos taip bičiuliškai, <...> balsas žemas, švelnus <...>. Tik staiga kunigėliui lyg yla <...> ji sukinėjosi, jam liepusi dūšelę pataisyti, velnią palengvinti“ (P. 131). Petras kovoja ne su paslaptingomis fatališkomis

prigimties jėgomis, o su konkrečiais socialiniais dirbtinai suproblemintais veiksniais. Tačiau (paradoksas) žadinančiais jo realų protestą — kaip akstiną pasaulėžiūrinei dvikovai ir reflektyviam susimąstymui, tai yra individualybės atsiradimui. Tai todėl, kad niūrioje Dulių aplinkoje kryžiuojasi dviejų vieno medžio šakų — Šventmarės ir kunigėlio — likimai, viena kitą stumiančių bei traukiančių jėgų istorija. Rašytoja sutelkia dėmesį į Šventmarės ir kunigėlio veiksmus ir šių veiksmų pasekmes kunigėlio sąmonei. Dvi konkuruojančios pusės veikia viena kitą: erzina, tačiau bendras to veikimo koeficientas paradoksalaus smūgio jėga rutulioja ir Šventmarės likimą, ir Petro mąstysenos pokyčius. Petras iš pradžių įsitikinęs, kad išpažįsta ne dogmą, o dvasinį, moralinį jos turinį. Dogmą jis siekia sužmoginti, bet nesuvokia, kad kiekvienos dogmos prigimtis, iš esmės kaip ir patys bažnyčios — institucinio tarpininko tarp žmonių ir Dievo — pagrindai, gali ir netapti tarpininku, o likti priešiška laisvai žmogaus kūrybinės, tai yra dieviškosios dvasinės saviraiškos, esmei. Todėl žodžiai „iš savęs" Petrui kyla tik tada, kai, stovėdamas sakykloje, jis netikėtai išvysta saulės pluoštą — gyvybės akstiną, pažadinantį jo smegenis, jo „iš savęs" — subjektyviąsias galias. Psichologinė premisa — „nepaleisk spindulėlio" — tampa individualia, „širdies klyksmo", psichologinės gyvybės kibirkštėle, kurioje glūdi ir visuomeninio efektyvumo prasmė — pasipriešinimas niūriai dogmos tamsai, negyvam „pastatytam" kanoninių tiesų pasauliui, kurį ruošiantis skelbti „mausdavo paširdžiuos ir prakaitu rasojo kakta".

Jaunoji Barbutė tampa realiu Dulių klebonijos spindulėliu. Ji mato Šventmarę buriant kaulais, fantazuojant, kalbant. Tos fantazijos, vaizduotės padariniai lyg dvasios muzika — taip pat tam tikros rūšies spindulėlis („iš savęs"), kurio Šventmarei nereikia specialiai „įsikibti". Jis savaiminis. Tai gyvybės pluoštas, kuris kliudo ir dogmai, ir Petrui, tos dogmos sukaustytam, viskam, kas „iš rašto", bažnytinio pamokslo, o ne subjektyviai kūrybiško iš „savęs".

Kiekvieno paradokso esmė — nulinis taškas, alternatyvų suartinimas, pusiausvyros įminimas. Petras prie jo

priartėja tik apysakos pabaigoje, nors ir anksčiau juto, kad „kažkas lyg slydo jam iš po kojų“. Galutinai tuo įsitikino nuvykęs palaiminti mirštančio senio, kuris iš tiesų jį patį palaimino kaip būsimą nacionalinės kultūros veikėją, patriotą ir žmogų: „senio šypsenėlė nežymi“, kaip ir Šventmarės išorinis mielumas kunigėlio atžvilgiu — tai toji komizmo stichijos versmė, kuri savotiškai universalizuoja buitį, per juoko gaivalingąjį pradą paakina Petrą atsigręžti į save, susimąstyti dėl mechaniškai atliekamų pareigų, ir buityje, ir sieloje seniai virtusių nuo refleksijų atsiribojusiu ritualu. Todėl ilgainiui kūrinyje ima pintis egzistenciniai ir socialiniai motyvai. Žmogus — ne dogma, nors pastaroji ir nori žmogų pasiglemžti išniekindama idealiąją ir žmogaus, ir jo dieviškų darbų prasmę. Tačiau realioji gyvenimo eiga pakrypsta taip, kad dogmą absorbuoja konkrečioji istorinė buitis. Ji veikia stipriau, negu pati dogma pajėgia suimti tikrovėje iškylančius procesus bei išlaikyti juos dogmatiškos, savo esme statiškos baimės būsenoje. Kunigėlis nejučiomis atgauna pusiausvyrą, kurią buvo pažeidęs profesinis asketizmas. Jis pradeda juokauti, groti, jį kilnoja jaunystės džiaugsmo bangos.

Kai kunigėlis su Šventmare kariavo, ši gynėsi, pasitelkdama savo išmonę, liaudišką fantaziją, priešinosi dogmai, kunigėlio ginklui, viskam, kas statiška, sustingę, kas iš knygų, pamokslo. Kas ne „iš savęs“, kaip žmogiškųjų natūralaus buvimo ir psichologinių pagrindų, prie kurių Petras ir nenorėdamas prisiliečia. Pagaliau įvyksta nematomas Šventmarės ir kunigėlio pozicijų suartėjimas — paradoksas veikia kaip tam tikri „dialektikos spąstai“. Pakoreguojamas Petro naivumas, susilpnėja tvirti jo įsitikinimai, įgydami realesnes, tikrovei adekvatesnes, subjektyvesnes ir drauge sudėtingesnes dimensijas. Žinoma, taip lengvai Petras realybės žaismei nepasiduoda. Po klebonijos moterų suorganizuoto pokylio, kai buvo „linksmumo ir erzelio pagautas“ (P. 67) kaip realybės apžavų, jis dar tęsia kovą su aplinka (tamsa), nesuvokdamas, kad jau kariauja tarsi pats su ankstesniu savimi. Per egzistencinės nuojautos balsą, o dabar — stichinių ir istorinių veiksnių akivaizdoje (po žandarų atliktos kra-

tos) — paradoksas Petro galvoje įgyja socialinių jėgų krūvį, tampa jo sąmoningumo bei apsisprendimo, požiūrio į Šventmarę pasikeitimo pretekstu.

Priešiškumas Šventmarei atslūgsta, kai Petras susiduria su liaudies tamsumu ir net žiaurumu šiai moteriai. O juk pats dėl to nemažai kaltas. Jis inspiravo priešiškumą, kurį dabar tamsūs Dulių parapijos žmonės ima įgyvendinti žemaitiškos inkvizicijos metodais. Petras suvokia, kad išorinis pamaldumas, davatkiškas šventumas, virtęs dogma, gali pažadinti žiaurią, šiurkščią prigimties pusę. Petras tikėjo, kad savo energiją eikvoja tik šviesai, kultūrai, o iš tiesų leido prasiveržti primityviam smurtui. Todėl kai lenkuojantis klebonas liepia iškeikti Šventmarę („Kijami dać"), Petras kategoriškai atsisako. Apysakos pabaigoje kunigėlio atsivertimas įtikina: priešiški tikslai paradoksaliai suartėja: „Ak, Marijona,— sako kunigėlis,— ir tu nubausta, ir mes visi". Dabar Petras statys paminklą Šventmarei, vadinasi, švies, mokys liaudį, neapsiribodamas vien bažnyčios autoriteto gynimu.

Paradoksalią kūrinio realybę sukuria Petro sąmonės ir būdo lūžis. Pradžioje jaunasis kunigėlis — kategoriškas profesinis maksimalistas, vėliau — visiems atlaidus. Iš pradžių energingai kariauja su Šventmarės prietarais, pabaigoje — pasiryžęs jai statyti „paminklą". Nors būtent pradžioje jis didesnis, tiksliau demonstratyvesnis bažnyčios tarnas, tačiau pabaigoje iš vidaus suvokia krikščioniškos meilės ir atlaidumo idėjos prasmę. Klebonija iš pradžių — aktyvi Šventmarės teisėja ir smerkėja,— vėliau it atsiminusi savo krikščionišką misiją, gelbsti šią vienišą, bet užsispyrusią moterį nuo įtūžūsių, dogmos tamsai atsidavusių nuolankiųjų tarnų.

Konkreti istorinė realybė kūrinio herojų verčia perkainoti vertybes, kurios tik tariamai buvo iki šiol aiškios, o iš tiesų — nepažintos. Per individualų Petro likimą ryškiai atsiskleidžia socialinis politinis laikotarpio turinys, individualiojo bei tautinio sąmonėjimo bruožai, dabar patenkantys į ramią krikščioniškos gyvensenos nuostatų erdvę.

Paradokso poetika „Šventmarėje" figūruoja kaip charakterio socialinio apsisprendimo, pasaulėžiūrinio kryp-

tingumo bei kompozicinio atskleidimo priemonė. Paradoksas tampa ir menine ir socialine bei pasaulėžiūrine kategorija. Drauge paradoksas „Šventmarėje“ pasireiškia kaip realistinio apibendrinimo technika, susijusi su objektyviu pasakojimu, realistinio metodo ir stiliaus vienove. Čiurlionienei rūpi ne žmogaus psichikos judrioji slinkstis, per kurią būtų ieškoma sąsajų su kosmogonine visatos dieviškumo paslaptimi, kaip tai darė I. Šeinius savo „Kuprelyje“ (1913). Nerūpi jai istoriosofinė revoliucinių bruzdėjimų santykio su bažnyčia, kaip dvasinės kultūros monopoliu, problematika, aktualizuota J. Lindės-Dobilo „Blūde“ (1912). Neužkliudo Čiurlionienė savo „Šventmarėje“ „žemiškų sparnų“ ir „Dievo balso“ alternatyvos, kurią su simbolistiniu patosu pirmaisiais XX a. dešimtmečiais diegė poetas M. Gustaitis. Čiurlionienei rūpi ne vidinis intelekto maištas prieš bažnytinės profesijos regulas, tapęs V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly“ pasakojimo raiškos ir intelektualinio stiliaus vienove. „Šventmarės“ autorei svarbus nacionalinio judėjimo realijų poveikis herojaus pasaulėžiūrai, tam tikru atžvilgiu istoriniam personažui[12]. Todėl kūrinys ir parašytas objektyviąja pasakojimo maniera, trečiuoju asmeniu. Autorės požiūris ryškėja iš kritinio jos santykio su Dulių parapijoje ir klebonijoje vykstančia „audra stiklinėje“. Todėl vietoj religinės transcendencijos — humoristinio gaivalo sluoksnis. Kritinį požiūrį paįvairina simpatijos kunigėlio asmenybei (prototipas mat buvo „krikštolinės dvasios žmogus“). Ne satyra, o šypsenėlė su užuojauta vyrauja pasakojimo intonacijose. Sukuriama istorija apie kunigėlį, kuris šviečia liaudį, bet tos liaudies būties, istorinės situacijos yra taip veikiamas, kad tampa liaudies, kaip nacionalinės bendrijos, jos istoriškai judrios būties dalimi. Save tapatinęs tik su bažnyčia, Petras ilgainiui sutampa su liaudimi, tauta, kaip pabu-

---

[12] Juk kalbama apie tą patį „dar jauną kunigužį“, kuris, kupinas „neišsibaigiančios energijos“, buvo „įsikūnijusi litvomanija“. Dirbo Kuliuose prieš Vaižgantą, tad šis jam mirus (1872—1899) rašė nekrologą „Tėvynės sarge“: „27 metų mirė Juozapas Paškevičius“ (*Vaižganto* Raštai.— [T.] 14.— P. 205—206).

dusia istorine realybe, išjudinusia ir žmogaus, ir bažnyčios pamatus. (Dėl jų prasmės lietuviškoje aplinkoje ne veltui ginčijosi pasaulietinis V. Kudirkos „Varpas“ su katalikiškuoju jaunojo Vaižganto „Tėvynės sargu“.) Kas ir galėjo sutaikyti šį „netaikumą“?

Klebono augintinė Barbutė savo teisybės jutimu bei ryžtu taip pat „primena“ kunigėlį. Ji lyg antrininkė, moralinio idealizmo partnerė. Bet „patarėjas — Barbutė“ — jau nauja jėga, tęsianti tą darbą, kuriam jaunąjį kunigėlį palaimino mirštantis senis. Abiejų jaunųjų veikėjų brendimas vyksta paraleliai. Barbutė perspektyvą mato moksle, čia ji tęs švietėjiškąją kultūrinę veiklą. Dialogas su seniu — stichinės išminties epizodas, lemtingai paveikia kunigėlio sąmonę. Šventmarės išdaigos ir nacionalinio judėjimo pradmenys — tai istoriškai liaudies gelmėse subrendę veiksniai, o Barbutės objektas — mokslas arba naujųjų, istoriškai perspektyvių laikų idealas, turintis išlyginti Šventmarės išdaigų ir kunigėlio kovos neatitikimus.

Apysakoje dar nematyti žmogaus individualistinės prigimties, jos dar neturi nei Petras, nei ta kultūrinė aplinka, kuriai atstovauja kunigėlis. Visuomeniniame judėjime tik bręsta savasis „aš“ — „pamatinė mintis“, akcentuota Čiurlionienės kritikoje. Apysaka atspindi ne tik nacionalinio judėjimo tarpsnį, pasižymėjusį liberalizmu, kuris iškėlė kultūrinę tautiškumo programą. „Šventmarės“ autorei rūpi, kaip šiomis aplinkybėmis tarp „pirmeiviškumų“ ir „atžagareiviškumų“ formavosi Petro Karštelės tipo šviesuoliai patriotai, pakerėję jaunos mergaitės Barbutės „mokslu degančią širdį“.

Tokia buvo jaunų liberaliųjų inteligentų ir rašytojos nuomonė apie laikotarpį po baudžiavos panaikinimo (1861) prieš spaudos atgavimą (1904) ir prieš revoliucinių sąjūdžių (1905—1907) prasiveržimus. Šiuo savo kūriniu rašytoja įrodė ir kitka: sukūrė kažką daugiau nei „anuomet“, kaip buvo ketinusi, ne grynai memuarinį, o realistinį veikalą. „Šventmare“ ji įrodė realistinę savo prigimtį, kurios brandos amžiuje nesistengė pritempti prie „ilgėjimos“ poetikos ar modernių laikotarpio -izmų.

Čia nusvėrė pats objektas, reikalavęs realistinio įprasminimo.

Be to, „Šventmarė“ atitiko ketvirtojo dešimtmečio estetinės minties poslinkius, kai kritika svarstė „kraštutinio realizmo“, „tikrovinės prozos“ santykį su XX amžiaus moderniosios beletristikos patyrimu, „žmogaus be savybių“ populiarumu. „Tikrovės vaizdavimas mūsų literatūroje dabar ne tik nėra nusilpęs, bet, atvirkščiai, jis dar užėmęs kraštutinę savo poziciją, kuri vadinas kritiniu realizmu“,— rašė 1938 m. „Dienovidžio“ apžvalgininkas, turėdamas galvoje V. Mykolaičio-Putino, J. Grušo, Jono Marcinkevičiaus, P. Cvirkos kūrybą[13]. Šios tendencijos veikė ir Čiurlionienę. Tik ji, kitaip negu šie autoriai, analizuojantys tarpukario Lietuvos dabartį (ją atskleidė dramaturgijoje), prozoje pasinėrė į praeitį, kurią pamatė ir su nostalgija, ir su ironijos doze.

Taigi kūrinio realistinė esmė, problematika Čiurlionienė neiškreipė XIX a. antrosios pusės Lietuvos mažo miestelio gyvenimo, „kultūrinių“ klebonijos funkcijų. „Pasiryžimas negęsta kaip nors išsikast iš savo menkystės, ženklą žmogaus palikti. Ar ta knyga bus tas ženklas — gal?“ — autorė baiminosi ir kartu tikėjosi kūrybinės sėkmės[14]. Iš esmės realistiškai rašytoja stengėsi atskleisti jaunosios XIX a. lietuvių pasaulietinės inteligentijos, einančios mokslo keliu, nuotaikas ir romane „Bundanti žemė“.

TARP „MINTIES DARBO“ IR DIDAKTINĖS IDILIJOS

Romane „Bundanti žemė“, kaip ir „Šventmarėje“, sutelkiamas dėmesys į mūsų literatūroje mažai liestą 1864—1904 m. laikotarpį, kai lietuvių literatūra ir menas oficialiosios slavofilų politikos apsuptyje neturėjo galimybės

---

[13] *Anglickis S.* Tarp dviejų mūsų literatūros polių // Dienovidis.— 1938.— Nr. 10.— P. 434.

[14] Laiškas dukrai 1937.V.2 — DŽZ archyvas. Kritika į „Šventmarę“ žvelgė santūriai, tik kaip į romaną „iš kunigų, religingų moterų gyvenimo“ (Stp. Vykintas), gal dėl to, kad konfesinė spauda nepajėgė susitaikyti su ironiškuoju Čiurlionienės klebonijos vaizdavimu.

plėtotis[1]. „Nuoga dar žemė motinėlė",— sako ir Čiurlionienės romano veikėjai, nors jų veidai „šviečia susikaupimu" ir „turi teisingumo pajautimą"[2]. Kūrinio centre — jauni lietuvių entuziastai, jau pasaulietinės inteligentijos atstovai. Čiurlionienei rūpi jaunimo reagavimas į istorinę-politinę XIX a. antros pusės realybę, ieškojimas išeities, suvokiant ją kaip ryžtą „dirbti Lietuvos labui, jos ateičiai", anot vieno I. Šeiniaus apysakos „Bangos siaučia" (1914) herojaus. Čiurlionienės romano personažų veikla tuo tarpu būsimam XX a. pradžios nacionaliniam judėjimui, atskleistam I. Šeiniaus kūrinyje, lyg preliudija — šūkis: „dar reikia sukilti darbu, dvasia". Romane iš tiesų „vaizduojamas lietuvių inteligentijos, nacionalinės jos savimonės ir iš dalies tautinės kultūros formavimasis",— sako J. Misevičius[3].

Tie pasiryžėliai — tai Šiaulių gimnazijos moksleiviai, vėliau Maskvos, Peterburgo universitetų lietuviai studentai. Vaizduojami ir jų ryšiai su maištaujančia Rusijos jaunuomene, draugijomis.

Šį romaną Čiurlionienė pradėjo rašyti apie 1913 m. ir rašė su pertraukomis ne vieną dešimtmetį. Ilgame kūrybos procese daug kas keitėsi: ne tik veikėjų vardai, charakteriai, bet ir kūrinio problematika, net žanras.

Romanas turi istorinės prozos bruožų, tačiau nėra grynai istorinis. Herojų dvasinės kolizijos kūriniui suteikia psichologinio romano ypatybių, bet draminė spyruoklė nėra stipri. „Kūrinio veiksmas ramiai teka visuomeninėmis buitinėmis aplinkybėmis" (J. Misevičius) kaip ir „Šventmarėje"[4]. Kaip tada su „intelektualinėmis spėkomis", tautos evoliucijos refleksijomis, kuriose paskendę kūrinio veikėjai ir kurioms užsiangažavusi pati autorė. Kaip šie turinio idėjų dėmenys kuria meninę konstrukciją? Rašytoja sumaniai derina pasakojimą apie dvasinį „minties darbą" su revoliucinių nuotaikų pasireiškimais carinėje Rusijoje, parodydama, kaip visa tai veikė ir nacionalinius pakraščius. Taigi romanas, lyginant jį su J. Lindės-Do-

---

[1] *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos istorija.— V., 1990.— P. 251.
[2] SČR.— T. 3.— P.
[3] Nebaigtas romanas // Ten pat.— P. 5.
[4] Ten pat.

bilo „Blūdu“, liečia ankstesnį laikotarpį ir yra labiau publicistiškas. Personažų psichologiniai išgyvenimai čia paprastesni negu „Blūde“, nes rašytojos akiratyje — kultūriniai istorinės epochos vaizdai.

Romanas prasideda donelaitišku pavasario atbudimu („alsavo žemė aitriais atodūsiais“), kol gamtos byla, apėmusi „gyvulį, daiktą, žmogų“, lyg prisikėlimo ritualas pereina į vaižgantiškus kovos dėl kultūros epizodus. Čia kaip ir „Pragiedrulių“ „Įžangos vaizde“ po žiemos taip pat „ūmus Pavasario polaidis“. Žmonės lyg bitės „tamsiais rainais kūneliais nėrė į erdvę“, o iš tiesų — daugiasluoksnę istorinę socialinę XIX amžiaus antrosios pusės realybę, kurioje besimezgančios kultūrinės savimonės daigai raginte ragino: „atsibusk, žmogau!“. Toks šūkis romane iškyla kaip visuomeninio kultūrinio proceso rezultatas, paakintas Vakarų Europos individo dvasinių ieškojimų, kurie Rusijos imperijos tautoms, ypač Lietuvai, reiškė ir nacionalinio išsivadavimo socialinį kultūrinį turinį: „atsibusk, žmogau, atsibusk, pakelk akis savo“. Palyginkime: „Žiūrėkite, apsidairykite, nebesnauskite“,— Vaižganto „Pragiedrulių“ leitmotyvas arba „Puikios dienos prasidėjo! Burtininkas pavasaris nesigaili burtų ir kaip iš maišo pila vis naujas ir naujas gražybes ant žemės, ką tik prabudusias iš ilgo žieminio miego“ (Šatrijos Raganos „Dėl ko tavęs čia nėra?“). Čiurlionienei daugiau rūpėjo ne politinė kova („griauti monarchinį Rusijos režimą“, socialdemokrato S. Kairio žodžiais), bet ir ne psichoanalitinė herojų išgyvenimų refleksija; kultūrinė savišvieta intelektualiai bręstantiems jauniesiems romano veikėjams natūraliai susilieja su „režimo kritika“, ateinančia iš „Markso ir jo pasekėjų mokslo“. Revoliucingai nusiteikęs rusų jaunimas sekė socialdemokratijos revoliucinę mintį, ypač tie, kurie atstovavo narodovolcams, skubėjo šias idėjas generuoti Rusijoje. Atgimimo azartą rašytoja sutelkia jauno vaikinuko, „mėlynakio, ilgais banguojančiais plaukais“ Stepono Vaidylos ir jo bičiulio Jurgio Lizdinio paveiksluose, kuriais išreiškia laikotarpio socialinius, dvasinius, o svarbiausia — nacionalinius prieštaravimus.

Baudžiava jau panaikinta, tačiau jaunuolių sąmonėje

gyvas 1863 metų sukilimas, palietęs jų artimuosius[5]. Jaunuoliai jį suvokia skirtingai: Jurgis — iš valstietiškos, „ponaičiukas" Stepas — iš bajoriškos pozicijos. Jų pažiūros atspindi lietuviškos visuomenės ideologinį susisluoksniavimą.

Jaunuolių kultūrinio sąmonėjimo procesas vyksta ir lenkų kalbos, kaip bajoriškos kultūros tradicijos, ir oficialių caro valdžios reikalavimų terpėje, tai Steponas su Jurgiu taip pat supranta nevienodai. Tiesa, čia, lietuviškoje dirvoje, dar nėra tos griežtos aristokratizmo ir prastuomenės takoskyros, kokia buvo Lenkijoje ar Rusijoje. Aristokratinės tradicijos lietuviškasis modelis dar tik formuojasi kaip bajorų ir liaudies (tautos) atstovų tarpsluoksnis. Jis įgyja specifinių bundančios žemės ir jos augintinių spalvų. Laikotarpio tendencijos konkretizuojasi jaunųjų protuose kaip pasaulietiškumo ir bažnytinių problemų sandūra, kuri Lietuvai buvo labiau charakteringa nei aristokratizmo ir mužikiškumo poliai. Jurgis Lizdinis nenori būti kunigu, tuo XIX a. pabaigos sveiko proto idealu, lietuviui kaimiečiui užtikrinusiam garbę ir pinigus (be abejo, tais atvejais, kai nerūpėjo sulenkėjusios bažnyčios atsivertimas ir jos santykis su socialdemokratiniu bei tautiniu judėjimu). Galima prisiminti Dobilo „Blūdą", kurio herojus Bajoriūnas nori sūnų matyti „geru ūkininku", „o labiausiai, žinoma, kunigu". Trauka prie žemės dominavo lietuvio kaimiečio psichologinėje sanklodoje, bet išėjimą „į žmones" ir „į kultūrą" jis regėjo tik per kunigystę. Čiurlionienė žemės motyvą daro kultūrinio tautinio atbudimo simboliu, jį suidealina, greta kurio kunigavimas jau neatrodo vienintelė dirva kultūrai ir asmenybės „pasaulietinei" prigimčiai reikštis. Rašytoja nekelia objektyvių individualizmo bei liberalizmo susidūrimo su bažnyčia priežasčių, kurių istorinį sąlygotumą atskleidė „Šventmarėje", o daugiau pabrėžia išankstinį savo herojaus Jurgio nusiteikimą siekti pasaulietinio išsilavinimo, mokslo. Religinės ar pasaulietinės aspiracijos — tai populiariausia alter-

[5] 1863 m. sukilimo represijos iš tiesų daugiausia palietė privilegijuotų luomų atstovus, o valstiečiams buvo daromos netgi nuolaidos. Be to, rašytoja, jau mokydamasi Sidoriškyje girdėjo apie 1863 m. sukilimą iš autentiškų jų dalyvių lūpų (Ten pat.— P. 237).

natyva, kilusi ne vienam XIX a. antrosios pusės lietuviui jaunuoliui, siekusiam mokslo (prisiminkime J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, J. Biliūno, netgi A. Vienuolio ir kitų biografijas). Kunigas arba daktaras? Jais dažniausiai ir tapdavo gabesni vaikinai.

Tautinio atbudimo vaizdai Čiurlionienės romane — tai būsimos Lietuvos vizija, paįvairinama netolimos istorinės praeities atsiminimais. Visa tai perleidžiama per jaunuolių bręstančią sąmonę ir sudaro kūrinio struktūros pagrindą. Atbudimas — ateities vilčių garantija ir dabarties refleksija. Prisimenama Valančiaus blaivybės akcija, kurią stengėsi sužlugdyti tie, kam rūpėjo ne krašto dvasinė sveikata, o asmeninė kišenė — dėl Valančiaus veiklos mažėjąs pelnas. Šiek tiek panaši situacija romane susidaro Lizdinio šeimoje. Pamotė žūt būt trokšta išleisti Jurgį į kunigus, nes pasaulietiniai mokslai, jos manymu, nuves į bedievystę, o svarbiausia — šeima gali netekti žemės, kadangi žemė priklausanti Jurgiui (jo motinos palikimas). Taigi kunigo profesija traktuojama kaip pasipelnymo šaltinis, stabdys mokslui plisti kaime. Tas stabdys buvo ypač nepageidaujamas, kai pradėjo kilti trečiasis luomas — ūkininkai: „To laiko demokratiškumo banga buvo gerokai paveikusi dvarų jaunimą, kuris sukilimų metu turėjo progą suartėti su valstiečiais ir juos paveikti, su naujomis idėjomis supažindinti. O kai, kultūrai pakilus, atsirado daugiau šviesuolių, kilusių iš kaimų, įtaka liaudžiai padidėjo“[6]. Čiurlionienės tikslas atskleisti šio proceso sudėtingumą Lietuvoje. XIX a. antrosios pusės Lietuvos sodžiuje, kaip rodo Jurgio Lizdinio atvejis, stiprėjantys kapitalistinės sanklodos momentai kirtosi su dvasiniais akiračiais ir mokslo vaidmens supratimu. Čiurlionienė šiam klausimui atidi visoje savo kūryboje. Rašytojos uždavinys romane — parodyti pastangas ir kelius tų, kurie išėjo iš trečiojo luomo ir nusprendė tapti „apšviestais žmonėmis“, tegu ir „mužiksūniais“ (M. Biržiška). Kartu ji norėjo parodyti, kad apšvietos siekia skirtingų luomų — šiuo atveju bajorų ir valstiečių — atžalos,

---

[6] *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos istorija.— P. 255.

savo inteligentiškumą panaudodami lietuvių nacionaliniam judėjimui[7].

Čiurlionienės kūrinyje tokie XIX a. „atstovai" priešinasi sumaterialėjimui kaip pragaištingiausiai dvasios rykštei. Veikiami sekuliarizacijos, jie stichiškai paklūsta revoliucinėms nuotaikoms bei gamtamokslinio materializmo teorijai, ne visada suvokdami jų esmės („Svarbiausia ugdyti savyje kritikos dvasią, šalin prietarai, vadovautis tik protu, ir, kas realiai nenaudinga žmogui, mesti į šalį").

Jurgis Lizdinis — vienas „kairiųjų", kurie „pačiupinėję dinamito", rinksis impulsyvaus maištininko dalią. Tokių maištininkų to meto Lietuvoje buvo nemaža: studentai, ypač iš Petrapilio, iš tiesų grįždavo revoliucingai, cicilikiškai nusiteikę (jų paveikslai turėjo būti atskleisti antroje romano dalyje).

„Dinamito" pačiupinėjęs ir Steponas, nors jis daugiau refleksijos žmogus, jam imponuoja „minties darbas", „minties gyvenimas". Steponas nepuola į kraštutinumą — „nudėti carą", bet nėra abejingas praktiniam veikimui. Stebėdamas „paskutines carizmo konvulsijas", jis gilinasi į Europos socialinės minties raidą, Rusijos įvykių istoriją. Jo galvoje Makedonietis, Kosciuška, Žana d'Ark, Pliaterytė, Pisarevas, „Minties darbas" susilieja su plintančio gamtamokslinio pozityvizmo teorijomis, atakuojančiomis jo smegenis evoliucijos ir socializmo terminais, Furjė ir Darvino vardais. Tai iš tiesų tas margas pažinimo konglomeratas, su kuriuo susidūrė XIX a. jaunas inteligentas pasaulietis. Čiurlionienė romano paraštėse dar yra pasižymėjusi: „Perskaityti Marksą, Darviną".

---

[7] Ar teigiamas Vaidylos motinos paveikslas nebus paimtas iš Sidoriškio ponios Buterlevičienės, kuri „nepeikė inteligentų", jeigu šie „rūpinosi liaudim" (SČR.— T. 3.— P. 257). Antras momentas tas, kad romane veikia ir nutautėję žemaičių bajorai. Rašytoja laikosi istoriškos tiesos: „Lietuviškai grynesnė Suvalkija beveik nežinojo besimokančio jaunimo atlietuvėjimo proceso. Tuo tarpu Šiaulių gimnazijai tas procesas buvo itin būdingas" (*Kairys S.* Lietuva budo.— New York, 1957.— P. 99). Šiuo požiūriu romano prototipais galėtų būti ir kiekvienas XIX a. II pusės į lietuvybę atvirtęs jaunuolis: broliai M. ir V. Biržiškos, S. Šalkauskis, V. Čepinskis, K. Šakenis ir kiti Lietuvos Respublikos politikos, mokslo, kultūros veikėjai — „litvinų" „antroji karta". Jų biografijomis rašytoja rėmėsi.

Rašytoja Stepono nesuartina su individualistinėmis neoromantinio judėjimo apraiškomis, kurias propagavo savo kritikoje ir kurios XIX a. II pusėje buvo Europos intelektualinės savimonės centre. Vis dėlto į Stepono akiratį šalia pozityvistinės galvosenos — to, „kas realiai naudinga", patenka ir tai, ką jis vadina „sfera nereali". Tai — ne atsitiktinis reiškinys[8]. „Bundančios žemės" herojai laisvės idėją traktuoja be jokio viršrealybinio individualizmo[9]. Su jaunatvišku užsidegimu laisvę „vieną visiems" jie taiko socialinio bei nacionalinio išsivadavimo tikslams, apėmusiems ne tik Lietuvą, bet ir Uralą, Kaukazą, Suomiją. Romano socialinis ir tautinis atgimimo motyvas — „lietuvybė ne žaidimas" — supinamas su pozityvistine programa „mokslas ir tauta", tai rašytoja akcentavo ir kituose savo kūriniuose. Taip išplečiami romano geografiniai bei tematiniai akiračiai, nes į juos epizodiškai patenka ir lenkų bei rusų tautybės veikėjų. „Atsibusk, žmogau" leitmo-

---

[8] S. Kairys prisimena, jog to laiko gimnazistai iš tiesų skaitydavo skirtingų pasaulėžiūrinių orientacijų spaudą, pvz., „Mir božyj", „Russkoje bogatstvo", politinės ekonomijos, marksistinės krypties, taip pat narodninkų veikalus. Galėtume pridurti, jog Lenkijoje tuo metu irgi buvo populiarūs Kontas, Darvinas, Tenas, Spenseris.

„Kas tie socialistai?" — klausdavo studentai savęs. Mat tada studentų tarpe ypač išpopuliarėjo Bogdanovo veikalas „Kratkij kurs ekonomičeskoj nauki". Jame Bogdanovas dėstė politinę ekonomiją, „pasekdamas Karolio Markso ekonominę doktriną ir visuomenės evoliucijos aiškinimo metodus" (*Kairys S.* Lietuva budo.— P. 117). Žinoma, Čiurlionienė paminėjo „ekonomizmą" tik kaip socialdemokratinio judėjimo realiją, kuri jai rūpėjo mažiau negu tautinis lietuviškasis sąjūdis. Su juo ji siejo revoliucinio „dinamito" nuotaikas, o ne su politine ekonomine strategija, kurią energingai diegė Lietuvoje, tarkim, liberalieji „Varpo" autoriai.

[9] Epizodiškai Čiurlionienė tai paliečia kaip istorinę intelektualinę dimensiją, matyt, nebe lenkų (pvz., J. Kraševskio ir kitų) literatūrinės įtakos: palyginkime —„sielos akimis žmogus aprėpia kur kas plačiau negu kūnu" (J. Kraševskis). Ar ne ši įtaka „Bundančios žemės" romano autorinį pasakojimą daro vietomis sentimentaliai idilišką. Rašytoja nebuvo linkusi vadovautis pozityvistiniu racionalizmu, jo veikiama plėtoti realistinį vaizdavimą, kaip kad darė lenkų ir rusų kai kurie autoriai. Sakysim, lenkų pozityvistų kūrybą apie XIX a. pabaigą jau ėmė atakuoti modernios pasakojimo tendencijos. Pozityvistinių, sentimentalistinių, tautinių, revoliucinių idėjų margumas, idiliškos nuotaikos Čiurlionienės romane įgyja ir stilistinio konglomerato.

tyvas veikia jaunąjį Steponą ir jį supantį idėjų pasaulį, kurį rašytoja sulydo su intymiąja problematika (meilė Glafyrai), rusų bei lenkų inteligentų pažiūromis į nacionalinius klausimus. Šie suteikia kūriniui internacionalinio skambesio. Autorė stengiasi kuo autentiškiau atspindėti įvairiapusišką XIX a. pabaigos atgimimo patosą... „kad tu žinotum, kokį smarkų romaną Steponas turėjo Maskvoje su viena ruse,— vos išgelbėjau",— juokavo laiške dukrai rašytoja. Čia kalbama apie Glafyrą, sukriošusio caro valdininko žmoną, kuri ir auka, ir bundančios žemės nuotaikų daigas, besistiebiąs į prasmingesnį gyvenimą, pasiryžusi, kaip ir Stepono tėviškėnai, nerti lyg į ugnį.

Bet Čiurlionienė Vaidylos istoriją pasuka taip, kad jis nepakartotų rašytojo V. Pietario klaidos (pastarasis vedė rusę, o J. Basanavičius ir kiti maskviškiai studentai šiuo požiūriu pasižadėjo tautystės neišduoti). Stepono meilės, tautinio sąmoningumo, revoliucinių nuotaikų ir intelektualinio augimo momentai subordinuojami konkrečiai kultūrinei veiklai — „reikia dirbti", tai rašytojai reiškė visų pirma švietėjišką idealą — tautinės pareigos sulydymą su moraline pareiga. Pavyzdžiui, Glafyra išreiškia rusiško moteriškumo idėją, nors galėjo Steponas būti suvestas ir su narodninkų veikėja, jų ne viena dalyvavo šiame judėjime. Bet tokios moterys Čiurlionienei neimponavo. Iš romano moterų būrio autorė išskiria Jolantą, Stepono seserį, pasiryžusią tarnauti kultūrinei, o ne revoliucinei Lietuvos vizijai. Tai žingsnis į priekį vaizduojant moters visuomeniškumą (palyginkime V. Pietario „Keidošių Onutę" su „Bundančios žemės" Jolanta). Čiurlionienei čia, kaip ir kituose kūriniuose, atsidavimas tėvynei — moralinis aktas. S. Kairys prisimena: „Geresnio Lietuvos pažinimo stigome, bet mums pagalbon ėjo moraliniai impulsai"[10]. Jiems tad rašytoja Čiurlionienė ir paklūsta.

Kaip ir visoje Čiurlionienės kūryboje, romano veikėjų individualius planus koreguoja tautos uždaviniai; veikėjai ilgainiui įjungiami į platesnio geografinio regiono problemas, kultūrinį darbą lydi socialinis judėjimas. Susipynusios romano siužetinės linijos išryškina herojaus formavimosi, „minties darbo" lūžius, kurie, kaip ir „atsi-

---

[10] *Kairys S.* Lietuva budo.— P. 171.

busk, žmogau“ programos aspektai, išplaukia daugiau ne iš individo siekių, o iš istoriškai susiklosčiusių aplinkybių, tautos kultūrinės situacijos ir individą formuojančio intelektualinio klimato. Tai atsispindi ir šio romano žanre: turime savotišką moralinės kronikos pavyzdį, kuris, nors sukurtas XX a. III—IV dešimtmetyje, iš esmės įsiterpia į XIX a. rusų ir lenkų prozos kontekstą. Taigi „Bundanti žemė“ — specifinis mūsų nacionalinės kultūros faktas. Jis atspindi ne tiek individualaus likimo, kiek nacionalinio gyvenimo aplinkybių sąlygotą žmogaus sąmonės raidą, kuri būdinga ir auklėjamajam romanui. Tik, sakykim, šio žanro Tomo Mano romane „Užburtas kalnas“ (1921) Hansas Kastorpas, intelektualumu nepasižymėjęs personažas, saviauklos keliu tampa išsilavinusiu europiečiu, moksliškai svarsto pasąmoningojo labirinto klausimus, o Stepono Vaidylos „minties darbo“ evoliucijoje toks intelektualumas dar nėra ir negali būti varomoji charakterio dominantė (kaip ir apysakoje „Šventmarė“ Petro Karštelės evoliucija). Literatūrinė savimonė to dar neleidžia. Pirmiausia lenkuojantis Steponas turi tapti pareigingu lietuvių kultūrininku, reikalingu gyvenamajam laikotarpiui. Stepono vidiniai prieštaravimai dar nėra psichikos „imanentinės disharmonijos“ rezultatas, nors tuo jau pasižymėjo „Blūdo“ Bajoriūnas ir „Kuprelio“ Olesis. Į savarankišką „minties darbo“ praktinę poziciją jie klostosi socialinių negalavimų ir etnokultūrinių realijų fone, kaip ir S. Žeromskio prozoje, kur lenkų XIX a. nacionalinio judėjimo problematika perteikiama per tokį herojų individualų patyrimą, kuris ilgainiui suformuoja pirmiausia patriotinę jų sąmonę[11]. Čiurlionienė savo „atstovams“ dar suteikia nusižiūrėtą į lenkų prozą geradarystės bruožą. Ar netinka Čiurlionienės personažams A. Radzevičiaus pateikta Vaižganto herojų charakteristika: „Kūrinio herojai dar nėra charakteriai tikrąja — psichologine ir menine prasme: dvasinėmis savybėmis jie vienodi, tesiskiria jų išorė, išvaizda, temperamentas. Individualizacija dar nepaliečia gilesnių veikėjų sielos klodų, dar

[11] Žr. pl. *Martuszewska A.* Poetyka polskiej powieści dojrzalego realizmu. (1876—1895).— Warszawa, 1977.

nėra jų asmenybių diferenciacijos"[12]. Tiesa, „Bundančios žemės" herojai diferencijuojami patriotiniu požiūriu, bet ne psichologiškai. Jie neturi nei individualistinės auros, nei intelektualinio savitumo. Todėl romano konfliktas ne dramatinis, o ideologinis, kultūrinis kaip ir „Šventmarėje" ar, pavyzdžiui, Maironio „Jaunojoje Lietuvoje". Tačiau dėl to herojai tampa nauji ir Čiurlionienės kūryboje, ir lietuviškoje epikoje. Jeigu toks romanas būtų parašytas XIX a., galėtume teigti, jog jis paruošė dirvą I. Šeiniaus, J. Lindės-Dobilo, V. Mykolaičio-Putino prozai. Vyrauja ne buitinis pasakotojos požiūris, o personažų pasaulėžiūrų išpažinimas.

Tačiau „Bundančios žemės" Steponas Vaidyla tarytum ištiesia ranką Liudui Vasariui (ne meninės tipologijos, o istorinės personažo evoliucijos požiūriu). Pastarasis taip pat nueina vidinės ir išorinės raidos kelią: nuo kunigo profesijos, kaip „naudingiausio" užsiėmimo, pirmiausia tautai, o ne sau, iki intelekto išlaisvinimo, suvokus, kad kunigystė, tiksliau, teologinis dogmatizmas varžo kūrybinę žmogaus prigimtį. Liudas Vasaris lietuvių literatūroje aukščiausias reflektuojančios lietuviškos prigimties tipas; jo išsilaisvinimas maksimaliai pasitarnauja visuomenei ir pasaulietinei kūrybai. Liudas Vasaris tarytum realizavo Lietuvoje ne tik Petro Karštelės, „Šventmarės" personažo, organizacinius užmojus, bet ir Stepono Vaidylos „minties darbo" dvasinį principą — „atsibusk, žmogau". Tokia būtų simboliška šių herojų tautinės evoliucijos ir literatūrinės savimonės trajektorija. Nors, pasak R. Gamziukaitės, ir Liudo Vasario kelyje yra „specifinė" lietuviškųjų aplinkybių nulemta kliūtis — „bendrojo išsilavinimo, kultūros stoka pradiniame vystymosi etape, sąlygų intelektui pasireikšti nebuvimas"[13]. Šiuo požiūriu Steponas Vaidyla dar tik bundančios žemės bundantis herojus, kuris tik kelia klausimą, kaip geriau organizuoti intelektualinę savišvietą sau ir kitiems. Teisus R. Vėbra: jau

[12] *Radzevičius A.* Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse.— V., 1986.— P. 36.

[13] *Gamziukaitė-Mažiulienė R.* Liudas Vasaris ir europinė literatūra: intelektualiojo herojaus raida „Altorių šešėly" // Pergalė.— 1984.— Nr. 11.— P. 146—159.

aušrininkams beveik viską reikėjo pradėti iš naujo, nuo nieko, „jie neturėjo jokio visuomeninės veiklos, tuo labiau politinės veiklos, patyrimo“[14]. Kovoje su patvaldyste Vaidylos ir Lizdinio amžininkai narodninkai Rusijoje galėjo remtis „socialistinės propagandos“ „bendrakultūriniais“ dalykais (dekabristų maišto ir idėjų tąsa). O Lietuvos veikėjams bajorijos maištavimo tradiciją teko pirmiau grąžinti į lietuvybę, patiems išsiaiškinti, „kuo turime pagrįsti tautos žadinimą“[15].

Tačiau herojų intelektualinės savišvietos akstinas Čiurlionienės romane ne gamta ir visuomenė (kaip Vaižganto kūryboje), o ne buitis (Žemaitės) ir moralė (Biliūno apsakymuose); jos herojai veikiami tautinės kultūros idėjų. Būtent jos keis Lietuvą. „Minties darbas“ neatsitiktinai deklaruojamas kaip tautos žadinimo sąlyga. Ir tai rodo, jog šis kūrinys — XX a. I pusės literatūrinių tendencijų vaisius. Nors Čiurlionienės herojai nesavarankiški kaip individai, bet jie jau ne gamtos ar buities, o tautos idėjos „tarnai“. Ir tik šiuo požiūriu jiems rūpi revoliuciniai Rusijos imperijos įvykiai bei evoliuciniai poslinkiai svetur. Į romano veikėjų interesų orbitą rašytoja įtraukė ir pačią bendriausią narodninkų anticarinio nusiteikimo programą, kurią pakreipia tautinės, lietuviškosios „minties darbo“, kultūrinės veiklos linkme. Ji romane įgyja itin specifinius tautiškumo kriterijus. Rusijoje narodninkai dažniausiai buvo kilę iš inteligentų, Lietuvoje — priešingai: vaikai, eidami naujų idealų keliais, negalėjo remtis „tėvais“, o privalėjo juos pačius tautiškai orientuoti. Trūko natūralios savos visuomeninės minties tradicijos, todėl komplikavosi ir tautiniai (lenkiškumo—lietuviškumo), ir pasaulėžiūriniai (revoliucingumo ir švietėjiškumo) santykiai. Kultūriniu istoriniu aspektu romanas reikšmingas dar ir tuo, kad pateikia faktų apie rusų revoliucinės narodninkystės ir lietuvių nacionalinio judėjimo sąveiką. Romane minimas narodninkų teoretikas, filosofas, publicistas ir literatūros kritikas Piotras Lavrovas (1823—1900) bei jo straipsnis „Kam priklauso ateitis“ (1872). Čiurlio-

---

[14] „Aušra“ ir lietuvių visuomenės judėjimas XIX a. pabaigoje.— P. 53.

[15] *Kairys S.* Lietuva budo.— P. 171.

nienė neakcentuoja P. Lavrovo ideologijos, imponavusios Lietuvos revoliucionieriams (šiauliečiai tuo metu organizuodami būrelius studijavo šalia kitų socialdemokratinės minties autorių ir P. Lavrovo veikalus)[16].

Tačiau atspindėdama racionalistines nuotaikas Rusijoje. XIX a. antroje pusėje, Čiurlionienė vis dėlto labiau linko į lenkų pozityvizmą, kadangi jo atstovai buvo susiję su tautiškumo idealų įgyvendinimo kultūrine programa. Pozityvizmas Lenkijoje — kaip ir vėliau neoromantizmas — buvo visuomeninis-idėjinis-meninis, o ne grynai meninis sąjūdis, propagavęs realizmą kūryboje, politikoje revoliucinei kovai kaip priešpriešą iškėlęs pozityvų, švietėjišką triūsą tautos ekonomikai ir kultūrai kelti (E. Ožeško, B. Pruso, H. Senkevičiaus ir kitų kūriniai), bet ne terorą ar „dinamitą". Kai kurie „Bundančios žemės" herojai (Steponas) kalba vos ne P. Lavrovo veikalų citatomis, bet pačiai Čiurlionienei artimesnė B. Pruso, H. Senkevičiaus ir kitų lenkų rašytojų iškelta pozityvistinė visuomeniškumo samprata, tautiškai angažuota veikla, o ne filosofinė racionalizmo problematika, kurią rusų literatūroje ryškiausiai atskleidė I. Turgenevas „Tėvų ir vaikų" romane Bazarovo paveikslu. „Realiai naudingo" darbo pozityvistinei koncepcijai to meto rusų literatūros kritikoje daug vietos skyrė Pisarevas; jo vardu operuoja ir „Bundančios žemės" maištingieji jaunuoliai („Pisarevas jiems buvo genialus",— galima pasakyti J. Biliūno žodžiais). Taigi Čiurlionienė, ieškodama XIX a. II pusės lietuvių inteligentų mentaliteto, iš racionalistinio nihilizmo bei narodninkystės ideologijos Rusijoje stengėsi išgriebti to-

[16] Žinoma, teisinga ir tai, jog revoliuciniai būreliai Lietuvoje, keldami socialinius revoliucinius tikslus, nesiejo jų su nacionalinio išsivadavimo uždaviniais. Šie du judėjimai egzistavo dar atskirai (*Freidheimas P.* Ką pasakoja seni tardymo protokolai // Švyturys.— 1986.— Nr. 20). „Bundanti žemė" tuo ir įdomi, kad rašytoja šiuos judėjimus per savo herojus bando vienyti, ieškodama revoliucingumo ir tautiškumo jungčių. Prozininkei rūpi liberalieji demokratiškumo idealai, kurie nesutampa nei su monarchistine (lenkų valstybės) idėja (ją fragmentiškai išreiškia sulenkėję Peterburgo studentai iš Lietuvos), nei su iš Rusijos sklidusia socialdemokratine kovos taktika; ją nugali demokratiniai tautiniai lietuvių studentų susipratimo ir budimo aspektai.

kią demokratiškumo esmę, kurią galėtų panaudoti pozityviam, „realiai naudingam“ lietuviškosios kultūros darbui. „Mums reikia susijungti ant tautinio pagrindo ir pasistatyti sau tikslą — realų darbą savo kraštui“,— skelbia vienas iš jaunųjų romano inteligentų, demonstruodamas tautinės orientacijos pozityvistinę „Varpo“ žurnalo platformą. Ją pratęsdami XX a. pradžios lietuvių neoromantikai ieškojo „grynai lietuviško darbo“ specifikos. Kitaip tariant, Čiurlionienė jai pažįstamą dar iš mokymosi Rygoje laikotarpio savišvietos būrelio idėją „su Bielinio obalsiu“ „reikia kovoti“[17] romane pakeitė šūkiu „reikia dirbti“. Tai koregavo romano koncepciją ir stilistinės raiškos pasirinkimą. P. Lavrovo polinkį į „minties istorijos“ analizę autorė suderino su Stepono Vaidylos lietuviškosios aplinkos bundančiais „minties darbo“ pradmenimis. Revoliucijai ji nepritaria, pripažįsta tik evoliuciją. Jos herojai revoliucinio „dinamito“ atsisako, bet intelektualinei evoliucijai irgi dar nesubrendę.

Toks herojų parinkimas yra tipiška Čiurlionienės, liberaliosios inteligentijos atstovės, pažiūrų į socialinį bei nacionalinį klausimą išraiška. Meninėje plotmėje — jos meilė savo herojams realistinį kūrinio pobūdį modifikavo į švietėjiškai idilinį stilių. Būsimų revoliucijų, laisvės, demokratizmo idėjos traktuojamos kaip naudingas impulsas tautinio kultūrinio gyvenimo reformoms, „mokslo ir tautos“ sąjungai. Turint galvoje lietuvių inteligentijos kultūrinės veiklos istorinę misiją XIX a. II pusėje, autorės dėmesys inteligentijai, kaip „intelekto ir širdies pajėgų armijai“ (plg. P. Lavrovo koncepciją: istorijos variklis — idėjinės srovės, kurias suformuluoja inteligentija), būtų istoriškai pagrįstas. Mūsų „Aušros“ pagrindinis tikslas buvo taip pat ugdyti inteligentiją. Čiurlionienei tinka ši charakteristika: „Apskritai švietimo galimybių „Aušra“ neatsiejo nuo priešinimosi caro administracijai ir polonizatoriams dvasininkams bei dvarininkams“[18]. Ta-

---

[17] SČR.— T. 3.— P. 277.

[18] *Merkys V.* Caro valdžios požiūris į „Aušrą“ // „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje.— P. 18.

čiau absoliutindama švietimo reikšmę, rašytoja ėjo toliau. Ne luomai rašytojai rūpi, o konkreti etninė kultūrinė herojų priklausomybė — kaip tautos idėjos sąmoninga recepcija vienijanti ar skirianti žmones. Kita vertus, Čiurlionienės kūrinio žanrinei charakteristikai dar kartą prisimintina A. Radzevičiaus mintis apie Vaižganto kūrinius: romano veikėjų „intelektualesnė darbinė veikla" iškyla kaip viena svarbiausių dvasinių naujojo Lietuvos <...> žmogaus savybių, labiausiai transformuojančių tradicinį etninį jo tipažą"[19]. Žinoma, iki intelektualinės problematikos nepakilus, autorė tarpais nuslysta į utilitarų žmogaus vertinimą (pagal jo tautines kultūrines ambicijas) ir idilišką didaktiką. Pavyzdžiui, Stepas Jurgiui priekaištauja: „kaip galėjai rizikuoti galva dėl svetimo reikalo, kai mums tų galvų tiek reikia". Čia Čiurlionienė, kaip ir „Šventmarės" pabaigoje, liečia „revoliucijos ir evoliucijos" dilemą, simpatizuodama mokslo ir patriotizmo evoliuciniam vyksmui, o ne socialdemokratiniams idealams ir herojų vidinei nesantarvei, kuri galėjo atsirasti bendraujant su kitatautėmis moterimis. Tačiau labai kaltinti rašytojos vis dėlto neturime pagrindo. Istorija rodo, jog ir pats jaunimas sprendė realiai: „Ko paklausyti ir kuo pasekti. Ir jei pasisavinsi socializmo kelią, kiek jam yra pagrindo mūsajame gyvenime"[20]. Tad autorė to ir neišplečia, o moralinius principus linkusi susieti su tautos interesais. Idėjinė ir psichologinė kolizijos stipresnės galėjo būti, jeigu ne autorės idiliškas santykis su dramatiško laikotarpio atstovų pasaulėžiūrų vingiais.

Taigi „Bundančioje žemėje" „minties darbas" deklaruojamas, jo intelektualiniai ir psichologiniai resursai neišnaudojami: jie nedaro įtakos autoriniam pasakojimui,

---

[19] *Radzevičius A.* Min. veik.— P. 251.

[20] *Kairys S.* Lietuva budo.— P. 179. Plg. ir „Tėvynės sargo" nuogąstavimą, kad 1900 m. daktarą Vaineikį „suėmė ne už lietuviškus dalykus, bet už socialistiškus" (Tėvynės sargas.— 1900.— Nr. 8.— P. 4).

herojų psichologinės kolizijos lieka lyrinės, beveik idiliškos. Individai nepranoksta tautinės savo esmės. Todėl jie ne charakteriai, o pasaulėžiūriniai subjektai, kuriuos vienija autorės pozicija. Neišnaudojami iki galo nei socialiniai-politiniai, nei intelektualiniai-dvasiniai aspektai[21]. Mokslas, intelektas subordinuojamas tautinės ir kultūrinės veiklos šūkiui — „reikia dirbti", o mokslas kaip suverenus objektas svarstomas Čiurlionienės vieno veiksmo komedijoje „Gegužis" (1920).

Komedijoje veikia trys personažai moksleiviai, autorės pedagogės ir rašytojos pozicijų reiškėjai. Tik „Gegužyje" ne bundanti, o jau atsibudusi, nepriklausoma Lietuva. Netiesiogiai jai tarnauja įvairių mokslo šakų reprezentantai — Paulius, Motiejus ir Raulas. Tautos, kaip „bundančios žemės", istorinio savarankiškumo metas pjesėje sutampa su jaunimo individualiu laiku. Jaunimas dabar jau būtų romano „Bundančios žemės" herojų atžalos, žengiančios į naująjį savo ir Lietuvos gyvenimą. Tautos ateičiai svarbus profesinių interesų šakojimasis čia taip pat mobilizuojamas šūkiui „reikia dirbti". Bandoma dirbti ne apskritai nacionalinio judėjimo, o jau konkrečiai — fizikos, matematikos, teisės srityse, nepamirštant savo istorijos ir praeities. „Pažinę praeitį, suprantame dabartį, mokame pasirinkti kelius ateičiai",— sako Raulas, kurio žodžiai tampa pjesės leitmotyvu. Negalima daryti klaidų „gegužyje",— tarsi perspėja „vaikus" rašytoja. Istoriją, „civilizacijos takų liudininkę", dramaturgė suvokia meno ir kūrybos problemų kontekste, neišleisdama iš akių auklėjamosios intencijos; jaunieji tautiečiai, augdami „ant intelekto pamato", tobulindamiesi ir suvokdami savo darbų universaliąją prasmę, neturi prarasti kontaktų tarp savęs ir tautos. „Mokslo ir tautos" šūkis tebūna vienybės ir meilės praktinė išraiška,

[21] Todėl tik iš dalies teisūs „Kalbos šeštadienių" dalyviai, suabejoję, ar ne per gudrūs romane veikiantys gimnazijos mokiniai, jeigu jie „domisi socialinėmis filosofinėmis problemomis, <...> svarsto religijos ir materializmo klausimus, ginčijasi" (Plg. *Būtėnas J.* Literatūrinio gyvenimo štrichai // Pergalė.— 1966.— Nr. 11.— P. 150).

kad tautiniai kontaktai per mokslinius profesinius interesus nesusilpnėtų. Pjesėje užmezgamas įdomus, lietuvių literatūroje net ir visai naujas, intelektualinės problematikos motyvas — civilizacijos ir gamtos santykiai („visa civilizacija išsisklaido prieš pirmutinį gamtos pareikalavimą“). Tačiau tokia Motiejaus frazė kaip filosofinis intelektualinis pretekstas toliau neplėtojamas. Diskusinis pjesės kontrapunktas, įdomus intelektualinės savimonės požiūriu, nutrūksta, išskyrus Raulo atsaką, kad civilizuotas protas gaivališkus gyvenimo reiškinius „taikina ir vagon įstato“. Čiurlionienė, kaip ir M. Šikšnys pjesėje „Sparnai“ (1906), be abejo, juto mokslo ir meno, dvasios ir gamtos diltėjišką dichotomiją, kurią Vydūnas, Šatrijos Ragana Lietuvoje teoriškai aktualizavo. Tik „Gegužyje“ visa tai interpretuojama pedagoginiu didaktiniu požiūriu, kaip romane „Bundanti žemė“ — idilišku šviečiamuoju. Tad šiuo atveju grožinėje kūryboje Čiurlionienė liko ištikima „auklėtojos“ prigimčiai, o ne estetinėms aspiracijoms, vyravusioms jos kritikoje.

TAUTINIO HEROIZMO IR VARTOTOJIŠKOS „IDEOLOGIJOS“ PRIEŠPRIEŠA DRAMATURGIJOJE

Koncentruodama dėmesį į nacionalinį judėjimą, Čiurlionienė ir meniniu žodžiu vis dėlto stengėsi įrodyti tą poziciją, kurią buvo aistringai dėsčiusi kritikos straipsniuose. Prozoje ji nepiktnaudžiavo išmone, fantazija. Kurdama realistinį krašto gyvenimo, atskirų visuomenės sluoksnių paveikslą, šviesesnių spalvų negailėjo tiems personažams bei situacijoms, kuriomis išreiškė nacionalinio sąjūdžio viltis, „bundančios žemės“ istoriją. Gal dėl to, kad tai brangi, autentiška jos pačios jaunystės laikų ir idealų sfera. Be to, „kovų dėl kultūros“ vaizdai rašytojos sąmonėje visam gyvenimui liko kaip reikšmingas ir nepamirštamas tautos istorijos tarpsnis, kuriame žmogaus atsidavimas kultūrinei pareigai buvo svarbiausias jo visuomeniškumo vertės įrodymas.

Bet štai 1918 metais Čiurlionienė parašo dramą „Pinigėliai“, kur jau pačiu pavadinimu atkreipia akis į kitą — ne herojinę, o buitinę visuomenės gyvenimo pusę, įspėja tautą dėl pragaištingų vartotojiškumo simptomų[1]. Kai tautos gyvenimas ėmė funkcionuoti per įstaigas (nors rašytoja jų ir laukė kaip „visuomenės žodžio“), per savus burmistrus, klebonus ir kitokius savos administracinės sistemos vykdytojus, sukilo ir iškovotos laimės „drumzlės“: „mes pametėme brangųjį tautos perlą „tautos vienybę“,— 1931 m. rašė „Naujoji romuva“[2]. Net „meno šventykla virto birža“,— taip greitą tautos evoliucionavimą apibūdino J. A. Herbačiauskas[3]. Čiurlionienė neliko visam tam abejinga ne tik publicistikoje, bet ir grožinėje kūryboje. Vertindama iš patriotinių tautinio idealizmo pozicijų, ji krimtosi, kad tas entuziazmas, kurio pati niekuomet nestokojo, dabar jau lyg ir ne tas. Jis sutelkiamas ne dvasiniam tobulėjimui, o turtui, miesčioniškam komfortui, pinigėliams. „Lietuvių tautai priėjo dabar tautinės krizės laikas“,— 1926 m. konstatavo Vydūnas[4].

„Pinigėliuose“ lupikavimo tema rašytoja lyg perspėjo (1918 metai!), numatė, kur link tautą ves suburžuazėjimas. „Gyvenimas man atrodė viena didelė scena, kur aistros kuria intrigas, instinktai, charakteriai, idėjos, meilė ir neapykanta — viskas pinasi, viskas maišosi, burbulus mėto <...>, viso centre kartojasi amžina Mefisto ak-

---

[1] Ar nebus čia Čiurlionienė nuėjusi A. Vienuolio keliu, kai šis romane „Prieš dieną“ (1925) „pirmasis naujojoje lietuvių beletristikoje pamėgino gana atvirai ir realistiškai atvaizduoti eilę valdininkijos ydų iš to laikotarpio, kai Lietuvos valstybės administracinis aparatas dar buvo tik pačioje kūrimosi užuomazgoje (*Korsakas-Radžvilas K.* Visuomeniniai motyvai naujoje lietuvių beletristikoje // Dienovidis.— 1940.— Nr. 1.— P. 31). Juolab kad ir dramaturgė savo literatūros kelią ėmė deklaruoti dvejopai: „satyros rykšte pliekti ir romantine poezija gaivinti“.

[2] Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 29.— P. 699.

[3] *Herbačevskis J. A.* Meno takai ir takeliai // Skaitymai.— 1923.— Kn. 24.— P. 147.

[4] Rašytojai menininkai // Pradai ir žygiai.— 1926.— Nr. 6.— P 125.

sioma: „Vien tik auksas valdo mus“[5]. Tačiau Čiurlionienė stengėsi, kad jos satyrinė drama, kaip ir knyga „Lietuvoje“, netaptų vien „pesimizmo išreiškimas“, nors drauge su kitais matė, kad „idėja vis dažniau pamainoma pinigais“, bet, „būdama iš prigimties optimistė, tikėjau kitokio pasaulio pergale“. Todėl skubėjo kreipti visuomenės dėmesį į praeitį — į tai, kas ilgainiui pamirštama, į tuos pamatus, dėl kurių nacionalinio sąjūdžio laikotarpiu nebuvo gailėta jėgų. Kovos už tautos idealus šviesoje lietuviai turi nusiplauti „drumzles“, sutaurėti. Tokių intencijų vedama, 1923 metais ji rašo pjesę „Aušros sūnūs“, kur ne satyriškai demaskuoja dalies tautiečių pralobimą, o pasakoja apie draudžiamojo laikotarpio „bundančios žemės“ paprastą liaudį, vadinamuosius „aušros sūnus“, knygnešius, jų veiklą ir likimus. Kritika priekaištavo: „Aušros sūnūs“ tik iliustruoja istoriją (J. A. Herbačiauskas), apskritai Čiurlionienė „didelės draminės stiprybės nepareiškia“[6]. Iš tiesų novatorysčių nei kritikoje, nei kūryboje Čiurlionienė jau neskelbė. Moralizavo, auklėjo, priminė, kad idėja, o ne vidaus kolizijos jai svarbios. „Aušros sūnumis“ ji tarytum pakluso režisieriaus A. Sutkaus reikalavimui — ne linksminti, o susimąstyti, nostalgiškai atsigręžti praeitin atskleidžiant tautos sielos uždangą (taip interpretavo jos veikalą Pleirytė-Puidienė). Gal ne tas išėjo, ko norėta, siekta, gal ne siela, o pareigos idėja iškilo į pirmą vietą, ji darė tai, kas rūpėjo

---

[5] SČR.— T. 2.— P. 1. Poeto P. Vaičaičio sužadėtinė J. Pranaitytė, dar anksčiau keliaudama po Europos ir Azijos šalis, Lietuvoje apsilankiusi, įspūdžius apibendrino analogiškai kaip Čiurlionienė: „Mūs tautiečių materializmas iš karto nutraukia maloniausių svajonių giją ir užtemdo kilniausius idealus. Pinigo ir tik pinigo iš tavęs laukiama“ (Iš kelionės po Europą ir Aziją / parašė *Pranaičių Julė.*— Philadelphia.— 1914.— P. 67—68).

[6] *Vykintas Stp.* Naujosios mūsų literatūros keliai // Lietuva 1918—38.— K., 1990.— P. 181. Autorė iš tiesų čia apsiėjo be alegorijų, vizijų ir simbolių (*Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida.— P. 295).

Tad „Aušros“ sūnumis“ dramaturgė ir negalėjo tikėtis, jog savaip įsiterpia į moderniąją teatro žmonių akciją, kai net vaidyba jau privalėjo „patapti ir dvasinės kultūros židiniu“, kaip tuomet propagavo režisierius A. Sutkus. Jam svarbios buvo specifinės scenos meno paslaptys ir technika, rodos, tos, dėl kurių jaunystėje ir pati Čiurlionienė sielojosi, o dabar 1926 m. ėmė dėstyti akcentologiją vaidybos studijoje prie Valstybės teatro.

„vardan tos Lietuvos“. Be to, režisierius K. Glinskis, jos kaip dramaturgės krikštatėvis, priklausė pirmajai teatro profesionalų bangai, kuri, pasak L. Giros, „ypatingai naujų kelių scenos mene <...> neieškojo“. Ko gera, ne tik jam, bet ir pačiai Čiurlionienei III dešimtmetis tebeatrodė vis tas pats „dar <...> naujas kelias“[7]. Tad svarbesni buvo ir sąmonę dilgino kitokie teatrinės veiklos nesklandumai. Teatro žmonės buvo susirūpinę lietuvių scenos meno poveikiu, nes pradėjo dominuoti komerciniai veikalai, prekybiškai suabsoliutinama finansinė meno pusė. Tokie spektakliai „neduoda publikai nieko be juoko; tai teatro nuopuolio rezultatas, kuris reiškias tuo, kad teatras nustoja buvęs mokykla, o ima taikytis prie smulkių skonių minios <...>. Mes esame per daug alkani, per daug jauni ir kol kas dar per daug dvasiškai stiprūs, kad mus maitinus panašiu penu. Mes dar norim ir galim suvirškinti visa tai, kas kūrė žmonijos dvasinę kultūrą, kas žadino mintis ir platino širdį“[8], svarstė B. Dauguvietis. K. Korsakas 1929 m. panašiai rašė ryšium su Vydūno „Pasaulio gaisro“, kaip vieno žymesnių reiškinių „visoj pastarųjų metų mūsų miesčioniškoj literatūroje“, pasirodymu[9].

Čiurlionienė, nenorėdama paklusti miesčioniškam skoniui, bet nesukurdama ir modernaus kūrinio, kuris būtų atitikęs A. Sutkaus reikalavimus „didelį lietuvišką turinį duoti stiprioje formoje“, „aušros sūnumis“ atidavė duoklę tautinei idiliškajai problematikai. „Kadaise Čiurlionienės deklaruota dvasinio gyvenimo aukštumų per-

---

[7] *Vengris A.* „Tikroji kūryba užkrečia amžinai“ // Pergalė.— 1986.— Nr. 7.— P. 157.

[8] *Dauguvietis B.* Valstybės dramos teatro gastrolės // Biržų žinios.— Nr. 32.— P. 23.

[9] Gal tas miesčionizmas profesionalioje kūryboje buvo betūnąs, kaip romantiškai nusaldinto pseudopatriotizmo reliktas, jeigu net „modernisto“ J. Olekos-Žilinsko pastatyme V. Krėvės Šarūnas liko tautos didvyris, romantikas, netgi be kupros,— prisimena Antanas Mackevičius (Kultūros barai.— 1982.— Nr. 1.— P. 56). Aktorius pratęsia B. Sruogos pastebėjimą, jog „Šarūno“ režisierius žavėjosi pirmiausia „herojinio pasiaukojimo idėja“, nors viešai ir kėlė teatrinę pastatymo idėją, buvo prieš konvencijas, tačiau jų nesupriešino su savo meniniu radikalumu (*Sruoga B.* Raštai.— V., 1957.— T. 6.— P. 402).

spektyva čia lyg ir išblėsta“ (J. Lankutis)[10], bet 1922 m. teatrui įteikta drama, režisieriaus K. Glinskio pastatyta, apėjo kartkartėmis visą kraštą, labai išpopuliarėjo[11]. Teatras spektaklį „Aušros sūnūs“ rodė pirmose savo gastrolėse Rygoje 1929 m. birželyje kartu su V. Mykolaičio-Putino, P. Vaičiūno, V. Krėvės kūrinių pastatymais. Drama buvo vaidinama ir Amerikos lietuvių. „Labai, labai džiaugiuos mačiusi vaidinant „Aušros sūnus“,— užrašo S. Nėris savo dienoraštyje 1924 m. kovo 1 d.— Tai brangenybė, brangiausi mūsų tautos perlai! <...> O dieve, kiek gilaus švento jausmo jie suteikia. <...> Tai šešėliai, krauju aptaškyti milžinų šešėliai, netolimos dar praeities kovotojai už laisvę. <...> O, kaip norėtųs grįžti į tuos garbingus, kruvinus laisvės kovotojų laikus. <...> Kaip miela būtų kentėti ir mirti ant tėvynės laisvės aukuro“[12]. Pjesėje dramaturgė bando priminti egoistine laime susirūpinusiems veikėjams, kad ne vien dėl pinigėlių „aušros sūnūs“ gyveno, kovojo ir rizikavo. Nors „Pinigėliai“ parašyti anksčiau (1918) negu „Aušros sūnūs“, tačiau abu kūriniai rodo autorės tikėjimą ir nusivylimus, viltis ir kritiškumą sumiesčionėjusiai tautinei kasdienybei.

„Aušros sūnų“ veiksmas vyksta XIX a. pabaigoje knygnešių šeimoje. Pjesė, be abejonės, skiriama trečio dešimtmečio Lietuvos jaunuomenei, kurios dalį dramaturgė rodė jau „Gegužyje“. Čiurlionienės tikslas — patriotiškai nuteikti priaugančiąją kartą. Pjesės veikėjai Rožė ir Jurgis, XIX amžiaus jaunimo atstovai, prasitaria, kad nesupratę, ką ten jų tėvas knygnešys gabendavęs. O da-

---

[10] *Lankutis J.* Lietuvių dramaturgijos raida.— P. 302.

[11] SČR.— T. 2.— P. 620. Vaižgantas 1921 m. str. „Mūsų dailioji literatūra 1920“, turėdamas galvoj ir ankstesnius Čiurlionienės draminius kūrinius, rašė: „Daugiausia kūrybos pasireiškė dramos srityj <...>. Mūsų dramos teatrui beveik neveikiant, tai daug pripelnyta. Tačiau ar visa tai pakels mūsų teatro meną? Daugiausia sudomino teatro veikėjus Čiurlionienė, jos veikalai gana ilgai stovėjo Kauno teatro (Glinskio) repertuare“ (*Vaižganto* Raštai.— [T.] 4.— P. 80). Aktorius A. Mackevičius taip pat mena: „Pasisekimo turėjo S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai“, dar vienas kitas veikalas.— Kultūros barai.— 1982.— Nr. 1.— P. 56.

[12] *Venclova A.* Salomėja Nėris. 1904—1945 // Salomėja Nėris. Poezija.— K., 1946.— T. 1.— P. XX.

bar, praėjus septyneriems metams, naujai suvokia aušrininkų sąjūdžio idėjas. Dramaturgė vylėsi, kad į tokį XIX šimtmečio jaunuomenės brandos faktą atkreips dėmesį XX amžiuje susikūrusios Lietuvos Respublikos jaunuomenė. Tarp naujosios, į gyvenimą žengiančios vaikų kartos ir vyresniųjų, išponėjusių tėvų, atsiradusi praraja sumažės, tėvai ir vaikai suvoks giliąją „aušros sūnų" kovos dėl kultūros ir „bundančios žemės" prasmę. Neišsižadės vardan gardaus valgio šaukšto tėvynės idealų. „Išėjome iš požemių, iš nelaisvės — atsikvėpėme oru, bet juo didesni mūsų reikalavimai, juo sunkesnės kliūtys: tenka per uolas skverbtis, akmenis judinti, smėlynus vilginti, molį minti. Ir viena turi būti aišku: mūsų valstybės kūrimas toks pats idėjos darbas kaip pirma požemiuose, taip pat jis reikalauja pasiaukojimo, kilnumo. Valstybę kurti pašaukti visi Lietuvos piliečiai — tai iš visų darbas reikalauja to susipratimo, tų idėjinių žygių. Kadangi to susipratimo maža tėra visuomenėje, tai prieš susipratusius kyla naujas uždavinys: žadinti, jaudinti, kelią rodyti. Kada žmogus supranta prasmę ir esybę kokio nors reikalo, jam visa pajėgiama. Ir kada mes suprasime, kokia Lietuva turi prisikelti, mes visa pajėgsime, kaip pajėgė Daukantas ar Kudirka. Mes tada žinosime ką daryti, kad ji prisikeltų sveika ir skaisti"[13],— skelbė Čiurlionienė straipsnyje „Gyvybė ar mirtis" 1921 m.

Regime, kad auklėjamasis šviečiamasis momentas Čiurlionienės kūryboje nė per plauką nepasitraukia nuo jos idėjinių meninių tikslų. Aušrininkų sąjūdį Čiurlionienė primena sąmoningai. Žinoma, kasdieniniame gyvenime buvę nacionalinio judėjimo aktyvistai 1923 metais dar negalėjo Lietuvoje jaustis „prarastąja karta", be iliuzijų, kaip Vakarų Europos inteligentija, patyrusi Pirmojo pasaulinio karo beprasmybę, ar kaimyninės Rusijos — kur kūrėjai savimi juto ideologinių valdžios santykių su inteligentija pasekmes: dalis tautos protų buvo ištremti ir visam pasauliui bylojo apie dvasinį nuopuolį savo tėvynėje. Lietuvoje, priešingai, visuomenė įgijo teises valstybiškai prasmingiems darbams. Nei Čiurlionienė, nei Vaiž-

[13] Mūsų žinynas.— 1921.— Nr. 1.— P. 7.

gantas nebuvo išstumti iš tautos dvasinio kultūrinio gyvenimo avanscenos, tačiau net „visada rodžiusio giedrą" deimančiukų ieškotojo J. Tumo optimizmas skilinėjo. Jaunimo pasigautas „labanakt, Maironi!" taip pat turėjo ne vien siaurai literatūrinę prasmę. Toks iššūkis dabar buvo tarsi demonstratyvus atsisveikinimas su tautinių idealų romantine, amžiaus pradžios judėjimo iliuzine laime, pasiektu, taigi istoriškai atgyvenusiu turiniu. „Tautinis idealizmas bematant ėmė virst naiviu patosu"[14]. Partijų ginčai Maironio Lietuvą padarė paprasta ir kasdieniška, apgailestavo A. Kossu-Aleksandriškis. O Čiurlionienė praeities kovų idealus stengėsi išlaikyti, ne imituoti, o tam tikru atžvilgiu restauruoti apsinešusį sakralumą, kadangi valstybės kasdienoje, kaip istorinė tautos atmintis, tų idealų netolima realybė per daug akivaizdžiai blėso. „Su nepriklausomybe sulindom politikon ir ekonomijon — tik čia visas tautos gyvenimas ir rodomas",— konstatavo „Baro" autorius[15]. Čiurlionienei dingojosi, kad šis procesas apskritai veda į susmulkėjimą, tautos „dvasinę menkystą". Kai valstybingumo gairės pasirodė sutvirtintos ne liberaliųjų inteligentų iliuzijomis ir kultūringo žmogaus kodeksais, o ekonominiais materialiniais buržuazėjančios visuomenės bei atskirų jos šulų išskaičiavimais, Čiurlionienės tipo kultūros veikėjai neišsižadėjo „tautinės vienybės", dvasingumo, doros principo ir kultūros idealų, nesutiko, kad galima nuožmiai „išgvoltavoti širdį", anot J. A. Herbačiausko. Nors aiškiai matė, kad valstybė, vairuojama „oficialiojo optimizmo" šūkių, tolo nuo visuomenės kūrimo kultūros ir „doros principų" esmės. Tačiau tokioje situacijoje Čiurlionienė lietuviškosios visuomenės nekvietė į dvikovą kaip 1910 metais. Dabar ji elgiasi taktiškiau, norėdama tautiečiams „atidaryti akis" dramos kūrinio kalba. Turėjo tam įtakos ir išankstinis pasirengimas 1930 metais įvyksiančiam penkių šimtų metų Vytauto Didžiojo mirties jubiliejui.

Vytautui Didžiajam Čiurlionienė buvo paskyrusi vieną pirmųjų savo draminių kūrinių „Kalinys", parašytą 1911

---

[14] *Bičiūnas V.* Erškėčiai ir rūtos // Kūrybos keliais.— 1923.— P. 18.
[15] Darbai ir pastabos // Baras.— 1925.— Nr. 4.— P. 74.

metais. O „Aušros sūnuose“ Vytauto karaliavimą jai rūpėjo akcentuoti kaip reikšmingą krašto istorijos faktą, kurį ypač turėtų įsisąmoninti jaunuomenė. Į draudžiamąjį laikotarpį Čiurlionienė irgi žiūrėjo mokslo, kultūros ir tautinio susipratimo aspektu, stengdamasi įteigti, kad vien reikšmingų tautos istorijos faktų žinojimas yra žingsnis į tautos kaip „vieningo morališko organizmo“ santarvės stabilumą ir dvasinį prisikėlimą, jo amžinumą. Toks iliuzinis „laimės žiburys“ Čiurlionienės sąmonėje nuolat švietė, nors valstybės kopimas link komerciškos laimės žvaigždės darėsi vis apmaudesnis.

Akcentuodama patriotines nuotaikas, ragindama išmanyti tautos istoriją, kaip ir „Šventmarėje“ ar „Bundančioje žemėje“, rašytoja tai siejo su mokslo klestėjimu. Liaudį reikia šviesti, kultūrinti ir lituanizuoti. Šios mintys nepamirštos ir pačioje pjesėje. „Aušros sūnuose“ rodoma situacija (kaip ir „Bundančioje žemėje“), kai tėvai vėl sprendžia, kur leisti vaikus: į daktarus ar kunigus. Žinoma, Čiurlionienė pasilieka švietėjos pozicijoje. Bet kokia profesija turi būti naudinga visuomenei, tautai, kaip tolesnio jos klestėjimo laidas. Jaunasis pjesės herojus Jurgis pirmiausia gilinasi į protą veikiančius aplinkos faktorius: „kodėl viena karalystė ant kitos valią įgauna“, „baisiai spaudžia“? Kodėl neleidžiamos knygos lietuviškai? Carizmo politiką Rusijos tautų atžvilgiu čia bandoma suvokti kaip nusikaltimą tiesai, dorumui. „Knygose visa teisybė pasakyta“,— samprotaujama pjesėje, turint galvoje teisybę apie tautos praeitį ir ateitį. Tiesos ir melo, gėrio ir blogio problemos sulydomos į carizmo vykdomos politikos, lietuvių tautos engimo aspektą. Šis savo ruožtu virsta moraliniu vertinimu: „Didis caras ir galingas, bet neteisingas“, „Aš mažas, bet už teisybę eisiu“,— deklaruoja pjesės veikėjai.

Mokslas ir tautos idealai, švietėjiškos auklėjamosios koncepcijos šaltinis, čia siejami su žmogaus moralinių savybių ugdymu. „Gerumas pareina nuo to, kad žmonės šviesesni“,— tokia pedagoginė auklėjamoji koncepcija yra kartu Čiurlionienės nacionalinio klausimo sprendimas, sujungiantis švietimo, tautos, gerumo ir mokslo deklaracijas, kurios lietuvių kultūros raidos, ypač XIX am-

žiaus, požiūriu nekelia abejonių. Pjesėje, kaip ir prozos kūriniuose, Čiurlionienei rūpi ne tiek charakterio raidos psichologinė motyvacija ar idėjų simbolinis įprasminimas, kiek moralinių postulatų derinimas su ištikimybe tautos istorinei padėčiai ir perspektyvai[16]. Knygnešystė pirmiausia yra moralės, teisingumo ir tautinės pareigos aktas. Net kontrabandnešis Rusteika knygnešystę aiškina kaip tarnavimą teisybei. Kartu Čiurlionienė su realistės įžvalgumu atkreipia dėmesį į tai, kad ne visiems rūpėjo, tiksliau, ne visi suvokė moralinę kultūrinę kovų dėl lietuviškos knygos reikšmę. Kaip ir „Bundančioje žemėje", didžiausias slenkstis tokiam supratimui — materialinės naudos siekimas. Lietuviams, kuriems idealų dažniau prireikia negu kitoms tautoms, didesnė galimybė ir juos paminti. Į romano herojaus Jurgio pamotę panaši „Aušros sūnų" Jurgio motina, kuriai rūpi „dūšią parduoti pinigams", naudai, o ne idėjai. Tėvas — priešingai. Čiurlionienė sielojosi, kad dalis lietuvių ne tik nesuvokė tarnavimo tautos idealams svarbos, neprisiėmė kultūrinės pareigos, o nuėjo, kaip Albinas, išdavystės, egoistinės laimės keliu. Lyginant su vaizdelio „Gegužis" idilija, šioje pjesėje Čiurlionienė žengia žingsnį į prieštaringesnį ir konkretesnį nacionalinio gyvenimo pavaizdavimą. Pjesėje ne bajorai, ne kunigai, o valstiečiai vaizduojami kaip sąmoninga tautos dalis. Autorė atkreipia dėmesį į šį sluoksnį, jame įžvelgia ištikimos tėvynės meilės pradus, bet drauge iškelia ir kaimo nevienalytiškumą, negatyvius gyvenimo elementus. Albino linija geriau pavykusi ir todėl, kad per tautiškumo problematiką čia parodomi meilės vingiai; pjesėje jie figūruoja kaip moralinis išdavystės pretekstas. Bet Rusteikienė yra susitaikėliška su esama padėtimi, jos gyvenime nusveria pinigai, o Albinas — sąmoningas apgavikas, dėl materialinės naudos paminąs tiesos, gėrio ir tautiškumo idealus. Dvasin-

---

[16] V. Bičiūnas teisus, aptardamas pjesės meninę organizaciją 1924 m. teatrinio sezono kontekste: „Po Moljero, Šilerio, Meterlinko veikalų statyčiau „Aušros sūnus". Toji drama sustatyta gana darniai, rimuojasi sklandžiai, tiesa, negiliai nueita veikėjų psichologijon, drama literatui ne per įdomi, bet plačioji publika ją mėgsta" (Mūsų vaidyba // Baras.— 1925.— Nr. 1.— P. 111).

gumas čia sutapatinamas su tautiškumo siekimu, teisybės jausmas tolygus nacionaliniam sąmoningumui, o materialinės naudos troškimas prilyginamas moralinei išdavystei. Blogi tie, kas neįsijungė į nacionalinį sąjūdį, kas jo idėjų neperėmė kaip vienintelės moralinės alternatyvos. Kitokių pozityvių veiklos sferų dramaturgė nerodo.

„Aušros sūnuose“ palietusi negatyvias nacionalinio gyvenimo puses, kai dėl materialinės naudos aukojami tautiniai moraliniai idealai, „Pinigėliuose“ Čiurlionienė sukūrė satyrinį tų ydų paveikslą, iškeldama kultūrai, moralei bei visam nacionaliniam gyvenimui pražūtingą sumaterialėjimo tendenciją. „Įsigijus pinigėlį — dešimteriopai jį padauginti, šimteriopai“,— skelbia „Pinigėlių“ Normantienė. Taigi jau antro dešimtmečio pabaigoje rašytoja pastebėjo, kad į praturtėjusių tautiečių galvas įsimetė dvasinis rambumas, kurį įveikti priekaištais, kaip amžiaus pradžioje — kam neskaito Meterlinko ar nepasikabina Leonardo da Vinčio,— būtų neefektinga! Turtuolių kartos atstovė Normantienė apskritai „laikraščių į rankas neima“. Gyvena ne tik dvasiškai skurdų gyvenimą, bet dvasingumo atžvilgiu karingai nusiteikusi. Čiurlionienės utopinė svajonė apie tautą, moraliai vieningą ir susitelkusią kultūriniam darbui, blėso. Spauda, kaip tautą vienijantis balsas, lyg ir neteko prasmės, nes tokiems kaip Normantienė ji nenaudinga arba reikalinga tik pragmatiniais sumetimais. Neoromantiniai idealai ėmė kirstis su realia visuomenės kasdienybe. Tai Čiurlionienę pastūmėjo į satyrą — geriausią metodą išreikšti susirūpinimą dėl pašlijusios nacionalinio gyvenimo santarvės.

„Pinigėlių“ veikėjai ne šiaip sau turi ydų. Tai verslininkai iš prigimties, jų moralė, elgesys, bendravimas derinasi su biznierišku gyvenimo būdu, luomine padėtimi ir įsitikinimais. Jiems tikslas pateisina priemones. Normantienės sūnų jos bičiuliai visokiais būdais ryžtasi atstumti nuo motinos. Slepia laikraščius, kuriuose rašoma apie sūnaus klestėjimą, kad motina nesušvelnėtų ir neužrašytų dalies palikimo Jonui. Toks balzakiško realizmo „tipiškų charakterių tipiškomis aplinkybėmis“ principas „Pinigėliuose“ vyrauja kaip charakterių atskleidimo ir jų demaskavimo rakursas. Jis sukuriamas situacijų komiz-

mu ir autorinio vertinimo satyrine gaida, sukoncentruota veikėjų charakteriuose, kurie savo poelgiais ją ir įkūnija. Ar čia nebus svarbiausias Čiurlionienės įnašas į lietuvių dramaturgiją: *ydingo meninio charakterio sukūrimas*. (Pasirodo ir tokių apstu patriotinėje idilėje.) Dvarininkai Raudonauskiai — motina ir sūnus — gyvena dvasiškai atgrasų gyvenimą, komiškai kvaili, bet, vienas kitą gindami, demonstratyviai giriasi: „kokią tu turi galvą". Tai aliuzija į tą Čiurlionienės šūkį tautiečių galvas šviesti mokslu, žiniomis, kultūra. O dabar — še tau! — lupikės Normantienės aplinkoje (Lietuvos mikroerdvėje) visa tai pavirto savo priešingybe. Patys sėdami susvetimėjimą, visus netarnaujančius verslui Raudonauskiai vadina svetimais, o savo atgrasią veiklą demonstratyviai afišuoja kaip teisybės ieškojimą. Čiurlionienės skelbti šviesos, mokslo, doros ir teisybės idealai, praktikoje tartum susikarikatūrino. Žemyn smuko ir proto (mokslo) samprata. Normantienės, kuri, anot Birutės, yra lupikė, vertinimuose protingu laikomas tik jos reikalų tvarkytojas. Proto matas čia *ne kultūra, ne žinios, ne* „doros principas", o apsukrumas, biznieriškumas.

Nepaisant viso to, Čiurlionienė vis tiek buvo įsitikinusi, kad *ir šioje lietuviškojo biznio, pinigėlių vaikymosi karštligėje* yra kažkas tikresnio. Todėl ji ir stengėsi valstybės tautiškai doras užuomazgas įžvelgti jaunojoje kartoje. Autorė daug dėmesio skiria Birutei, Keraičių dukrai, kuri „be kompromiso" (taip ją apibūdina pats tėvas), tiesi, išdidi, nepriklausoma. Beveik kiekvienas personažas „Pinigėliuose" atstovauja tam tikram lietuviškosios visuomenės sluoksniui, išreikšdamas jo moralę. Štai ir Birutė dėsto, kad Normantienė turi savo tikslą: „tu savo, o aš savo". Taigi visuomenė (kitaip negu vaizdelyje „Gegužis") ne konsoliduojasi, o šakojasi kaip ir pats gyvenimas. Nors „Pinigėlių" Birutė ir Normantienės vienturtis sūnus dailininkas Jonas kraujo ryšiais susiję su savo aplinka, nuo kurių priklauso materialiai, tačiau mezgasi įdomus paradoksas, primenantis Bernardo Šo dramų socialinį paradoksą. Jaunieji priešinasi, neigia tėvų gyvenimo būdą (Birutė vadina Normantienę lupike, Jonas vadina ją „klasišku pavyzdžiu"), tačiau formaliai naudojasi savo tėvų

veiklos vaisiais. Materialiai jie nėra laisvi, jų dvasios laisvę kausto kraujo giminystė ir ekonominė priklausomybė. Vis dėlto Jonas ir Birutė išdidžiai atsiriboja nuo tokios priklausomybės. Žinoma, Čiurlionienei rūpi ne globalinė menininko tragedija vartotojiškoje visuomenėje, kaip, sakykim, Dž. Londono romane „Martinas Idenas" (1909), o tai, kiek bendrieji kapitalizmo raidos dėsningumai, funkcionuojantys Lietuvoje, paliečia besiformuojančios valstybės ir tautos kultūrinio dvasinio gyvenimo sferą, dėl ko kenčia lietuviškoji visuomenė kaip „morališkas organizmas"[17]. Dramaturgei Čiurlionienei rūpi ne Normantienės, kaip socialinio tipo atstovės moralė, jos pirmiausia kaip žmogaus išsigimimas, visuomenės, kurios nariai jau pasiskirstė į verslininkus, biznierius ir žemesnius socialinius sluoksnius, ardančius tautos dvasią. Čiurlionienę visa tai domina moraliniu aspektu. Moralė, humanizmas čia figūruoja kaip tautos dvasinis potencialumas. Būtent su juo ir supriešinamas demoralizuotų („dvilinkų trilinkų, plonais liežuviais suokiančių") Normantienės aplinkos veikėjų pasaulis, kuris, Birutės požiūriu, yra tik „siauras gyvenimas nedidelių horizontų žmogui". Normantienės aplinka priešiška Birutei ir Jonui daugiausia todėl, kad jie yra mokslo ir meno žmonės. Dramaturgė tikina, kad jaunųjų interesai bei apsisprendimas yra akstinas išsiveržti iš dvasinio degradavimo. Užuomina apie Jono paveikslų pasisekimą Paryžiuje — tai priešprie-

[17] Kritika, aptardama 1920—1940 metų literatūrą, buvo įžvalgi: „Kad Lietuva daugiau žemės ūkio kraštas, tai istoriškai dar neseka, jog joje šiandien jau nebūtų gana ryškiai pastebimo visokių verslininkų, stambių akcininkų, biznierių, žodžiu, kapitalistų sluoksnio. Koks to sluoksnio tikrasis veidas, kokios jų šaknys lietuviškoje žemėje ir kokia iš jo nauda mūsų tautai — viso to mums net nei paviršutiniškai neparodo naujosios beletristikos knygos. Biznieriaus ir verslininko atsitiktinis asmuo mūsų naujoje beletristikoje dažniausiai vis dar tebešaržuojamas ir teberodomas per siaurai suprasto schematiško tendencingumo prizmę. O užuot ją karikatūrinus ir paviršutiniškai neigus, daug verčiau būtų duoti ryškų jo, kaip socialinio tipo atvaizdą. Toks meniškai realistinis tikro biznieriaus, verslininko pavaizdavimas padėtų žymiai geriau suprasti dabartinio Lietuvos visuomeninio gyvenimo raidos pagrindinę linkmę ir atskleistų daugelio mūsų valstybės socialinėje struktūroje pastebimų neteisybių" (*Korsakas-Radžvilas K.* Visuomeniniai motyvai naujoje lietuvių beletristikoje // Dienovidis.— 1940.— Nr. 2.— P. 105).

ša susikompromitavusiems saviems — Normantienės ir visos Lietuvos — „namams“, „buržujų laimei“. Prisiminkime amžiaus pradžioje skelbtą Čiurlionienės rekomendaciją skaityti užsienio autorių veikalus, kaip „aukščiausius žmonijos dvasios takus“, paskui kuriuos žengdama ir lietuvių visuomenė, individualiai save tobulindama, augs dvasiškai, kultūrės. Jono charakteris bylotų, kad tas išaugimas jau pasiektas, kad originali mažos tautos atstovo kūryba jau gali imponuoti Paryžiui. Individualumo ir meninės veiklos akcentavimas yra priešpriešа buržuazėjančios visuomenės politikai, meno, kultūros kaip dvasinės sferos nepakankamam vertinimui. Normantienė ir išreiškė tokios būsimos valstybės esmę, kurios pagrindinis tikslas „įdėti pinigą į pramonę, į kokį gyvą išmintingą reikalą, kad jis besivartydamas augtų; tai ir sau gerai, ir tautai naudinga“. Tokia reali praktika, priešinga Čiurlionienės neoromantiniams siekimams (mokslas —patriotai), iškilo visuomenėje, kur „pinigas jos motoras“, kur įžeisti pinigus — tai įžeisti jų savininką. Jai buvo liūdna, kad ne mokslas ir tauta, o pinigas ir tauta atsidūrė pirmoje vietoje. Normantienės aplinkoje sūnus, nesivadovaudamas šiuo principu, įžeidžia motiną, taigi ir tautą. Turtai, pinigas, auksas, procentai — tai, kas „tiršta riebu“, Normantienės namuose laikoma naudingiausiu tautai užsiėmimu. Egoistinė, plėšri, biznieriška prigimtis pasirodė tipiška ir visai nesvetima, o gal net būdinga savai valdininkijai, išsižadėjusiai dorovinių bei tautinių paskatų.

Tačiau, kaip menininkė, Čiurlionienė ieškojo išeities. „Pinigėlių“ herojė Birutė apeliuoja į Jono Normanto asmenybę: jeigu jis yra didelis dailininkas, tai padarys galą Normantienės žmonių išnaudojimui. Taigi Čiurlionienės įsitikinimai nesikeičia: menas, dora, mokslas — dvasinės terapijos vaistai ir nuo asmeninių, ir nuo visuomeninių negalavimų. Jono paveikslas — tam tikra duoklė individualizmui. Jonas užsispyręs (tarsi būtų panašus į motiną); jis skurdo, bet pasiekė savo. Medaliu baigė gimnaziją, dabar atstovauja jaunai lietuvių menininkų kartai, kuri jau geba atkreipti ir Paryžiaus dėmesį. Garbė pirmai atgimusios tautos kūrėjų generacijai, nepasi-

metusiai Europos meno labirintuose. Tokia meno ir menininko pozicijos priešprieša naminei aplinkai čia pateikiama kontrasto, o ne paradokso principu, kaip buvo „Šventmarėje". Pamažu vyksta Normantienės ir jos palydovų nužmogėjimo procesas, o nuo jo palengva atsiriboja aukštesnių idealų siekią jaunieji. Kodėl Čiurlionienė pasuka būtent šia linkme Jono ir Birutės likimą? Gal čia lėmė didaktinė intencija, noras matyti sveiką lietuviškos visuomenės ateitį? Atsakymas iš dalies duodamas aptariant meno vaidmenį. Normantienei nepatiktų, jeigu Birutė Keraitytė studijuotų meną. Nors pačios Normantienės sūnus dailininkas, bet motina visa esybe priešinasi menui (pripažindama tik komercinę sūnaus profesijos pusę). Amžiaus pradžioje menas buvo suvokiamas kaip dvasinio tautos tobulinimo ir jos egzistencijos laidas. Tačiau, formuojantis valstybei, materialinis interesas ne tik užgožia, bet ir pakerta visuomenės kūrybinio idealizmo šaknis. Ir tai daro daug stipriau negu amžiaus pradžioje pasireiškusios intrigos bei rietenos. Normantienės tipo veikėjai, kaip ir E. Zola romanų herojai, įsitikinę, jog „pinigas yra gyvenimo prasmė, jo motoras, jo galybė". Čiurlionienės „Pinigėliai" tampa charakteringu dvidešimtojo amžiaus pirmos pusės Lietuvos socialinio gyvenimo atvaizdu, kur bene pirmą kartą užčiuopiamas vartotojiškos visuomenės ir meno nesutaikomumas. Nacionalinės aplinkos išauginti veikėjai ima ardyti tą aplinką, griauti iš vidaus, ir drauge sukelti jaunesnės kartos protestą. Todėl sūnus atmeta motinos biznieriško gyvenimo etaloną: „jei turi galvą, tu kitus pakinkysi". „Gegužyje" idealizuoti kraujo ryšiai šiame kūrinyje pasirodo ir ne vieninteliai, ir ne visagaliai. Tačiau Čiurlionienė šią problemą tik iškelia. Kadangi jai rūpi tik moralinis aspektas, viskas iš esmės parodoma vaizduojant Normantienę kaip žmogų. Normantienė, lyg M. Gorkio pjesės „Vasa Železnova" herojė, dėl visko kalta: ir kad sudegė Raudonauskių daržinė, ir kad Jonas skurdo. Normantienei priešprieša — Jonas, savarankiškai, individualiai lavinęsis ir pasiekęs „aukštus žmonijos dvasios takus". Todėl jis ir Birutei aiškina, kad joje pačioje glūdinti naujojo gyvenimo pradžia.

„Šventmarėje" ir „Bundančioje žemėje" Čiurlionienė iškėlė tą dalį inteligentijos, kurios veikla žavėjosi, „Aušros sūnuose" nacionalinio gyvenimo problematiką atskleidė rodydama liaudies tautinį sąmonėjimą, o „Pinigėliuose" iškėlė dvasinio ir ekonominio gyvenimo absoliučią disharmoniją, kuri gali pražudyti tautą. Bet Čiurlionienė vis vien tikėjo, kad žmogus, jo „aš" yra stipresnis už visuomenės spaudimą. Todėl po „Pinigėlių" ir atsirado „Gegužis", „Aušros sūnūs". Ketvirtame „Pinigėlių" veiksme per Birutės ir Jono meilę iškeliama mokslo ir meno vienybė, poetizuojama jų jėga, kurios neįveiks „nei žaibai, nei jūros siausmas".

Tačiau tuo nebaigiama kultūrinė istorinė „Pinigėlių" prasmė. Ketvirtame veiksme satyra įgyja farso elementų, kuriais ironiškasis gyvenimo vaizdavimas bei demaskavimas tampa realistinės išminties ir paradoksalios gilumos apibendrinimu. Parodijuojamieji veikėjai, kvailos galvos, besigiriančios, jog labai protingos, čia prieina komiškiausią kulminaciją. Normantienei mirus, burmistras, tarsi pratęsdamas Raudonauskių savigyros liniją, išdrožia kalbą apie velionę, kuri turėjusi nepakeičiamą galvą ekonominiams reikalams: „Tiesiog matematikė". Tai skamba kaip iššūkis dvasiniam gyvenimui, mokslo ir meno veiksmingumui. Tai ne vien blogio triumfo kritika ar demaskavimas, bet ir satyrinė parodija[18]. „Šventmarėje" idealistas kunigėlis svajojo pastatyti paminklą Šventmarei, kaip liaudies dvasinių jėgų stiprybei, o „Pinigėliuose" viskas apvirsta aukštyn kojom. Burmistras rimčiausiai siūlo pastatyti paminklą Normantienei — lupikei, engusiai tą liaudį, kurios „vėlę kibirkštėlę" Čiurlionienė iškėlė savo kūryboje. Parodijinis elementas reikšmingas ir kitoje meninio vaizdavimo plotmėje: transformuojamas meterlinkiškasis simbolistinis laukimo motyvas. Normantienės namuose sujudimas laukiant na-

[18] Todėl „Pinigėliai" ir nėra „lengvučiukas veikaliukas", anekdotų rinkinys, „krūva feljetonų", kaip spauda įvertino A. Griciaus „Palangą" („Palanga" Valstybės Teatre // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 15.— P. 354). Šiuo požiūriu „Pinigėliai" skiriasi ir nuo gausios P. Vaičiūno dramaturgijos, kuri tarsi išplėtojo Čiurlionienės pradėtą „Pinigėlių" problematiką.

mų savininkės mirties rodo, kaip visi laukia turto, pinigų, tūpčioja, dėdamiesi esą vieningi. Tačiau tikrojo vieningumo nėra, jį ardo egoistiniai kėslai. Pats laukimas irgi kitoks, be meterlinkiškosios egzistencijos potekstės, kaip tylos išraiškos, nes mirties laukiama komercine dvasia prisunktoje aplinkoje, kur nėra vietos nei dvasinei šilumai, nei simbolinėms egzistencijos pajautoms. (O jeigu tokiais namais pavirs visa Lietuva?) Ši Čiurlionienės komedija, paremta klasikiniu A. Ostrovskio, Moljero, N. Gogolio, A. Gribojedovo satyrinių dramų modeliu, suartėja ir su XX amžiaus realistinės dramaturgijos praktika, nors visų pirma „moka naudotis visais senojo natūralistinio teatro efektais“[19]. Čiurlionienė satyros tikslams čia panaudojo ir simbolizmo tradiciją — „atitrauktus nuo žemės paveikslus“. Tačiau dabar tai transformavo į realistinės motyvacijos meninę kalbą, kuria išreiškė istoriškai susiklosčiusią Lietuvos gyvenimo dvasinę atkarpą žemiškais paveikslais. Dar vienas simbolizmą parodijuojantis elementas: Normantienei mirus, jos nuoga siela tarsi kyla palikusi turtus. Tai skamba kaip S. Pšybyševskio „nuogos sielos“ mistinės prasmės parodija. Nuoga siela čia iš tikrųjų tokia nėra, ji nenusikračiusi visų žemiškų rūpesčių. Normantienės sielos nuogumas — tai vartotojiškos moralės triumfas po mirties, pergalė ir prieš tuos, kuriuos engė, ir prieš tuos, su kuriais, kitus engdama, ėjo išvien. „Vieno morališko organizmo“ iliuzija čia turi demoralizuotos visuomenės pagrindus, tampa luominiu nuogumu, kaip nepataisomos biznieriškos esmės išraiška, kadangi Normantienė sutapo su jos aplinkos antihumaniškos socialinės prigimties esme. Tai įrodo ir jos testamentas: numirusi Normantienė pasišaipė iš visų žemiškųjų reikalų, kuriais persiėmę to testamento laukiantieji. Normantienės siela tarsi pakyla nuo parazitinės aplinkos, ją ironizuodama ir kartu joje pasilikdama, kadangi pati stimuliavo ir ugdė tokią aplinką. Atsiribota iš tikrųjų tik nuo tarnų, pažemintųjų ir nuskriaustų, apskritai nuo hu-

[19] Tą pastebėjo jau amžininkai — *Gira L.* (*Radzikauskas E.*) Mūsų scena // Veja.— 1920.— Nr. 2 — ir šiuolaikiniai tyrinėtojai (J. Lankutis ir kt.).

manizmo, kuriam šioje aplinkoje nėra vietos. Gryna Normantienės siela net ir mirties akivaizdoje nesugebėjo nusileisti iki elementaraus žmoniškumo, mažųjų žmonių. Moralumas įžeidžia Normantienės „mamonišką“ archetipą, kuris lieka amžinas ir neįveikiamas žmogiškųjų priedermių. Normantienė — tai lietuviškojo biznieriško luomo socialinis modelis, vartotojiškąjį pradą apibendrinantis tipažas. Tačiau visa metafizinė simbolizmo gelmė ir tradicija, propaguota Čiurlionienės estetikoje, čia jau išreikšta demaskuojančiomis satyros priemonėmis vaizduojant konkrečias aplinkybes ir charakterį, kuris tampa realistiškai stiprus parodijinių groteskiškų elementų visuma.

Ar vien buitinis protestas prieš susmulkėjusią lietuviškąją visuomenę rūpėjo dramaturgei? Gal Čiurlionienė, rašydama „Pinigėlius“, ne tik savo gyvenamąjį laiką turėjo prieš akis, gal ir jai, kaip menotyrininkui I. Šlapeliui, tik anksčiau — sumaterialėjęs gyvenimas sukeldavo čiurlioniškos dvasios ilgesį? „Pagaliau šių dienų socialiniame gyvenime žmogus bendrai nebereikalingas. Reikalingi mechanikai, inžinieriai, gydytojai, advokatai ir įvairūs specialistai. Ne mažiau reikalingi partijų ir partijėlių vadai ir jų sekėjai“[20].

Tai Čiurlionienė ėmėsi vaizduoti kitose komedijose.

„Vilos puošmenoje“ (1932) ir „Didžiojoje mugėje“ (1939) tiesioginė valstybinės sistemos kritika mažiau siejasi su „Pinigėliuose“ išbandyta patį personažą demaskavusia charakteristika. Užtat sustiprėja komiškoji buities traktuotė, kuri padeda formuotis savitam buitinės komedijos žanrui, nors ir kitaip negu P. Vaičiūno kūryboje III—IV dešimtmetyje. Čiurlionienei, kadaise naujosios estetikos ideologei, dabar knietėjo nusileisti į buitį, nes per buitį ir tauta, ir jos kultūra bei visuomenė funkcionavo. Juo labiau kad kritika mygo ne be pagrindo: „lietuvių literatūra per maža duodanti lietuviškų valdininkų, lietuviškų kapitalistų ir proletarų, kunigų, karininkų ir studentų tipų; mūsų literatūra nenušviečia inteligentų ir miestelėnų šeimyninio gyvenimo, jų dramų <...>. Lietuvoj ir Tartiufų yra — nereikėtų ir jų pamiršti. Kalbamo-

---

[20] M. K. Čiurlionio testamentas // Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 21.

ji dirva labai plati, o ją bent kiek tėra palietę Čiurlionienė komedijoj ir Vaičiūnas dramoje..."[21]

„Pinigėlių" Normantienė buvo abejinga kultūrai, o „Didžiosios mugės" Vizgailos rankose jau pusė leidyklos „Kultūros bokštas" ir spaustuvė. Vizgaila įsivaizduoja esąs visuomenės šulas, tikisi ministro portfelio, nors pats nesurezga sakinio. Iš viso šios komedijos vyrai darbuojasi tautos labui palaikydami ryšius su užsienio kapitalu, o jų moterys — poniutės afišuojasi „kultūros darbu", „puikiomis iniciatyvomis", veikėjiškumu, kuriame užtenka vietos ir savoms intrigoms, ir flirtams su amerikiečiais. Turtas, garbė, pinigai, karjera, išorinis paradiškumas, neužpelnytos, bet aukštos padėties visuomenėje troškimas — toks komedijos personažų *credo*. Dramaturgė sielojasi, kad visa tai neturi nieko bendra su vidiniu inteligentiškumu ir kultūra. Čiurlionienės dėmesys nukrypsta į dvi Lietuvos visuomenės negeroves: kultūros darbą užgrobė „karjeristai" (J. Grušo romanas apie juos taip ir vadinosi) ir jų kvailos žmonos, o lietuviškoji šeima smunka dvasiškai, ant blogųjų pamatų formuojasi priaugančioji karta[22]. Šeimos ir kultūros problemoms Čiurlionienė skyrė ypatingą dėmesį, nes matė, kad lietuviškos (inteligentiškos) šeimos modelis juo toliau, juo labiau ėmė atitolti nuo kritikės propaguoto sveiko lietuviškumo ir doros principų. „Šeimos vėžiai", Vaižganto žodžiais, ėdė lietuviškąją visuomenės ląstelę.

Visos pjesės idėjinis centras — mugė aikštėje, arba kultūros paroda. Tai fasadas, etiketė, už kurios slypi tuštybė, smulkumas, įsivaizdavimas. Nejaugi tai ir viskas, kuo pavirto „vieningas morališkas organizmas"? Čiurlionienė per „didžiosios mugės" idėją parodo valstybinius ir šeimyninius užkulisius. Didžioji mugė kaip jos organizatorių dvasinio menkumo karnavalas, visos sistemos paradiškumo simbolis — pirmiausia tampa visų ydų, o

---

[21] *Gobis J.* Lietuvių poezija ir jos uždaviniai // Židinys.— 1925.— Nr. 6.— P. 159.

[22] Prof. F. Kemėžis ne be reikalo nuogąstavo: „Blogiausia, kad beaugant nelygybei turtų ir pajamų paskirstyme, gadinasi žmonių būdas, auga neigiamieji egoistiniai charakterio savumai (*Kemėžis F.* Kapitalistinės santvarkos keliu // Naujoji romuva.— 1932.— Nr. 10.— P. 218).

per jas ir pačios komedijos veiksmo idėjine struktūrine kulminacija, tai yra „tuštybės muge“. Mugė — paroda, laimėjimų aikštė, kaip ir apsišaukėlio veikėjo Vizgailos pranešimo (kurį jam sukūrė žmona) tema „Tautos kilimas moralinių ir materialinių reikalų šviesoje“, įgyja simbolinę tautos dvasinio nuopuolio, pseudokultūros prasmę. Mugė veiksmo eigoje tampa didžiąja jos vadų menkumo arena. Satyrinis demaskavimas čia įgyja moralinio atpildo potekstę ir drauge veiksmo plėtotės žanrinį potencialą. Bet ir čia Čiurlionienę domina moralinis tuštybės „mugių“ organizatorių, nepelnytai iškilusių karjeristų liepto galas — kaip bausmė už tautos idealų išniekinimą. Komedijos pabaigoje Vizgailos šeimą ištinka moralinis ir materialinis bankrotas — dėsningas personažų veiklos ir veikalo idėjinės koncepcijos sprendimas. Autorė perša mintį, jog tik dėl asmeninės korupcionierių kaltės tautiškoje aplinkoje klesti baisios ydos. Rašytoja matė, kad mokslas, apšvieta ir materialinė veikla, eidami skyrium, nepakėlė inteligento iki „aukščiausių dvasios taškų“ ir garbingo tarnavimo visuomenei. Gal dėl to, kad „Nepriklausomybės laikotarpis buvo trumpokas ir per jį nespėta išsivaduoti iš praeities slogučio“[23], anot A. Škėmos. Pridurkime: per maža buvo laiko susiklostyti naujoms pozityvioms moralės požiūriu tautos tradicijoms. Tad negatyvius reiškinius teko dramaturgei atakuoti su dviguba širdgėla ir nerimu. Čiurlionienė jau amžiaus pradžioje sielojosi, kad „partijos partijėlės“ neleidžia susikaupti rimtesniam kultūros darbui, o „Didžiosios mugės“ atstovai bando pateisinti lietuviškojo veikėjiškumo antplūdį valstybiškai: „Mes esame viena gabiausių tautų Europoje. Kodėl, sakysim, tiek daug organizacijų, jaunimo korporacijų. O todėl, kad turime begales genialių galvų, begales žmonių, kurie niekuo kitu negali būti — tik vadais“. Čiurlionienei toks dėsningumas pirmiausia reiškia smūgį tautai, nes „gyvenimas specializavosi ir tuo pačiu smulkėjo“,— vėliau prisimins J. Aistis[24]. Todėl komedijos atomazga koncentruojama vėl kaip ir ekspozicija — Vizgailos šeimoje parodant jos visapusišką žlu-

---

[23] *Škėma A.* Raštai.— Chicago, 1955.— T. 3.— P. 330.
[24] Gabija.— 1949.— P. 538.

gimą: įmonės parduodamos iš varžytinių, meilužės vyras gauna anoniminį laišką, „didžiosios mugės“ idėja suyra, fasadas nuplėšiamas, perspektyvoje — areštas. Šeima, karjera, turtas, garbė — miesčioniško saloninio gyvenimo būdo ir moralės poliai — išnyko. Čiurlionienė tai vertina kaip teisybės jėgą, atpildą už „pasiutusią veidmainystę“, blogieji žmogui ir tautai gauna tai, ko nusipelno.

„Vilos puošmenoje“ nors chronologiškai tai ankstesnis kūrinys) mažiau pedagoginių auklėjamųjų intencijų, ryškesnis dramaturginis pradas, kuris pasitarnauja kiek kitokiam idėjiniam meniniam apibendrinimui. Dramaturgė demaskuoja ne tiek akcentuodama aplinkos pataisymo iliuziją, kiek stiprindama komišką intrigą — veikalo dramaturgijos ašį. Čia daugiau universalumo, išlaikoma gyvenimo žaidimo santykinė pusiausvyra, bet rodomas „gyvenimo karikatūringumas“[25].

Veiksmas rutuliojasi Palangoje, departamento direktoriaus viloje, kurioje puošmenos teisėmis apsigyvena rašytojas. Jis ir tampa centrine figūra. Menas, kurio sferai priklauso rašytojas, iš vidaus veikia visuomenę, nors oficialiai jam tekusi patarnautojo, puošmenos rolė. Rašytojas pastebi, kad vilos gyventojai ištroškę pinigų, aptekę kitomis panašiomis silpnybėmis. Todėl jis nutaria plėšti kaukes jų pačių rankomis, duoda progos įsitikinti kiekvienam, kas jis yra iš tikrųjų. Gyvenimas — žaidimas — kūryba veikale pinasi kaip rašytojo ir poilsiaujančių veikėjų kolizijos. Didaktikai, kaip rašytojo tyčinės intrigos įrankiui, čia suteikiamas komiškumo atspalvis, kurio veikėjai nepajunta ir leidžiasi į pinkles, rašytojo sumanytas, bet drauge atitinkančias jų individualią bei visuomeninę prigimtį. Tose pinklėse realizuodami savo ydas, vidinę esmę, vilos gyventojai patys pasirodo, kas jie yra. Rašytojo pozicija čia tokia: „Be galo įdomus psichologinis žaidimas daryti tokius bandymus!“ Grakščiame žaidime personažai žaidžia — gyvena, perimdami pasiūlyto žaidimo taisykles, kurioms nesipriešina, lyg būtų jų pačių sugalvotos, o ne rašytojo atspėtos.

„Pinigėlių“ farsiniai elementai, „Didžiosios mugės“ sąlygiškumai dar turėjo tiesioginę užduotį — atskleisti

---

[25] Laiškas V. Krėvei 1931.IX.15.— LLTI, f. 51—82.

socialinį išsigimimą. „Vilos puošmenoje“ — silpnybių psichologija, kaip šių veikėjų vartotojiška pasąmonė, realizuojasi komiškojo eksperimento principu — susiejant meną su gyvenimu. Intrigų mokyklai čia atstovauja miesčioniškas etiketas, poniučių užmačios ir rašytojo žaismė, meninė išmonė integruota į šį gyvenimą kaip „įdomus eksperimentas“. Tačiau viskas iš esmės rutuliojasi toje pačioje aplinkoje, iš kurios kilo ir viena, ir kita stovykla. Todėl „smulkių žmonių žaidimas“, kurį demaskuoja rašytojas, komedijos eigoje pasirodo kaip lygiavertė akcija rašytojo „sąmokslui“. Priešpriešos išsilygina. Rašytojas šaiposi, bet jis pats irgi yra provincialinių bulvarinių romanų autorius. „Smulkių intrigų šiupinys“ virsta komiška avantiūra, virstanti kultūrine moraline parodija (veikėjų lūpose literatūrinio elito, V. Vulf ir kitų pavardės). Rašytojo, kovojančio prieš bedvasę aplinką, priemonės įgyja negatyvių pseudopriemonių bruožų, prieš kuriuos jis pats tarsi kariauja. Taip idėjiniam lygmenyje susiformuoja totalinis slogus kameriškumas, stilistiniame — parodija, grakštus komizmas, dėl to „lietuviška buities komedija čia įgauna beveik prancūziško žaismingumo“ (J. Lankutis). Tai daug, nes laikotarpiu iki 1940 metų lietuvių literatūroje vis dėlto buvo pasigesta „komizmo ir humoro žymaus talento“[26].

...protui bręstant, horizontai keičiasi.
S. Čiurlionienė, 1956

SAVITAS TAUTOSAKOS ĮPRASMINIMAS

Ar rašytojas grožinėje kūryboje neliko užmiršta „savotiška filosofija“, kurios ji reikalavo amžiaus pradžioje? Ne. Ji nuolat bandė pasiremti lietuvių liaudies kūrybos turtais, kuriuose figūruotų „visaapimantys simboliai“.

---

[26] *Gobis J.* Lietuvių poezija ir jos uždaviniai // Židinys.— 1925.— Nr. 6.— P. 160.

„Jūroje“ (1908), „Pasakoje“ (1909) „neaiškaus aido“ stilistika derinama su alegorišku tautos likimo vaizdavimu. Poetizuojamas krašto dvasinis atgimimas, žmogaus ir tautos „tikrosios teisybės“ pergalė. „Tavyje, o Baltija, užžavėta Lietuvos dvasios kibirkštis“,— rašė S. Kymantaitė 1905 metais savo pirmajame vaizdelyje „Palangos jūra“. Tai lyg iliustracija neoromantinei kritikai: simbolistinė tautos vizija, paslaptingumas, neįspėjamas, bet įspėti geidžiamas mistinis rūkas, jausmo gijomis rišąs Tėvynės ir sielos „bedugnės“ gelmes[1].

„Pasakos“ ritminėje struktūroje kaip lygiaverčiai bręsta du veikėjai: mintis ir kūdikis, abu formuodamiesi patys „iš savęs“, veržiasi už simbolinės pilies sienų. Nugali jų troškimas išsivaduoti iš standartiškos lygiavos, niveliuojančios individo ir tautos „aš“, kuris kartu veržiasi ir iš sąmonės, logikos bei socialinės skriaudos varžtų. „Ilgėjimos sparnai“ neša žmogaus gyvąją esmę ir tautos „vėlę — kibirkštėlę“ į svajonės, vizijos ir teisybės erdvę, kaip begalybės ir drauge dvasios nusiraminimo šalį.

„Vienas gilus amžinas nuliūdimas“ („Draugui“, 1910) — pastovumo ir santarvės su pasauliu ženklas — tampa simbolinių vaizdų, kalbėjimo intonacijos ir kūrinių nuotaikos dominante. Ją, kaip meniškumo elementą, Čiurlionienė jau buvo iškėlusi Šatrijos Raganos kūryboje. Savo prozoje bei poezijos bandymuose nuotaiką ir vaizdo sugestyvumą ji tiesiog pabrėždavo kaip melancholiškos tylos simbolinę būseną: „Tyloj daugiau yra gyvos sielos negu triukšmingiausioj audroj“ („Atsibudau“, 1908)[2]. Šių momentų Čiurlionienė buvo aptikusi ir liaudies dai-

---

[1] *„Jūra“* sukurta Palangoje, M. K. Čiurlioniui tapant „Jūros sonatą“. Pirmiesiems „Jūros“ fragmentams (ji buvo tęsiama, tobulinama) M. K. Čiurlionis sukūrė muziką (Laiškai Sofijai.— V., 1973.— P. 29, 37). I. Šeinius „Jūrą“ vadino „maža turininga pasaka, kurioje S. Čiurlionienė remdamasi lietuvių folkloru, jau eina toliau (*Jurkunas-Scheynius I.* Litauisk kultur.— Stockholm, 1917.— P. 69).

[2] Lyg estetinės pasaulėžiūros aidas iš šio laiko į IV dešimtmečio skautiškąją publicistiką atkeliaus ir lozungas: „kalba — auksas, tyla — sidabras“, kuriuo Čiurlionienė jau ne rašyti mokys, o gyventi, elgtis, bendrauti kultūringai, sumaniai (Susikaupimo valandos stovykloje // Vadovė.— 1937.— Nr. 1.— P. 10).

nose, ir K. Donelaičio asmenybės ramume. „Ramios meilės svajonės“ dabar turėjo užpildyti jos pačios jaunatviškos sielos bundančius troškimus ir būti orientyru tautos kultūrinio darbo barams, kaip „visaapimantis simbolis“ bei individo vienybė su tautos „gyvenimo filosofija“. Vienintelė prasmė — susikaupimas („visos žaizdos aprimo, nebedegina liepsna“,— rašė ji 1915 m. eilėraštyje (almanache „Pirmasai baras“). Poetizuodama „požemio“ gelmių, sapnų, likimo ir visatos paslaptis rašytoja skelbė, jog „tyla niekuomet nėra tuščia“ („Atsibudau“). Šių kūrinių nuotaika ir ritmas išreiškė ir individualios sielos ilgesį, ir tikėjimo tautos istoriniu prisikėlimu simbolinę viziją („Prisikėlimo pasaka“, 1909). 1931 metais rašytoja net kūrė dramą apie Riterį budėtoją, tarnaujantį ir savo kraštui, ir visos žmonijos labui[3].

„Pažinęs amžinąjį nuliūdimą, nebeverksi ir nebeaimanuosi,— tavo šypsojimas bus ramus“,— rašė Čiurlionienė, tarsi keldama simbolistinio dvasingumo nuostatą kaip orientyrą lietuvių profesionaliajam menui. Rašytoja žavėjosi meterlinkiškąja tylos koncepcija, brėžė filosofines lietuviškojo simbolizmo gaires, tai Rusijoje buvo daręs V. Solovjovas („милый друг, иль ты не видишь, что все видимое нами, только отблеск, только тени от незримого очами“,— šios eilutės buvo paimtos epigrafu A. Lemano monografijai apie M. K. Čiurlionio kūrybą) arba Z. Pšesmyckis, M. Meterlinko propaguotojas Lenkijoje, dar 1894 m. skelbęs, kad poezija neegzistuoja be simbolių.

Savo ankstyvąją kūrybą Čiurlionienė konstravo iš abstrakčių metafizinių įvaizdžių: jūra, uola, pilis, žuvėdra,

---

[3] „Viduramžių legenda. Dėl pjesės pasakiškumo veikėjai neturi net vardų. Jie vadinami tokiais vardais, kurie nusako ir tam tikrą luomą. Centrinės figūros: didžiosios pareigos Riteris ir Ponia, piktosios jėgos įsikūnijimas“ (7 meno dienos.— 1934.— Nr. 104.— P. 5). Tačiau priežastis, kad kūrinys scenoje po premjeros daugiau nepasirodė, buvo, regis, ne vien ta, jog režisierius A. Oleka-Žilinskas iškupiūravo masines scenas ir autorė dėl to buvo labai nepatenkinta. Kritikas V. B. (Vytautas Bičiūnas) atkreipė dėmesį ir į kitą — laiko — faktorių: „Autorė veikalą parašiusi jau prieš dešimtmetį, vadinas jo pasirodymas V. Teatre yra kiek pavėlavęs“ (Riteris budėtojas // Židinys.— 1934.— Nr. 4.— P. 386).

paukštis, bokštas, juoda gulbė, pranašas, keistasis, kūdikis, senelis. Sielos paslaptingumą ji bandė išreikšti ne impresionistiškai, kaip būdinga kai kuriems ankstyviesiems E. Steponaičio ir B. Sruogos poetiniams bandymams, o monumentaliais simboliais. „Jūroje“ ieškoma pastovių būties taškų, ryškinama amžinybės ir akimirkos sandūra, kalbama apie individo vienatvę, jo dvasios ir minties klajonę „keistais nežinomais takais“. Gamtos vaizdas tampa visaapimančia dvasingumo paslaptimi. Neatsitiktinai B. Sruoga „Jūrą“ (paskelbtą 1915 m. „Pirmajame bare“) lygino su R. Tagorės „Sodininku“ — Rytų neoromantizmo analogu, sakydamas, kad abu kūriniai turi daug ką bendra „savo vaizdų pynimu, iškėlimu meno objekto, pačiu priėjimu prie jo“[4]. „Aušo ir temo, dienos į bedugnę krito, metai slinko, laikas plaukė“,— šitaip jūra tampa laiko ir erdvės begalybės ir drauge būties pastovumo ženklu, kurio „nebepasiekia mirtis“. Tai asocijuojasi ir su vakarietiškąja R. M. Rilkės kūryba, jos egzistenciniais motyvais, nelauktai ir netradiciškai atklydusiais į XX a. pradžios lietuvių literatūrą.

Čiurlionienės poetinėje prozoje iškeltas klausimas — „Ar žinai, tu, valandėle, kiek mirčių savy nešioji“ — atspindėjo ontologinio mąstymo pradmenis, gilesnes gamtos pajautas, nors dar ir ne itin ryškias, gožiamas sentimentalių romantinių vaizdų, tačiau besiveržiančias į „lyrizmo ir refleksijos sąveiką“[5]. Taip buvo ieškoma paslapčių, kurias reikia iš naujo įminti. Psichologinės refleksijos ir filosofinės meditacijos sintezė dar nebuvo pasiekta. Kol kas mezgėsi daugiau antimaironiška, amtiracionalistinė, antiretorinė akcija. Psichologinė savistaba, filosofinis klausimas, lygiavimasis į būties, o ne buities sferą pranašavo universalius pojūčius sintetizuojantį meninės miniatiūros žanrą, kuris turėjo pakelti į aukštesnį lygį amžiaus pradžioj paplitusius vaizdelius, „feljetonėlius“ ir kitokius neišbaigtos formos bandymus. Nusistovėjusios klasikinės eiliavimo normos turėjo užleisti vietą laisvesnei „verlib-

---

[4] Puota maro metu (Dėlei Pirmojo baro) // Santara.— 1917.— Nr. 5.

[5] *Daujotytė V.* Neeiliuotas eilėraštis // Lietuvių eilėraštis proza.— P. 6.

riškai“ akimirkos ir sąmonės jungties saviraiškai, naujoms lyrinės improvizacijos formoms[6].

Žavėdamasi M. Meterlinko, M. K. Čiurlionio, V. Solovjovo, Z. Pšesmyckio, R. Tagorės vizijomis, Čiurlionienė ieškojo „pasaulio dugno“, kaip dvasinės santarvės su likimu, istorija ir visata paslapties ir idealo. Jos lyrinės prozos bei eilėraščių herojus jaučia tą „pasaulio dugną“ kaip žemės ir kosmoso jungtį. Iš šitokių impresijų rašytoja mėgino formuoti *nacionalinio stiliaus etaloną, neoromantinę* poetiką. Simbolinis individo būties ir laiko tėkmės atspindys psichologinėje akimirkos pajautoje turėjo vienyti žmogaus ir tautos bendras dvasios pagavas. Tai buvo egzistencinio simbolizmo sritis, besiformuojanti pagal ankstyvosios M. Meterlinko kūrybos ir estetikos dėmenis, kurie, kaip matėme kritikoje, pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais labiausiai atitiko Čiurlionienės etinius kūrybinius užmojus, inspiravo jos ankstyvesnius lyrinius bandymus.

Mažiau Čiurlionienės vaizdeliuose pastebimi intymiojo simbolizmo poetikos pradai. Lietuvoje jie dar nebuvo taip vertinami ir įsisąmoninti kaip Lenkijoje „Młoda Polska“ autorių, vadinamų malarmizmo antipodais, verlenistais, impresionistais[7]. Lietuvoje dar nekilo klausimo ir apie impresionizmo bei simbolizmo sintezę („akimirka — amžinybės sesuo“ (V. Ivanovas), kuri turėtų savaip suderinti psichologinio intymumo ir filosofinio reflektyvizmo stichijas. Lietuvių rašytojų kūryboje visi šie simbolizmo niuansai dar gerokai susipynę į bendrą neoromantinę meno sampratą. Čiurlionienė savo vaizdeliuose poetizavo laiko tėkmės pojūtį ir nežinomybę, kurią lietuvių meninė savimonė galėjo užčiuopti M. K. Čiurlionio tapyboje. Sunkiau buvo pasiekiamas J. A. Herbačiausko iš literatūros pageidautas „kosminis muzikališkumas“.

---

[6] Jau „Gabijos“ eilės proza buvo vieni pirmųjų verlibro pavyzdžių lietuvių poezijoje (*Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara.— V., 1979; *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai P. 87). V. Daujotytė mano, kad Čiurlionienės ir B. Sruogos šio tipo kūriniuose „eilėraščio proza ir verlibro takoskyros sandara itin nežymi“ (Neeiliuotas eilėraštis.— P. 14).

[7] Русская и польская литература.— С. 120; *Markiewicz H.* Młoda Polska i „izmy“ // Wyka K. Młoda Polska.— Modernizm polski.— 1977.— T. 1.— S. 320.

Bet M. K. Čiurlionis ragino savo sužadėtinę, vėliau tapusia žmona, bandyti „muzikalinę architektoniką taikyti poezijoje. Aiškino muzikalinių kūrinių struktūrą..." Tai buvo vienas pirmųjų XX amžiuje muzikinės meno koncepcijos postūmių, orientavusių ir lietuvių literatus „mokytis muzikos"[8]. Kūryboje pasinaudojo šiais patarimais rašytoja ir vėliau, kurdama poemą „Giria žalioji".

M. K. Čiurlionio muzika ir dailė, Čiurlionienės simbolistinės pasakos, vaizdeliai, eilėraščiai tik iš dalies priklausė vadinamajam „modernistiniam maištui". Savo lyriniams bandymams rašytoja atramos ieškojo asmeniniam skausme ir tautos istorinėje kultūrinėje sanklodoje. Jos kūrinėliai toli nuo subjektyvistinių „sielos kelių" ar avangardistinių vagnerizmo eksperimentų. Paslapties poetizavimas, be abejo, susijęs su metafizinio suvokimo pradais, bet rašytoja čia kaip ir kritikoje nesivaikė apokaliptinių nuotaikų, užklydusių į „Jaunosios Lenkijos" poetų kūrybą: „Amžius išsikvėpęs", „dangus tuščias",— taip dvasinę gyvenimiškojo laiko ir žmogaus aklavietę iliustravo K. Tetmajeris, L. Stafas ir kiti. Nebandė rašytoja mėgdžioti ir italo G. d'Anuncijo kūrybos, kopijavusios F. Nyčės antžmogio idėjas. Amžinybės ilgesys, paslaptingumo apologija Čiurlionienės kūryboje krypo ne į metafizinę erdvę ar į egzistencinį tolį, o į etiškai ir etniškai apibrėžtą „dvasios tėvynę". Tai buvo realus „visaapimančių simbolių" ir nuotaikos bei nuliūdimo orientyras, konkretus „tikrosios teisybės" neoromantinis polius. Autorė apgaubė jį metafiziniais įvaizdžiais, bet neatsisakė su tėvyne susijusio „žemės purvo", kurio visaip kratėsi simbolistas M. Gustaitis. Apskritai Lietuvoje nesusiformavo „grynosios literatūros" tipas, ne tik viršsocialinis, bet ir viršnacionalinis, kaip Lenkijoje S. Pšybyševskio ar Z. Pšesmyckio darbuose. Savo kritikoje bei ankstyvoje grožinėje kūryboje Čiur-

---

[8] SČR.— T. 3.— P. 86. Nenuėjo veltui estetikos pamokos dirbant auklėjamąjį-pedagoginį (skautiškąjį) darbą: skautiško žaidimo pagrindas: atvira širdis, švarus linksmumas, ritmas, kūryba („Dvejopas pavojus" // Vadovė.— 1931.— Nr. 4.— P. 8). „Kaip muzika neįmanoma be ritmo, be takto, taip ir vadovės darbas be ritmo viduje, be takto pasielgimuose neįmanomas" (Vadovės taktas // Vadovė.— 1933.— Nr. 2—3.— P. 1).

lionienė atakavo daugiau tik schematizmą, didaktiškąjį tendencingumą, ignoravusį sielos pasaulio teises[9].

Jos vaizdelių veiksmas vyksta ne „dievybės skliautuose" (M. Gustaitis), o „ramios meilės" svajonių sferoje, kur jaučiama laiko tėkmė ir amžinybė („dienos bėgo it vanduo nuo kalno"). B. Sruoga, naujus kelius poezijai tiesdamas, tikėjosi išgirsti „būties ir mirties vibracijas", todėl atsidūrė impresionizmo bei ekspresionizmo sankryžose, M. Gustaitis filosofinės lyrikos simbolistinį turinį įstatė į gerokai racionalistinius katalikiškosios moralės rėmus, o Čiurlionienė, laikydamasi bendro su M. K. Čiurlioniu nacionalinio stiliaus supratimo, lietuviškąjį simbolizmą bandė priartinti prie folkloro esmės, „tautos širdies", jos „pagilintos sąmonės" klodų, artimų rytietiškai savistabai. Ir ne tik jai: 1935 m. J. Gruodžiui skirtoje poemėlėje „Vingurgurklė" Čiurlionienė gamtinę lietuvių folkloro realiją — šaltinio čiurlenimą: „Vingurgurkle, kur gurkliuoji?" prilygina likimo nenumaldomai srovei („Kiekvienam savo dalia"), kaip ir senovės kinų čžuanczų filosofinio žanro problematikoje[10]. Metafizinė egzistencinė paslaptis visatoje, gamtoje, žmoguje, taigi ir tautos dvasinėje sanklodoje — buvo tas pirmasis kūrybos intelektualinio brandinimo objektas, į kurį Čiurlionienė smelkėsi itin energingai ir kryptingai. Prisimintina V. Daujotytės mintis, jog „daugelį XX a. pradžios literatūros tendencijų <...> yra savaip sujungusi S. Čiurlionienė-Kymantaitė"[11].

---

[9] Savo tautosakiniuose kūriniuose, kaip ir kritikoje, pačios Čiurlionienės (kuri vaikystėje „su ašaromis skaitė" Slovackį ir Mickevičių) žodžiais: „visos mano mintys iš pat gelmės buvo lietuviškos <...>, bet kalbėjo lenkų romantizmo auklėtinė" (SČR.— T. 3.— P. 307). Čiurlionienės vaidmuo čia panašus į Šeiniaus, kurio orientacijos į „naujus kontrastingus pergyvenimus" negalima laikyti modernistine Lietuvos aplinkybių kontekste, o daugiau profesionalizmo ir „naujų pasaulių" raiškos jungtimi, pertvarkančia XX a. pradžios lietuvių prozą bei visą literatūrą, „nukreiptą tiek prieš realistinį materialiųjų pradų hiperbolizavimą, tiek prieš modernistinį estetizmo kultą" (*Jurgutienė A.* Neoromantizmo tipologija // Literatūra.— 1986.— [T.] 28(1).— P. 9).

[10] Литература Древнего Востока. Тексты. — М., 1984. — С. 236—237.

[11] *Daujotytė V.* Neeiliuotas eilėraštis.— P. 22.

Taigi B. Sruogos užuomina apie S. Čiurlionienės „Jūros“ ryšį su R. Tagorės „Sodininku“ 1915 m. ne tokia jau nepagrįsta, kaip kartais iš inercijos ir realistinės nuostatos teigiama[12]. Analogišką simbolistinę jungtį M. K. Čiurlionio, R. Tagorės ir J. Baltrušaičio kūryboje įžvelgė tuomet ir J. Šlapelis. O vėliau panteistinių analogijų tarp šių menininkų ieškos P. Galaunė[13].

Žemaičių tarme rašytuose kūriniuose Čiurlionienė taip pat ieškojo „garbingos mūsų tautos dvasios“[14]. Ir ypač ją tikėjosi atkurti tautosakinėse poemose. Tačiau ilgainiui rašytoja ėmė tolti nuo metafizinės simbolinės folkloro poetizacijos, nacionalinio stiliaus formulės ji ėmė ieškoti realistinėse apraiškose. Panašiai kaip ir L. Ukrainka[15], Čiurlionienė liaudies kūrybos pagrindu bandė kurti meninį etnopsichologijos modelį. Jau „Kuprotame oželyje“ (1919) tautosakiškai stilizuoti personažai, mergelės ir bernelio dialogai pasižymi liaudiškojo pasaulėvaizdžio atributika. Liaudies humoras autorei kaip tautosakinės stilizacijos priemonė, ji žavisi valstietiškos pasaulėjautos demokra-

---

[12] *Petronis J.* Rabindranatas Tagorė ir Lietuva // Literatūra ir kalba.— [T.] 10.— P. 288. Aktualus B. Sruogos teiginys, pagal kurį Čiurlionienė lyginama su Tagore ne dėl adekvataus meninio rezultato, o dėl iškėlimo meno objekto, „paties priėjimo prie jo“. Būtent taip Čiurlionienės vaidmenį XX a. pirmųjų dešimtmečių simbolizmo formavimuisi įvertino ir modernieji jos amžininkai. Įrodymas — Petrograde rengta antroji „Baro“ knyga: „Pirmajame bare“ skelbtų stilizuotų pasakų ciklo „Jūra“ autorė 1916 m. sausio 1 d. kviečiama bendradarbiauti periodiniu virstančiame leidinyje: „Na! Pūsk Bangą, sesute, kad Jūra braškėtų. Kad gelmės sukiltų. *A. Varnas*“. „Pasakomis — pasakaitėmis antrąjį Barą atausk, eilėmis — žvaigždutėmis — visumos paslaptimi virpančiomis — nusagstyk... naują Jūrą nuskaidrink... *Stasys Šilingas*“ (*Gudaitis L.* Laiko balsai.— P. 22).

[13] *Žemaitytė Z.* Paulius Galaunė.— P. 177.

[14] L. Gira 1926 m. samprotavo: „be vieno antro rašytojo žemaičio, poniai Sofijai Kymantaitei-Čiurlionienei užiniciavus ėmusios bandyti retkarčiais pramogos ir juoko dėlei (beveik išimtinai) rašyti juokingiems pasipasakojimams bene geriausia ir tinkamiausia žemaičių tarmė“ (Vinco Krėvės dzūkiškumo genezis // Pradai ir žygiai.— 1926.— Nr. 7.— P. 180). Tačiau net ir vadinamąją komizmo stichiją tiek „Žemaitiškoje poemoje“, tiek apsakymuose rašytoja bandė sieti su apibendrintomis etninėmis ypatybėmis, nesiribojo realistiniu buities piešiniu.

[15] *Погребельник В. Ф.* Поэзия Леси Украинки и фольклор: Автореферат диссертации... — Киев, 1982.

tizmu, jos optimistiniu spinduliavimu. Patarlės ir priežodžiai autorei leidžia atskleisti aforistinę mintį, folklorizuoti „kalbos manierą“. Situacijų komizmas, folklorinis teatrališkumas „Oželyje“ išryškina liaudiškojo juoko aktualizavimo tendenciją. Tiesa, čia dar neatsiskleidžia vidinė nacionalinio charakterio esmė, bet tai jau žingsnis į kitas „tautos širdies“ sferas, į realesnę „lietuvystės esenciją“.

Įprastinį tautosakinės stilizacijos kanoną rašytoja peržengė pjesėje pasakoje vaikams „Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių“ (1932). Folkloro intarpai, klausimai — atsakymai, žaidimų epizodai čia tampa ne imitacijos priemone, o herojų vidine kalba ir drauge veiksmo rutuliojimo, kompozicijos elementais. Jie natūraliai funkcionuoja, jungia scenas ir dialogus, tampa kūrinio struktūros dimensijomis. Poetiškumas, „didelio masto lyrizmas“, žavėjęs Čiurlionienę V. Krėvės kūryboje, „Dvylikoje brolių“ atsiskleidė itin patraukliai ir gaivališkai. Dramatizuota pasaka spindi vydūniška „idėjų šviesa“, iš jos dvelkia „ilgėjimos“ nuotaika, vyrauja skaidri folklorinė simbolika. Dramaturgė be didaktinio perspaudimo ir įmantrumo gvildena gėrio ir blogio, pragmatizmo ir tiesos temas, gilinasi į būties prasmę[16].

Panaši problematika dominuoja ir ankstesnėje dviejų veiksmų pasakoje — „Karalaitė tikroji Teisybė“ (1919). Čia, kaip ir „Dvylikoje brolių“, ieškoma teisybės per gyvenimo kovą ir realų pažinimą. Tačiau šiame kūrinyje labiau akcentuojamas intuityvus tiesos pojūtis. Todėl ir veiksmo situacijos „Karalaitėje...“ labiau modeliuotos, meterlinkiškai statiškos. Žmogus intuityviai jaučia savo poelgių vertę, pats yra sau teisėjas, nebylus vertintojas. Sielos tobulinimo leitmotyvas formuojamas taip: „tikrosios teisybės nereikia bijoti“. Meterlinkiškosios simbolikos ele-

---

[16] „Ketvirtajame dešimtmetyje mokytojams, saviveiklinės dramaturgijos kūrėjams į talką atėjo kai kurie „didžiojoje“ literatūroje jau pasireiškę kūrėjai — P. Vaičiūnas, B. Buivydaitė, K. Binkis, S. Čiurlionienė, B. Sruoga. Pastarųjų autorių gerai žinomi dramos kūriniai —„Atžalynas“, „Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių“, „Aitvaras teisėjas“,— ir sudarė mūsų vaikų dramaturgijos aukso fondą“,— daro išvadą K. Urba (Trečioji vaikų literatūros antologija // Pergalė.— 1985.— Nr. 6.— P. 175).

mentus tartum bandoma supinti su lietuvių folkloro įvaizdžiais bei motyvais. Tai, ką buvo teigusi savo kritikoje, Čiurlionienė stengėsi patvirtinti ir šiuo bei kitais savo kūriniais: meterlinkišką intuityvumą ir statiškumą gretino su lietuviškosios pasaulėjautos ypatumais. Tuo Čiurlionienė mėgino siekti simbolinių apibendrinimų tautosakinio stiliaus priemonėmis.

Bene labiausiai jai tai pavyko tautosakinėse dramose „Mūsų jauja“, „Vaiva“ ir poemoje „Giria žalioji“. Mūsų jaujoje“ tarytum primenamas „pasakų pasaulis“, netiesiogiai bandoma paneigti nuomonę, kad senajame Lietuvos kaime esą nebuvę triukšmingų karnavalų, didžiųjų linksmybės švenčių, garsingo juoko teatro. Toks teatras imituojamas šiame kūrinyje. „Vaivoje“ baladiškai išplėtojama sakmė apie tai, kaip „mylinčius bando likimas“. Čia vėl tarsi nuneigiama nuomonė, kad lietuvių folkloro turinys tik elegiškas, be dramatiškų aistrų, kad jam nebūdingas baladiškumas[17]. Šiuos kūrinius autorė rašė vadovaudamasi mintimi, kad „poetas gali imti iš tautosakinės pasakos elementus, įvairius vienos pasakos variantus, savotiškai grupuoti, įvairias pasakas jungti, jei jos viena kitą papildo ir kūrėjo idėją išryškina“[18].

---

[17] *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė.— V., 1970.— P. 321.

[18] Kaip žinote, jaujoje vaidenasi ir gyvena visos pasakos“ (Laiškas Gustainiams 1945.VIII.16.— DČZ archyvas). Leisdama „Raštų“ tritomį, „Autorės žodyje“ rašytoja aiškino:

„Mūsų jaujoje“ norėjau sujungti lyrinį tautosakos pradą su gaivališku liaudies humoru ir, vaizduodama „lietuvišką karnavalą“, parodyti patį gyvenimą lyg kreivame veidrodyje su užgavėnių išdaigų pagalba.

Dvi tos poemos paskutinės pasakos, viena tragiška, kita herojiška, turi iškelti sielos gelmę, rimtį ir žygio meilę. „Kūdroje“— epiloge ir matome, kaip įvairiai į svajonių duotus paveikslus atsiliepia sveikas protas.

„Vaiva“ parašyta 1946 metais. Iš pradžių tai buvo operai libretas, bet kai muzikos rašymas buvo nutrauktas, paverčiau ją dialogine poema. Šitoje poemoje atsigręžiau taip pat nuo pesimistinio varianto, kur Perkūnas nužudo Vaivą ir Straublį. Mano Perkūnas nors ir labai baisus, bet kartu ir bent kiek juokingas, kaip ir kiekviena brutali jėga, kur savo galios įsivaizdavimas užtemdo sveiką protą. Perkūnas dūksta, bet jis nepasiekia tikslo: meilės ir Vaivos šviesaus darbo nužudyti negali“ (SČR.— T. 1.— P. 9—10).

M. K. Čiurlioniui skirtoje poemoje „Giria žalioji" (1945) Čiurlionienė pasiekė didelių žmogaus problematikos apibendrinimų, ieškojo psichologinės gilumos ir sielos klystkelių simbolikos, būties pažinimo mitologinių versmių[19]. Didaktikos ir „auklėjamojo utilitarizmo", kurio turėjo „vaikų teatro" pjesės[20], neliko nė pėdsako, neliko ir simbolinio statiškumo. Istoriją apie girios mergelę, jaunikaitį Kernių ir paparčio žiedą Čiurlionienė kūrė lyg girdėdama tas vaikystės pasakas, kuriose nieko „pirštu prikišamai nerodoma", o tik „švyti gėrio laimėjimas" ir „pagarba išminčiai".

Poemoje „Giria žalioji" rašytojai natūraliai pavyko suvienyti folklorą ir fantastinį realizmą, sukurti originalią žmogaus gamtinės prigimties aiškinimosi parabolę. Iš tiesų „poemoje daug kas čiurlioniška: pasaka čia susipina su realybe, vaizduotės polėkiais ir didele filosofine mintimi"[21]. Atrodo, su amžiaus pradžioje populiaria meterlinkiškojo simbolizmo antipsichologine nuostata Čiurlionienė dabar pasielgė korektiškiau, nebeneigė žmogaus fizinės ir dvasinės energijos gaivalingųjų apraiškų, „žinojimo troškimo", lyg ekspozicijos į savo pačios likimo susumavimą. „Ilgėjimos" leitmotyvą, „neaiškaus aido" skambesį jungė su gilia „sielos takų" analize. „Visaapimančių simbolių" poemoje siekiama ne folkloro stilizacija, ne ornamentiniu ar teziniu „tautos širdies" galybės demonstravimu, o analizuojant veiksmą, stengiantis realiai pažinti ir išsiaiškinti likimo (pasirinkimo) paslaptis. Taip bandoma pasiekti meterlinkiškojo simbolizmo, fantastinių lietuvių pasakų elementų ir „didžių geidulių", kamavusių V. Krėvės Šarūną, pusiausvyros. Tiek V. Krėvės „Šarūno" (jame figūruoja pasaka apie paparčio žiedą, kaip ir „Girioje žaliojoje") herojaus dramatizmas, tiek „Girios žaliosios" Kerniaus fantastiškoji „gaivalų kova" priklauso tai pačiai „folklorizmo išplėtimo" „tradicijai",

---

[19] 1945 m. rašytoja V. Mykolaitį-Putiną informavo: „Dabar parašiau tuo pačiu eiliavimu didesnę poemą (apie 3000 eilučių) — „Giria žalioji", labai dramatiškas dalykas, visai savotiškai suraizgiau pasaką apie paparčio žiedą (1945.V.29.— LLTI, f. 1—3109).

[20] *Auryla V.* Lietuvių vaikų literatūra.— V., 1967.— D. I.— P. 195.

[21] *Galinis V.* Sofijos Čiurlionienės literatūrinis palikimas // Galinis V. Šaknys ir atžalos.— V., 1974.— P. 133.

kuri yra tarsi laiptas į mitologinį būties vieningumo vaizdavimą[22]. Čiurlionienei rūpi ne individo ar tautos psichologija, o žinojimo — troškimo idėjos — kelias, kurį ji įkūnija epiniu stiliumi, kaip ir antikiniame epe, kur per mitus atsiskleidžia filosofinis, alegorinis, fantastinis gamtos paveikslų universalumas. Jai rūpi ne stabmeldystės išorinis ritualas, o mitologija kaip seniausia gamtos filosofija. Tokią ją populiarino ir psichoanalizės atstovai, liepę pakilti virš asmenybinės ar tautinės mistikos, skatinę neabsoliutinti pasąmonės, orientuotis į kolektyvinę mitinę archaiką, pradėtą, Čiurlionienės žodžiais, „gal žalvario amžiuje". Visa tai vienija fantazija, kurią M. K. Čiurlionis ir siūlė vietoje niūraus psichoanalitinio modernizmo. Todėl rašytoja pati čia sugrįžta į tą poziciją, dėl kurios kritikavo jaunystėje Vaičaitį — už antikos autorių (Ovidijaus „Metamorfozių") įtakoje atsiradusį jo kūryboje „objektyvinį pasakojimo būdą". Tačiau „Girioje žaliojoje" bei kitose poemose būtent dėl šio būdo, „atskleisdamos žmogaus likimą, tos pasakos dažniausiai plėtojasi pagal savo logiką, tarsi nepriklausydamos nuo pasakotojo valios"[23]. Individualizmas čia episkai sukonkretintas. Žmogus save ima pažinti pabudus meilės ir tiesos poreikiui, lyg nematomoms jėgoms, kurios verčia ieškoti paparčio žiedo, kaip vienintelės intuityvios tiesos ir galios, patvirtinančios troškimų kilnumą ir pozicijos teisingumą. Sukyla vidaus bei išorės priešai, tragiška kova tampa poemos herojaus kaltės ir nekaltumo odisėja. Kūrinio kompozicijoje galima įžvelgti modernios psichologinės analizės ataudus, panašius į ibsenišką Pero Giunto likimiškų klajonių ir būties pilnatvės dramą. Keliančių sparnų estetika, imponavusi Čiurlionienei kaip vydūniško meninio

[22] Nors čia bene bus toks pat atvejis, kaip A. Pumpuro epe „Lačplesis", kur baltiškoji pagonybė „tarp mokslinės rekonstrukcijos ir poetinės išmonės" (*Иванов В. В.* Мифы поэзии и поэзия мифов // Лит. газета.— 1988.— № 51.— С. 5). Kartu rašytoja čia tarytum atsižvelgė į V. Bičiūno pageidavimą: „Mažai težinome taip pat mitologinių pasakų ir legendų. O tuo tarpu jos tatai galėtų būti pagrindas mūsų prozainės ir dramatinės literatūros <...>. Mistiniai filosofine prasme mūsų liaudies padavimus yra gražiai išreiškęs V. Krėvė-Mickevičius. Vienoje jo apysakoje Laumė Vaiva nuaudžia Straubliui puikią juostą" (*Bičiūnas V.* Meno kultūra // Gairės.— 1923.— Nr. 3.— P.161).

[23] *Pakalniškis R.* Lietuvių poema.— V. 1981.— P. 116.

pasaulėvaizdžio modelis ir dvasinis grynumas, čia papildoma realiais jutimais, minties, pažinimo kančių peripetijomis, kai žmogaus sielos grožis ir tragiškos pažinimo pasekmės įgyja jutiminio raiškumo[24]. Lyrizmas — mūsų tautosakos branduolys, čia jis pilnaviduris, o ne „atitraukti nuo žemės paveikslai". Čiurlionienės „epas" tampa vitališkųjų žmogaus natūros ir jo likimo pradų simboline konfigūracija. Pati rašytoja šitaip aiškino Kerniaus poelgius: „netyčia Kerniaus rankos paliestas paparčio žiedas jį išveda iš užburto meilės rato". Žmogus paklūsta gamtai, prigimčiai, tačiau veržiasi iš jos, sąmoningai formuoja likimą, grimzdamas „praeities tikrovėn", kad giliau suvoktų giliąją gyvenimo prasmę, nepamirštų savo šaknų, kurias poemoje autorė apibrėžia kaip gimtąjį kiemą ir pareigą. Per konkretumo ir bendrumo pirmykštę jungtį brėkšta etninės savimonės šviesa, sutaikanti vidinį ar išorinį dualizmą. Būties analizė ir „filosofinė problema" — „Girios žaliosios" konceptualinis pagrindas. Kūno ir sielos pradai, girios (atminties) kerštas[25] ir meilės ryžtas (dabartis) veda herojų „žinojimo kančių" ir likimo prasmės kryžkeliais. Žmogus į jas pakliūna ir drauge pats jas renkasi, vykdydamas pareigą, kurstomas sapno ir „vylių nakties". Visi šie išbandymai atsiskleidžia kaip jausmų, proto ir valios jungtis, adoruojanti sielą, o ne išoriniai fiziniai veiksmai, imituojantys „karžygišką" herojinių epų didvyriams būdingą drąsą. „Girinė siela" ir „gyslų kraujas" — fizinės ir dvasinės lemties gaivalai — kūrinyje universalizuojami: tai „žemės įsčios", kur „gyvena visos pradžios". Herojų pažinimo kelyje lydi mergelės akys, meilės ilgesio ir paparčio žiedo „nežemiški kuždesiai". Lauko berno, „darbo vaiko" Kerniaus patyrimą, jo meilės svaigulį ilgainiui ima reguliuoti „žalčio žvilgsnio" gelmė ir trauka, įprasminanti paparčio žiedo ieškojimus. „Miške meilė ir žmogus, kuris šalia meilės turi ir kitus troškimus <...>. Piktos jėgos neva nugali, bet iš skausmo kyla daina. Daina išeina į pasaulį",—

[24] Ten pat.— P. 117.

[25] „Nieko žmogus nepamiršta, tik viską mato teisingesniame nušvietime",— autorė filosofavo laiške V. Gustainytei 1952.VII.15.— DČZ archyvas.

su entuziazmu įrodinėjo kompozitoriui S. Vainiūnui savo tautosakinio libreto operai idėją, scenoje taip ir nerealizuotą[26].

Čiurlionienė tarytum susintetino jos propaguotą Meterlinko — Čiurlionio sielos atvėrimo simbolinį „metodą“ su lietuvių fantastinių pasakų dvasia, archaizuota mitologija, o ne stilizuota tautosaka ar sudogmatinta pagonybės vizija. Rašytoja mėgino pratęsti lietuviškojo simbolizmo ankstyvuosius poetinius ieškojimus. Kadaise ir A. Lastas sakėsi trokštąs pažvelgti „visatos akysna“ ir įspėti paslaptį, kuri žmogaus „prigimties labirintuose tūno“. Čiurlionienė poemoje „Giria žalioji“ tarsi sujungė šiuos pradus. Jai rūpėjo ne žmogaus kosmiškumo krikščioniškoji versija, kaip ir Vydūnui[27], Šatrijos Raganai, M. Gustaičiui, o universalesnis „esmės amžinos“ ieškojimas. Čiurlionienei, kaip ir M. K. Čiurlioniui, buvo ir liko aktualus žmogaus ir gamtos paslapčių kosmosas kaip lietuviškos pasaulėjautos gamtiškumo substratas, kurį savo kritikoje ji apibūdino kaip pageidaujamą meninės kūrybos nacionalumo konvenciją. Mitologija čia tampa religijos pirmtake — kur gamtinis ir antgamtinis pasaulis dar neatsiskyrę, žmogus bunda kaip jų vienovės pažinimo subjektas, o ne savo paties pažinimo (veiksmo) kely protu surastos aukštesnės jėgos tarnas. Todėl Čiurlionienės poemoje tikrovė nei sudievinama, nei visuomeniškai surituàlinama, o yra savarankiška pati savaime.

Kernius „praeities tikrovėn grimzta“, kad pažinimo kančių atpildas sugrįžtų jam vienintele teisybės, intuityviai suvoktos gyvenimo prasmės verte, universalizuojančia dabartį, esamąjį laiką: „žemę ir žmogų kiaurai matyti, erdvę ir laiką kiaurai girdėti“. Toks herojaus karžygiškumo variklis skaidria išmintim nušviečia kasdienybės ir buities epą, ryšį su gimtu kiemu ir pareigos jausmu. Čiurlionienė novatoriškai interpretavo namų ir pasaulio, kiemo ir gamtos, sapno ir realybės, sąmonės ir atminties sąsajas. Žmogaus ir gamtos motyvą, lietuvių profesiona-

---

[26] S. Čiurlionienės 1946 m. liepos 16 laiškas kompozitoriui S. Vainiūnui.— Ten pat.

[27] V. Bagdonavičius teisingai pažymi, jog Vydūnas iš esmės atsigręžė „į ikikrikščioniškąją lietuvių tikybą“ (Min. veik.— P. 82).

liojoje literatūroje einantį nuo Daukanto ir Maironio, Čiurlionienė atrėmė į „folkloro pirminį sluoksnį“ (S. Žukas), įprasmino kaip simbolišką žmogaus ir girios ryšį. Tai, ką M. K. Čiurlionis išreiškė peizažuose („Raigardo slėnis“, „Žemaičių kryžiai“), Čiurlionienė savaip pakartojo „Girioje žaliojoje“. Čia ji surado universalųjį mitologinį pagoniškąjį aspektą, kurį XX a. antros pusės lietuvių literatūroje „kultūros gamtiškumo“ linkme modeliuos kitų generacijų rašytojai (K. Boruta, S. Geda, S. T. Kondrotas), taip pat toldami nuo tautosakinių bei istorinių motyvų elementarios stilizacijos[28].

---

[28] Kai 1956 m. tuometiniai leidyklos redaktoriai bandė nuneigti „Girios žaliosios“ vertę, rašytoja džiaugėsi, kad E. Mieželaitis poemą „įžvelgė giliau ir gynė kaip poetas“ (Iš laiško E. Mieželaičiui 1956.VI.9.— DCŽ archyvas).

V. „NAUJOS EPOCHOS AKIVAIZDOJE“

Kai 1939 m. pagal abipusę Lietuvos ir SSSR sutartį Kaune pasirodė pirmieji tarybinės kariuomenės daliniai, buvęs Respublikos premjeras Mykolas Šleževičius ištarė: „Nebėra nepriklausomos Lietuvos“[1]. Iki 1940 m. birželio 15 dar buvo visas pusmetis. Kaip Čiurlionienė vertino Lietuvos situaciją?

Mamos reakcija buvo panaši į daugelio tuometinių inteligentų — imponavo gal tik tai, kad naujoje vadovybėje vis dėlto žurnalistai, rašytojai — J. Paleckis, V. Krėvė, A. Venclova, prisimena dukra[2].

Ar ji galėjo besąlygiškai pritarti J. Paleckio pranešimo teigimams „istoriniame“ Liaudies seimo posėdyje 1940 m. liepos 21 — apie kulūros merdėjimą buržuazijai valdant („šios savaitės ryškiai parodo, kiek buvo pūliuojančių vočių mūsų tautos kūne, vočių, kurios visos dabar atsiveria ir reikalauja skubaus gydymo“[3])? Dėl skubaus vočių gydymo kritiškai mąstanti rašytoja galėjo sutikti, nes buvo įtikėjusi kultūrinio liberalizmo visagalybe. Apie laikraščių skelbiamą „Lietuvos valstybinio tvarkymosi veidą“, iš pagrindų pakeistą po birželio 15-osios, Čiurlionienė, drauge su S. Nėrim, L. Dovydėnu, M. Lastauskiene, A. Miškiniu, atsiliepė blaiviai, korektiškai ir drauge pritariančiai: „Lietuvoje socialistinės santvarkos įvedimo įspūdis buvo didelis, jaudinantis; gyvenimas mainėsi iš pašaknų, nešė begales vilčių“[4]. Imponavo pasiruo-

---

[1] Mykolas Šleževičius.— Chicago, 1954.— P. 171.

[2] Pasakojimas autoriui, 1986 m.

[3] Rytinė darbo Lietuva.— 1940.— Liep. 22.— P. 3.

[4] Gal ir ji manė, kaip M. Remeris: „Iš karto buvo tikėtasi <...>, kad uždarius Lietuvos tautininkų sąjungą <...> būsiančios legalizuotos, be kompartijos, ir kitos bent buvusios opozicinės politinės partijos (liaudininkai, socialdemokratai, aušrininkai). Tačiau ši viltis greitai žlugo“ (*Remeris M.* Lietuvos sovietizacija 1940—1941.— V., 1989.— P. 24).

šimas būsimajai meno dekadai Maskvoje, kuriai Čiurlionienė siūlė B. Sruogos „Baisiąją naktį" ir K. Binkio „Atžalyną", patarė neapsiriboti rašytine literatūra, o parodyti SSSR tautoms ir lietuvių folklorą. Proginiams 1940 metų pasisakymams spaudoje rašytoja siekė suteikti mąslumo, akademinės argumentacijos, kuria dar kartą pademonstravo rimtą požiūrį į kūrybą, kultūrą ir istoriją, neišsižadėdama savo ankstesniosios pasaulėžiūros: „tik nešališkai įvertinama tikrovė gali būti grynojo meno objektas, vidujiniam žmogaus darbui dovana",— reziumavo savo kalbą „Tarybų Lietuvos" dienraštyje (1940.— Spal. 13).

Ar tikėjo tada rašytoja meno naujojo vaidmens pozityviu įsikomponavimu į socialistinės santvarkos panoramą, kaip S. Nėris, džiaugdamasi, jog baigėsi menininko — „buržuazijos pastumdėlio" — laikai?

Vakarų Europoje jau vyko karas, slapti suokalbiai ir ultimatumai apraizgė Lietuvą, prezidentas A. Smetona spėjo pabėgti, o vyriausybės nariai ir aktyvistai — suimti.

V. Gustainis, nušalintas „Eltos" direktorius, manė pratūnoti kaime perversmų laikotarpį, Čiurlionienė — ne. Sprendžiant iš 1940—1941 metų periodikos, jos balsas vis pasigirsdavo, iš gausaus pakelto kalbėjimo išsiskirdavo intelektualesniais motyvais, logiškesniais svarstymais, jame junti rašytojos, pedagogės, kovotojos už moterų lygiateisiškumą, moralumą ir taiką idėjų atgarsius.

„Dabar pasaulis stovi naujos epochos akivaizdoje. Tarybų Konstitucija plačiai atidaro vartus moteriai į visas darbo sritis, <...> kad nenumirtų su tokiu pasiilgimu dabar žmonijos laukiama Visuotinė taika"[5].

O 1941 m. balandžio 1 d. susirinkime, dalyvaujant J. Paleckiui, CK sekretoriui K. Preikšui, primenama, kad rašytojai nepakankamai įsijungę į tarybinę literatūrą. Jame dalyvavo ir kalbėjo Čiurlionienė. Tačiau ne taip kaip P. Cvirka, smerkęs Smetonos laikų cenzūros siautėjimą ir gyręs šiandieninę tikrovę, kuri rašytojams „atidarė ne-

---

[5] Čiurlionienė S. / anketa // Tarybų Lietuva.— 1941.— Liep. 8.

aprėpiamas platumas". Čiurlionienė pažvelgė iš realiosios pusės: „Gyvenam laikotarpį, kur mūsų patiems rašytojams turi daug paaiškėti, išryškėti, <...> vienas gali greičiau rašyti,— temą imti iš gyvenamos valandos, kitam reikia didesnės perspektyvos, reikia pasižiūrėti į įvykius iš kiek tolėliau, kad būtų tikrai pajaustas, pergalvotas meninis dalykas, o ne reportažai"[6].

Regis, 1940—1941 metai Čiurlionienei atrodė toks laikas, kai žūt būt reikia eiti drauge su gimtuoju kraštu. 1940 m. gale ji įteikia spaudai straipsnį iškalbinga paantrašte „Mūsų gimtoji kalba ir mūsų pareiga savo kultūrai", siekdama ne tik jai rūpimus „esminius kultūros klausimus" pamatyti „naujoje šviesoje", bet kalbą, kaip inteligentiškumo, kultūros požymį sieti su „žmogaus intelektualiu pajėgumu". Rašytoja suvokė, kaip pasikeitė Lietuvos liaudies „kuriamųjų jėgų" išsidėstymas naujoje politinėje ir ideologinėje apsuptyje[7]. Todėl jai norėjosi neatsilikti nuo visuomenės raidos, įsijungti į istorinį politinį Lietuvos, kaip valstybinio subjekto, likimą. Jai kitaip rodėsi reikia gyventi, negu Širvintos upelį perbridusiam A. Smetonai, kuris Rytų Prūsijoj ir jo šeima dabar gyveno „tylūs liūdni", „sielodamiesi savo tėvynės buitimi"[8]. Tačiau rašytoja buvo tiesiog pritrenkta, kai 1941 m. birželio 14 d. prasidėjo planingas lietuvių daugiausia inteligentų deportavimas, ruošiantis SSSR karui su Vokietija, kuris po savaitės ir prasidėjo...

Kai 1941 m. iš Vilijampolės žydų geto laimingai išsprūdusi ir išsislapsčiusi pas dorus žmones rašytojo Elino žmona su maža dukrele kreipėsi pagalbos į Čiurlionienę, ši pasakė: „Aš esu pasiruošusi padėti, nors tai žaidimas su mirtimi. Esu silpnos sveikatos, širdis <...>. Nuo susijaudinimo ar išgąsčio gali ir visai sustoti <...>. Vis dėlto esu pasiryžusi"[9]. Žemaičių 10 — Čiurlionienės namų rūsyje vokiečių okupacijos metais nuo hitlerininkų slapstėsi

[6] Raštai.— 1941.— Nr. 4.— P. 608.
[7] LLTI, 51—277.
[8] *Smetona A.* Pro memoria // Švyturys.— 1989.— Nr. 12.— P. 27.
[9] Ir be ginklo kariai.— V., 1967.— P. 78.

ne viena žydų šeima, o kai tekdavo kraustytis kitur (rašytojos būstas — centre), žvalgytis naujos vietos padėdavo Čiurlionienės dukra ir žentas — Danutė ir Vladimiras Zubovai.

Padėti, kaip ir ankstesniaisiais dešimtmečiais, taip ir dabar, visomis įmanomiausiomis priemonėmis — tapo bene pagrindinis šio laikotarpio Čiurlionienės — pedagogės, rašytojos, visuomenės ir skautų organizacijos veikėjos — tikslas.

Jau 1941 m. rugpjūčio 15 d. gestapininkai areštuoja I. Simonaitytę, pateikia kaltinimus kaip pabėgusiai iš Vokietijos komunistei, kuri negana to, parodė didelį pritarimą sovietinėms reformoms Lietuvoje. Čiurlionienė drauge su F. Kirša ne tik prisidėjo prie lietuvininkų metraštininkės išlaisvinimo, bet „garantavo luošos moters nepavojingumą trečiajam reichui, išrūpino ligonio pažymėjimą ir suteikė prieglobstį“[10].

Kas gelbėjo pačią Čiurlionienę, kad jos vokiečiai nekaltino bendradarbiavimu su sovietiniais „išvaduotojais“, nors ji aktyviau už kai kuriuos kitus reiškėsi oficialioje 1940—1941 m. spaudoje. Dukra patikslina: „Gal gelbėjo tai, kad ji nebuvo tiek „nusikaltusi“, kaip dauguma tada pasitraukusiųjų. <...> Tik praūžus vežimams ir atėjus vokiečiams, Čiurlionienė parašo pjesę „Tie metai“, kuri baigiasi vežimais. Kauno teatras ėmėsi statyti, buvo repetuojama. Bet okupantų valdžia uždraudė. <...> Beje, Čiurlionienė vokiečių okupacijos metu negavo pensijos, gyvenome iš mano vyro, architekto, uždarbio“[11].

1940 m. rugpjūčio 5 d. kompartijos emisarams vadovaujant buvo sušauktas mitingas dėl Lietuvos seimo rinkimo. Jame ir Čiurlionienė dalyvavo drauge su A. Venclova, L. Gira, K. Korsaku, M. Meškauskiene bei kitais, parėmė mitingo organizatorių paruoštą programos tekstą, „kuris

---

[10] *Kubilius V.* Ievos Simonaitytės kūryba.— P. 160; *Vairas-Račkauskas K.* Iš atsiminimų ir užrašų. III / rankr.— RBR, f. 60—46, l. 82—84.

[11] D. Čiurlionytės-Zubovienės laiškas knygos autoriui. 1991.XI.12.

kvietė intelektualus būti budriais, kad į Seimą būtų išrinkti žmonės, gerai suprantą ir moką tinkamai spręsti iškilusius uždavinius"[12].

• • •

Sovietinis Lietuvos pokaris. Kiek jis Čiurlionienei galėjo tapti produktyvus, nors tokiam rašytoja, atrodo, rengėsi („dėl sveikatos negaliu pilno uolumo krašto atstatyme parodyti",—skundėsi laiške Gustainiams 1948 m. birželio 2 d.)[13]. Nesunku suprasti autorę, kuri buvo įsitikinusi, kad ir didžiausių netekčių akivaizdoje, „kas esam gyvi, turime gyventi ir kurti, trokšti gyvenimo" (ten pat). Deja, troškimas kurti ar kuo visapusiškiau prisidėti prie krašto atstatymo nebuvo sutiktas ir pamalonintas. Lietuva į „naują darbymetį" įsijungė tuo metu, kai SSSR pasiekė dar prieš karą įsigalėjusį stalininių deformacijų apogėjų, kuris dabar buvo transplantuotas ir į Lietuvos gyvenimą. Tad vargu ar Čiurlionienė būtų įstengusi jį sutikti P. Cvirkos žodžiais, pareikštais dar 1939 m. tary-

[12] Žr. pl. *Bložė M.* Pažangūs inteligentai 1940-ųjų išvakarėse // Mokslas ir gyvenimas.— 1978.— Nr. 10.— P. 17. Prieš tai drauge su kitais Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjais ji pasirašė Darbo sąjungos rinkiminį atsišaukimą. „Pats inteligentijos žiedas pasirašė, išskyrus tautininkų ir krikdemų atstovus. Romualdas Juknevičius, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, <...> Kazimiera Kymantaitė, <...> Liudas Dovydėnas <...>. Kas gi juos vertė? Labai buvo įgrisusi Smetonos diktatūra",— aiškina vienas to laiko „Liaudies vyriausybės narių" (*Gregorauskas M.* / interviu // Politika.— 1990.— Nr. 5.— P. 58). Čiurlionienė, dukros tvirtinimu, 1940 m. Lietuvos darbo liaudies sąjungos rinkiminę platformą pasirašė todėl, kad joje buvo ir tokių reikalavimų: „8. Visapusiškas tautinės kultūros, meno, mokslo ir liaudies švietimo plėtimas ... 13. Piliečio asmens ir turto neliačiamumas. Be to, buvo paneigiami „provokaciniai gandai" apie smurtą prieš tikinčiuosius, prievartinį kolūkių organizavimą kaimuose. O pasirašė tą „platformą" tarp kitų tokios asmenybės, kaip V. Biržiška, P. Šalčius, A. Venclova, K. Korsakas, S. Nėris, K. Binkis, K. Boruta, J. Mikėnas, S. Ušinskas. Be to, visa tai vyko, kai 1940 m. birželio 17 d. sudarytoje Lietuvos liaudies vyriausybėje buvo J. Paleckis, Krėvė, Galvanauskas, Mickis, Vitkauskas. Ir, svarbiausia, tai vyko prieš „Liaudies seimo" rinkimus — kada daugelis (naiviai) tikėjosi kažkokio Lietuvos savarankiškumo" (D. Čiurlionytės-Zubovienės laiškas knygos autoriui. 1991.XI.12).

[13] *Gustainis V.* Be kaltės.— P. 429.

biniam draugui M. Apletinui: „Koks džiaugsmas ir kokia laimė gyventi ir dirbti Jūsų šalyje“[14].

Čiurlionienė neskaitė, kaip Cvirka, po kelis kartus Stalino, Vorošilovo, Molotovo, Ždanovo raštų, bet ji vylėsi, kaip ir keturiasdešimtųjų vasarą, tikėdama savimi bei istoriniu tautos šansu, o gal pareiga, jog teks viską naujai suvokti ir įprasminti. „Turėsime dirbti dvigubai“,— užtikrino skaitytojus 1944 m. pabaigoje[15]. Ką reiškė tas „dvigubai“? Ar ji turėjo omenyje savo garbingus metus, ar tas aplinkybes, kuriomis realizuos ir senus, ir naujus sumanymus.

Nejaugi rašytoja nematė, jog Lietuvai lemta vėl pajusti tuos pačius istorijos smūgius — patirti XIX a. imperinės politikos užmačias? Lietuva, nubėgusi pirmyn, staiga buvo sugrąžinta ten, kur jau buvo. Nauja Lietuvos padėtis — tai „žiaurioji Azijos klasta Europos civilizacijos dirvoje“, kaip sakė M. Remeris (Lietuvos sovietizacija...— P. 67). Kada vėl atsiras proga viską pradėti iš naujo? Kada bus galima valstybingumo ir kultūros rūmus statyti — it Tautos namus, kuriuos savo vizijose projektavo M. K. Čiurlionis? Kol kas Lietuvoje tik įsibėgėja apokaliptinė smurto ir kraujo misterija, kurios dalyviai šį kartą visa suskilusi ir suskaldyta tauta. „Įdedu čia jums savo susiraukusią fizionomiją. <...> sunku linksmiau prasišiepti, nes „kas dieną naujieną“ išgirsti apie artimus žmones. Mes šiaip taip laikomės“,— subtiliai informuoja apie Lietuvos gyventojų trėmimus laiške Gustainiams[17].

Žinoma, būta ir džiaugsmų. Pirmiausia dėl šeimos, kuri per suirutes neiškriko, liko Lietuvoje. Nors baigiantis karui vos išsigelbėjo nuo išvarymo Vokietijon: „tris savaites teko būti fronto linijoje ir tik 6 lapkričio atsiradau Kaune“[18]. (1944 m. frontui artėjant buvo pasitraukę į

---

[14] *Cvirka P.* Raštai.— V., 1986.— T. 7.— P. 281.

[15] Tarybų Lietuva.— 1944.— Gruod. 17.

[16] „*Niekur aš pati iš savo krašto nebėgsiu — jaučiu, kad būsiu čia* žmonėms reikalinga“,— 1944 m. birželyje kalbėjo rašytoja M. Vaitkui.— DČZ archyvas.

[17] *Gustainis V.* Be kaltės.— P. 402.

[18] Laiškas V. Gustainiui 1945.VIII.16.— DČZ archyvas.

Žemaitiją, Zubovų ūkį, Judrelius[19]). Kaunas pasiliko mažai nukentėjęs. Tiesa, rašytojų namai buvo sugriauti. Apskritai karo metų „gyvenimo pilkumoj ir negandoj" išsilaikyta fiziškai, nesusitepta moraliai. Kažkodėl netraukė aktyviai reikštis jokioje veikloje, kuri intensyvumu ir taip nepasižymėjo[20]. Literatūros metraštyje su kalendorium 1942 m. paskelbtas jubiliejinis straipsnelis „Kaip tas laikas bėga" V. Krėvės 60-mečiui[21], Kauno dramos teatras 1944 m. išleido „Pasiutusią vaidmainystę". Tai lyg ir viskas. O kaip daryti po karo, kai Lietuvoje nebeliko pajėgiausių rašytojų, menininkų, visuomenininkų, politikų — Čiurlionienės draugų, amžininkų, bendražygių, emigravusių į Vakarus? Jos šeima ir ji pati liko, kaip ir J. Grušas, P. Vaičiūnas, Putinas, bet tauta ir jos veikėjai išsibarstė.

Tačiau atvirai apie tai net laiškuose Gustainiams — žurnalisto ir dainininkės šeimai — ji negalėjo pranešti. Šių dviejų žmonių taip pat jau seniai nebuvo Lietuvoje. Tik jie ne Vakaruose, o nudanginti į tolimą Altajaus kraštą, kaip ir daugelis represuotų lietuvių inteligentų, raudonojo teroro apšauktų liaudies priešais. Kokios liaudies, kodėl priešais, jeigu visą brandžiausią metą darbavosi respublikai — nepriklausomai valstybei. Nejaugi dabar vieną negandą pakeitė kita, kuri nepaliks vietos šviesiems Lietuvos žmonėms, jų idealams, kultūrai ir išminčiai,— kam visas garbingas rašytojos gyvenimas paaukotas, kuo ji dar tikėjo lemtingais 1940-aisiais? Iš kur gali sklisti „tikėjimas gėriu ir laimėjimu", jeigu rašytojos namų pusrūsio bute įsikūrę nauji gyventojai, tik dabar ne žydai, slapstęsi nuo vokiečių, o žento V. Zubovo tėvai... Veikli ir valdinga Čiurlionienė už visus namuose esančius jaučiasi atsakinga. Ne be reikalo pašaliečiui rodėsi, kad jos ten visi klauso[22].

---

[19] *Čiurlionytė-Zubovienė D.* Mano motinos bičiuliai // Pergalė.— 1986.— Nr. 6.— P. 164.

[20] Lietuvos kultūrinio gyvenimo naujienos // Tėviškė.— 1943.— Spal. 22.

[21] SČR.— T. 3.— P. 85—86.

[22] „Vyriausioji galva namuose buvo Čiurlionienė, kuri, atrodė, tvarkė visus reikalus ir kurios visi be prieštaravimų klausė (*Toliušis Z.* Atsiminimai / rankr. RBR, f. 66—8).

Ar galėjo kritiškoji, šeštą dešimtmetį baigianti rašytoja pritapti prie naujos santvarkos ir ideologijos beapeliacinio tono ir reikalavimų, neįsileidžiančių savarankiškesnio mąstymo, savikritikos ir liberalių svarstymų? Keturiasdešimtųjų spauda bylotų, jog pritapo, bet tik tiek, kiek visa kita mąstančioji tautos dalis, po karo ieškojusi racionalaus grūdo privalomoje pasaulėžiūroje, troškusi perprasti ne propagandinio mechanizmo veikimą, o pirmapradžius socializmo politikos mažų tautų bei jų kultūrų atžvilgiu aspektus. „Reikia nuoširdaus ir gilaus įsitikinimo, kad čia, o ne kitur yra tiesa, kad tokia, o ne kitokia linkme eina visatos ir žmonijos raida",— 1946 m. samprotavo V. Mykolaitis Putinas[23]. „Turėsime dirbti dvigubai",— tarsi antrino Čiurlionienė. Todėl negalėtume teigti, kad rašytoja būtų stojusi piestu prieš grįžtančią Raudonąją armiją, nors keturiasdešimt pirmųjų birželio 14-oji ne tik sukrėtė, bet ir rėžė sąmonėn abejones „nauju darbymečiu". Vis dėlto ji troško būti reikalinga taikiam Lietuvos literatūriniam ir visuomeniniam gyvenimui. Niekas, žinoma, negarantavo, kad nebus pasikėsinta ir į jos likimą, kaip į Urbšių, Šakenių ir kitų buvusių veikėjų gyvenimus. Tiesa, ji pensininkė, ne valstybininkė, tik buvusi visuomenininkė, rašytoja, pedagogė, skaučių vadė. Barščiauskaitė ir kitos skautininkės taip pat liko Lietuvoje, nes tai ne politinė organizacija. Tačiau ką gali žinoti, gal dėlei nelemto atsitiktinumo teks susidurti su absurdiška realybe vien dėl to, kad kažkada jaunystėje ragino meno kūryboje atsitraukti nuo jos, ieškoti ko nors gilesnio, nesitenkinti vargana mintimi ir paviršutinišku veiksmu. Tam visagaliui paviršutiniškumui — negailestingam smurto įstatymui — dabar ir gali tekti paklusti, nes kai kurios skautininkės, Ykamienė, Skipitytė, ištremtos. Todėl įtikinėjo 1947 metais laiškuose ir save, ir adresatą: „Reikia nusipurtyti ir žiūrėti realybei į akis. Iš visų jėgų stengtis nepražūti", ypač kai „laikai yra tokie, kad gali būti ir šiaip blogai, ir taip negerai"[24]. Nejau tik mirtis išvaduos iš negandų? Kai kur laiškuose šmėkščioja minorinės gaidelės, matyt, paveikė F. Bortkevičienės, S. Nėries mirtys. Be to,

---

[23] *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai.— V., 1962.— T. 8.— P. 376.
[24] *Gustainis V.* Be kaltės.— P. 307.

prieš pat 1940-uosius mirė ir jaunystės laikų draugas M. Šleževičius. „Aš taip greitai nepasiduosiu, dar mano darbai nebaigti",— bando su likimu ir istorija grumtis rašytoja. Bet sveikata jau akivaizdžiai šlubuoja: „širdies sklerozė ir aortos skl. dalykai gan rimti",— 1945 m. pavasarį skundėsi E. Mykolaitienei. Neglaistydama sunkios pokario situacijos, rašytoja nuoširdžiai guodžia tremtinius: „energijos ir darbingumo užteks, pamatysit, kad tik taika įsiviešpatautų pasaulyje". „Apdalija juos sugrįžimo tėvynėn viltim... Tiesa, kitokia nei prieš keturiasdešimt metų. Ta viltis dabar paženklinta ne rožinėm ateities spalvom, o žūtbūtinėm pastangom išlikti, išsaugoti save. „Laikykitės, maldauju, nenustokite vilties",— toks Čiurlionienės laiškų draugams tremtyje leitmotyvas. Tačiau niekur nematyti kaltinimų, užslėptos pagiežos, ir ne todėl, kad atvirai apie tai buvo neįmanoma rašyti. Į priverstines negandas ir pasikeitimus rašytoja stengiasi žvelgti kaip į apskritai praėjusių metų sumaištį, dėl kurios konkrečių kaltininkų, tautos istorinės būties subjektų, neieško ir nemini. Ji iš tiesų nepasidavė tautos laidotuvių nuotaikoms, tačiau nereikia manyti, jog lengva buvo ieškoti išeities, žvelgiant į akivaizdžią „grupių draugų" vykdomą tautžudystės politiką pokario mieste ir kaime. „Norėčiau tų Ribentropų fizionomijas pati „pamatyti",— Niurnbergo proceso eiga duoda impulsą rašytojos pozicijai ir minčių potekstei[25]. Ragino kitus dirbti, vėl savotiškai kelti „bundančią žemę", kaip vyresnės kartos atstovė dalyvavo 1945 m. rugsėjo 1 d. pokario lietuvių rašytojų susirinkime, kuriame savo pasisakymą baigė: „Vardan tos Lietuvos vienybė težydi". Suvokė, kad naujosios rašytojų hierarchijos viršūnėms ji ne tik buržuazinių laikų ponia, bet kažkoks reliktas. Ji jau negalės būti tarp tų, „gerųjų iš gerųjų", kuriuos, P. Cvirkos nuomone, teks atrinkti „su stalininiu pakantumu, su bolševikiniu akylumu"[26].

---

[25] „Melskis broli, kad tamsybės
pranašas ir tavo protą
neaptemdytų skambiaisiais
melo šūkiais",

— paparčio žiedo pasaką „Giria žalioji" papildo konkrečiu pokario Lietuvos dramatišku įspūdžiu.— DČZ archyvas.

[26] *Cvirka P.* Raštai / 1946 lapkr. 29.— 1986.— T. 7.— P. 167.

O kaip ji galėtų pamokyti tuos jaunuosius, galvotrūkčiais neriančius į V dešimtmečio svetimųjų įpirštą ideologinį sūkurį, kuris visai ne toks, kokį ji prisimena iš savo jaunystės. Tačiau niekas jos pamokymų nepageidavo, ir Čiurlionienė tik džiaugėsi, kad už tariamą neaktyvumą rašytojos nario bilieto neatėmė, kaip K. Jankauskui, E. Viskantai, V. Drazdauskui.

Savo buvusiam studentui A. Venclovai pasiguodžia ne tik dėl sveikatos („kartais atrodo, kad širdis jau nori atsisakyti"), bet ir ilgėdamasi kontaktų su naująja kūrybine Lietuvos inteligentija, pabrėžtinai demonstruodama palankumą įtakingesnei literatūrinei vadovybei. „Man lyg vaistas būtų pasikalbėjimas su Jumis",— pasisako laiške A. Venclovai[27]. Juk nieko perspektyvesnio ir nebeliko, kai literatūrinėje spaudoje ideologiškai ėmė gražbyliauti naujieji konformistai, „gerieji iš gerųjų": „sukūrei mūs laimei Tarybinę šalį./Galingą tvirtovę valdžios,— rašė A. Žukauskas eil. „VKP(b)"[28]. „Mane globoja stalininis kolektyvas",— „Sonetuose apie laimę" tikino T. Tilvytis, pabrėždamas, jog „nėra geresnių sąlygų suklestėti mūsų poezijos lygiui, kaip po Stalino saulės spinduliais". Nežinia, ką galvojo senyva rašytoja, stebėdama šias visuomenės ir literatūros „permainas". „Švietimas eina plačia vaga. Profesoriams yra įsteigta net Marksizmo-leninizmo fakultetas",— informuoja savo bičiulius 1948 m. vasario 6 d., tarsi po ironijos skraiste nepastebėdama, kaip tuo metu „šviečiami" jauni kritikai barant juos už tariamą palankumą stilizacijai, estetizmo nuodėmėms, kurioms pradžią ji kadaise padarė. Užtat papildomoje anketoje 1950 m. pavasarį pabrėžė: „Mano politinis horizontas labai prasiplėtė, nes stengiuosi skaityti politinę literatūrą"[29].

Tad ką dabar veikti? Įsijungti į tą mažaraščių chorą? Tai reikštų „peržengti tikrąją kūrybą, o tam aš per sena",— pareiškė 1945 m. rugpjūčio 30 d. laiške K. Korsakui[30]. Nutilti visiškai? Taip pat ne išeitis. Be to, ne jos būdui. Ji privalo dirbti, rašyti, dalyvauti. „Mano sritis —

---

[27] 1945.I.20.— LLTI, f. 1—5055.
[28] Pergalė.— 1951.— Nr. 4.— P. 3.
[29] LLTI, f. 4—2243, l. 15.
[30] LLTI, f. 1—4739.

tautosaka ir dramaturgija",— tikino šiuo nei jos dramaturgijai, nei tautosakiniams kūriniams nepalankiu metu. Iš kažkur lyg tyčia imasi jėgos kurti, ir ji neabejoja, kad atsiras veikalų, kurie „gyvens ilgiau" už ją pačią. Ypač baudžiasi atsigriebti už pedagoginiam darbui paaukotus dešimtmečius. „Gyvenimas kažkaip ypatingai užsispyręs traukė mane nuo literatūros, pakišdamas įvairiausius visuomeniškus darbus",— svarsto ji[31], lyg būtų galutinai nusprendus vadovautis išmintimi, o ne satyrinio demaskavimo ar pedagoginės didaktikos priemonėms. Gal čia amžiaus patirtis byloja, patekus į nedėkingą epochą, ypač Kaune, kur buvusiajai laikinajai sostinei ypatingas okupacinės valdžios dėmesys. Įdomu, ar, gyvendama slogaus laikotarpio terpėje, Čiurlionienė nepajuto ir savo „kaltės" ir ar nepriėjo kaip buvusi skaučių vadė prie tokios išvados, kaip Č. Milošas: „Baden Paulis buvo vertas dėmesio visuomeninių permainų pranašas — komunizmas man pasirodė kaip ir en-tuoju laipsniu pakelta skautybė". Bet juk už skautybę ji kovojo kaip už auklėjimo sistemą su dvasingu veidu, o ne pliku muštru?! Užtai ir pasitraukė iš jos vadovaujančių gretų.

Norėdama nusimesti praeitį, Čiurlionienė ima naudotis padidinto įkvėpimo galimybėmis, sumišusiomis su pareiga ir atsakomybe už savo literatūrinį žodį: buvusį ir būsimą.

1945 m. rugpjūtyje krenta nuo laiptų, lūžta šonkaulis, it koks įspėjimo ženklas — nebus lengva nei su parašytų kūrinių leidyba, nei su kitokių, tegu ir labai visuomenei reikalingų siūlymų realizavimu. „Visados domėjausi Taikos idėja. 1929 m. esu buvusi užsienyje Taikos lygos 2-juose kongresuose (Vienoje ir Prahoje). <...> viešai kalbėjau. Galima būtų pravesti paralelę, kaip buvo dirbama seniau, o kaip atrodo tie dalykai dabar".— samprotauja ji, siūlydama savo visuomeninkės paslaugas[32]. Matyt, įspūdį darė 1949 m. Taikos kongresas, vykęs Paryžiuje, atsiminimus sužadinęs. Tačiau neprireikia nei paralelių, nei žinių, nei patirties. Ne tokių siūlymųsi būta: ekspremjeras A. Voldemaras nejuokais ruošėsi tarnauti

[31] Laiškas K. Korsakui 1946.III.21.— LLTI, f. 1—4739.
[32] Laiškas J. Šimkui 1951.III.5.— LLTI, f. 57—744.

SSSR vyriausybei, tačiau jo taip pat neprireikė[33]. Tad nereikia ir jos prisiminimų, nors vis tiek jų imasi. Už tai „partijos atstovė“ viename susirinkime grubiai paniekina rašytojos sumanymą kaip nereikalingą aktualiajam momentui. Kur dėtis su savo inteligencija ir kūryba, ypač draminiais bei tautosakiniais dalykais (apie kritiką apskritai jokios kalbos negali būti)? Įtarumo atmosferoje lemia anoniminės etiketės, išankstiniai vertinimai, kurie stoja skersai kelią doriausiems prieškarinės inteligentijos sumanymams bei idėjoms, muša ūpą, gadina kraują. Ar susimąstė rašytoja, jog taip visoje tarybinėje literatūroje — visose respublikose, ne tik Lietuvoje. (Ukrainiečių poetinio kino klasikas ir literatas A. Dovženka 1945 m. sausio 31 d. užrašo dienoraštyje: „Šiandien mano mirties metinės. 1944 metų sausio trisdešimt pirmąją mane atvežė Kremliun... Gimiau, kad gyvenčiau gėriui ir meilei. Didžiųjų blogis ir neapykanta jų menkumo valandą mane pribaigė“[34].

Vis dėlto Čiurlionienei pokaris nebuvo toks tragiškas kaip daugeliui kitų inteligentų, kurių kartais ir jų nuopelnai komunistiniam pogrindžiui negelbėjo. Rašytoją daugiausia stebino oficiali pažiūra į jos literatūrinį palikimą. Dar 1941 m. laiške savo mokinei vertėjai R. Januškevičienei stebėjosi dėl „keisto likimo“ apysakos „Šventmarė“: „kai knyga išėjo, mūsų kunigija blogai priėmė, savo spaudoje parašė, kad padoriuose namuose tos knygos būti negali. O dabar <...> esą kunigai idealizuojami[35]. Jeigu būtų tik šios bėdos — galima kentėti ir laukti savo valandos, nors jau ne jaunystė. „Taupau kiekvieną energijos ir minties plastelėjimą (ir laiką), kad jis būtų atiduotas Lietuvos literatūrai“[36]. Rašytojos 60-metis 1946 m. kovo 13 d. pažymimas kukliai, bet ano meto aplinkybėms — objektyviai ir šiltai: „Tiesoje“ paskelbtas K. Korsako straipsnis[37]. Rašytoja tik vėliau išsiaiškino,

[33] „Ginu svarbiausią turtą — savo garbę“ (Nežinomi Augustino Voldemaro laiškai iš kalėjimo J. Stalinui ir L. Berijai // Tiesa.— 1989. Geg. 12—13).

[34] Литературная газета. — 1989. — 15 февр. — С. 5.

[35] Laiškas 1941.III.25.— LLTI, f. 4—1259.

[36] Laiškas K. Korsakui 1945.VII.30.— LLTI, f. 1—4739.

[37] S. Čiurlionienės literatūrinis kelias // Tiesa.— 1946.— Kovo 14.

jog K. Korsakas „atsiėmė savo“ už tai, kad jis palankus buržuazinių laikų veikėjai ir estetei[38]. Žinoma, ilgainiui ne be įtakingų asmenų tarpininkavimo ir LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus ims teirautis M. Meškauskienės: Na, na, sakyk, kaip ten S. Čiurlionienė. Vilniuje būdama, ji apsistoja pas M. Meškauskienę ir bene atviriausiai diskutuoja su buvusia savo studente, dabar valdžios pareigūne, visais penkto dešimtmečio Lietuvoje forsuojamo „socializmo“ klausimais. „Aš ir dabar manau, kad tada mano žodžiai negalėjo lengvai įtikinti Sofijos Čiurlionienės <...>. Bet man rodos, <..> ji tarsi artėjo prie mūsų, darėsi sava ir lyg pati dalyvavo sprendžiant tas didžiąsias problemas“,— po trijų dešimtmečių prisiminė revoliucinio judėjimo dalyvė[39]. Artėti artėjo, tačiau suprasti, o ypač patikėti, kad tai, kas vyko Lietuvoje, yra teisinga, Čiurlionienei buvo daugiau negu sunku. „Didžiosios problemos“ kėlė abejones ir bejėgišką apmaudą ne tik jai, bet ir ne vienam doram kovotojui už socialistinę santvarką. Ir vis dėlto net tokioje situacijoje rašytoja troško dalyvauti ir kurti, būti sava tautai, tikėti Lietuvos kultūros likimu, neatsiriboti nuo jo. Juk ji turi likti ne tik garbingo gyvenimo, bet ir savito braižo kūrėja, visuomenininkė. Todėl nepritardama ir viduje priešindamasi brolžudyste grįstai socializmo statybai ar kultūros bei meno, vadinasi, žmogaus nuasmeninimo ideologijai, ji „nedraskė akių“, o priešingai, rodė estetinį subtilumą, europietišką taktą, kurie neliko nepastebėti ir tų, kas šių savybių nebrangino, ir tų, kuriems jos buvo kaip išganymas bevaisėje penkto dešimtmečio Lietuvos padangėje[40].

---

[38] K. Korsako pasakojimas autoriui, 1981.XI.23.

[39] *Meškauskienė M.* Neblėstanti jų šviesa.— V., 1985.— P. 75.

[40] „Laisvė kelsis.
Tavo vienas sparnas — Meilė,
tau Tiesa — antrasis sparnas,—
Tad šarvuokis žodžio žygiui,
nes kiekvienas amžius turi
savo melą.
Laisvė kelsis!
Jeigu netiki — pražūsi“. (DČZ archyvas)

* * *

Ilgainiui, pakitus sovietinės valstybės vidaus atmosferai, Čiurlionienė nebesileido mokoma ir nenorėjo nuolankiai sutikti, kad būtų nutylima jos ankstesnių metų kūryba. Ji nesijautė kalta nei momento reikalavimams, nei praeičiai, nei meno tiesai. „Jeigu rašyčiau šiandien apie aną laikotarpį remdamasi marksistine pasaulėžiūra, tai mano rašinys nebūtų „literatūros palikimas",— argumentuoja ir reikalauja: jeigu kas klius jos raštuose, „turi būti man atsiųstos išsamios recenzijos, protokolas"[41]. 1954 metų pavasarį ji atsiduria LKP CK I sekretoriaus A. Sniečkaus kabinete, iš kurio išeina kaip ant sparnų. Vietoj leidyklos funkcionierių sumanyto kūrybos vienatomio rašytojos septyniasdešimtmečiui išėjo trys tomai. Tačiau po kokių kryžiaus kelių tai pasiekta ir apvainikuota LTSR nusipelniusios meno veikėjos garbės vardu (už jį viešai padėkoja antrajame Rašytojų sąjungos suvažiavime 1954 m.). Bet nėra garantijų, kad bus skaitomasi su jos amžiumi, oria asmenybe, vertinant literatūrinį, visuomeninį triūsą. „Galvoje man netelpa, kad mano darbas kvalifikuojamas kaip kenksmingas kultūrai",— samprotauja laiške E. Mieželaičiui[42]. Iš kur galėjo tilpti, jeigu kultūra jai visuomet figūravo profesionalumo ir moralumo požiūriu, apvaisinančiu žmogų ir tautą, o ne kaip sektantiško partinio dogmatizmo priedėlis, kuriuo nukertamos tautinio ir dvasinio tikrumo tradicijos. Todėl atsitokėjusiems biurokratiniams leidėjams, įjungus stabdžius dėl raštų tritomio, J. Narkevičiūtės patarta Čiurlionienė surašo ilgiausią peticiją LKP CK sekretoriui V. Niunkai, įrodinėdama savo padėties teisumą. Dar sykį atsiveria joje slypintis kritikės, teoretikės, kultūros veikėjos talentas. „Man atrodo, kad jei kuris veikalas seniau (kitoje santvarkoje) parašytas turi literatūrinės vertės (kalba, charakteriai, kompozicija, pažangi dvasia), tai gali būti leidžiamas ir dabartiniais laikais. Rusai be galo vertina savo literatūrinį palikimą, o jei mes ir negalime pasididžiuot tokiais milžinais, kaip jie kad turi, tai atrodo, mums juoba svar-

---

41 Laiškas V. Niunkai 1955.XI.5.— Ten pat.
42 1956.VI.9.— Ten pat.

bu pamatyti, kaip mes augome, kokia buvo mūsų liaudis, kokie jos vadai, kokios pasaulėžiūros",— tiesiog moko Komunistų partijos „ideologus", kaip reikia vadovauti kultūrai ir kūrybai[43].

Taip Čiurlionienė įsijungė į „didžiąsias problemas" tuoj po karo ir neįtarė jas vėliau iškilsiant: „Atrodė temų netrūksta", jeigu kas kliudys — tai tik „jėgų ir laiko klausimas"[44]. Juo labiau kad jau 1944 m. lapkričio 6 d. aptinkame A. Venclovos kuo palankiausią rašytojos darbo įvertinimą: „Tokie dramaturgai kaip Sruoga, Vaičiūnas, Čiurlionienė sudarytų bet kurios tautos pasididžiavimą"[45]. Ilgainiui pasirodė, kad dienas teko užpildyti ne tik kūrybos „realiais rūpesčiais", bet ir žiūrėti, kaip gauti kuro, maisto, pinigų, kaip tvarkyti artimųjų ir bičiulių reikalus, pačiai esant prašytojos padėtyje. Tai toks „didžiųjų problemų" variantas. Argi to galėjo tikėtis rašytoja, visuomenės veikėja ir M. K. Čiurlionio našlė? Humoro lyg ir neprarado: „Be kuro nebus ir kūrybos",— juokavo Kauno rašytojų susirinkime 1944 m. gruodžio 9 d.[46].

Sklaido pradėtų ir nebaigtų kūrinių juodraščius, ypač „Bundančią žemę": „Viską reikėtų rašyti iš naujo, darbas milžiniškas", abejoja, „ar būtų dabartiniam gyvenime įdomūs tokie raštai" — tautinio budimo inteligentiškoji priešistorė valstybinio atgimimo akivaizdoje. Matyt, istorinis „Bundančios žemės" koloritas suintrigavo A. Gudaitį-Guzevičių, ir šis ragina duoti tą dalyką: „tai bus aktualu"[47]. Čiurlionienė ilgisi K. Korsako apsilankymų, nori pasitarti dėl literatūrinių reikalų, planų, sumanymų. Ne iš gero, mat nors butas „sausakimša prikimštas", bet naminiai rūpesčiai slėgė, kolegos Kauno rašytojai nei kviečiami, nei patys akių rodo, išskyrus I. Simonaitytę. Tuoj po karo grįžus iš evakuacijos užsuko S. Nėris, o kiti „taupo batus turbūt į laidotuves",— įgelia Čiurlionienė, ir sudėtingiausiomis aplinkybėmis nepripažįstanti abe-

[43] Laiškas V. Niunkai 1955.XI.5.— Ten pat.
[44] Laiškas K. Korsakui 1945.II.17.— LLTI, f. 1—4739.
[45] Tarybų Lietuva.— 1944.— Lapkr. 6.
[46] Lietuvos archyvai.— V., 1989.— P. 47.
[47] Laiškas J. Paleckiui 1948.III.29.— LLTI, f. 37—110.

jingumo tautiečio vienatvei, vargui ar bėdai[48]. Kankina ne tik kai kurių kolegų abejingumas, bet ir ligos, materialiniai nepritekliai: prašo rašytojų sąjungos vadovų maisto sau ir tremtiniams, teiraujasi dėl pensijos padidinimo. Visas aprūpinimas juk nutrūko keturiasdešimtaisiais, o kaip jai norėjosi, kad tremtyje bičiuliai jaustų, jog turi globėją literatę. Jai neaišku, kodėl J. Banaitis neleidžia statyti „Didžiosios mugės“, ir apie tai V. Niunkai viską iškloja. Ji — komediografė, o jos „Didžioji mugė“ — tai skaudi satyra apie biznierius, valdininkus, karjeristus, labdaringas ponias. „Kai ta komedija 44 metais buvo Kaune pastatyta, atsirado „asmenybių“, kur su manim nebesisveikino gatvėje, kaip aš išdrįsusi taip apšmeižti savo visuomenę“[49]. Ir dabar jaučia, kad bręsta būtinybė panašiu būdu „apšmeižti“, žinoma, pirmiausia sielojasi, kad Kaune „prie apkrauto stalo ir neužsimink apie Sibire esančius — apetitą sugadinsi“[50]. Netelpa galvoj toks nepelnytas ignoravimas, neigimas. Honoraro iš Lėlių teatro, nors „Juodvarniai“ įteikti, nėra, lyg būtų tyčia stabdomas. „Šitoks klausimas pradeda mane tiesiog psichiškai „veikti“,— lieja nuoskaudą K. Korsakui[51].

Po kelerių metų pensiją pagaliau padidina iki 600 rublių. Džiaugiasi, dėkoja J. Paleckiui, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui, kuris ją aplankė 1947 m. rugpjūtyje Kaune. Tačiau tai tik trumpi šviesos

---

[48] „Kalbinsiu ir klebensiu dėl Jūsų ką galėdama, nors mano jėgos menkos“,— užtikrino Gustainius tremtyje. Kai vertėjas E. Viskanta atsiduria už grotų, ji įduoda 50 rub. žmonai, kad ši siuntinį suorganizuotų (Iš E. Viskantos pasakojimo autoriui, 1988.IX.15).O ką bekalbėti apie buvusius Lietuvos Respublikos diplomatus P. Klimą ir ypač J. Urbšį. Pastarasis ne tik rado prieglobstį Čiurlionienės bute, kai grįžo iš tremties 1956 m. „Gyvenamas plotas laukia — širdys taipgi su nekantrumu“,— jau 1954.XII.7 d. J. ir M. Urbšius ragina. Svarbiausia, visą negandų metą jautė be pertrūkio rašytojos pastangas, įvairių įstaigų „klebenimą“, kad tik greičiau bičiuliai pamatytų Lietuvą, o grįžę su kuo mažesnėmis problemomis susidurtų, įsijungdami į kultūrinį darbą gimtinėje. Apskritai Čiurlionienės namai tapo centru, kur galėjo susirinkti darbui, pokalbiams, prisiminimams gyva išlikusi inteligentiškoji Nepriklausomos Lietuvos politikų viršūnė.

[49] Laiškas V. Niunkai 1955.XI.5.— DČZ archyvas.

[50] Laiškas V. Gustainiui 1947.V.28 // Gustainis V. Be kaltės.— P. 409

[51] 1945.VIII.21.— LLTI, f. 1—4739.

blyksniai, o jiems pasibaigus — vėl „kliūtys“, nuo kurių „kartu pasidaro ir jėgos nyksta“[52]. Ir taip metai iš metų. Rašytoja supranta, kad „Aušros sūnūs“ netiktų, be to, jų taisymas „reikalautų įsigilinimo ir darbo“, bet kodėl viename susirinkime partijos atstovė, „labai blogai mano atžvilgiu nusiteikus“, prikiša tylėjimą, vengimą kalbėti pokario aktualiais klausimais,— guodžiasi 1951 kovo 5 d. laiške J. Šimkui[53]. Atsisako sumanymo parašyti romaną apie 1863 metų sukilimą (*Toliušis Z.* Atsiminimai/ rank.— RBR, f. 66—8), kaip ir iliustruoti pirmųjų Tarybų Lietuvos penkmečių gamybines pergales, deda viltis į „Pinigėlių“ pastatymą Šiaulių dramos teatre. Netgi sutinka su esminėmis pastabomis, bet po I. Šeino pastatymo autorei, perskaičius recenziją, atrodo, kad be jos žinios įvykdyti pataisymai, ji tiesiog pašiurpsta: „ne iš mano teksto statė“[54]. Rašytojų sąjungos organui „Pergalė“ siūlo įvesti kalbos skyrelį, ypač rekomenduoja spausdinti vertimų stiliaus ir kalbos klausimais: „Ausį rėžia nenusivokimas, kaip vartoti laikus. Kam rūpi kalbos kultūra, jos ugdymas, tas turėtų daug ką pasakyti“,— rašo J. Šimkui[55]. Kaip jaunystėje, taip ir dabar nepamiršta J. Jablonskio, nepaiso naujų kalbos mokslo autoritetų: „Kartkartėmis nuo rankraščio ar korektūrų, būdavo, atitraukia telefono skambutis: Kalba Čiurlionienė. Ar jau leidžiate taip rašyti? — Čia pasako kokią klaidingą konstrukciją.— Jokiu būdu. Taisome.— Taigi ir aš sakau, kad taip negalima. Ir Jablonskis neleisdavo.— Būdavo, padejuoja rašytoja, kad laikraščių kalba prasta ar kad jauni vertėjai nepramoksta kaip reikiant gimtosios kalbos“[56].

Todėl tokia liguistai atidi ji buvo ir dėl „Šventmarės“ redagavimo bendrine kalba. „Tiesiog nebe ta Šventmarė: reikia palikti žemaitiškumo ypatybių. <...> aukštaitiškai ji negali kalbėti“,— vos ne priekaištauja redaktoriui J. Aleksandravičiui[57]. Tačiau ir žurnalų redakcijos, ir lei-

[52] Laiškas J. Paleckiui 1948.III.29.— LLTI, f. 37—110.
[53] LLTI, f. 57—744.
[54] Laiškas Šiaulių Liaudies Kūrybos namų direktoriui 1953.IV.30.— LLTI, f. 4—1330.
[55] 1954.X.30.— LLTI, f. 57—747.
[56] *Žirgulys A.* Literatūros keliuose.— V., 1976.— P. 125.
[57] Laiškas 1956.IX.13.— LLTI, f. 4—1323.

dykla neparodo nė menkiausio dėmesio jos sumanymui „statyti paminklą žemaičių tarmei". Grįžta atgal romano „Žemaitiškos poemos" ištraukos. „Jau nieks žemaitiškai nebekalba",— motyvuojama atsakymuose, su kuriais rašytoja nesutinka, netiki tuo, nenusileidžia. Ieško žemaičių tarmėje ne vien kalbinės, bet ir etnologinės prasmės meninio klodo. Ji vėl prisimena žemaičių mokėjimą pašiepti, „statų humorą", siejamą su tarmiškumu. Jis duotų puikiausios satyros pavyzdžių, kuriuos ji planuoja pateikti romane „Žemaitiška poema". Tokios satyros šviesoje godumas, bjaurastis įgytų antrąjį — meninį kvėpavimą. Tai būtų satyra, kuri žmogų lavina,— vėl kritikė argumentuoja J. Aleksandravičiui[58]. 1958 m. vasarą važiuoja į Kulius, Žemaitijon, ieško prototipų, gyvų žmonių, tarpais rašo atsiminimus. Nors nereikia niekam nei vienų, nei kitų, bet rezignacijon nepuola, dirba su entuziazmu. „Kalk optimizmą",— pataria laiškuose vienai giminaitei lyg savo pačios priesaiką, reikalingą gyvenimo galo prasmingai kūrybinei pareigai atlikti[59].

• • •

Pagaliau 1954 m. rudenį laiške J. Šimkui džiaugdamasi praneša, kad jos „Raštų" pirmame tome eis <...> poemos, baltos eilės, chorėjai ir hegzametrai"[60].

Iš kur tie hegzametrai — „poemos dialogais" ėmė rastis it kokia jos, dramaturgės ir tautosakos žinovės, kūrybinė simbiozė? Pokariu parašo bei sutvarko tris „tautosakinius dalykus" — „Mūsų jaują", „Vingurgurklę", dedikuotą J. Gruodžiui, ir „Girią žaliąją", skirtą Konstantinui Čiurlioniui. 1946-aisiais iš Meno reikalų valdybos gavo užsakymą operai „Vaiva". Gydytojai draudžia įtemptai dirbti, bet kaip jų paisyti, jeigu „vienintelė paguoda

[58] Laiškas 1958.III.8.— LLTI, f. 4—1323.

[59] Laiškuose V. Gustainytei pratęsia šią nuostatą: „Mokykis, skaityk. Gilink žinias, gilink gyvenimo supratimą, nebijok darbo, nebijok kentėjimo, o kaip atpildas ateis saulėtos dienos, ir ateis stiprus kūrybinis gyvenimas, ir jausi, kaip Tavo asmeninis džiaugsmas, Tavo meilė susipins su aplinkos palaima" (1952.VII.15) — DČZ archyvas.

[60] 1954.X.30.— LLTI, f. 57—747.

gyventi kūrybos pasauly". Ypač, kai ir „Kompozitorius Vainiūnas labai patenkintas <...> pirmaisiais apmatais ir pirmomis libreto dainomis"[61]. „Vaivos" rašymas — lyg atsvara dramatiškajai realybei ir bendro darbo su M. K. Čiurlioniu — operos „Jūratė" — prisiminimas. („Tik užbaigiau savo „Jūratę" ir atidaviau Kasteliui į darbą"[62].) Būtų buvusi lietuviška opera „Jūratė — Baltijos karalienė"[63].

Tačiau kaip anuomet su „Jūrate", taip ir dabar viskas labai greitai nutrūksta — tautosakinės poemos apšaukiamos ir nebrandžiomis, beidėjinėmis. Dramaturgė ypač krimtosi, kai jai buvo paliepta taisyti „iš pagrindų net „Juodvarnius", kuriuose būk tai esą per maža realizmo. Yra pasakų, kur ragana turi pasilikti, sakykim, mistinė. Atimkit iš Juodvarnių užbūrimą — nebeliks nieko iš tos pasakos",— įrodinėjo J. Šimkui ir A. Griciui, nors ir ne jie buvo kalti, kad iškildavo vis naujų nesusipratimų[64]. Ne tik Čiurlionienės dėmesys folklorui pasirodė nebereikalingas; prasidėjo ataka ir prieš kosmines M. K. Čiurlionio vizijas, jos laikytos netgi žalingomis oficialiajai meno sampratai: mistiko, dekadento etiketės pasipylė lietuvių fantasto ir neoromantiko adresu. Čiurlionienei nebuvo svetima vertybių perkainojimo politika, bet dabar pastaroji įgijo absurdiškas formas ir motyvavimą. M. K. Čiurlionio tapyba — „imperializmo epochos merdėjančios buržuazijos pažiūrų ir psichikos išraiška",— įrodinėjo J. Trečiokaitė-Žebenkienė 1952 sausio 20 d. „Literatūros ir meno" savaitraštyje. Čiurlionienei beliko tik ironizuoti. Viename laiške ji tai ir padaro, klausdama — gal jai dar septynerius metus bręsti, tad pro bekonfliktiškumo „ne-

---

61 Laiškas K. Korsakui 1946.VIII.8.— LLTI, f. 1—4739.

62 Laiškas F. Bortkevičienei iš Plungės.— 1908.XII.2 // Čiurlionis M. K. Laiškai Sofijai.— P. 94.

63 „Pirmojo pasaulinio karo metu dingo ir libretas, vėlesni lietuvių kompozitoriai negalėjo juo pasinaudoti. Nežinome nė muzikos fragmentų",— apgailestauja V. Landsbergis (Jūratės legenda lietuvių muzikoje // Švyturys.— 1983.— Nr. 17.— P. 7).

64 1952.VII.11.— LLTI, f. 57—475.

va teorija" (K. Boruta)[65] nepastebėdama žengia. Nejaugi ims, ji, dramaturgė, rimtai svarstyti...

Ir ar bereikia šios aukos, jei „Giria žalioji" — A. Baranausko, M. K. Čiurlionio romantinių miško vizijų mitologinė gamtos epo tąsa — jau seniai parašyta. „Girioje žaliojoje" išvystyta paparčio žiedo legenda, turinti taip daug variantų liaudies lūpose. Išvystyta, sukurta, ne atpasakota. Tuos įvairius variantus pradėjau girdėti gal jau nuo 4-tų savo amžiaus metų. Jie krito į mano ausį krikščioniškos pasaulėžiūros transformacijoj, kur stebuklingojo žiedo ieškotojas ėjo į girią su grabnyčia, rožančiumi, maldų knygomis. Bet kadangi ta pasaka savo esme yra daug senesnė, aš ją nukėliau į pačią mūsų žemdirbystės pradžią, į protėvių tikybą" (Iš Čiurlionienės laiško V. Niunkai 1955.XI.5). Taigi dabar jau išeis poema, susiklosčiusi prieš dešimtmetį. Joje autorė, lygiuodamasi į neoromantinės svajonės poetinį skrydį, užsimojo ne iliustruoti, o rekonstruoti ikikrikščioniškąsias lietuviškosios mąstysenos šaknis, atkurti jas, o ne atpasakoti vaikystėje girdėtų pasakų variantus. Rašytojui privalu „įsibrauti pačiam anapus uždangos", pažiūrėti, kaip tų šaknų pagrindu galėjo formuotis lietuviškosios dvasios keliai ir kryptys.

Šitokių idėjų kupina ir rašė poemą „Giria žalioji", jausdama, „lyg Konstantinas už rankos būtų vedęs" ir drauge tikėjusi, jog parašė „geriausį savo dalyką", tegu ir 60 metus eidama[66]. Kūrybos tritomiui pasirodžius literatūrinėje spaudoje folklorinėmis poemomis ypač žavėjosi J. Keliuotis[67].

Tada galutinai tapo aišku, jog prasminga yra sėsti ir prie atsiminimų apie „vaikystės ir jaunystės dienas"[68]. Vaikystė — girių ir pasakų pasaulis — eis iki jaunystės, kuri užsibaigs jungtuvėmis su M. K. Čiurlioniu (1909 m. sausio 1 d.). Šiuo įvykiu ir baigiamas Čiurlionienės atsiminimų rankraštis.

---

[65] *Kubilius V.* Iš Kazio Borutos archyvo // Pergalė.— 1988.— Nr. 8.— P. 147.

[66] Laiškas D. Zubovaitei. 1956.VI.24.—DČZ archyvas.

[67] Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūryba // Pergalė.— 1957.— Nr. 6.— P. 113—118.

[68] Laiškas P. Rotomskiui. 1950.III.13.— LLTI, f. 4—1329.

Tik iš paviršiaus atrodo, kad rašytoja karštligiškai daugelio darbų griebiasi: žemaitiškas romanas, poemos, atsiminimai, ankstesnių kūrinių taisymas ir leidyba. Ne. Čiurlionienei tiesiog reikėjo tokio nenuoseklaus nuoseklumo, realizuojant jai būdingą daugdirbystę.

1958 m. spalį aplankiusi Žemaitiją, išskuba į Vilnių, į Rasų kapines, kur ilsisi Konstantinas; „išbuvau ten valandą pati viena“[69]. Dukros Danutės taikliai pažymėta: „didelė grįžtanti banga davė jai jėgų ir įkvėpimo visam gyvenimui“[70]. O to gyvenimo jau buvo likę labai nedaug. Bet rašytoja stebėjosi: „pati negalėjau suprasti, iš kur ta jėga“. Toji banga lyg vėtra, bet ne išorės, o vidaus keteromis nuėjo, nuvilnijo, persmelkdama rašytojos prisiminimus ir... skausmo atodūsius. „Žemaitiška poema“ buvo padėta į šalį. Dukra mena: Mama „atidarė medinę dėžutę su Tėvo laiškais <...>, įeidama į jos kambarį matydavau žilą papurusiais plaukais galvą, palinkusią ties pageltusiais laiško lapeliais. Ji skaitė juos gal pirmą kartą po didžiosios savo gyvenimo tragedijos“[71]. Po pusės amžiaus gyvenimo tragedijos? Kokios?

O giria mano, mano žalioji...
dangų ir žemę savy tu nešioji,
pasaką tu man sekei jau ne vieną,
tai linksmą, tai džiugią — sekei ir juokeisi,
tai graudžiai slaptingą — sekei ir raudojai,—

įrašo į magnetofono juostelę poemos Konstantinui pradžią.

Gerai, kad neužmetė kažkada pradėtų prisiminimų. Dabar atėjo laikas ir jųdviejų su Konstantinu laiškams, jos laimės ir tragedijos finalui it kokiai gyvenimo giriai — ir tamsiai, ir žaliai. Matyt, nevalia, neįmanoma apeiti to, kas yra „gili psichologija“, nors jaunystėje ir ketino taip pasielgti ir kitiems patarė. Žinoma, mąstant verta ieškoti „ko nors gilesnio“, tačiau joks gilumas neatitrauktinas

---

69 Laiškas K. Šepetienei. 1958.X.5.— DČZ archyvas.
70 Paskutinieji metai // Pergalė.— 1966.— Nr. 3.— P. 155.
71 Ten pat.— P. 159.

nuo konkrečių žmogaus išgyvenimų, jutimų ir istorijos, lyg girios tankmė nuo jos žalumos. Gali sau tarnauti kokiai nors idėjai, proto, intelekto pasauliui, tačiau nepabėgsi nuo tiesioginių skausmo ir laimės šaltinių. Kaupsi juos savyje, lyg dangų ir žemę, kurie prasivers rauda ir atgaila, tragedijos ir kaltės sumaištimi, gyvenimo girios susipynusiais garsais.

Visą pokario dešimtmetį Čiurlionienė laikė jos ir Konstantino didžiosios likimo pasakos, it girios giesmės, siūlą. Jį mintyse vydama jautė kaitrią deginančios gėlos ugnį, kurią dar labiau paryškino tautos kančios.

Kas dėjosi dabar rašytojos širdy, skaitant jaunystės Konstantino laiškus jai — „vieninteliam žmogui". Leidykla sumanė juos skelbti. Pradžioje buvo tvirtai nuspręsta — neduos. „Rašytojo biografija tiek tėra vertinga jo raštų palydovė, kiek atskleidžia tuos psichinius pradus, kurie jį vertė stebint gyvenimą matyti tą gyvenimą tokį, o ne kitokį, ir kiek nušviečia aplinką, turėjusią įtakos rašytojo kūrybai",— įrodinėjo 1956 m.[72]. Todėl savo laiškus vyrui visus sunaikino, palikdama tik M. K. Čiurlionio laiškus jai. Pagaliau nutaria — tegu.

Ar vien tik kentėjo, jaudindamasi ir gūždamasi nuo įvykių, stojusių prieš akis su pusės amžiaus senumo kalte. „Nepyk" — „Tu nepradėsi pykti?" — rodos, ne laiškus skaitė, o girdėjo balsą, lyg išsikankinusio Konstantino maldą, „ilgėjimos" parafrazę. Iš Petrapilio, kai ne visada suprato ar pritarė Konstantino žingsniams, jo elgesiui[73]. Ar vien tai dabar degino it gyva žaizda? Ne, kas buvo, vadinasi, privalėjo nutikti. Todėl, skaitydama laiškus, prisiminė ir daug daugiau — viską: nuo savo pačios gyvenimo, nuo girių žaliųjų iki Konstantino vizijų, jo bokštų aukštų. Praslinko per rašytus atsiminimus ir skaitomus

---

[72] SČR.— T. 3.— P. 335.

[73] 1958.IX.2 leidyklos redaktorius A. Žirgulys kreipėsi į rašytoją su prašymu, kad ji pati iš lenkų kalbos išverstų M. K. Čiurlionio laiškus: „Sunku sunku man... Kam aš prasidėjau su tais laiškais? Man tik ašaros"— skundėsi (*Žirgulys A.* Tarp sena ir nauja // Nemunas.— 1975.— Nr. 11.— P. 35).

laiškus jos pačios lemtis, it girios žaliosios kvatojimas jaunystėje, rauda dabarty...

Tėvas Leonas Kymantas prieš išsikeliant į Joniškį, kur ji gimė, tarnavo Mikalojaus ir Aleksandros Zubovų dvare. Jos tėvo akyse augo dabartinis jos anūkų prosenelis — Vladimiras Zubovas. Taip viskas čia susiplakę, kaip ir su Mykolu Oginskiu, Vaižganto bičiuliu, kuris, kaip ir jo tėvas Irenėjus — romantiška asmenybė, teikė paskolas L. Ivinskio kalendoriams, šelpė „Tėvynės sargą", padėjo V. Jarulaičiui 1900 m. statyti Kulių bažnyčią. Dar 1873 m. Oginskiai iš Zubovų buvo pirkę Kulius. Plungės dvare Mykolas Oginskis pastatė rūmus, įrengė parką, tvenkinius. Įsteigė dvaro orkestrą, kuriame griežė Čiurlionis — jos Konstantinas, 1889 m. į Plungę iš Druskininkų atvykęs keturiolikmetis berniokas. Puspenktų metų čia išbuvo klausydamas žemaičių legendų, pasakų, lyg girios žaliosios: vėliau sakydavęs, jog čia ir operos „Jūratė" sumanymo pradžia. Tai kieno tos girios žaliosios Žemaitijoje — Konstantino ir jos apdainuotos — Zubovų ar Oginskių? Abiejų... Grafas Zubovas tarytum sekė Irenėjaus Oginskio sūnaus Bogdano pavyzdžiu, mat pastarasis, sako, gražiai žemaičiuodavęs, gaivinęs lietuvių kalbą remdamas mokytus žemaičius: L. Ivinskį, M. Akelaitį.

Lietuvos žemėje prigiję rusų ir lenkų didikų giminės palikuonys globojo ir jos artimuosius, ir Konstantino, kol susitiko ir juodu, kaip kadaise jos tėvas ir motina betarnaudami Zubovų dvaruose. Taigi senatvėje, sklaidydama M. K. Čiurlionio laiškus, regi savo šeimos atžalas — anūkus (vienas jų Kastytis — ir išvaizda, ir būdu panašus į M. K. Čiurlionį)[74], kurių gyslomis teka ne tik žemaitiškas ir dzūkiškas, bet ir tolimas tolimas anųjų kaimyninių genčių kraujas...

O ir su O. Pleiryte-Puidiene juk Plungėje, ne kur kitur susipažino. Visų trijų — jųdviejų su Puidiene, Oginskienės išlaikoma mokytoja, ir M. K. Čiurlionio jaunystės

---

[74] *Vaitkus J.* Kalnams pašaukus // Nemunas.— 1980.— Nr. 4.— P. 27.

takai į čia, į Plungę, susibėga. Konstantinas ir nervų liga čia, Plungėje, pirmąkart susirgo[75].

Jau rašydama atsiminimus, atgamino visą pažinties su Konstantinu eigą. „Absoliutiškai viską žinojau. Tai jis“[76],— 1907 m. lapkrityje prisiminė išdidžią Konstantino sielą. Kaip mokė jį lietuvių kalbos, pati mokydamasi „Viltyje“ (kaip „Labą dieną“,— iš Varšuvos 1908.IV.10 parašė jis atviruką su lietuvišku kreipiniu[77]), kaip vėliau ją Konstantinas meterlinkiškai mėlynu paukščiu laiškuose vadino. „O, kokia graži buvo mano jaunystė“,— atsiduso.

Prisiminė, kaip V. Poželai rašė (1910.XI.10), jog gražiai auga dukra, o Kalėdoms tikriausiai sulauks grįžtant iš ligoninės vyro. Nesulaukė. „Gražiausia gyvenimo pasaka“, dukros žodžiais, iš tiesų „jau buvo pasibaigusi“ ten, Plungėje, kur abu vasarojo, prieš išvykdami į Peterburgą[78]. Visiems, ir Bitei godojo, kaip laukia iš gydytojo žinios apie išleidimą, nors nerimas neapleido — „turbūt vėl blogiau — vėl atidėta“[79]. Ir šie 1910, ir vėlesni metai plaukė atminties ekrane, sustodami ties paminklu, kurį 1929 m. J. Zikarui užsakė, kai aplankė Rasas, grįždama iš užsienio; pastatė 1934 m., kad nerūgotų viešai O. Pleirytė-Puidienė dėl apleisto, vienišo M. K. Čiurlionio kapo, kaip kad elgėsi išvažiuodama iš Vilniaus — įgėlė, atseit ant jo šalto kapo paliko baltų chrizantemų gyvus žiedus tarp seniai mirusių stagarų ir „M. K. Čiurlioniui atminti“ eilėraštį paskelbė: „Ar blaiviai šypsosi dangus,/ar gailiai rieda ašarėlės,/ar lydžiu mirusius draugus — /man

[75] M. Vaitkus net darė prielaidą, kad S. Kymantaitė su M. K. Čiurlioniu bus susipažinusi Plungėje. Iš tiesų negalėjo. Kai jiedvi su Pleiryte Plungėje vaidinimus rengė, 1903 m. Konstantinas jau Varšuvoje mokėsi, Oginskio finansuojamas. Tiesa, parvykęs Plungėn buvo. Bet jų keliai iki pat 1907 m. rudens čia, regis, nesusikirto. „Vilniuje susipažinau...“,— abejones sklaido pati rašytoja (LLTI, f. 4—2244). Čiurlionio tyrinėtojas V. Landsbergis irgi mano, jog iki 1907 m. rudens, kai M. K Čiurlionis apsigyveno Vilniuje, bent iki V. Kudirkos minėjimo, su S. Kymantaite dar nebuvo pažįstamas (*Landsbergis V.* Čiurlionis koncertuoja // Pergalė.— 1982.— Nr. 9.— P. 151).

[76] SČR.— T. 3.— P. 306.

[77] Ten pat.— P. 304.

[78] Paskutinieji metai // Pergalė.— 1966.— Nr. 3.— P. 150.

[79] LLTI, f. 26—982 .

skaisčiai žydi baltos gėlės“[80]. Žinoma, vos ne ketvirtis amžiaus po mirties ir tik dabar paminklas iškilo. Taip susiklostė: Pirmasis pasaulinis karas, lenkų okupacija Vilniuje. Nepajėgė, neturėjo iš ko, be to — nebuvo dvasiškai pasiruošusi atgailos ir tragedijos reminiscencijoms. „Vilniuje tebuvau dvi dienas, baisiai daug susijaudinimo — paminklas gerai atrodo.— Viskas kartu širdį laikė kaip replėmis“[81]. „Viskas kartu“ jau — kaltė ir jos, ir Konstantino, lūkesčių neišsipildymas, pasaka su tragedijos finalu, genijaus drama ir demonizmo šešėlis, kurio skreite ne tik šildėsi, bet ir žvarbo. Gal ir Konstantinas už tai atkentėjo, kad norėjo, kaip ir ji, užsimerkt prieš prarajų gelmes, nežvelgti į jas, it girios tankmę, gyvent svajonėje ir pasakoje. Todėl jam lemties giria ne vien žalią giesmę ošė. Kaip ir jai.

Iškilo ir šviesesnių detalių, kaip 1917 m. vasarą vyko į Anapos kurortą pamatyti tų vietų, kur 1905 m. Konstantinas vasarojo. Juk suprato jo darbus, todėl dailininkas ir laikė žmoną pirmu savo kritiku — ir vieninteliu. Net jos konkurentė O. Pleirytė, gavusi žinią apie M. K. Čiurlionio apsisprendimą, ramiai sutiko: „Juk gal tai ir būtų gerai. Šiaip jau *Zocha Čiurlioniui* visai pritinka. Kas gi daugiau iš lietuvaičių, nes *Čiurlionio* žmona turi būti ne kokia nors „przeciętna osoba“, o subtelingai kultūringa ir gerai išsilavinusi moteris“[82]. Ir vėliau bus pabrėžtas jos gebėjimas „profesionaliai apibūdinti“ Konstantino siekius dailės ir muzikos srityse[83].

Apskritai O. Pleirytės-Puidienės dalyvavimas jos gyvenime — tik papildomas komplikacijas nešė. Niuta apie savo ryšius su M. K. Čiurlioniu prasimaniusi nebūtų dalykų, tikino save ir kitus[84]. Prisiminė, kaip „Vilniaus žiniose“ impresijas skelbė Pleirytė Vaidilute pasivadinusi. Įspūdžiai iš Dailės parodos salės — tokią paantraštę davė savo „Ilgėjimos“, kurie jai, Čiurlionienei, vis tiek atro-

[80] Skaitymai.— 1921.— Kn. 4.— P. 87.
[81] Laiškas dukrai 1935.XII.7.— DČZ archyvas.
[82] Vaidilutės-Puidienės dienoraštis, 1908 metai // Lietuvos žinios.— 1939.— Kovo 2.
[83] *Landsbergis V.* M. K. Čiurlionio mintys apie meną // Mokslas ir gyvenimas.— 1965.— Nr. 8.— P. 10—11.
[84] Įtikinėjo A. Žirgulį (*Gudaitis L.* Laiko balsai.— P. 274).

dė „ditirambai“, „tuštybė“. Tiesa, Konstantinas dovanojo Niutai vieną savo darbą, prisiklausęs pagyrų („vizijos“, „ypatinga spalvų harmonija“ (!), betgi ne jai vienai Čiurlionis savo paveikslus dalijo — „Pasirink, kurį nori“,— P. Rimšai, J. Tallat-Kelpšai sakydavo. Tai iš kur tas pagrindas ieškoti savo ir Konstantino dvasinės giminystės, „brangiu sielos draugu“ vadinti. Tiesa, pažino Konstantinas Pleirytę anksčiau negu ją, Sofiją, na, ji dainavo jo chore, diskutuodavo apie dailę, lankė spektaklius. Betgi niekas nemėgo Puidienės Vilniuje,— nei Šatrijos Ragana, nei Bortkevičienė.

Laiškus sklaidant pribloškė vaizdai apie Konstantino išvykas į Petrapilį, ypač toji, kai viena jį išlydėjo iš Vilniaus: „stoviu perone — drėgnas vakaras, asfalte atsispindi šviesos, paskutinis skambutis. Jis bučiuoja mano rankas — aš bučiuoju jo galvą — įšoka į traukinį — garvežio švilpukas — traukinys pajuda — tarpduryj stovi Konstantinas, vėjas blaško jo vešlius banguojančius plaukus. Nėra žodžių, tik aštrus skausmas širdyje — skausmas, vilčių apsuptas. Akys vilgsta. Už dviejų su puse mėnesio būsime kartu“[85].

Nuvyko gruodyje, tikėdamasi pamatyti savo vyrą, o išvydo genialų Lietuvos menininką, kuriam jos pavėluotas atvykimas jau nieko nereiškė, nes tuomet jau beldėsi į likimo vartus didžioji dailininko bėda... „Iš gatvių miglos, nykumos, suirutės/jau formuojas pamišėliška banga <...>/visagalė ir milžiniška“[86]. Vienišas, nesuprastas, išdidus ir liguistai dirglus šaltame Peterburge, kurio nemėgo, kaip ir ji kadais, juo labiau dabar, kai turėjo ubagauti. Trūko ir dvasinės, ir materialinės globos. Netilpo savy, blaškėsi, reikalavo jos — vienintelio savo žmogaus, o jos nebuvo. Kaip ir kam dabar paaiškinti, kad jos delsimas — neišvengiamas, būtinas,— ji paklususi moters motinos valiai, buvo apimta ryžto gyventi būsimo kūdikio labui. Jeigu būtų anksčiau atvažiavus, gal būtų išvengta bėdos? Gal ir ne. Tam, kas dega, vienintelis kelias — sudegti iki pabaigos. Šitaip nutiko su Vrubeliu, rusų „tep-

[85] SČR.— T. 3.— P. 334.
[86] Iš J. Vaičiūnaitės eilėraščio „Kompozicija be pavadinimo“ // Poezijos pavasaris.— 1975.— P. 45.

lioriumi", kurį Čiurlionienė minėjo savo „kritikėlėse", šitaip atsitiko Vyspianskiui, jaunalenkininkui, šitaip — lietuviui M. K. Čiurlioniui, jos draugui. Ar turėjo ji teisę tada reikalauti sau dėmesio kaip kūrėja, kritikė, rašytoja ir kūdikio laukianti motina, dėmesio iš to žmogaus, kuris buvo toks tragiškai įsitempęs ir lemtingai pilnas savęs.

Konstantino vienatvę lydėjo depresija: jis ėmė dykai dovanoti arba už kapeikas pardavinėti savo paveikslus. O juk anksčiau ji beveik draudė tai daryti, su ja nepasitarus. Ypač po to, kai įteikė O. Pleirytei už eiles proza,— kaip tada Sofija buvo nepatenkinta. Dabar tiesiog dalijo savo darbus P. Rimšai, J. Tallat-Kelpšai, glausdamasis prie jų, nes žvelgti „nuo bokštų aukštų" jau nepajėgė — vrubeliškos spalvos, S. Pšybyševskio ir F. Nyčės propaguoti „jausmų siaubai", jo niekinti, dabar kėsinosi į jo paties dvasią, susitvenkė virš jo galvos, kad įrodytų savo galią ir pasiglemžtų jį patį, fantastines jo vizijas, lyg iš pragaištingų gelmių kylanti jėga, dostojevskiški ir vagneriški skorpionai: veltui kažkada leido sau „Laiškuose Devdorakėliui" jiems gyventi, manydamas, jog „jie greit mirs, susigėlę savo pačių nuodais"[87]. Dabar tie nuodai lyg kantata „De profundis" rungtyniavo su sakrališkaisiais „Kyrie" akordais, lyg jo paties „nedrąsi šypsena" su tragiškų akių „įtemptu žvilgsniu", anot M. Dobužinskio: „O juk tai žmogus, lengvučiu teptuko prisilytėjimu ir švelniai praskiesta tempera tapęs ažūrines minčių konstrukcijas, tarsi nematerialius sapnus, ir dar jaudindavęsis dėl savo plastinės išraiškos storžieviškumo"! Bet muzika, fortepijonas, tiesioginis sakymas iš sielos gelmių atverdavo audringą temperamentą, atskleisdavo herojines Čiurlionio meno potencijas, gal ir tam tikrą demonišką jų aspektą. Nebuvo tai joks madingas ar pozuojantis romantiškas „demonizmas", o gaivališki ir mene įprasminami itin gilaus asmenybės sluoksnio, šiaip instinktyviai slopinamo, išsiveržimai,— sluoksnio, apie kurį ir pats Čiurlionis žinojo, nes lyg su baime prasitardavo: „Tu nežinai, ir nė nenumanai, kiek pikto yra manyje..." „Manyje yra kažkas brutalu, įtartina..." Tą beveik poliarišką asmenybės

---

[87] *Landsbergis V.* M. K. Čiurlionio literatūrinis palikimas // Pergalė.— 1975.— Nr. 9.— P. 26.

dualizmą reguliavo muzika, leisdama išsikrauti slopinamam pradui, nurimti sielai,— savo ruožtu instrumento neturėjimas, kankinantis muzikos badas Peterburge galėjo būti Čiurlioniui ne mažiau lemtingas negu kitos gyvenimo aplinkybės"[88]. „Žinai, aš toks dabar niekam tikęs, kai būnu vienas",— lyg ieškodamas „sparnų primygti nuosavam aš"[89], užbėgdamas už akių savo nenumaldomam likimui rašė Sofijai. Bet „didžiulė Pasaulio mįslė pamažu virsta siaubu, bejėgiškumu, išgąsčiu prieš tamsiąsias pasaulio jėgas. Bandymas išsiveržti — nesėkmingas, nes menininkas jau nebeturi jėgų"[90]. Ji taip pat buvo viena, tik jos, laukiančios motinos, vienatvė, rodos, sakyte sakė: reikia išsilaikyti.

Laiškus vartant iškilo ir kiti vaizdai. 1909 m. gruodžio 11 d. ji sustoja Vilniuje, iš Plungės važiuodama, pas Zavadskį, dėl knygos „Lietuvoje" leidimo, kur buvo ir Konstantino straipsnis; kitą jo recenziją apie Č. Sasnauską įteikė „Vilties" laikraščiui.

„Zoselė mano jau važiuoja",— nuolankiai, vaikiškai, ligos ir genialumo pažeistas, džiaugėsi M. K. Čiurlionis savo laiškuose, tarsi likimo balsu, priešingu tam, ką anksčiau teigė: žmona tik kaip priedas prie absoliučios laimės, o, visam gyvenimui — baisu ir pagalvoti"[91].

Iš tiesų nėra neaišku, „kodėl jis laiką taip greitino"[92], o ji tarytum delsė, vėlavo Peterburgan. Juk, rodos, dar taip neseniai 1908 m. gruodžio 2 d. buvo rašiusi F. Bortkevičienei: „Žinai Tamsta, mūsų susivienijimas taip stipriai remiasi ant mūsų bendro darbo dėl dailės Lietuvoje, kad visi darbai turės dvigubai augti ir žydėti"[93]. Viskas iš pradžių taip ir klojosi „pravėrėm duris mūsų prasčiokam", anot Konstantino[94]. O po to — bėda. O jeigu jos nebūtų buvę — nebūtų tragiško pasakos finalo — ir tie M. K. Čiurlionio laiškai kitokią interpretaciją įgytų.

---

[88] *Landsbergis V.* Čiurlionis koncertuoja // Pergalė.— 1982.— Nr. 9.— P. 151.

[89] *Čiurlionis M. K.* Laiškai Sofijai.— P. 152.

[90] *Rastenis K.* Gyvenimo sąmata // Kinas.— 1986.— Nr. 9.— P. 8.

[91] *Čiurlionis M. K.* Apie muziką ir dailę.— P. 176.

[92] *Yla S.* M. K. Čiurlionis kūrėjas ir žmogus.— P. 264.

[93] *Čiurlionis M. K.* Laiškai Sofijai.— P. 94—95.

[94] M. K. *Čiurlionis apie muziką ir dailę.*— P. 210.

Bet ar jai buvo lengva derinti rašytojos, motinos ir Konstantino bendražygės priedermes. Kentėta tada nemažai. Todėl tegu žūsta jos laiškai Čiurlioniui. Tegu tik iš jo korespondencijos ainiai spręs, kiek ir iš kur jai teko semtis stiprybės ir vilties. Mena, Kūčių rytą jau buvo Peterburge. Konstantinas ant jos bliuzelės puolė piešti tik jam suprantamus ženklus, o vėliau — pirkti visokius brangius daiktus. Jai viskas buvo aišku: nelaimė, bet sykiu jos draugo triumfo kelionės pradžia.

Parašė į Druskininkus, kad Konstantinas pervargęs. Pasiskolino iš Dobužinskių pinigų. (Užtat Čiurlionienės laiškuose tiek daug dėkingumo šiems Peterburgo žmonėms.) Juk ir Konstantino paveikslus po jo mirties paliko jiems saugoti. Dabar jis jau buvo šalia. Iki pat Naujųjų metų. Sausio 2 d. išsiruošė iš Peterburgo. Nevežė vyro pas savo tėvus. Baisu ir pagalvoti apie namiškių reakciją. Ir taip jau daug kas žinojo, kad M. K. Čiurlionis serga. Ji bijojo, kad garsas apie ligą nepakenktų reputacijai. Nors tai pagaliau ne dekadentizmas, ne „silpnas proto apsireiškimas", kaip ji kažkada rašė. Tai Vrubelio, Vyspianskio, Nyčės, Munko lemtis, it koks istorinis amžinybės pavidalas tuo laiku, kuriuo jie visi gyvena.

„Turiu laikytis dėl jo ir dėl kūdikio",— rašė bičiuliams, F. Bortkevičienei 1910 m. sausio 15 d.[95]

Abejonės graužė: nejaugi „dėdytė" Jarulaitis teisus, planavęs jai kitokį gyvenimą, gal ir nuoširdžiai pagal savo išskaičiavimus troškęs apsaugoti ją nuo materialinių fizinių negandų.

„Pas bus blogai, blogiau negu buvo SPBburge"[96],— informavo Dobužinskius vasario 6 d. O buvo maniusi — Druskininkų pušynai, ramybė ir poilsis atgaivins. Deja. Dabar, po penkiasdešimt metų prisiminė, kaip 1910 m. jie nusifotografavo: ji belaukianti kūdikio, už nugaros Konstantinas — prieš išvežant jį į Lenkiją, į Raudondvarį.

Vasario pabaigoje ji jau Varšuvoje — aplanko Konstantino ir savo bičiulius: Moravskį, Volmanus, kunigaikštį Liubomirskį.

Ar supras kas kada, kaip jai tada buvo sunku gyventi

---

[95] *Čiurlionis M. K.* Laiškai Sofijai.— P. 156.

[96] Ten pat.— P. 157.

jau už tris. Kiek vėliau, apie 1915 m., poetas M. Vaitkus paklausė, drauge iš anksto užsitikrinęs: koks pradas dominuoja jos asmenybėje, aišku, ne jausmas, o protas. Čiurlionienė atseit „vyriškas tipas". „Taip. Gal žmonėms taip atrodo. Bet jie klysta. Aš labai, labai širdim gyvenu. Ir, deja, esu labai moteriška",— atsakė rašytoja[97]. Bet tada reikėjo sukaupti visą valią, o ne jausmais vadovautis. Konstantino ne tik nevežė į Plungę, bet ir pati gimdyti nevažiavo ten. Tegu jau toks bus „szlechetny" avantiūros finalas: važiavo pas drauges Čarnockytes į Nočią, netoli Minsko. „Kaip ji tuomet ir iškentėjo viską",— svarsto J. Čiurlionytė[98].

„Aš dabar su puikiais žmonėmis puikioje vietoje, liksiu čia iki vidurvasario",— informavo Dobužinskius[99]. Balandyje persikelia į kitą Čarnockių dvarą — Piotrovčizną. Nors ateina žinios, kad vyro „sąmonė dar pritemus", tikisi geros baigties. Planuoja kaip kadais į Palangą visi trys, nes gegužės 30 d. (VI.12) gimsta Danutė. Jos pačios galvoje viskas taip susijaukia ir drauge praskaidrėja. Čia rašo savo vaizdelį „Draugui", kurį užbaigia: „Laukiu tavęs ateinant", bet lyg įspėdama Konstantino lemtį. „Žmogus tai ne gyvenimo viešpats, bet gali tapti sopulio viešpačiu. Tuomet jo protas yra gudrus ir ramus, o žvilgesys perregįs visa, nes jis žino, jog visumos dugne amžinas nuliūdimas guli. Vien tie, kurie jo nepažįsta, bijo jo ir miršta nuo jo, o tie, kurie jį pažino, geruoju su juo gyvena",— skaitome 1910 m. rudenį vaizdelyje „Draugui", turinčiame prierašą „Mano Kastyčiui"[100].

Ateina laiškas iš gydytojo Olechnavičiaus su nejaukia žinia: „visiška apatija". Tačiau dar netiki, tiksliau nenori tikėti, kad pasaka tikrai pasibaigusi. Rugpjūtyje su dukra ir iškviesta vyro seserimi Valerija persikelia į Druskininkus. Nuo rudens Jablonskis padėjo įsitaisyti „Saulėj". Dabar jau matė: arti Konstantino kūrėjo triumfas ir jo žemiškos kelionės galas. Korespondavo su Dobužins-

[97] *Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 107.
[98] Iš autoriaus pokalbio su Jadvyga Čiurlionyte 1989 rugsėjo 27.
[99] *Čiurlionis M. K.* Laiškai Sofijai.— P. 158.
[100] Vairas.— 1914.— Nr. 1.— P. 10.

kiais, aptarinėjo M. K. Čiurlionio parodas: „į ką ten kreiptis, ir kokia forma, kad <...> darbai patektų“[101].

1910 m vasarą dar tikisi praleisti Druskininkuose, gal Palangoje, kaip prieš dvejus metus, kai ypač intensyviai abu dirbo prie jūros. Bet po laukimu paženklintos žiemos — 1911 m. balandžio 10 vidurdieny dar spėjo nuvažiuoti (prieš pat Konstantino mirtį), nes 9 val. vakaro M. K. Čiurlionis atsisveikino su šiuo pasauliu. Rodos, lyg būtų išgirdus: „Bučiuoju nutolstantį siluetą/ir liūdną vaikišką profilį/(Sofija)“[102], ar supratusi: „Kosminė spengia tyla./Kas tamsoje atsilieps man“[103].

* * *

1935 m. laiške iš Ženevos dukrai rašė: kokie stebuklingi reginiai aplink — „vienas kalnas tai visai toks kaip tavo Tėvo pasaka... net šiurpu man darėsi... grįžkim ten kada abi — būtinai“[104].

Nespėjo: keturiasdešimtieji, karas, pokaris. 1966 m. minint motinos 80-metį D. Čiurlionytė-Zubovienė prisiminė, kaip „Mama kalbėjo apie Tėvelį, apie tą vasarą, kurią jie praleido drauge Palangoje. Iš to pokalbio <...> įstrigo atmintyje Mamos pasakojimas apie baimę, kurią ji pergyvendavo, kai sužadėtinis besimaudydamas nuplaukdavo tolyn į jūrą. O ypač ją gąsdindavęs jo nardymas. Ji net prašiusi, kad jis nenardytų. Sužadėtinis tada pradėjęs pasakoti jai apie tą nuostabų pasaulį, kurį jis matęs po vandeniu, apie tuos kylančius vandenų burbulėlius, apie augalų raštus, apie saulėtą dieną švytintį smėlio dugną. Jis tada tapė „Jūros sonatą“[105]. Paskutiniais savo gyvenimo mėnesiais rašytoja nerašė atsiminimų, laiškai savo vaidmenį jau buvo atlikę. Stengėsi nuvyti nuo savęs slogutį, šnekas, lyg tai ji nemylėjus Čiurlionio, lyg ji viena

[101] *Čiurlionis M. K.* Laiškai Sofijai.— P. 163.
[102] Iš Vaičiūnaitės eilėr. „Kompozicija be pavadinimo“ // Poezijos pavasaris.— 1975.— P. 46.
[103] Iš A. Puišytės eilėr. „Iš sudegintų Sofijos laiškų“ // Puišytė A. „Neužmirštuolių skliautas“ — V., 1989.— P. 77.
[104] Iš laiško D. Čiurlionytei 1935.X.5.— DČZ archyvas.
[105] Paskutinieji metai // Pergalė.— 1966.— Nr. 3.— P. 151.

kalta būtų. Pagaliau, kas svarbiau — ar to jausmo demonstravimas, ar susivienijimas „ant dailės darbų Lietuvoje“. Kai ji nusiuntė Konstantinui „Jūratės libretą“, o jis — juk džiaugėsi: „Jūratė“ man kaskart labiau patinka, juk ir tu, ir aš norime jiems ką nors duoti“,— sakė laiške 1908 m. birželyje, tarsi patvirtindamas, jog abu drauge kuria lietuviškąjį „pasaulio sutvėrimą“. O kad viskas baigėsi kaip tame jų „Jūratės“ konspekte, tai čia ne kaltė, o abiejų jų žemiškos kelionės „kosminė paslaptis“. „Pakyla uždanga, bet yra tamsu ir beveik nieko nesimato, palengva išryškėja svarbiausių akcesorijų kontūrai: pirmiausia didelės fantastinės jūros žvaigždės, keistų augalų, gintaro rūmų ir t. t. Viskas turi rastis palengva, šviesos kaskart daugiau — muzika seka šviesą ir pamažu *nutyla*“[106].

Nutilta ilgam. Kol ji kompozitoriui S. Vainiūnui, „Girios žaliosios“ įkvėpta, komponavo „Vaivos“ libretą, lyg prisimindama čiurlioniškąją simbolinės mąstysenos erdvę: „gamtos atbudimas, meilė gamtai, <...> meilė ir atbudimas žmogaus, kurs šalia meilės turi kitus troškimus. Piktos jėgos neva nugali, bet iš skausmo kyla daina. Dainius išeina į pasaulį“[107]. O ir tas sapnas žiemos naktį — kai matė Čiurlionį prie pianino skambinantį. „Krizė praėjo“, „aš tuoj pradėsiu sveikt, visuomet kai jį sapnuoju, mano gyvenime atsitinka kas nors gero ir gražaus“[108],— užtikrino dukrą 1958 m. gruodžio 1 d., savo mirties rytą.

VIETOJE PABAIGOS

Ar teisingai elgiamės menkai įvertindami tas mūsų kultūros figūras, kurios ne į literatūrą, o pirmiausia į lietuvių estetinės minties raidą įsiliejo su „naujomis into-

---

106 M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę.— P. 240.

107 *Narbutienė O.* Trys laiškai apie S. Vainiūno ir S. Čiurlionienės bendradarbiavimą // Kultūros barai.— 1987.— Nr. 9.— P. 47.

108 Paskutinieji metai // Pergalė.— 1966.— Nr. 3.— P. 155.

nacijomis"[1]. Aišku, neteisūs, manydami, jog dėmesio verti vien tie, kurie tas intonacijas parėmė kūryba: Maironis, M. K. Čiurlionis... Tarp šių dviejų menininkų Čiurlionienė-Kymantaitė atsistoja kaip teorinės kritinės mąstysenos varomoji grandis problemiškoje tautinio romantizmo (maironiškumo ir neoromantizmo (čiurlioniškų idėjų) sankryžoje. Įtvirtinti kritikos žanrą eseistinio mąstymo ir savirefleksijos stokojusioje visuomenėje — tai misija, kuri iš Čiurlionienės-Kymantaitės reikalavo daugiau energijos ir ryžto negu iš gimtojo žodžio kūrybą užsimojusių reformuoti eilėraščiu, novele ar drama. Pastariesiems būtinas parengiamasis darbas, o jį atlieka kritika. Žinoma, straipsnis ar recenzija jų autoriaus asmeniniam likimui ne pati palankiausia literatūrinio užsiėmimo forma. Poetą visuomenė rečiau linkusi ginčyti ar teisti negu kritiką, drįstantį reguliuoti vidutinybių ambicijas, ar į lentynas dėlioti tautos kūrybinio proceso viršūnes. Šiuo požiūriu literatūros kritiko veiklai ypač nedėkinga buvo XX a. pradžia — legalizuotos, bet savarankiškam skrydžiui dar neįsisiūbavusios tautinės kultūros ir minties laikotarpis. Kūrybinio idealo siekiams, formuluojamiems kritikos, nepakako esamų tautinio gyvenimo normų, kurios ne tik stabilizavosi, bet ir rodė polinkį kanonizuotis XIX a. išugdytoje bazėje, atimdamos galimybę naujų laikų meniniam maištui. O S. Kymantaitė, pradėjusi nuo „kritikėlių" apie šio laikotarpio knygas, parodas, vaidinimus, nepabūgo įsitvirtinti kaip naujų meno kelių, jos žodžiais, „tikrų mūsų žodžio žaibų" ieškotoja. Pritarusi kūrybos nacionalinio savitumo ir modernumo jungčiai, ji išreiškė tuo laiku besiburiančios inteligentijos liberaliojo sparno kultūrinį maksimalizmą.

Idėjiškai ir estetiškai besiskaidančioje šio laikotarpio kultūrinėje panoramoje (tarpais net likdama „vienašališko estetizmo", S. Šalkauskio žodžiais tariant, pozicijose) Čiurlionienė kryptingai siekė profesionalumo ir nacionalinio stiliaus vienovės. Tuo atžvilgiu jos kritinė veikla, kurią apibendrina bei reprezentuoja knygos „Lietuvoje" (1910), „Iš mūsų literatūros" (1913) bei straips-

[1] *Krasnovas A.* Lietuvių spauda ir literatūra nacionalinio pakilimo laikotarpiu // Literatūra ir kalba.— 1987.— [T.] 20.— P. 18.

niai, turi daug bendra su lenkų „Młoda Polska" ir rusų „Mir iskusstva" neoromantiniais sąjūdžiais, kurių patyrimu naudojosi ir kiti Lietuvos dailininkai, literatai, muzikai. Ji viena drąsiausiai perkėlė tų sąjūdžių modernias tendencijas, kad paremtų M. K. Čiurlionio vizijas,— originalios meninės vaizduotės reiškinį, kūrybinio aristokratizmo nepažįstančioje, todėl konservatyvioje lietuviškosios patirties apsuptyje. (M. K. Čiurlionis tik Peterburge pajuto „dailės aristokratų gyvenimą"[2].) Tiesa, kritikės radikalizmas apsiribojo kūrybos harmonija, o ne pastarąją ekspresionistiškai griaunančia avangardistinio eksperimentavimo estetika. Mat Čiurlionienei rūpėjo ne vien maištingas lietuviškųjų „tradicijų" neigimas, o jų suformavimas, užauginimas XIX a. užuomazgų, papildymas tuo, „kas yra *naujausia,* kas turi *modernumo* žymę bei patentą"[3]. Kaip viena ne tik lietuvių literatūros, bet ir dailės, teatro profesionalios kritikos pradininkių, Čiurlionienė — užmezgė lietuvių kultūros tarpdisciplininių tyrinėjimų barą, jai rūpėjo šias sritis pamatuoti profesinio meistriškumo ir meninių vertybių amžinumo kriterijais (tačiau kintančiais, o ne stabiliais objektyvaus Logoso dėsniais, kaip siūlė A. Jakštas). Ji siekė lietuvių kultūrą įterpti ne vien į klasikinio grožio amžinųjų vertybių sistemą, bet ir į dinamišką XX a individualizmo raiškos ir kūrybinės minties pomaironinę erdvę, kurioje lietuviai nesijaustų nei patys sau svetimi, nei kitiems nesubrendę. Ar daug lietuvių kritikų galėtų didžiuotis atlikę tokią misiją? Čiurlionienė savo vertinimų „demokratiniu radikalizmu", laviruodama tarp Europos dekadanso ir Lietuvos, visą atbundantį lietuvių gyvenimą per kultūrą siekė išvesti iš siaurai nacionalinio utilitarizmo ir dvasinio ribotumo. Lietuvių estetinę mintį ji įkomponavo į XX amžiaus pradžiai būdingą realizmo ir nerealistinių tendencijų poleminį kontekstą. Jos dėka Lietuvoje jau pirmaisiais XX a. dešimtmečiais mezgėsi visų meno rūšių humanistinės ir estetinės vertės santykių problematika, kuri klojo pamatus tautos teorinio mąstymo koncepcijoms. Šių darbų reikšmė ypač matoma vėlesniais periodais, kai dar

---

[2] *Čiurlionis M. K.* Laiškai Sofijai.— P. 54.

[3] *Jakštas (Dambrauskas) A.* Mūsų naujoji prozos literatūra.— P. 7.

labiau suintensyvėjo literatūrinis žodis, „persiorentavęs iš tautinės sąmonės problemų į menines, stengęsis pasivyti toli į priekį pažengusias kultūras"[4]. Šią intenciją Čiurlionienė jau iki Pirmojo pasaulinio karo išjudino meno programiškumo (tautiškumo idėjų) ir jas neigiančio (gilinančio) neoromantinio individualizmo sandūros aspektu. Pastarąjį ryškino per lietuviškojo meno profesionalizmo reikmių santykį su Vakarų Europos modernizmo pirmąja banga, kuri, atplūdusi Lietuvon, įtvirtino subjektyvizmą kūryboje. Modernistinio besubjektyviškumo (antiindividualizmo) daigai — antroji šio proceso fazė pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais Lietuvoje nebuvo pakankamai aktualizuota, tad ir Čiurlionienės kritikoje nėra paliesta. Čiurlionienė, kaip „neoromantinės krypties" pagrindėja, kartu su Šatrijos Ragana ne tik paskelbė Lietuvoje „individualistinius estetinius kūrybos principus"[5], bet ir susumavo amžiaus pradžios kultūrines estetines šios linkmės aspiracijas ir tuo stimuliavo jaunesnės, ateinančios kartos (B. Sruogos, I. Šeiniaus ir kitų) kūrybinę mintį bei tolesnį labai nelengvą tradicijų ir novatoriškumo vyksmą ne tik realizmo, bet ir klasikinės harmonijos santykių su modernizmu, elitinės ir masinės kūrybos, „aukštosios" ir „folklorinės" kultūros peripetijas Lietuvoje[6].

Klausimas, kas svariau Čiurlionienės-Kymantaitės literatūriniame palikime — estetika (kritika) ar grožiniai kūriniai, ne be pagrindo, tačiau jis kyla žvelgiant į šias dvi kūrybinės veiklos sritis kaip savaime nelygiaverčias, izoliuotas viena nuo kitos, o drauge ir nuo rašytojos as-

[4] *Radzevičienė S.* Lietuvių literatūrinė parodija 1907—1940 metais // Literatūra [T.] 30(1).— 1988.— P. 41.

[5] *Naujokaitis P.* Lietuvių literatūros istorija.— T. 2.— JAV: LB Kultūros fondas.— P. 534.

[6] J. Ambrazevičius, 1942 m. įvertinęs šią Čiurlionienės skelbtą pomaironinę estetinę lietuvių literatūros perspektyvą, užtvirtina tolesnę kritikės pradėtos idėjų raidos kryptį: „Herbačiauskas smogia į senosios kartos ideologiją ir literatūrines tradicijas, Maironio brandintas; B. Sruoga pasėja naujos poezijos ir naujos ideologijos grūdus. Kūrėsi naujas dvasinis gyvenimas, ir Maironis turėjo atitekti istorijai" (Maironio metai: Literatūros metraštis su kalendoriumi 1942 metams. P. 179).

menybės bei jos gyvenimo *credo.* Negausime išsamaus atsakymo ir bandydami gilintis, kaip grožinėje kūryboje realizavosi kritinės estetinės pažiūros, kadangi ne visada pati autorė to siekė. Čiurlionienės kūrinių ir estetikos konfliktą neutralizuoja jos gyvenimo ir kūrybos, kaip organiškos visumos, samprata, kurios prasmingumo bei rišlumo ieškojimas išryškina literatės, pedagogės, visuomenės veikėjos meninės ir istorinės lemties paradigmą XX amžiuje. „Mistinės galybės“ apologija, einanti iš kritikos, gravitavo į „minties darbo“ šūkį, figūruojantį netgi buitiškame realistinio stiliaus prozos ir dramaturgijos kontekste. Tačiau iš pastarojo išauga folklorinių poemų universalumas, kaip estetinis ir meninis dar jaunystėje užsimezgęs pradmuo. Per jį rašytoja tarsi grįžo prie ankstyvųjų etinių ir estetinių postulatų, kurių nepaneigė, o papildė juos realistinio epinio metodo patyrimu.

Šiuo požiūriu kritika ir kūryba santykiauja ne kaip priešpriešos, o kaip Čiurlionienės, „kultūrinio sąjūdžio ideologės“ (V. Kavolis), šakota minčių ir praktinio aktyvizmo sklaida. Žinoma, niekur nepranyksta „prieštaringa neoromantinės ir šviečiamosios nuostatos sąveika“, <...> kaip „raktas S. Čiurlionienės kūrybos fenomenui“[7]. Būtent sąveika, nes kritikės maksimalizmas buvo harmoningai suderintas su sąmoningomis akcijomis moterų judėjime, pedagoginiu darbu, skautų veikla. Visa tai laikytina jau valstybiniu reikalo supratimu ir jo realizavimu, arba aktyvizmo, bėgant paskui tautinę idėją, įvalstybinimo pakopa. Tačiau būtina pažymėti ir tai, kad Čiurlionienė Lietuvos Respublikos metais nesutapo su jokia „partinio dogmatizmo“ ideologija, nes ir amžiaus pradžioje ji nesinaudojo galimybe iš liberalios kultūrininkės tapti „diletante revoliucioniere“ (pasak O. Pleirytės-Puidienės apie Lazdynų Pelėdą), kaip nesimėgavo „paviršutiniu dievuotumu“, dėl kurio krimtosi Šatrijos Raga-

---

[7] *Nastopka K. R.* Karmalavičiaus disertacijos „Sofijos Čiurlionienės kūryba“ recenzija.— Autoriaus archyvas.

na[8]. Čiurlionienė aktyvistė liko nuošaly nuo politinės kasdienybės pinklių. Kaip jos jaunystės bičiulis M. Sleževičius politikoje neišsižadėjo demokratijos, it parlamentinio liberalizmo taktikos, taip Čiurlionienė kūryboje ir kritikoje išlaikė kultūrininkės pozicijas, nesuabsoliutino Europą purčiusio „aristokratinio radikalizmo", tad ir knygoje „Lietuvoje", tiek ir visuose kituose veiklos baruose ji skatino pirmiausia galvoti, „kas mes esame, iškelti aikštėn savo ydas ir ieškoti jų pašalinimo savo širdyje, sieloje"[9]. Neoromantinių ir Šviečiamųjų nuostatų priešpriešа akivaizdi tik stiliaus ir meninės prigimties plotmėje. Bet visada gelbėjo kritiškas pačios rašytojos nuovokumas: savo eilėraščių per daug nevertino, o prozai ir dramaturgijai rinkosi realistinį „metodą" arba „satyros žvilgsnį", įsitikinusi, kad tai geriau tiks pasirinkto objekto prigimčiai.

Todėl prozoje bei dramaturgijoje Čiurlionienė, nors taip pat realizavo daugiašakę savo — rašytojos, pedagogės ir visuomenės veikėjos — natūrą, vadovavosi socialiniais kūrybos orientyrais. Realizmo „neteisė", o bandė gilinti, siedama su istoriniais „minties darbo" lietuvių literatūroje uždaviniais.

Sutelkusi dėmesį į XIX a. antrosios pusės valstietiškosios, bajoriškosios ir konfesinės inteligentijos formavimąsi, rašytoja stengėsi parodyti šviesuomenės santykių su liaudimi demokratinius aspektus, išryškinti kultūrines ir istorines sąlygas, lėmusias herojų idėjinius klystkelius, tautinės ir politinės pasaulėžiūros brendimą. Tai itin įsidėmėtina rašytojo programa, artima nūdienos autorių, pavyzdžiui J. Vaičiūnaitės, samprotavimams: „lietuvių, žemdirbių tautos, inteligentija ypatinga — drįstu tvirtinti,

---

[8] Kvietimas pasitikėti „Apvaizda" iškilo ekstremaliose Čiurlionienei ir tautai situacijose (laiškuose į lagerius Gustainiams), bet tai ne demonstratyvus dievotumas, o giliai suprastas gyvenimo ir lemties rūsčio dėsnis. „Aš netikiu, o tik žinau",— atsakė kažkada M. Vaitkui į klausimą-priekaištą, kad ji laisvamanė liberalė (*Vaitkus M.* Atsiminimai.— T. 7. D. 3.— P. 103).

[9] *A. Sm.* Naujoji knyga // Viltis.— 1910.— Nr. 81.— P. 1.

dvasingiausia, atkakliausia tautos dalis“[10]. Čiurlionienė tuo niekuomet neabejojo.

Meninio demaskavimo patosu Čiurlionienės kūriniai priartėja prie kritinio realizmo estetikos, tačiau nėra jos paglemžiami. Kai kurie veikėjų paveikslai tartum iliustruoja socialinio donkichotizmo koncepciją, rašytojos aktyvizmo literatūrinę sublimaciją. Ir prozoje, ir dramose svarbi autorinė pozicija, bet ne mažiau ryškus ir laiko antspaudas, kuriuo motyvuojami charakteriai. Jie visur yra „atstovai“, tipai, išreiškiantys laikotarpio etinius, moralinius, pilietinius idealus, o ne individualistinį substancionalumą, nors dramoje „Riteris budėtojas“ ir — deklaravo ketinimą „prisiartinti prie giliausių žmogaus dvejybiškumo problemų“[11]. Bet tai, regis, Čiurlionienės kritikės, o ne rašytojos noras. Todėl teisus L. Gira, teigęs, „jog grožiniuose Čiurlionienės kūriniuose, tarkim, „Pinigėliuose“, „trūksta sintetinės analitinės minties“.

Čiurlionienė — aistringa kūrybiškumo apologetė. Tačiau menas jai nėra savitikslis. Menas, kaip ir kalba, švietimas, mokslas XX a. Lietuvoje tebėra nacionalinės kultūros idėjos realizavimo konceptai, kuriuos Čiurlionienės herojai privalo iškovoti sau ir kitiems, tautos dabarčiai ir ateičiai („Bundanti žemė“, „Šventmarė“). Tai nesibaigiantis procesas, kurį nuolat reikia gaivinti, valyti nuo sumiesčionėjusio gyvenimo „drumzlių“ („Pinigėliai“, „Didžioji mugė“, „Vilos puošmena“).

Savo kūrinių problematika Čiurlionienė tartum patvirtina, kad individo ir visuomenės (tautos) tiksliai daugiau ar mažiau sutampa pradiniame tautinio atgimimo laikotarpyje, o vėliau atsiranda neišvengiami plyšiai. Todėl kaip perspėjimas rašytojos dėmesys krypo ir į negatyvius reiškinius, ardančius nacionalinio pakilimo sužadintas „tautinės vienybės“, visuomenės, kaip „vieningo moràliško organizmo“ iliuzijas.

„Minties darbo“ intelektualinį principą, iškeltą ankstyvojoje prozoje ir dar tebesiejamą su auklėjamaisiais tikslais, folklorinėse poemose Čiurlionienė suaktualino, su-

---

[10] Eilėraštis kaip medžio lapas // Literatūra ir menas.— 1975.— Liep. 12.

[11] Užrašai. [B. d.] — MACBR, E 13—2869.

brandino, „magišką galią suteikė žmogaus širdyje kilusiam žodžiui“ (P. Naujokaitis). Jos akys krypo į konkretesnę liaudies pasaulėjautos gaivalingumo analizę. Demonstratyvūs simboliai, atributai, dominavę amžiaus pradžioje skelbtuose eilėraščiuose bei vaizdeliuose, patyrė evoliuciją. Pakoregavusi savo estetinį subjektyvumą (meterlinkiškąjį ir vydūniškąjį antipsichologizmą) tautosakinėse dramose bei poemose ji viską sulydė į darnesnę visumą, gilinosi į archetipinės pasaulėjautos mitologinį vieningumą. Transformuodama tautosakos motyvus, rašytoja siekė simbolinio ir realistinio vaizdavimo sintezės, ieškojo „žmogaus pagilinimo“ variantų ir iš tiesų „nesivaikė pseudoliaudiškumo“[12]. Pasirėmusi V. Krėvės, H. Ibseno kūrybos pavyzdžiais, siekė ne karžyginio epo herojiškos dvasios išaukštinimo, o universalesnių apibendrinimų, plaukiančių iš analitinės gelmės, tegu „suvokiamos tik išprususiam skaitytojui, taikomos daugiau į protą negu į jausmą“. Tai P. Naujokaičio žodžiai, kuriais tarsi pratęsiama M. Vaitkaus nuomonė apie Čiurlionienę — vyriško tipo rašytoją[13].

Visa Čiurlionienės kūrinių, ypač estetinių pažiūrų raida duoda progos lietuvių kritikai bei literatūrai nepamiršti, jog menas — tai ne tik profesionalizmas, o platus kūrybos pasaulis, „kur žmogus prasimina naujus takus savo dvasiai“, kad mažai tautai kritiškumas — tai pozityvioji opozicija, būtina kaip pažangos akstinas, apsaugąs nuo etninio bei estetinio uždarumo negatyvių pasekmių. Šie amžiaus pradžioj paskelbti Čiurlionienės žodžiai apie „naujus takus“ aktualūs jau vien tuo, kad XX amžiaus Lietuvos visuomenės bei literatūrinės savimonės raida akivaizdžiai paliudijo, jog jai stigo ir vieno, ir kito. Tarytum ir nebuvo atsižvelgta į Čiurlionienės knygos „Lietuvoje“ recenzento pageidavimą: „pareiga mūsų inteli-

[12] *Sirijos-Gira V.* Čiurlionienei-Kymantaitei 70 metų // Literatūra ir menas.— 1956.— Kovo 17.

[13] Atrodo, ir „sunkus eiliavimas“ bus atsiradęs ne kaip talento neigiamas požymis, bet iš epinės tradicijos, kur ne pasakotojas, o pasakojimo tonas suformuoja įtaigą „tarp konvencionalumo ir originalumo“ (G. Josipovici).

gentų skyrium ir ilgiau stabtelėti ties kiekvienu klausimu, p. Čiurlionienės pastatytu“[14].

Paskutiniame savo laiške anūkei, būsimai skulptorei D. Zubovaitei-Palukaitienei, Čiurlionienė rašė: „Menas! neišsikaitaliok į smulkmenas, būk susikaupusi ir giliai įsisąmonink, kad talentas be darbo — tai tik trumpaamžis burbulas. Ir dar tau linkiu, kad mokėtum mylėti ir mylimajam duoti, kas gražiausia Tavyje,— tai grįžta didelė banga — atneša jėgų ir įkvėpimo“[15].

Dėmesio Čiurlionienei — kritikei ir dailininko žmonai — banga neskubėjo užplūsti Lietuvos. Rašytoja dramaturgė — „Šventmarės“, „Pinigėlių“ autorė — taip, estetinės minties gaivintoja — ne...[16]

Apie šešto dešimtmečio pabaigą J. Vienožinskis nutapo Čiurlionienės portretą. Palengva kaupiama unikaliausio lietuviškojo dueto — Konstantino ir Sofijos Čiurlionių — tyrinėjimų medžiaga, didėja leidybos mastai. V. Landsbergio parengtuose leidiniuose apie M. K. Čiurlionį ir jo monografijose pakankamai vietos tenka ir S. Kymantaitei, ypač leidinyje „Vainikas Čiurlioniui“ (1980), kur nusakomas jos vaidmuo ne tik dailininko gyvenime, bet ir lietuvių meninės kultūros baruose. D. Kazragytės plokštelė su „Žemaitiškos poemos“ ištraukomis (1980), A. Puišytės eilėraščiai — fugos „Iš sudegintų Sofijos laiškų“ (1978), J. Glinskio ir P. Gaidžio spektaklis Klaipėdoje „Po svarstyklių ženklu“, bet jame „bene mažiausio atgarsio susilaukė laiškai Sofijai, kaip ir pati jų santykių, jų meilės linija“[17] J. Vaitkaus ir E. Ignatavičiaus „Svajonių piligrimas“ (1975), J. Vaitkaus filmas eksperimentas „Zodiakas“, kuriame simbolinių choreografinių Mūzos epizodų sujungti su biografine (realiąja) filmo linija

[14] *A. Sm.* Naujoji knyga // Viltis.— 1910.— Nr. 81.— P. 1.

[15] Laiškas 1958 m.XI.24.— DČZ archyvas.

[16] Ir čia ne vien XX a. antrosios pusės Lietuvą užvaldęs pseudodialektinis materializmas kaltas. 1936 m. „Naujoji romuva“, vieną numerį paskyrę Lietuvos moterims, Čiurlionienę pristato pirmiausia kaip tą, kuri „geriausiai mūsų draminei literatūrai patarnavo (*Tulauskaitė G.* Lietuvių moterų literatūra // Naujoji romuva.— 1936.— Nr. 6.— P. 732).

[17] *Gudelis A.* Savojo Čiurlionio beieškant // Kultūros barai.— 1976.— Nr. 6.— P. 13.

kūrėjams nepavyko. Ir, regis, ne tik dėl to, kad autoriai filmą kūrė „sąmoningai atsisakydami šiurkščiai brautis į „paties Čiurlionio“ valdas[18]. B. Talačkos „Žalčio karūnoje“ (Lietuvos televizijos filme) neatsižvelgta nei į pačios Čiurlionienės prisiminimus (Konstantinas — „kūrybinės mano dvasios žadintojas“)[19], nei į tikrąją šių žmonių vietą amžiaus pradžios Lietuvos kultūroje. „Labai gaila, kad <...> Sofija atrodo tiesiog eilinė rašinėjanti ir kultūrtrėgeriška veikla užsiimanti panelė. O juk tai buvo nepaprastai talentinga, dramatiška asmenybė. Ne veltui Čiurlionis vadino ją „vienintele“,— apgailestavo kino kritika[20] Juo apmaudžiau dėl filmo, kadangi M. K. Čiurlionio šimtmečio proga S. Nosevičiūtė jau buvo režisavusi poetinę kompoziciją, kur Čiurlionienės partiją deramai išryškino M. Mironaitė[21]. Lygiavertis dėmesys abiem kūrėjams išlaikomas S. Ylos monografijoje „M. K. Čiurlionis kūrėjas ir žmogus“ (Čikaga, 1984).

Devintame dešimtmetyje Čiurlioniene imama domėtis kaip pedagoge (T. Bukauskienės tyrinėjimai).

1986 m. pradėti leisti Čiurlionienės-Kymantaitės „Raštai“. Juos besivejanti monografija irgi neišsprendžia visų problemų — lieka „krislų“ dėl rašytojos kūrybos ir biografijos. Labai daug ką padėtų atskleisti ne kompromisinės impresijos apie Čiurlionį, o „grynai realistinis filmas, tiksliai operuojant jo biografijos ir kūrybos faktais“. Taip mano aktorė viešnia iš Vakarų Europos[22]. Kada Lietuva subręs atvirai akistatai su tiesa apie genialius tautos kūrėjus — literatūroje, kine, teatre? — optimistinėms prognozėms duomenų kol kas nėra. O juk bebaimis M. K. Čiurlionio fenomeno pjūvis psichoanalizės aspektu atvertų langą į paslaptimi gaubiamą Sofijos ir Konstantino santykių sritį. Kol to nėra, gal ir ne tragedija, kad liko

---

[18] *Ramoškaitė Ž.* Bandymas naujai interpretuoti // Literatūra ir menas.— 1986.— Rugs. 13.— P. 15; *Macaitis S.* Tik čiurlioniška impresija // Švyturys.— 1986.— Nr. 19.— P. 19.

[19] SČR.— T. 3.— P. 242.

[20] *Pipinytė Ž.* Pasitenkinant konstatavimu // Kalba Vilnius.— 1986.— Nr. 47.— P. 4.

[21] *Rutkutė D.* Sezono polėkiai // Pergalė.— 1976.— Nr. 8.— P. 160.

[22] *Jablonskienė J.* Akimirkos su Marija Šel // Kinas.— 1985.— Nr. 10.— P. 17.

užmiršta J. Petrėno-Tarulio išeivijoje bandyta atkurti M. K. Čiurlionio meilės istorija[23]. Nors ją būtų įdomu lyginti, tarkim su netolimų tautų Europoje — ukrainiečių — samprotavimais apie tai, kad „Čiurlionis tapo sąmoningu lietuviu savo žmonos dėka“[24].

Taigi, tegu ši monografija bus dar vienas grįžtančios bangos akcentas apie aktyviąją Lietuvos moterį — rašytoją, visuomenininkę.

[23] *Kazakevičius V.* „Esu čia gan vienišas“ // Gimtasis kraštas.— 1980.— Nr. 26.

[24] *Neporožnia N.* Čiurlionio kelias į Ukrainą // Pergalė.— 1988.— Nr. 9.— P. 128.

Santrumpos

MABR — Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos rankraštynas
LLTI — Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas
VUMBR — Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraštynas
RBR — M. Mažvydo nacionalinės bibliotekos rankraštynas
SČR — Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. Raštai. T. 1—3.— V., 1986—1988.
CVA — Centrinis valstybinis archyvas
DČZ — Danutės Čiurlionytės-Zubovienės asmeninis archyvas
AUJ — Krokuvos Jogailos universiteto archyvas

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

TURINYS